

מדריך להוראת ספר מלכים

ד"ר שמחה פישר

תל אביב

המכללה האקדמית לחינוך

**נספח ביבליוגרפי מצומצם ומומלץ לקריאה כמינימום הכרחי
בין הפריטים שברשימות הביבליוגרפית**

מספר היחידה	מס' העמוד	מס' הפריט ברשימה	שם מחבר המאמר
1	28	15, 4	גרסיאל, רוטנברג
2	46	6, 5	חדד, ליבוביץ
3	57	1	יעקובסון
4	63	8	שטיינזלץ
5	74	7, 3	גויטן, קיל
6	89	17, 8, 2	אליצור, וינברגר, סימון
8	224-222	29, 20, 17	זקוביץ, יעקב, סמט
9	140	4	סמט
10	149	11, 8	זקוביץ, סמט
11	159	3	אררט
13	171	4, 3	זקוביץ, סמט
14	182	10, 2	אליצור, סימון
15	192	3	זקוביץ
18	218	9	סבתו
19	227	1	אריאל
20	234	2	ורגון
21	240	2	תדמור
22	251	7, 3, 2	אליצור, בן נון, גבריהו
23	264	1	אליצור
24	273	8, 6	יעקובי, מלמט
25	284	10, 1	אריאל, רוזנסון

השלמות

- עמ' 60 - במקום הפירוט שתחת התמונה, צ"ל: גבעון.
 עמ' 122 - פריט 4, צ"ל: אדר צבי.
 עמ' 136 - שורה שלישית - למחוק מילת מלך.
 עמ' 198 - צ"ל את הכיתוב שתחת התמונה השנייה שם.
 להשאיר נוף הר אפרים.
 עמ' 217 - להוסיף בשורה האחרונה (סעיף ב) מלך אשור.

משרד החינוך התרבות והספורט

אישור מס' 3103

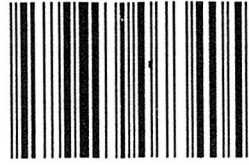
אושר בתאריך י"ב בתמוז תשס"ה (19.7.05)

ד"ר שמחה פישר

מדריך להוראת ספר מלכים

בהוצאת מכללת המכללה האקדמית לחינוך

רח' הזרם 10 תל אביב ת.ד. 8376 טל. 03-5128555

9789659073405

965-90734-1-0

© כל הזכויות שמורות

למחבר ולמכללת "תלפיות"

תל-אביב, רח' הזרם 10 ת.ד. 8376

טל. 03-5128555

אין להעתיק ספר זה כולו או מקצתו בכל צורה שהיא
ללא אישור בכתב מאת ההוצאה.

© All Rights Reserved

No parts of this book may be reproduced in any form
without permission in writing from the Publisher.

Printed in Israel 2005

נדפס בדפוס "יד החמישה" כפר חב"ד

תשס"ה, 2005

מוקדש לזכרם הברוך

של חמי וחמותי ז"ל

ר' זיסו שמואלזביץ בן ר' ישראל אליעזר זיזכבד ז"ל

מרת חנה לבית ליבזביץ בת ר' יצחק זחזה ז"ל

לזכרון בספר

לע"נ נכדנו היקר והאהוב הנער **טל** בנם של יעל וישראל.

נלקח מאתנו לבית עולמו בטרם מלאו לו טו"ב שנים.

טל נלחם במחלה הקשה בעוז ובאצילות רוח בלתי רגילים ומתוך

קבלת דין שמים.

טל היה לנו למופת והשאיר בכולנו חותם בל ימחה לעד.

ת.ג.צ.ב.

שלמי תודה

לחברי וידידי הרב **דב שחור** שליט"א על שערך, התקין והביא לדפוס, על שעמל וטרח הרבה מתוך מסירות רבה כדי להוציא ספר מתוקן זה מתחת ידיו. נסיונו האישי ועצותיו המועילות היו לי לעזר רב!

יברך ה' חילו ופועל ידיו ירצה.

*

למנהלת ביי"ס "הרא"ה", רמת גן, הגב' **נילי אביטל** תחי', על שקראה את כתב היד של מלכים א' והעירה הערות חשובות.

יישר חילך לאורייתא.

*

לראש מכללת "תלפיות", מר **בנימין בהגון**, למנכ"ל המכללה, מר **יעקב סולר** ולכל צוות המינהלה, על העזרה והעידוד להביא ספרים אלו לרשות הרבים, למורי ישראל ולתלמידיהם.

*

לגב' **רחל זיתון** תחי' ולכל **צוות ספריית "תלפיות"** על שהעמידו לרשותי כל מה שביקשתי ועזרו לי מתוך רצון ושמחה לעסוק במלאכת קודש.

*

לברוכת הכשרונות, הגב' **רזי פלדמן** תחי', על עיצוב העטיפה, על החידות המצוירות שהתלמידים אוהבים במיוחד.

יישר כוח!

*

ואחרונה חביבה, ברכת תודה מיוחדת חייב אני **למירב זיגדון** תחי', בוגרת מכללת תלפיות, על אשר עזרה לי במסירות ללא גבול מתוך חדות היצירה והעשייה ומתוך ענווה רבה.

יהי נועם ה' עליה ויצליח ה' דרכה.

המפות מתפרסמות באדיבות אטלס כרטא ירושלים.

התמונות מתפרסמות באדיבות:

- קרן קיימת לישראל מחלקת פרסומים, ארכיון הצילומים ירושלים

- גב' עירית זהרונ, תל-אביב

- מר עזריה אלון, קיבוץ בית השיטה

- חב' פלפוט הרצליה

- החברה הממשלתית למדליות ולמטבעות, ירושלים

- משרד הבטחון, במחנה, הקריה, ת"א

- מוסד ביאליק, ירושלים

עשינו ככל יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר ממקורות חיצוניים.

אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם יובאו לידיעתנו נפעל לתקן

במהירות הבהאות.

התוכן

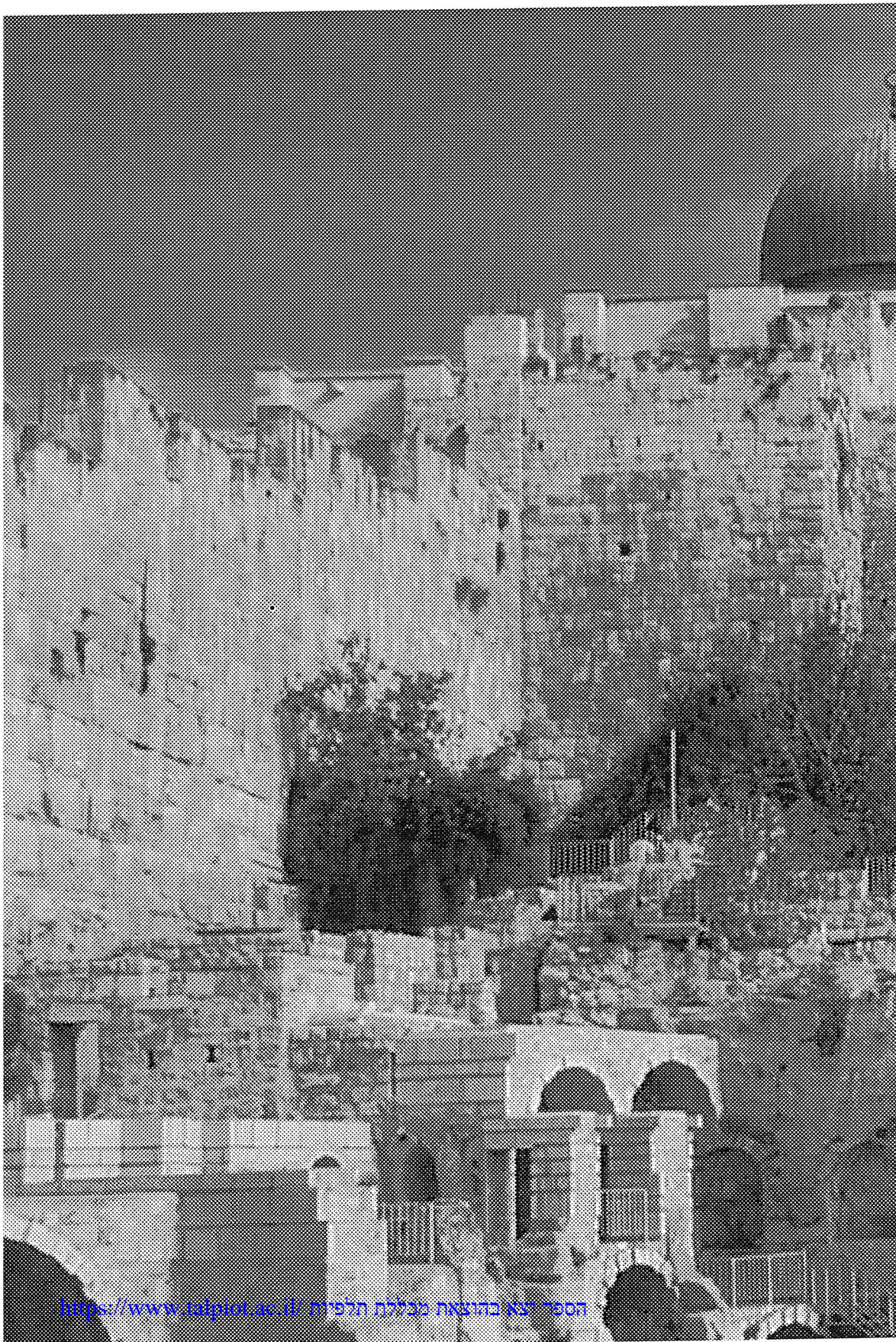
חלוקת ספר מלכים ליחידות לימוד

מס'	שם היחידה	פרקי היחידה	עמ'
1	"יחי המלך שלמה"	א-ב'	17
2	"וה' נתן חכמה לשלמה"	ג-ה', טו	39
3	"ויבן בית לה'"	ה', טז-ח'	53
4	"ויוגדל שלמה מכל מלכי הארץ לעושר ולחכמה" (מלכות שלמה בתפארתה)	ט-י'	61
5	"ויהי לעת זקנת שלמה..." במבחן התוצאה	י"א	67
6	"מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בן ישי לאהליך ישראל" התפלגת הממלכה, תקופת רחבעם-ירבעם	י"ב-י"ד	83
7	"ויעש אסא הישר בעיני ה' כדוד אביו" (מלכות אסא ותקופתו ובתי המלוכה בישראל בתקופת מלכותו)	ט"ו-ט"ז	101
8	"עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים?" מעשה אליהו הנביא בתקופת אחאב המלך	י"ז-י"ט	109
9	"אל יתהלל חוגר כמפתח" (מלחמת אחאב בארם)	כ'	135
10	"הרצחות וגם ירשת?"	כ"א	145
11	"וואיש משך בקשת לתומו ויכה את מלך ישראל" (הסיבוב השלישי במלחמות ישראל-ארם)	כ"ב, א-נא	155
12	"המבלי אין אלקים בישראל אתם הולכים לדרוש בבעל זבוב..." (מעשה אחזיה)	כ"ב, נב-מל"ב א'	161
13	"ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים" (חילופי משמרות אליהו-אלישע)	מלכים ב' ב'	167
14	"פה אלישע אשר יצק מים על ידי אליהו" (מלחמת שלושת המלכים במואב)	ג'	175
15	"יש נביא בישראל" (מעשי ההצלה של אלישע)	ד-ו', ז	185

מס'	שם היחידה	פרקי היחידה	עמ'
16	"ומלך ארם היה נלחם בישראל" (פעולותיו של אלישע בימי המצוקה המדינית)	ו', ח-ח', ו	199
17	"הראני ה' אותך מלך על ארם" (פרסומו של אלישע מעבר לגבולות ישראל)	ח', ז-כט	205
18	"ויתקשר יהוא בן יהושפט בן נמשי אל יורם"	ט"י	211
19	כיצד ניצלה שושלת בית דוד?	י"א-י"ב	225
20	תולדות בית יהוא ובמקביל תולדות מלכי יהודה (אמציה ועזריה)	י"ג-ט"ו, יג	231
21	"ויגל ישראל מעל אדמתו אשורה עד היום הזה" (מלכי ישראל ומלכי יהודה בתקופה זו)	ט"ו, יג-י"ז	237
22	דברי ימי חזקיהו מלך יהודה	י"ח-כ'	247
23	מאיגרא רמא לבירא עמיקתא מלכות מנשה ואמון בנו	כ"א	261
24	תקופת יאשיהו-ניסיון רוחני ומדיני אחרון להציל את יהודה מהחורבן	כ"ב-כ"ג, ל	269
25	"ויגל יהודה מעל אדמתו" (חורבן הבית וגלות יהודה)	כ"ג, לא-כ"ה, כט	279
26	הדרך עלך ספר מלכים	כל הספר	291
27	מוזיאון לתקופת המלכים		293

נספח ביבליוגרפי מצומצם ומומלץ לקריאה - עמ' 330

"מִשָּׁךְ חֶסֶד לְיָדָיו
וְצִדְקָתָהּ, לְיִשְׂרָאֵל-לֵב".
(תהילים ל"ו)

אקדמות מילין

"כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא", בעה"י הריני מוסר בזה לציבור המורים ולקוראים את המדריך להוראת **ספר מלכים**. ספר מלכים א' ו-ב' הוא למעשה ספר אחד ולכן כללנו בו את כל מה שהיה לנו להגיד בכרך אחד. בהמשך למדריכים הקודמים שלנו (על ספר יהושע, שופטים, שמואל א' ושמואל ב') "סללנו" את הדרך שלנו גם בהגשת החומר שלפנינו לציבור, ואנו הולכים בשבילים סלולים שסללו גם אלה שלפניי, אך איש על דיגלו וגם אני בשלי. בהמשך נפרט את המסלולים ואת הדרך, אך קודם משהו על יחודו של ספרנו.

כמו ספר שופטים שמרכז את כל תקופת השופטים ומוסר לנו פרטים על המאורעות לפי האישים המרכזיים (השופטים), כן גם ספר מלכים מספר לנו על תקופה ארוכה של קיום בית המקדש והאירועים מסביב למלכים, חייהם והתנהגותם, מלחמותיהם והתרומה שתרמו לעמם, או הנזק שגרמו לעמם. היו ציפיות גדולות מהמלכים ברמה האישית, ברמה החברתית וברמה של ניהול המדינה, אך רוב המלכים אכזבו ולא הגשימו את הציפיות האלו. כישלונם היה למעשה גם כישלון העם כקולקטיב. העם הלך אחר מנהיגיו ורק ולעיתים רחוקות מספר לנו הכתוב על התנגדות למהלכים שיזמו מנהיגי המדינה.

ספר מלכים יש בו עליות ומורדות הכל לפי התנהגותו של המלך העומד בראש האומה. רגעי השיא המרוממים והמלבבים של התקופה הם מעטים מול השעות הקשות שעברו בתולדות האומה. עיקר תפקידו של הספר אינו למסור לנו פירוט דברי הימים של כל האירועים, או האירועים החשובים שהתרחשו, אלא להתמקד מסביב לאירועים ולאישים שעיצבו את דמות עמם לזמנם ולזמנים אחריהם.

דוד המלך משמש כמודל הרצוי והחיובי. לפיו, מחבר הספר, ירמיהו הנביא, בודק וקובע את רף ההתנהגות של העושים והמעשים. מה היו המעשים החיוביים שיש להעמידם על נס, או מה היו המחדלים, ומי היו האישים המעורבים שקירבו את העם, או שהרחיקו את העם מן הדרך של להיות עם ה' - עם סגולה מכל העמים.

לעתים הדרך הייתה מפותלת ומורכבת כי היו מלכים שאור וצל שימשו אצלם בערבוביה. הקב"ה בעזרת שליחיו-נביאיו נתן מדי פעם "אזהרות כיוון". לעתים היה הנביא מצליח לעצור בעד המלך והעם מלהמשיך במסלול הלא רצוי והמסוכן, אך לרוב לא היה בכוח הנביא לשנות לגמרי את המסלול שהולך למחוזות שאין מהם חזרה (ראה ירמיהו ז', כח).

* המדריך מכון למורות ולמורים כאחד.

יתר על כן, העם לא היה מוכן להקשיב לקול השופר האלוקי ושם מבטחו בעצם קיום בית המקדש, ששימש מעין תעודת ביטוח, כי הרי ה' לא יחריב את ביתו. אך כבר בתוכחה נאמר (ויקרא כ"ו) "ושברתי את גאון עוזכם..." ורש"י מפרש על אתר שהכוונה לבית המקדש, על סמך הכתוב ביחזקאל (כ"ד, כא): "כה אמר ה' אלוקים הנני מחלל את מקדשי את גאון עוזכם מחמד עינכם ומחמד נפשכם". במילים אחרות, למרות שהבית הוא מקדשי ואתם רואים בו גאון עוזכם, בכל זאת אני מחלל אותו בגלל התנהגותכם ומעשיכם.

לפיכך לא רק העומד בראש נושא בכל האחריות, גם לעם יש חלק גדול בתהליך המביא לנפילת ישראל ויהודה. העם שיתף פעולה או היה פאסיבי למרות שהיו מוכיחים בשער. העם לא התקומם ולא שיתף פעולה עם נביאי הדורות והסוף היה בלתי נמנע.

הנביאים הם חלק מרכזי בהיסטוריה והם כאמור עושים כמיטב יכולתם בהתערבותם בתהליכים המתרחשים ובמניעת תהליכים שליליים. אחד הדברים החשובים בתקופת המלכים היה לשמור על ייחודו של עם ישראל בתוך המערבולת הקשה - ולעתים כמעט בלתי אפשרית - מול האימפריות והעמים שסביבנו. הנביאים בד"כ הזהירו מפני בריתות או פנייה אל עמים שכנים בבקשת עזרה מדינית, כי לבריתות האלה לא היה סוף טוב.

הנביאים ראו בבריתות האלה, למרות מטרתן המדינית המוצהרת, ברית פסולה בגלל תוצאותיהן החברתיות-דתיות, שפתחו את השער בפני תרבויות זרות אליליות וגרמו לאיבוד עצמאות רוחנית ובסופו של דבר גם מדינית. מכל האירועים הרבים שהתרחשו נבחרו רק האירועים שהוצרכו לדורות ולכן מטרתנו כקוראים את הסיפור ולומדים את האירועים, לתת דעתנו לנקודה מרכזית זו.

תיאורי הדברים הם בדרך הסיבתיות הכפולה והדברים ידועים לכל לומד מקרא. עלינו לחשוף את הנקודות המקשרות בין פרקי הספר לבינינו ובין חיינו היום, הן כאנשים בודדים והן כשייכים לעם ישראל. המסרים המרכזיים הם ניצחיים ברמה האוניברסאלית, ברמה הלאומית וברמה האישית ועלינו להתעמק, ללמוד ולהפנים לאחר סינון מתאים. בעזרת מדרשי חז"ל ופרשנינו האותנטיים אנו מקבלים רעיונות שיכולים וצריכים "לפרנס" אותנו גם כיום.

אלה הם הגרעינים העיקריים של שיעורי התנ"ך. אין זאת אומרת שיש לזלזל במציאות ההיסטורית שבה מתרחשים האירועים ולהסתכל על הדברים כסיפורי רקע בלבד, ההפך הוא הנכון. חובה היא ללמוד וללמד את האירועים על רקעם ההיסטורי הממשי. ככל שנבין יותר את הרקע ואת הריאליה, כן נוכל להבין יותר את הדברים הנמסרים לנו ולתרגמם למשמעויות שאנו מוצאים בהם היום.

מכאן החובה שלנו לדאוג לכך שתלמידינו יכירו את העולם מסביב וחשוב לתת שיעורי מבוא עם תרשימים, מפות וממצאים שונים כדי להסביר לעצמנו ולתלמידינו את האירועים שקרו בנקודות זמן שונות הקשורות גם למצב הגיאופוליטי באזור שלנו. הם צריכים להכיר את מיקומה של ארץ ישראל במרחב

הגיאופוליטי באזור שלנו. הם צריכים להכיר את מיקומה של ארץ ישראל במרחב הגיאוגרפי ואת האירועים הקורים במדינות האזור שיש להם השפעה ישירה ועקיפה עלינו ועל קיומנו. שיעורים אלו ילוו במפות, לוחות, טבלאות ורישומים של האזור בו אנו חיים.

פירוט המטרות המרכזיות של המדריך ודרכי ההוראה

המדריך בראש ובראשונה כשמו כן הוא, הוא מתכוון להדריך את המורה בקריאה ובהכנת חומר הלימודים ללמידה ולהוראה. המטרה הראשונה של למידת המקרא היא להכיר מה המקרא רוצה לספר לנו. וכשאנו מבינים (בעזרת המפרשים) מה הוא רוצה שנדע, אזי אנו שואלים מדוע הוא רוצה שנדע פרטים אלה, מה חשיבותם, מה טמון בהם ומה משמעותם לגבינו בנוסף לידיעת פרקי העבר האלה.

במילים אחרות, מה אני כלומד בן זמני יכול וצריך ללמוד מהם. ומי שמסתפק בידע של העובדות לא יצא ידי חובתו. ביסוס הידע הוא חשוב ככל שיהיה, אך אינו יכול לספק אותנו אם לא נבין שידע זה שאנו רוכשים חייב לגרום להשראה בחיינו בשעות מצוקה ומשבר, או בשעות של התרוממות רוח ושמחה. הידע הזה עומד לרשותנו לשם שימוש מעשי בו בשעת הצורך, הוא עולה בתודעתנו בדרך אסוציאטיבית ומעשיר אותנו רוחנית. הוא עוזר בהתוויית מעשינו, דרכנו ותגובתנו, הכל לפי העניין.

מטרה מרכזית זו, היא המכתיבה לנו את הדרכים המתודיות השונות ופותחת לפנינו שערים נאותים שדרכם נצמד להשגת היעדים שהוצגו. אנחנו השתדלנו לגוון את הדרכים ואכן נכנסנו דרך שערים שונים. הדרכים הן בחינת הצעות, כי נוסף למטרות **המשותפות** יש להתחשב בתלמידים **השונים**. הכל לפי הטף ולפי אישיותו של המורה, והגמישות בעניין זה היא מן היסודות החשובים בהצלחת המורה.

המדריך מציע מודל אחד להוראה (לעתים שניים), אך על המורה להתאים את המודל לפי האפיונים הנ"ל, או לבחור מודל אחר.

אנחנו מצפים שהמורה יהיה צרכן אוטונומי נבון ויבחר את דרכו בהתאם לשיקולים פסיכולוגיים, דידקטיים וחינוכיים וישתדל לקדם את תלמידיו מכוחם של תלמידיו ולא מחולשתם. המורה יתחשב בשונות של תלמידיו ויתאים את הלמידה לרמות השונות של לומדיו. במדריך השתדלנו לתת הרבה תרגולים ושאלות העשרה כדי לעניין יותר ויותר תלמידים ולאפשר להם למצות את כישוריהם המיוחדים. אין לנו עניין שכל התלמידים יענו על כל שאלות החזרה, העמקה, השוואה, ביטויים עצמיים של הבעה וכד'.

המורה רשאי ויכול להפנות שאלות מסוימות לתלמידים מסוימים, או לאפשר בחירה. בדפי העבודה סימנו את השאלות המצריכות **חשיבה ברמה גבוהה מעל לממוצע** וכן שאלות שיש לתת את הדעת עליהן משום מרכזיותן, או משום המסר **החשוב שאנו מעוניינים לחשוף בפני תלמידנו**.

אין אנו מבקשים להמליץ על שיטת למידה מועדפת כלשהי. כל תהליך הוראה שמקדם את הלמידה ומתאים לחומר הנלמד ולתלמידים הלומדים, עשוי לשרת את מטרותינו. אף על פי כן הגיוון בהוראה - למידה הוא חשוב ולכן אנו מציעים דרכי למידה שונות, החל בלמידה הפרונטאלית וכלה בלמידה עצמית ועצמאית וכל מה שביניהם, הכל לפי העניין ולפי שיקולי הדעת של המורה.

המורה חייב לקבל החלטות בדרך הביצוע לפני כל יחידה ויחידה. אולם רק כמובן לאחר שיקרא את הערותינו במדריך ויעיין בדפי העבודה הצמודים ליחידה. רק אז תהיינה החלטותיו נכונות וישימות. **עליו להחליט במיוחד איך ישלב את דפי העבודה השונים בצורה היעילה ביותר כחלק מההוראה ולא רק כסרח עודף של שיעורי בית.** צרפנו נספח למבוא, שבאמצעותו יוכל המורה להרחיב את מאגר השאלות והמשימות ובעיקר להתאימן לתלמידיו - לבוגדים או לקבוצות, או לכל הכיתה.

בדפי העבודה שבחוברת הלימוד לתלמיד, משמשת יחידה מס' 26 שהיא היחידה האחרונה, בפרק "ההדרן", שהרי בלי "הדרן" יהיה כ"זורע ואינו קוצר", במיוחד בספרי מלכים שהם מלאים פרטים ופרטי פרטים (רק שמות מלכים יש למעלה מארבעים). לכן החזרה היא חלק משמעותי של הלימוד ויש לדאוג שישאר זמן בסוף השנה גם לפרק לימוד זה. גם פה גיוונו את החזרה ואנו משוכנעים שהתלמידים יעסקו בדפים אלה ברצון.

במדריך למורה הוספנו עוד יחידה (יחידה מס' 27) ובה הצגנו את החזרה בשיטת ה"מוזיאון", כפי שנהגנו במדריכים הקודמים בנביאים ראשונים (הקדמה למוזיאון ראה במדריך). כאן אנו מבקשים לציין שמורים שיעדיפו לא להשתמש בדרך חזרה זו, יכולים לשלב משימות ופעילויות ביחידה מס' 26 ולהוסיף לתלמידים עוד משימות לחזרה ולעיון נוסף.

נעזרנו לא פעם במחשב, ולעתים אנו מפנים גם את התלמידים לכלי חשוב זה. טוב יעשה המורה אם ימצא עוד דרכים מגוונות להיעזר במחשב ולהפעיל את התלמידים בעזרתו. (נשמח לקבל הערות והארות בנידון).

הנספחים

בסוף כל יחידת הוראה הוספנו נספחים לעזרת המורה. רוב הנספחים הם ממקורות חז"ל ומיעוטם קטעים ממאמרים שנעזרנו בהם בשעת כתיבת מדריך זה. אנו מקווים שהמורה אכן ייעזר בהם הן כהעשרה רוחנית והן כאפשרות של שילוב במהלך השיעורים. יש מדרשים ויש קטעים מן המאמרים שאנו מצטטים, שאפשר לתת כמשימה לתלמידים לפחות כרשות, ואולי לחלק מהם כחובה לשם דיווח בכיתה.

באשר לרשימות הביבליוגרפיות המצויות בסוף כל אחת מהיחידות הן מעט המחזיק את המרובה ואין לראות בהן, אלא המלצה בלבד. יחד עם זאת, כדי לעזור למורה את הבחירה, הוספנו בנספח מיוחד בסוף המדריך ובו רשימה מינימלית וציינו שם רק את המאמרים החשובים ביותר לדעתנו, התורמים להבנת היחידה ולהכנתה להוראה.

העדפנו לרשום ביבליוגרפיה לכל יחידה בנפרד כי נראה לנו שזה יותר מתאים לצרכי המורה בכיתה.
עוד שני עניינים שיש לנו להעיר עליהם.

ספר מלכים וספר דברי הימים

לפי תכנית משרד החינוך יש מספר מקומות שחובה ללמד את האירועים הרלוונטיים המקבילים לספרנו. אנחנו חרגנו קצת מן הצעה - הוראה זו והרחבת את ההשוואות בין שני מקורות אלה. אנחנו רואים ברכה רבה בהשוואות, עם כל הבעיות שמתעוררות. לפי דרכנו למדנו, שספר דברי הימים חייב להיות פתוח לפני המורה בעת הכנת השיעור.

נעזרנו הרבה בפרשנותו של אברבנאל ושל אחרים כדי להסביר את מקור ההבדלים ואת המגמות השונות של הספרים. אנחנו מעוניינים שהתלמידים יכירו את ספרי דברי הימים, כי זו הזדמנות בלעדית עבורם. בחטיבה עליונה אין עוסקים בספר זה כלל, ומי שלא ימשיך את לימודיו האקדמיים ולא ילמד מקרא, לא תהיה לו הזדמנות לפתוח את ספרי דברי הימים וחבל! אלא אם כן הוא יהיה תלמיד חכם ודרך תלמודו יפגוש את המקורות מדברי הימים.
אנו מציעים שבעניין זה ינהג המורה לפי הזמן העומד לרשותו, אוכלוסיית תלמידיו ונטיות ליבו.

בעיות כרונולוגיות

אחת הבעיות הקשות בלימוד - הוראה של ספר מלכים היא בעיית התיארוך. יש שיטות שונות בנידון ויש פתרונות שונים שניתנו להיעדר ההתאמות השונות. לא פעם אנו נתקלים במושגים כמו "שנים מקוטעות", "שנים מנוגעות", שנים שסופרים לשני מלכים, שהנוהג היה להמליך מלך בימי המלך שעדיין חי ויושב על כיסאו, כנראה כדי לחזק את השלטון ולהבטיח המשכיות כרצון המלך-האב (או סיבות אחרות).

לעתים, מסיבות של התייחסות ביקורתית למלך כלשהו, ראה דוגמה של יותר שכתוב אחד אומר שהושע בן אלה מלך ישראל, מולך **בשנת עשרים ליותם בן עוזיהו**, ושלושה פסוקים אח"כ אומר הכתוב: "בן עשרים וחמש שנה היה במולכו ויש עשרה שנים מלך בירושלים" וב"סדר עולם" נתנו תשובה לסתירה זו: "שרצה הכתוב למנות ליותם בקבר ולא לאחז בחיים".
ועוד דוגמה לבעיית הכרונולוגיה, מל"ב י"ג, י, אומר רש"י לגבי יואש מלך יהודה "בשנת שלשים ושבע" וגו' מקרא זה מוכחש משני לדדיו ולא מאלתי לו מתקן, שהיה לו לומר 'בשנת שלשים ותשע', ראה גם פתרון רד"ק.

השתדלנו להסתמך על המפרשים המסורתיים שלנו ועל הצעות "דעת מקרא", אבל התרחקנו מלהפוך עניינים אלה למרכזיים בשיעור וגם לא שאלנו שאלות

בנידון מתוך התחשבות בתלמידים בחטיבות הביניים, שעוד לא בשלו להתעמק בבעיות מעין אלו.

אנו ממליצים למורה לקרוא ב"דעת מקרא" למל"ב את הפרק "סדר הזמנים של ימי המלוכה", עמ' 86-93. ועוד המלצה, לעיין ב"דפי מלכים למעיין ולמורה", חלק א' בפרק "בעיות כרונולוגיות של מלכי ישראל ויהודה - כיוונים אפשריים לפתרון", עמ' 14-17. החוברת יצאה בהוצאת "תבונות" ליד ישיבת הר עציון, אלון שבות, שם מוצעים שלושה כיוונים לפתרון.

כן ממליצים אנו ללוות את הלימוד בספר מלכים על שני חלקיו ב"דפי מלכים למעיין ולמורה" בהוצאה הני"ל, על ספר מלכים ב' שיצא בסיון תשס"ה. והוא יהיה לעזר רב למורה בהוראת מלכים בכיתה ז', הן מבחינת תכנית ומבנית והן מבחינת הטבלאות המעוצבות בטוב טעם ודעת.

ואחרון אחרון, אשא ביתר שאת את תפילתי לאלוקי:

יְהי רצון שאכתוב דברים שיתקבלו ולא אכשל, חס וחלילה, לא בכירוש ענייני הספר ולא בהצעות להוראתם. ישמחו בו חברים, מורי ישראל, ובאמצעות ילדי ישראל בכל אתר ואתר. ויזכנו ה' להנשיק ללמוד וללמד מתוק בריות אופא ונהורא מעליא, לאי"ט אמן.

ע"פ

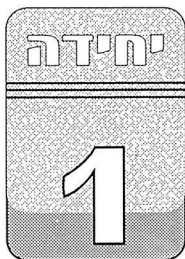
נספח

מאגר תבניות לשאלות בלימוד המקורות ומפרשיהם

1. מה היו הסיבות ל...?
2. הבא הוכחות מן הכתוב ש...
3. מנין לנו ש...?
4. ציין גורמים שהביאו ל...
5. מה הם האירועים המרכזיים שהשפיעו על...?
6. אילו נימוקים מביא הכתוב לעובדה ש...?
7. מה היו השיקולים של... בביצוע...? או בהימנעות מביצוע...?
8. כיצד פעל... מדוע פעל...?
9. מה היו דרכי המלחמה והתחבולות של...
10. אילו מעשים מעידים ש... או על...?
11. מה אירע במקום... או אילו מאורעות אחרים קשורים למקום...?
12. אילו תכונות חיוביות או שליליות אתה מזהה באיש... בסיפור...?
13. החטא ועונשו בסיפור... בפרק... בספר...
14. מה המסר החשוב בסיפור... או בדברי...?
15. מה ידוע לך על...
16. היכן נמצאת העיר (או הישוב) ליד איזה עיר...?
17. מה הייתה תגובתו של... כאשר...?
18. פרש את הפסוק... כתוב בלשונך...
19. כיצד מסביר... (פרשן שנלמד) את האירוע...?
20. לפיכך פירושו של... על האירוע, ציין את המשפט המרכזי בדבריו.
21. לפיכך מדרש חז"ל, מה מוסיף המדרש על הידוע לנו מן הכתוב... מהי מטרתו...?
22. מדוע, לדעתך, מספר לנו הכתוב את הפרטים על...?
23. מה מן האירוע שלמדת הוא משמעותי במיוחד עבורך, או מה תגובתך האישית לחומר שנלמד?
24. השווה תגובתו של... במקרה א לתגובתו במקרה ב, מה דומה ומה שונה ונסה לתת הסבר.
25. מה הדומה והשונה במעשה/בהתנהגות איש או אישים בסיטואציות זהות או דומות?
26. אלו מקורות משלימים למקור שנלמד, מה הם הפרטים החדשים, במה התעשרנו?
27. מהם האמצעים הספרותיים והסגנוניים שבאו כדי להבליט רעיון או למקד תשומת לב?
28. מה הקושי או הקשיים בפסוק או בקטע?
29. הגדר את סוג הקושי (לשוני, תחבירי, אמוני-רעיוני).
30. עיין בפרק... בקטע... והפנה שאלותיך ל"גיבור הסיפור", לנביא, למלך וכו'.

להרחבה ולעיון נוסף

- גרוסמן, אברהם (1985). "השימוש ברקע ההיסטורי בהוראת המקרא", **הוראת המקרא**, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית, ירושלים, עמ' 290-304.
- ורגון, שמואל (1993). "ההיבט הגיאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא בישיבות התיכונות", **ניב המדרשיה** כד-כה, חוג ידידי המדרשה בישראל, עמ' 173-184.
- מייטל, יצחק (תשס"ד). "הגיאוגרפיה והארכיאולוגיה - כלי להבנת התנ"ך", **שמעתין** 155, עמ' 38-42.
- שחור ד', זיכל מ' (2000), **"שמעתין; שיטות ודרכים להוראת המקרא"**, משרד החינוך התרבות והספורט, ישראל.
- לעיון הדידקטי אנו ממליצים לעיין גם בשלושה מאמרים מתוך הספר הגדול **"פרקי נחמה; ספר זיכרון לנחמה ליבוביץ"**, העורכים: משה ארנד, רות בן מאיר וגבריאל חיים כהן, בהוצאת הסוכנות היהודית, המחלקה לחינוך יהודי ציוני - ספריית אלינור, ירושלים, תשס"א:
1. סוקולוב, משה. "היבטים ספרותיים בפרשנות, סמכות ועצמאות: ההשוואה והמחלוקת במשנתה של נחמה", עמ' 297-306.
 2. עופרן, מירה. "להאחיב את הלימוד, 'שיטת נחמה' בכל המקצועות, עמ' 407-424.
 3. מרלה, ל' פרנקל, "התיאוריה ההוראתית של נחמה ליבוביץ", עמ' 425-432.

”יחי המלך שלמה”

פרקים א'-ב'

מבוא

ספר שמואל מסתיים בתיאור האירוע בגורן ארונה היבوسي. דוד קונה את הגורן, בונה מזבח לה', מעלה עולות ושלמים והמגפה נעצרת. ובדברי הימים למדנו שדוד קרא לה' והוא ענהו, וירדה אש מן השמים על מזבח העולה (דהי"א כ"א, כו). כך נתגלה לדוד מקום המקדש. אך לא דוד יהיה זה אשר יבנה את בית המקדש. משימה זו הוטלה על זרעו וממשיך מלכות בית דוד - שלמה. היחידה שלנו מתארת את תהליך חילופי השלטון בבית דוד. התהליך היה לא קל ולא פשוט, והיו בו מצבים קריטיים שיכלו להסתיים במלחמת ירושה ובשפיכות דמים.

דוד המלך לפי האמור בפתיחת הספר, מפסיק למעשה לתפקד כמלך. בגלל מחלתו הוא כמעט אדיש למה שמתרחש, ואין הוראות ברורות לגבי היורש שצריך להתחיל בהכנות להיכנס לתפקיד של מלך ישראל. אמנם בדברי הימים למדנו שכבר נאמר לדוד ע"י ה' אם באמצעות נתן הנביא ואם בצורה ישירה לו בעצמו כדברים האלה: **”הֲגַהֲבֵן בְּנִי לְךָ, הוּא יִהְיֶה אִישׁ מְנוּחָה, וְהַגִּיחוֹתִי לוֹ מִכָּל-אוֹיְבָיו מִסָּבִיב: כִּי שְׁלֹמֹה יִהְיֶה שְׁמוֹ, וְשְׁלֹמֹה יִשְׁקֹט אֶתְּן עַל-יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו”** (דהי"א כ"ב, ט). מכאן משמע שדוד יודע ובטוח בהמשך מלכותו. אך לא ברור כלל אם אנשי החצר, הפקידות והקצונה הבכירה אכן יודעים ומודעים להבטחה אלו.

אם לא נקבל הנחה זו, קשה יהיה להבין את הצטרפות כל הנזכרים לתכניתו של אדוניהו (שידובר עליה להלן). מכאן שסביר להניח שההבטחה הני"ל טרם פורסמה אם מפאת גילו הצעיר של שלמה ואם מסיבה אחרת כלשהי.

ביחידה ראשונה זו - ארבעה חלקים. היחידה בנויה מרצף של ארבעה חלקים המביאים אותנו לבסוף לחילופי השלטון, נפרדים מדוד **”וַתִּמְלֹכָה נְכוּנָה, בִּיד-שְׁלֹמֹה”** (מלכ"א ב', ו). החלקים הם:

- א. הרקע למאבק על הירושה (א', א-ד).
- ב. כשלונו אדוניהו לתפוס את המלוכה והכרזת שלמה כיורשו החוקי והבלעדי של דוד (א', ה-ג).
- ג. דברי הפרידה והצוואה המלכותית-מדינית-פוליטית של דוד לשלמה (ב', א-יב).
- ד. ביצוע הצוואה והסרת המכשולים ומוקדי הכוח עד שהממלכה נכונה ביד שלמה הן במישור הפנימי המשפחתי, והן במישור הלאומי.¹
- להלן נתייחס לכל אחד מן החלקים. נתמקד רק באותם הנושאים שנראים לנו כמרכזיים ולכן אין לדלג עליהם במהלך השיעורים.²
- היחידה נלמדת בדרך אינטנסיבית ואין כל קושי לעורר מעורבות אצל התלמידים הלומדים. חומר הלימוד מזמין לא מעט צורך בהבעת דעות ונקיטת עמדות של הלומד, אם מתוך הזדהות או התנגדות הן במישור האינטלקטואלי והן במישור הריגושי. אנו ממליצים ללמד את היחידה בדרכי הוראה מגוונות, הכל לפי העניין ולפי אוכלוסיית התלמידים והרגלי העבודה שלהם, נטיות המורה והזמן שהוא מקציב ליחידה ראשונה זו.
- ההצעות שלנו הן אופציות בלבד והמורה יעזר בהן וישלבן בתהליך הוראתו לפי צרכיו.
- להלן נתמקד בארבעה חלקי היחידה לפי הסדר.

א. הרקע למאבק על הירושה (א', א-ד)

פסוקי הפתיחה של היחידה ושל הספר כולו, מטרתם להסביר את הרקע ליוזמת אדוניהו המבקש לעשות מעשה על דעת עצמו ובאמצעות בכירי השלטון ולהקדים את ההכרעה בדבר רציפות שלטון בית דוד³. כן באים ארבעה פסוקים אלה להקדים ולהבהיר את מה שנצטרך מאוחר יותר, כאשר אדוניהו יבקש את אבישג השונמית לאשה, וכדי שנדע מי היא אבישג ומה מעשיה בבית דוד, מקדים הכתוב ומספר לנו בקיצור נמרץ את סיפור אבישג בארמון המלך. ובלשון אברבנאל:

1. עוד לפני ביצוע סעיפי הצוואה נאמר "ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכן מלכותו מאד" (ב', יב). אך המלבי"ם מבחין בין "מלוכה" ו"מלכות". בתחילה נאמר "ותכן מלכותו מאד" זה מצד המלך - מצד המשפחה וארמון המלך, ואילו הממלכה נכונה ביד שלמה, הכוונה היא מצד המדינה. הפעם הוסרו המכשולים "ואין שטן ואין פגע רע" גם ברמה המדינית ולכן בא הסיכום "והממלכה נכונה ביד שלמה", דהיינו יציבות המלכות מכל הבחינות.
2. ההערות הדידקטיות ישולבו תוך כדי דיון בגוף הנושאים. כאמור לא נתחייב לכל ההערות הפרשניות ואפילו לא לחלק מהן כי רבים הן, ואין זה מתפקידו העיקרי של "מדריך למורה". יחד עם זאת יש לשים לב שחלק מן האמירות שיש לנו היגד לגביהן יופיעו בדפי עבודה והמורה יסמן אותן לעצמו וישקול אם להתייחס גם אליהן בתהליך השיעור או ישאיר אותן כעבודות השלמה והתייחס אליהן בתהליך החזרה ובעת בדיקת שיעורי הבית.
3. איני משוכנע שיש הצדקה לקרוא ליוזמת אדוניהו בשם מרד אדוניהו כפי שחלק מן הפרשנים המאוחרים קוראים למעשיו. להלן נתייחס לעניין ונרחיב בנידון.

"סיפר הכתוב זה בעבור מה שיזכר אחריו שאדוניהו בן חגית שאל שינתן לו את אבישג השונמית לאשה, ולפי ששלמה הרגו על זה הוצרך הכתוב להודיע כאן מה היה עניין האשה הזאת" (אברבנאל בפירושו על מלכים, עמ' תל"ב).

אנו מציעים שהמורה יתן את דעתו מראש לתגובות אפשריות של התלמידים על המסופר בקטע, ובמיוחד על שיטת הריפוי החריגה שהציעו עבדיו (=רופאים). אין ספק שיתעוררו שאלות מוסריות וחברתיות. אנו ממליצים שהמורה ישתדל למקד את העיון והדיון בשאלה שצריכה להישאל בראשונה לפני הצעת הריפוי. דוד לא היה עדיין זקן מופלג. הוא היה קרוב לגיל שבעים⁴. מדוע היה לו כל כך קר? מה גרם למצב הזה? הבגדים לא חיממו את דוד כי הבגדים **אינם מפיקים** חום, הם שומרים על הגוף (במידה שיש חום בגוף) וכן הם מונעים מן האוויר המקיף את האדם **שלא יתקרר** יותר, אך הם אינם מוסיפים חום משל עצמם.

מכיוון שרופאים ראו שחום גופו של דוד מתמעט והולך עד כדי סיכון חייו, הם היו צריכים להציע פתרון דחוף לבעייתו של דוד. הפתרון הנראה להם אפשרי ומידי הוא לחמם אותו **בחום** גופה של נערה בתולה שהיא מפיקה חום רב ויכולה לחמם את דוד הקר⁵. נתמקד אם כן בעיקר בסיבות ובנסיבות התקררות גופו של דוד.

האם הייתה זאת תופעה פתאומית או תהליך מתמשך? רש"י מביא את חז"ל המצביעים על שתי סיבות למצבו הרפואי. שתייה קשורות באירוע חד פעמי, ואפשר לראות במצב שהתהווה עתה בפתאומיות מעין עונש על מעשיו והתנהגותו של דוד⁶. רד"ק (על אתר) לעומתו, חושב שיש כאן הצטברות של עובדות שרק בגיל הזקנה נתנו את אותותיהן בדוד, וזה לשונו:

"בא בימים בימי הזקנה וחלש ונפל למיטה ואע"פ שלא היה אלא בן שבעים, מפני המלחמות אשר נלחם תשש כוחו וקפצה עליו הזקנה. והזקן, כל זמן שהולך ומזקין החמימות הטבעי הולך וחסר".

4. אנו מניחים, וכך דעת פרשנים אחדים, שהאירוע של המלכת שלמה **לא** היה בשנתו האחרונה של דוד. דוד עוד חי מספר שנים מועט אחר שמסר **את השלטון** לשלמה. דוד ממנה את שלמה למלוך **תחתיו** יתכן שלכתחילה חשב ששלמה ימלוך **אחריו**, אך לאחר ניסיון אדוניהו ביקש דוד ששלמה ימלוך **תחתיו מיידית**. (ראה א', ל) וברגע ששלמה הוכרז כמלך, אין דוד נקרא יותר מלך (ראה ב', א). הכתוב אומר "ויקברו ימי דוד למות" (ולא ימי המלך דוד).

5. אברבנאל מסביר באריכות את החלטת הרופאים וראוי מאוד למורה לעיין בפרשנותו. כן עיין בפירוש המלבי"ם מדוע לא יעשו את פעולות החימום הזאת נשוי או פלגשיו. אגב, על הכתוב "והמלך דוד לא ידעה" מסביר הפרשן ר' יוסף כספי כהאי לישנא: "לא ידעה - כי לא יכול, תהילה לאל". פרשנות זו מנוגדת לדעת חז"ל (ראה סנהדרין כב, ע"א) ולא נתברר לי מה טעם הוסיף את הסיפא?

6. רש"י מצטט את הגמרא ממסכת ברכות סב, ע"ב וראוי ללמוד מוסר השכל גדול מפירוש זה, כי מכאן יוצא שפגיעה אפילו בבגד היא פגיעה חמורה ולא נמחקת בקלות, על אחת כמה וכמה **פגיעה בגופו של הזולת** (לא רק בבגדו!) שהוא עוון חמור ביותר. ועיין באברבנאל שמפרש יפה את הכתוב "ויהי אחרי כן ויד לב דוד אתו על אשר כרת את כנף אשר לשאול" (שמי"א כ"ד, ה). לדעתו, הכתוב מספר לנו כבר כעת מה שבפועל עתיד לקרות **לקראת סוף ימיו שלבו** הוכה בקרירות.

אברבנאל מצטט פירוש מחכמי הנוצרים שסברו שדוד במלחמותיו נפצע בוודאי פעמים אחדות ואין ספק שאיבד דם רב, ולכן כעת לעת זקנתו הוא סובל מחוסר דם. אברבנאל דוחה השערה זו, אך גם הוא כרד"ק מוסיף למדרשי חז"ל הנ"ל אירועים ממסכת חייו של דוד שגרמו לעת זקנתו למצב של התקררות חום גופו.⁷

יעברו התלמידים על הסיבות שמונה אברבנאל, וכפי שאברבנאל משאיר חופש בחירה למעיין ("ואתה המעיין תבחר ותקרב") כך ננהג גם אנו ונאפשר לתלמידינו לבחור במה שיבחרו ויש להם על מה שיסמוכו.⁸

ב. כשלון אדוניהו לתפוס את המלוכה (א', ה-נג)

השמועות אודות מצב בריאותו של המלך פשטו חיש מהר בארמון המלוכה ומחוצה לו. מטבע הדברים שלעת כזאת נתונה הדעת לא רק למצב בריאותו הפיזי של המלך, אלא גם למצב הממלכה כולה. צריך להתכונן לבאות ולאפשרות של חילופי שלטון מידיים. מתיאור הדברים בפרקנו לא ברור כלל האם אזרחי ירושלים הבירה ושאר אזרחי ישראל יודעים מי המועמד לרשת את המלך במקרה שהמלך יפסיק לתפקד לחלוטין, אם מפאת מותו ואם מתוך חוסר יכולת פיסית.

לפי דברי הימים עניין היורש כבר סגור ומסודר זה מכבר, ובחירת היורש נקבע לפי רצון האלוקים (ראה דה"א י"ז, יא-יב וכן שם כ"ב, ז). נתן הנביא מכיר נבואות אלה.⁹ הוא אמנם לא מצטט את הנבואות האלה וגם מבת שבע אין הוא מבקש להזכיר. בת שבע נתבקשה להזכיר במקום זה רק את שבועתו של דוד המלך אליה "אַתָּה נִשְׁבַּעְתָּ בַּה' אֱלֹקֶיךָ לֵאמֹתְךָ, כִּי-שְׁלֹמֹה בְנִי, יִמְלֹךְ אַחֲרָי" וְגו' (א', יז) ואין היא או נתן מזכירים כלל את ההבטחות האלוקיות.¹⁰

ברם כאשר אדוניהו פונה לבת שבע שתהיה מליצת יורש עליו בפני שלמה שירשה לו לקחת את אבישג לאישה, הוא טוען שלפי הנוהג המקובל מגיעה לו המלוכה: "אַתָּה יָדַעְתָּ כִּי-לִי הָיְתָה הַמְּלוּכָה" (ב', טו) וגם יש הסכמה לאומית על כך: "וְעַלִּי

7. ראה בקטע זה מדברי אברבנאל בנספח בסוף היחידה.

8. לא הבאנו את נימוקו האחרון של אברבנאל המתבסס על היות דוד אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי ואוהב נשים וכו', כי נראה לנו שגם בלי התוספת האחרונה הזאת מנינו כבר סיבות די והותר למחלתו. וגם לא מצאתי פרשנים אחרים שמונים סיבה זו של אוהב נשים (למרות שהוא מסתמך על שמ"א כ', כו, עיין שם). יגדלו התלמידים ויהיו ללומדים עצמאיים ויוכלו להתייחס גם לנימוק אחרון זה.

9. בפרק י"ז נאמר במפורש "לך ואמרת לדוד" וגו'. אם כי בחזון לנתן הנביא אין הצבעה על שם הבן שיהיה היורש. בפרק כ"ב הדברים מפורשים "כי שלמה יהיה שמו" וגו' אולם ייתכן בהחלט שהכוונה לאותה נבואת נתן, וגם אם נאמר שדוד זכה לשמוע בעצמו נבואה זו, אין ספק שנתן הנביא יודע על כך (ראה פירוש "דעת מקרא" על אתר).

10. הכתוב אינו מספר לנו על שבועת דוד בעת התרחשותה. חז"ל סבורים שהשבועה ניתנה כאשר בת שבע נמנעה מלהיזקק לדוד לאחר מות הילד הראשון. דוד רצה לפייס אותה ואז נשבע לה שהבן שיוולד יהיה היורש (ראה המדרש ברד"ק פרק י"ב, כד-כה). אם כי יש גם מדרש הסובר שדוד ביקש מהקב"ה שיתן לו סימן שמחל לו על אותו חטא והסימן הטוב ביותר יהיה כאשר דווקא הבן שיוולד מבת שבע הוא יהיה היורש. ואולי המילים "וינחם דוד את בת שבע אשתו" וגו' רומזים על מילות הנחמה דלעיל.

שְׁמוֹ כָּל-יִשְׂרָאֵל פְּנִיָּהֶם, לְמַלְךְ" (שם). אלא שרצון ה' היה אחר: "כִּי מִה' הָיְתָה לוֹ...". אם כן ברור שיש הבטחה אלוקית מעבר לשבועת דוד¹¹ ואדוניה יודע על כך, ואף על פי כן הוא מנסה לעקוף אותה ולהיעזר בתמימותה של בת שבע¹².

עלינו אם כן לדון בשאלה מדוע נתן הנביא אינו מזכיר את ההבטחה האלוקית ומעדיף את שבועת דוד? ייתכן שנתן הנביא אינו רוצה בשעה גורלית זו להזכיר לדוד הבטחות אלוקיות אולי משום זקנתו וחולשתו ואולי משום שהוא יודע שהבטחות אלוקיות הן תמיד על תנאי ואין הבטחה מושלמת לצדיקים בעולם הזה¹³. לכן הוא מעדיף שבת שבע תזכיר רק את שבועתו של דוד בעניין שלמה והרי שבועה אין להפר בשום אופן. ייתכן גם שנתן הנביא אינו חושש כלל מקיום הנבואה (ולפי הדין הרי נביא המסתפק על נבואתו חייב מיתה). אך כאשר שמע על ההכנות של אדוניהו, חשש אולי ממלחמת אחים. וזאת רצה למנוע מהר ככל האפשר ובאמצעות המלך, כל עוד הוא שולט הוראותיו ופקודותיו מתבצעות מיד¹⁴.

11. ייתכן שאדוניה באמת ובתמים אינו יודע על שבועת דוד ולכן אין הוא מזכיר או בכוונה הוא מתעלם ממנה וזה סביר יותר.

12. שבוודאי היו לה סיבות משלה להיענות ל"שאלה הקטנה" אם משום שרצתה להשיג שלום בית, ואולי מסיבות אחרות הייתה מעוניינת שאבישג לא תהיה בסביבות שלמה בנה, (ראה מאמרו של ברקילו חיים בבבליוגרפיה).

13. המדרש (בראשית רבה וישלח פרשה ע"ו, סימן ב') לאחר שמביא מספר דוגמאות של הבטחות אלוקיות הוא מגיע למסקנה שאין הבטחה לצדיק בעולם הזה. ונצטט את דברי ר' פנחס בשם ר' חנון דציפורין שהיא בעיה מהפרשה שלנו: "ויען בניהו בן יהוידע את המלך ויאמר אמן, כן יאמר ה' אלוקי אדוני המלך" (מלכים א' א', לו). והלוא כבר נאמר "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה" וגו'? (דה"א כ"ב, ט) אלא אמר: "הרבה קטגורין יעמדו מכאן ועד גיחון". כלומר, ההבטחה אמנם ניתנה בזמנה כפי שניתנה, אך מעשי האדם יכולים להיות קטגוריים בדרך להגשמת ההבטחה ולגרום לכך שההבטחה האלוקית תדחה. (ראה קטע מדברי אברבנאל שהבאנו בנידון בנספח ליחידה זו). נתן הנביא ראה שהנבואה עלולה להיכחדות בגלל כל מיני קטגורין שבדרך והוא נרתם מיד לפעולה ובהשתדלות אנושית הוא נטרל את הסכנות.

יש לראות בדברים הנ"ל בנין אב בהשקפת עולמו של אדם מאמין. לחיזוק הדברים אנו מביאים להלן קטע מתוך דף לפרשת השבוע "עונג שבת" לפרשת חיי שרה תשנ"ו מאת הרב אברהם וסרמן שליט"א, רב קהילת "גבורות מרדכי" גבעתיים. ראוי לקיים דיון מעמיק בסוגיה זו בגלל ההיבטים העקרוניים שבה והן משום ההשלכות האקטואליות שנרמזות בה "בת שבע, נתן, בניהו והגיבורים אשר לדוד מופתעים ונבוכים. מה יקרה להבטחה האלוקית ולשבועת דוד? לכאורה היו יכולים לומר לעצמם: ה' הבטיח והוא כבר יקיים! אבל הם מבינים שכך לא מתנהגים. הבטחה קיימת אבל לא פוטרת אותנו מעשייה. וכך אמרו חז"ל על פסוק שמופיע בהמשך שבו מצווה דוד את בניהו "והורדתם אתו אל גחון... ויען בניהו בן יהוידע את המלך ויאמר אמן כן יאמר ה'" - ר' פנחס בשם ר' חנן דצפורין, והלוא כבר נאמר "הנה בן נולד לך והוא יהיה איש מנוחה?" אלא הרבה קטגורין יעמדו מכאן ועד גיחון" (בראשית רבה, ע"ו, ב).

גם כשהולכים כבר בהבטחה אלוקית ובפקודת המלך דוד להמליך את שלמה בגיחון - ייתכנו מעכבים בדרך וצריך סייעתא דשמיא להתגבר עליהם. המאמץ האנושי נדרש בעשייה, וכדברי יואש לאבישי "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו - וה' יעשה הטוב בעינינו".

14. מהלך שונה והצעה פרשנית אחרת מציע רוזנסון במאמרו "ממחלה להמלכה עיון בפרק א' במלכים". המאמר מעניין, הוא אמנם מציע פתרונות לכמה מן הבעיות אך בפתרונותיו הוא גורם להתעוררות שאלות לא קלות ואולי אף קשות יותר מן הפתרונות המוצעים. ראה בבבליוגרפיה וקטע מן המאמר בנספח.

שיקולים דידקטיים

אנו ממליצים שהמורה "יזמין" את הכיתה להשתתף ביום גדוש אירועים שבסופו הומלך המלך שלמה למלך על ישראל. המורה יקרא את הקטע מ"וַאֲדֹנֶיהָ בֶן-חֲגִית מִתְנַשֵּׂא לְאֹמֶר, אֲנִי אֶמְלֹךְ" (א', ה) עד "וַיֹּאמֶר-לוֹ שְׁלֹמֹה, לֵךְ לְבֵיתְךָ" (נג). בתום הקריאה יתברר לנו שאכן השתתפנו בשרשרת אירועים דרמטיים ביותר. האפיזודות רודפות זו את זו. זירת האירועים עוברת במהירות ממקום למקום ומתחוללים מהפכים דרמטיים.

רצוי שהתלמידים ירגישו מצד אחד **כמשתתפים בעלי עניין** בהתרחשויות כאילו היו אנשי ירושלים וחווים יחד אתם את החוויות המרגשות. אך מאידך גיסא הם צריכים **ללמוד** קטע זה כעומדים מן הצד ובוחנים את האירועים בעין אובייקטיבית ובודקים את כל מה שצריך וראוי לבדוק. נראה לנו שבדרך זו נצליח לעורר את מירב המעורבות של תלמידינו בתהליך הלמידה של פרק דרמטי זה הפותח את ספר מלכים¹⁵.

לאחר תגובות ראשונות וראשוניות רצוי "לעשות סדר" ולערוך יחד עם התלמידים **תרשים זרימה** של מהלך המאורעות (ראה בנספח). התרשים יבליט את המקומות בהם התרחשו הדברים. מכיוון שאילו היינו תושבי ירושלים לא יכולנו להשתתף בעת ובעונה אחת בכל הזירות, אנו מציעים איפוא "**שנשלח נציגים**" מן הכיתה לכל אירוע לפי התרשים. משמע: שהתלמידים יתחלקו לקבוצות עבודה וילמדו את הקטע הנוגע להם בעזרת המפרשים שבידם. תלמידי הקבוצה יעזרו בדף העבודה העומד לרשותם ויתכוננו לדווח על הקטע שלהם¹⁶.

תפקיד המורה לעזור לקבוצות ולציין מקורות לשאלותיהן או לעזור בהעלאת השערות. כמו כן, במידת הצורך, לרמוז על כיווני חשיבה כדי למצות את הנושא. בדיון המסכם ישלים המורה את הפרשה ויוסיף הערותיו לגבי התגבשות שני המחנות והלגיטימיות שלהם¹⁷. כן יעמוד המורה על השוואת דברי הכתוב לדברי "גיבורי הסיפור, ואיך כל אחד מהם מספר את הדברים מזווית הראיה שלו ולפי צרכיו¹⁸."

15. בוודאי יש להצטער שבדרך זו הגיע שלמה למלוכה ולא בדרך ישרה וחלקה, אך אלה הם דרכי ההשגחה שלא תמיד נהירים לנו. אגב, פרק זה הוא ההפסדה של פרשת "חיי שרה" ויש מה להשוות בין אברהם שגם הוא זקן ובא בימים (הרבה יותר מדוד) ומכין הכל ליורש, ליצחק, והמעבר הוא חד וחלק - לבין דוד ויורשו, שלמה, שהרבה קטגורין היו בדרך. (ראה שאלה בסיכום היחידה).

16. הדווח יכול להיות בדרך של שו"ת או בכל דרך שהקבוצה תחליט עליה.

17. אנו ממליצים לקרוא את מאמרו התמציתי והמסכם של חיים נבון, "המאבק בין אדוניהו לשלמה על כס המלוכה - בחינה היסטורית" וכן את מאמרו של שמעון בר-אפרת "סיפור אדוניהו" (ראה ביבליוגרפיה). כמובן **כל** החומר בביבליוגרפיה הוא **מבחר** שעשוי להוסיף דעת ולהאיר את עיני הלומד לכיווני חשיבה שאולי לא הכיר אותם עד כה. מעניין במיוחד הוא מאמרו של מיכאל רוטנברג - "המרד שלא היה" (פרטים בביבליוגרפיה).

18. בדף העבודה הצבענו רק על הבדלים אחדים. בכיתות מתקדמות ניתן להרחיב יותר ולהביא את ההשוואה בשלמותה כפי שסיכמה אותה פרופ' נחמה ליבוביץ ע"ה, ראה בנספח.

ג. דברי הפרידה והצוואה המלכותית של דוד לשלמה (ב', א-יב)

גם החלק השלישי הזה לא פחות בעייתי מקודמיו ואולי אף יותר מהם. אברבנאל ניסח את השאלות הקשות המתייחסות לקטע זה. תמציתה של השאלה לגבי הצוואה בנוגע ליואב היא: איך יתכן שדוד נמנע מלהעניש את יואב בשעתו מסיבות חוקיות (אולי בגלל שאין עדים ואין התראה) או מסיבות אחרות, ואולי חשש מכוחו של יואב, אבל יטיל על בנו הצעיר משימה כבדה כזאת? "ולמה לא חשש על בנו מה שחשש על עצמו?"¹⁹ כן הדבר לגבי שמעי בן גרא, ובלשונו של אברבנאל:

"ואין לנו שנאמר שנשבע דוד שלא ימיתו בעצמו ולא שנשבע שלא יצוה לשלמה שיהרגו, כי בידוע היה שדוד לא יהרוג אותו בידו, ובצוואתו להמיתו היה – כאילו הוא עצמו הרגו, והוא אמר בביאור 'והורדת את שיבתו בדם שאול' כל שכן שהשבועה כללה כל זה שאמר שם (שמ"ב י"ט, מב) 'ויאמר המלך אל שמעי לא תמות וישבע לו המלך', והמאמר הזה כולל שלא ימות על שום צד ושום זמן על ידו ולא על ידי אחרים, ועת בהיותו מצווה על שלמה שיהרגו עליו – היה בלי ספק עובר על שבועתו". (אברבנאל מלכים, עמ' תל"א-תל"ב)

כמובן, כל המפרשים עוסקים בשאלות אלה. לאחר עיון במפרשים נראה לנו שהכיוון שיש, לדעתנו, ללכת בו הוא **בהבנת הנסיבות** שהביאו את דוד לצוואה זו. דוד היה עד לניסיונו של אדוניהו "לגנוב" את המלוכה ללא ידיעתו וללא אישורו. ההמלכה החפוזה של שלמה נועדה לסכל מזימה זו. יואב השתתף במזימה ובוודאי היה מן האנשים המרכזיים בניסיון זה, ולכן אומר דוד לשלמה: **"וְגַם אֶתָּה יְדַעְתָּ אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה לִי יוֹאָב בֶּן-נֶרְוָה"** (ב', ה), לאמור: שגם אתה, שלמה, מכיר את יואב וגם אתה עמדת על המזימות שלו בניסיון להמליך את אדוניהו, ולכן אתה שלמה, תבין את אשר אני עומד לבקש ממך²⁰.

19. בנספח הבאנו את השאלה החריפה בשלמותה.

20. לפסוק זה יש כמובן פרשנויות נוספות, ראה במיוחד רד"ק. אך כאן ניסינו לתת הסבר שנראה לנו קרוב יותר לפשוטו של מקרא, כי הניסיון העכשווי של אדוניהו ויואב היה ידוע לשלמה מתוך **שהוא אישית** מעורב בו, ואילו שאר הדברים הם בחינת "היסטוריה" לשלמה. נמנענו לקרוא לניסיון בשם "מרד" ואנו מקבלים את דעתו של מר נבון ואחרים, ראה ביבליוגרפיה בנידון. אילו היה מדובר במרד, יואב כשר צבא היה **מכין את הכוחות** שבעיר לאפשרות שיהיה מי שיערער על אקט ההמלכה. יתר על כן, גם מתוך התגובה של יואב, אביתר ואחרים, אפשר להבין שלא התכוונו למעשה של מרד ולכן לא הכינו כל תשתית צבאית לפעולתם. ייתכן שהכוונה הייתה להכריז שאדוניהו הוא יורש העצר הרשמי ומכיוון שהמלך אינו מתפקד, יכנס אדוניהו לתפקיד מידית. לדעתם הם מכינים לגיטימית את המלך החדש בלי לבטל את המלך הקיים. בכל אופן גם אם לא היה מרד במובן הקלאסי אבל רוח של מרד הייתה וקונספירציה הייתה. לכן לא שותפו אלה שיכלו להביע דעה נגדית והיה להם מה לומר.

דוד המלך בסוף ימיו רואה חובה לעצמו **להכין את שלמה** היטב, ככל האפשר, לתפקיד המלך. מי כדוד יודע שיש חתרנים בתוך הממלכה ולכן הוא מבקש משלמה להיות ערני **ולסכל מזימות בטרם יבשילו**. מתוך ניסיון העבר מסמן דוד לשלמה את מוקדי הכוח האופוזיציוניים הקיימים בממלכה. דוד מבקש לסלק אותם מן הזירה לא **בגלל מעשיהם בעבר**, אלא בגלל **ידיעת מעשיהם ומתוך סכנה להישנותם בעתיד** בדרך כל שהיא. הוא מבקש איפוא, לנהוג בחכמה ולשמור על הממלכה. כך מסכם אברבנאל את דעתו בעניין יואב:

"ולפי זה לא ציווה דוד את שלמה שיהרגו אלא שלא ישב עמו בשלום, וגם זה לא ציווה עליו להענישו כי אם **לתת עצה** לשלמה שישמר ממנו" (שם, עמ' תמ"ח²¹).

בדומה לפירוש זה, הוא פותר גם את בעיית שמעי בן גרא. דוד נשבע לשמעי מפאת ההכרח וכפי צורך השעה (קרי התבונה המדינית). ואכן דוד מתנצל שלא הרג את שמעי בשעתו, ואין הוא מבקש שיהרוג את שמעי כעת, אך הוא מייעץ לשלמה ומוזהירו שלא יבטח בו ולא יתחבר אליו וכו' (ראה אברבנאל באריכות, עמ' תמ"ט²²).

בסיכומו של דבר גם אם נפרש את הצוואה כהתחשבות מן העבר וגם אם נפרשה כזהירות יתר לגבי העתיד (וייתכן שיש בו משניהם), הרי הכתוב מעיד כמאה עדים ששלמה לא מתדיין לא עם יואב ולא עם שמעי על אירועי העבר, **ואינו נותן להם במה להסביר את התנהגותם בעבר כלפי אביו**, הוא דן אותם על התנהגותם **ביחס אליו** ובמקרה של שמעי - בגלל אי עמידתו בתנאי שקבע שלמה²³. אין מילה אחת בצוואה של דוד לגבי אדוניה, ייתכן, משום שדוד חשב שאם יטפלו ביואב אין צורך כבר לטפל באדוניה, או שמא מדובר שוב ברחמי אב על הבן, הנסיך היפה, ואולי הוא סומך על חכמתו של שלמה שימצא לו תפקיד הולם ואדוניה יצליח להשתלב בממלכה (ראה גם הערה 14).

21. יש כמובן הסברים אחרים (ראה רש"י ב', ו שהוא בוודאי לא פשט) ויפה הוא פירושו של רד"ק: "ויעשית כחכמתך", כלומר שלא תהרגו עד שתמצא לו עילה, אע"פ שחייב מיתה, כי מלחמות ה' נלחם וטובות נמצא בו, אלא שהרג לאלה שני השרים חנם, לפיכך תעשה כחכמתך ותביאם לידי עילה וסיבה שיתחייב מיתה".

22. אברבנאל בסוף הדיון בצוואה של דוד, ראה צורך להוסיף את ההערה הבאה: "לפי כמו שכתבתי בהקדמת סי' שמואל (עמ' עד-עה) הייתה כוונת עזרא הסופר לספר בשבחייהם של דוד ושלמה כפי כוונת ספרו וכן לא זכר דבר זה (סיפור הצוואה) לפי שנדמה לו **שלא היה בזה פעל מעלה**". במילים אחרות אברבנאל חושב שעזרא הסופר לא ראה בצוואה זאת מקום לפטור בו את דוד ושלמה והצוואה **איננה כליל השלמות** וכנראה אין היא מכוונת לדעת עליון.

23. יתכן ששלמה קבע תנאי לשמעי בגלל הסכנה שינסה לחתור תחתיו ולהביא לפילוג בין שבטי יהודה לבנימין וכוחו של שמעי בבנימין הרי ידוע. אמנם שמעי עזב את ירושלים לא לכיוון בנימין אלא לכיוון השפלה ולא חשב ששלמה לא יראה בכך הפרת תנאים. אך הוא טעה ושילם בכך בחייו.

שיקולים דידקטיים

נראה לנו שקטע זה מתאים להוראה בשיטה של **שאלות ותשובות**²⁴. לאחר הפתיחה יתרכזו התלמידים בזוגות ויפנו שאלותיהם אל "הגיבורים" שבקטע. השלב הבא הוא מיפוי השאלות והתרכזות במספר קטן של שאלות מרכזיות. המורה יפתח בדיון (או יותר נכון מעין בירור) במליאה תוך כדי עיון במפרשים לקבלת תשובה. יכולים להיות כמובן חילוקי דעות בין התלמידים כפי שיש חילוקי דעות גם בין המפרשים, העיקר שידעו "להיתלות באילן גדול". אפשר גם לתת ל"נאשמים" שבקטע **להופיע** בפני המליאה ולתת הסבר למעשיהם בעבר - מעין **תהליך של שימוע בימיו**.

חז"ל ראו מחובתם להרחיב את כל הסוגיא הזאת, ואכן נתנו במה מכובדת ליואב להשמיע טענותיו. לפחות לגבי אבנר מסתיים הדיון במעין תיקון. בשלב מסוים אומר שלמה (או הדיינים) "ניזיל אבנר" (=ילך אבנר) נשחרר אותך בעניין אבנר - משמע שבעניין אבנר אי אפשר לדון את יואב למיתה. והגמרא ממשיכה לבדוק את הנושא לגבי הריגת עמשא בן יתר (ראה סנהדרין מט, ע"א). כל הדיון הזה מרתק ויש פנים לכאן ולכאן והדברים אינם תמיד שחור או לבן. רצוי להביא בפני התלמידים לפחות חלק מן הדיון הזה ולהראות כיצד חז"ל מאפשרים לנו לדון בנושא מתוך ראייה רחבה ביותר. ואלו ואלו דברי אלוקים חיים²⁵.

ד. ביצוע הצוואה והסרת המכשולים (ב', יג-מו)

לפי דברי הימים הומלך שלמה שנית ברוב פאר והדר עוד בחיי דוד (דה"א כ"ט, כ-כה) ולא היו עוררין יותר על מלכותו מכל צד שהוא²⁶. המלך שלמה אינו יוזם בשלב זה כל פעילות לביצוע הצוואה של אביו. יש זמן ויש דברים חשובים יותר שהמלך החדש הצעיר צריך לעסוק בהם. ברם אדוניה רואה כנראה ששלמה מתבסס יותר ויותר בממלכה ובמלכותו, ומחליט לפעול מחדש. הוא מתכנן הפעם מזימה חדשה להשיג את המלוכה בעקיפין. הפעם הוא מחוכם יותר, הוא מבקש להשיג את מבוקשו ע"י מעשים חתרניים מבפנים. לשם כך אין הוא חושש כלל להפעיל את "הגבירה" - אם המלך.

התיאור מתומצת ביותר. הכתוב לא מספר לנו מדוע מסכימה בת שבע לשתף פעולה אתו. כן מפליאה העובדה שאדוניה נכנס "לגוב האריות" בביטחה ומבקש מבת שבע להיות לו לעזר בקבלת אישור להשיג את אבישג השונמית. בת שבע רואה בכך "שאלה אחת קטנה" - כך היא מנסחת זאת לשלמה.

²⁴ זו הסיבה שלא הכנו דף עבודה לקטע זה. התלמידים הם **שמכניים** את דף העבודה.
²⁵ במקרה זה יש לדאוג מראש שתלמידים ברמה טובה יתכוננו מראש לייצג את יואב ואת שמעי כהלכה. תהליך לימודי זה יוצר מעורבות רבה בשיעור ומפנים את הלימוד וגם "עושה צדק עם הנאשמים". והרי לפחות לגבי יואב אפשר לומר שיש לו לא מעט זכויות בהקמת ממלכת דוד ובביסוסה המדיני. לגבי שמעי אומר המדרש שגם הוא "לא היה קטלא קניא", "רבו של שלמה היה ולימדו תורה" (ראה רד"ק על אתר). רצוי מאוד לקרוא את מאמרו של סרי (ראה ביבליוגרפיה) ולהיעזר בו בתהליך ה"שימוע".

נוסף לכך הרי אדוניה הקדים לבקשתו אמירה שהייתה צריכה לעורר חשד :
 "אֵת יָדְעָתָּ כִּי-לִי הָיְתָה הַמְּלוּכָה, וְעַלִּי שָׁמוּ כָּל-יִשְׂרָאֵל פְּנֵיהֶם, לְמֶלֶךְ; וְתַסֵּב הַמְּלוּכָה וְתִהְיֶה לְאָחִי, כִּי מִה' הָיְתָה לִּי". פירוש הדברים: שאם לא הייתה התערבות אלוהית (לא שבועה של דוד!) הרי מדרך הטבע ועל פי הנוהג המקובל, אני אדוניה הייתי היום המלך על ישראל. בת שבע אינה שמה ליבה להקדמה זו. (וקשה לחשוב שהיא עושה כן מתוך תמימות או טיפשות). שלמה נאלץ להסביר לה את משמעותה האמיתית של "השאלה הקטנה" הזאת ומי הם האנשים המסתתרים מאחריה²⁷.

המלך החליט לפעול במהירות ולאורך כל החזית²⁸. הגיעה זמנה של צוואת דוד להתבצע. שלמה ניגש לביצוע הצוואה ללא רחמים וללא נקיפות מצפון. כתום שלוש שנים למלכותו הגיעה שעתו של הסעיף האחרון בצוואה להתממש. שמעי עבר על התנאים שנקבעו לו ואין רחמים גם במקרה שלו. וכך נגמר סיפור המעבר ממלכות דוד למלכות שלמה. אין יותר פוטנציאל לאופוזיציה פנימית, הגבולות מסיבי שקטים ובטוחים ונפתחת תקופת הזוהר של מלכות ישראל הגדולה עד שתקום אופוזיציה חדשה מסוכנת יותר "שתצליח" ותשנה את מהלך ההיסטוריה של כל תקופת הבית הראשון וגם הלאה ממנו.

לסיכום נקבל דעתו של רד"ק שכותב שעשיית דין ברשעים גם הוא מדרכי ה' וממצוותיו לבער אנשי הרשע²⁹. "וְהַמְּלָכָה נְכוֹנָה, בְּיַד-שְׁלֹמֹה" (ב', מו).

שיקולים דידקטיים

גם בקטע אחרון זה של היחידה שלנו לא חסר מתח. אנחנו מציעים להמחיש בפני התלמידים את האירועים בדרך גרפית (ראה הצעה בנספח) ולקיים **מסיבת עיתונאים**. "דוברי המלך" יתנו הסבר לכל אחד מן האירועים שרדפו זה את זה. "דוברי המלך" יהיו תלמידים שיתכוננו מראש למשימתם. תפקידם יהיה להסביר

26. לפי דברי הימים הייתה שם חגיגה גדולה מאוד וחשוב שהתלמידים יכירו גם פסוקים אלה ובמיוחד פסוק כה: "ויגדל ה' את שלמה למעלה לעיני כל ישראל ויתן עליו הוד מלכות אשר לא היה על כל מלך לפניו על ישראל". **הוד מלכות** - ביטוי מיוחד זה הוא יחידי וכן לא מצאנו ציון כזה לגבי מלכי יהודה וישראל האחרים.

אגב, מומלץ להטיל **משימה אישית** לתלמיד בודד שיבדוק בקונקורדנצה את הביטוי הזה ויסכם את ממצאיו: על מי נאמר שיתן מהודו שלו לאחר, על מי נאמר בפירוש שלא נתנו עליו הוד מלכות ועל מי נאמר (והיכן) שהודו על ארץ ושמים. בהזדמנות זו נציין שיש להשתמש כמה שיותר ב**משימות** אישיות, ברכה רבה טמונה בשימוש באמצעי זה.

27. למרות שבת שבע דילגה על דברי המבוא לבקשתו של אדוניה, שאלה מעניינת היא מדוע היא לא מוסרת לשלמה גם חלק זה מדברי אדוניה.

28. כדאי לקרוא את מאמרו של חיים בארילקו "שאלה אחת קטנה" (ראה ביבליוגרפיה). הוא מנסה להסביר את מטרותיהם הסמויות של כל הפועלים בזיקה ומה מניע אותם, לא תמיד יש לו על מה לסמוך, אף על פי כן הדברים מעניינים.

29. ראה רד"ק על הפסוק "וגם אתה ידעת" אברבנאל חולק עליו (ראה אברבנאל מלכ"א ב', ה, עמ' תמ"ז).

את הרקע לפקודותיו של המלך. לאחר כל דו"ח רשמי מטעם המלך יש מקום לשאלות העיתונאים (תלמידי הכיתה) ולבקש הבהרות³⁰. התלמידים רשאים להיעזר בדף העבודה המתייחס לקטע זה וכן בדף הסיכום המתייחס ליחידה כולה. אין חובה למצות את כל השאלות בדפי העבודה וגם לא כל התלמידים חייבים בכל המשימות³¹. עדיף להיות בחינת "תנא ושייר" מאשר לעסוק בלימוד שטחי שלא ישאיר עקבות כלל. חווית הלמידה היא ערובה הטובה ביותר שתורתנו-תלמודנו יהיו ערבים לתלמידינו ולא ימושו מצאצאינו ומצאצאי צאצאינו וגו'.

30. המורה ידריך את "הדוברים" ויפנה אותם למקורות המסורתיים שלנו וכן לפרשנים בני זמננו - "דעת מקרא" ואחרים. לגבי יואב כדאי לקרוא את אברבנאל על "שלושה פשעי יואב", עמ' תמ"ח. הפרשנים הקלאסיים שלנו מביאים בדרך כלל את דברי חז"ל, כך שבדיונים בכיתה יעלו גם דברי המדרש (לעתים כפשט ולעתים מעבר לו).

31. דף העבודה כולל **מבחר** של שאלות ומשימות אך גם הוא **לא ממצה** את כל **העניינים** שבקטע הנידון. השתדלנו למקד את כל השאלות **באותם** עניינים שנראו לנו חשובים מבחינות שונות. המורה בתהליך הלמידה יוסיף ויעשיר את תלמידיו ככל שידו מגעת וככל שהזמן מרשה לו.

ביבליוגרפיה

- אריאל, יגאל (1994). "המלכת שלמה", **מקדש מלך עיונים בספר מלכים**, מדרשת הגולן חיספין, עמ' 15-28.
- בר אפרת, שמעון (1984). "סיפור אדוניה", **העיצוב האמנותי של הסיפור במקרא**, הוצאת ספריית הפועלים, מהדורה שנייה מתוקנת, תל אביב, עמ' 28-32.
- בריקלו, חיים (תשמ"ה). "שאלה אחת קטנה", **בית מקרא** סד (קא), עמ' 305.
- גרסיאל, מ' (תשל"ה). "מלכות דוד", **מחקרים בהיסטוריה ועיונים בהיסטוריוגרפיה**, הוצאת הספרים דון והחברה לחקר המקרא, עמ' 154.
- האיתן, יוני (תשנ"ז). "העימות בין דוד המלך לשמע' בן גרא", **שמעתין** 128, איגוד מורים למקצועות הקודש במוסדות על יסודיים דתיים, העורך שחור דב, בני ברק.
- זלבסקי, שאול (תשל"ה). "המאבק על המלוכה בין אדוניהו לשלמה", **בית מקרא** ד (סג), עמ' 498-501.
- ליבוביץ, נחמה (תשנ"ז). "מרד אדוניהו", **עיונים בספר בראשית - בעקבות פרשניו הראשונים והאחרונים**. הסתדרות הציונית העולמית המחלקה לתרבות תורנית בגולה, ירושלים, עמ' 176-179.
- לוי, פנחס (תשנ"ח). "לדמותו של נתן הנביא", **שמעתין** 132, עמ' 43-48.
- מוריאל, יהודה (1974). "שלמה ואדוניהו", **שיחות במקרא** א, העורך בנימין צביאלי, הוצאת "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא בישראל, ירושלים, עמ' 187-188.
- נאמן, פ' (תשכ"ה). "שבועת דוד וצוואתו" (הערות לסיפור המקרא על עלייתו של שלמה למלוכה), **בית מקרא**, עמ' 76-77.
- נבון, חיים (תשנ"ב). "מלכות בית דוד - המאבק בין אדוניהו על כס המלוכה - בחינה היסטורית", **מורשת יעקב** ו, שנתון ביהמ"ד הממ"ד למורים, רחובות, עמ' 42-53.
- סרי, דוד (תשנ"א). "לך פגע בו (מל"א ב', כט): הריגתו של יואב משפט צדק? עיון משולב במקרא ובמדרשי חז"ל", **מים מדליו**, שנתון המכללה הדתית למורים ע"ש ליפשיץ, ירושלים, עמ' 61-84.
- רביב, חנוך (תשמ"ח). "עבדיו הנמלטים של שמעי בן גרא ובעיית הסגרתם", **גלות אחר גולה מחקרים בתולדות ישראל**, מכון בן צבי מחקרים לחקר קהילת ישראל במזרח, ירושלים.

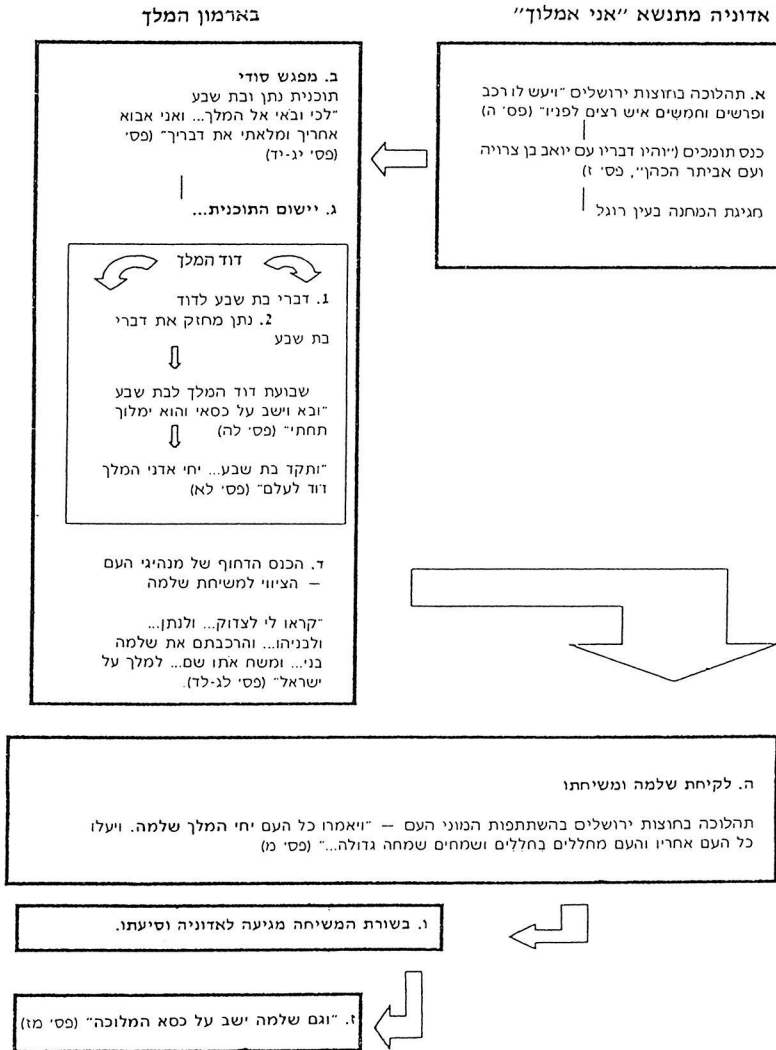
רוזנסון, ישראל (תשס"ד). "ממחלה להמלכה - עיון בפרק א' במלכים", **מגדים**
לט, הוצאת "תבונות", מכללת הרצוג להכשרת מורים, ע"י ישיבת הר
עציון, עמ' 71-88.

רוטנברג, מיכאל (תשנ"ח). "המרד שלא היה - מעשה אבישג ואדוניהו", **מגדים**
כט, עמ' 59-74.

תיבון, אליעזר (1987). "המלכת שלמה", **ספר משה גולדשטיין**, החברה לחקר
המקרא בישראל סניף תל אביב, בשיתוף עם "אהל שם", עמ' 291-305.

נספחים

אירועים ביום ההכתרה - תרשים זרימה

ולכן

היותר נכון אצלי הוא, שהתחברו בדוד סבות מקררות ומחלישו' גופו, אם רוב צרותיו ומלחמותיו שלא עזבהו כל ימי חייו, והיה ביום אכלהו חורב וקרת בלילה ותדד שינתו מעיניו כדרך הלוחמים, והוא מה שיתך הכה וימית הרוח החיוני, ומוזה היה לו נמשך הקור העצום ההוא, ואם יגונותיו ואבלו על ענין אמנון ותמר ועל ענין אבשלום כי נגע עד נפש, שגם זה החליש לבבו ורוחו, וכמ"ש (משלי י"ב כ"ה) דאגה בלב איש ישחנה, ואם ענין בת שבע ואוריה ומה שחטא בזה שהתחרט ממנו ושב בתשובה שלימה, והיה בוכה על עונותיו ודואג עליהם הרבה כל היום וכל הלילה, כאמרו (תלים ק"א כ"ד) ברכי כשלו מצום ובשרי כחש משמן, וכמ"ש (שם נ"א ד') וחטאתי נגדי תמיד, ואם העיון וההתבודדות, שבלא ספק בהחיות האדם נפשו ימית כחותיו הגופניות, וכמ"ש חז"ל (סנהדרין פ"ג כ"ו ע"ב) למה נקרא שמה תושיה? לפי שמתשת כחו של אדם, והוא היה מתבודד תמיד וחצות לילה היה קם להודות ליי, וכל זה באמת החליש לבו, כמ"ש על עצמו (תלים נ"א י"ט) לב נשבר ונדכה וגו'.

פירוש רד"ק לשמ"ב י"ב, כד

ויבא אליה וישכב

עמה – הכפל להודיע כי לא נתעברה בביאה ראשונה. ובדרש: **ויבא אליה וישכב עמה** – בא אליה בטענה, כי היתה נמנעת מלהזקק לה; אמרה לו: הילד מת מפני העוון, אפילו יהיה לי בן שלקיימא ממך, יבזו אותו אחיו מפני שבאת אלי בעון מתחילה. אמר לה דוד: האל מחל לי העון, והבן שיהיה לי ראשון ממך ימלוך אחרי, כי כן שלח לי האל על יד נביא; ונשבע לה, וזהו שאמרה לו בת שבע "הלא אתה אדני המלך נשבעת לאמתך לאמר כי שלמה בנך ימלוך אחרי" (מ"א א, יז).

(ו-ח) ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית – ולפי שכל כך היה חביב לאביו, שלא גער בו מימיו – דבר זה גרם לו ש'מתנשא לאמר אני אמלוך" (לעיל,ה), כסבור שהיה בדעתו של אביו להמליכו. ושמא תאמר: לא היה עליו הוד המלכות, שלא היה נשוי חן בעיני הבריות – לכך נאמר: וגם הוא טוב תואר מאוד, שהיה בו תואר הראוי למלכות. ושמא תאמר: הוא היה קטן בניו של דוד, ואם ימליכוהו, לא ידע צאת ובוא – לכך נאמר: ואותו ילדה אחרי אבשלום; ופתרון: אותו ילדה חגית אמו אחרי שילדה מעכה את אבשלום, כלומר: בפרק אחד נולדו שניהם, ומשנותיו של אבשלום את למד שנותיו של אדוניה; ואבשלום כבר מלך בחברון, אף זה, אילמלא שהיתה סבה מעם יי' להמליך את שלמה, היה זה ראוי למלכות, לפי שהיה גדול ממנו בשנים. ושמא תאמר: אם לדוד היה אהוב, בעיני השרים לא היה אהוב – לכך נאמר: ויהיו דבריו עם יואב בן צרויה ועם אביתר הכהן ויעזרו אחרי אדוניה. ואם תאמר: מאחר שכל המעלות הללו היו בו באדוניה: שהיה גדול משלמה אחיו בשנים, ואביו אהבו, וגם הוא טוב תואר מאוד, וטכסיסי מלכות היו בידו, וגם יד יואב ואביתר הכהן אתו – מפני מה לא עלתה בידו? לפי שהמקום לא בחר בו, ואין ישראל רשאים להעמיד עליהם מלך, אלא אם כן הקדוש ברוך הוא בחר בו, דכתיב "שום תשים עליך מלך אשר יבחר יי' אלהיך בו" (דב' יז,טו). ולפי שידע אדוניה, שכבר נתבשר דוד על ידי נתן הנביא "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והנחותי לו מכל אויביו מסביב כי שלמה יהיה שמו ושלוש ושקט אתן על ישראל בימיו" וכו' "והכנינתי את כסא מלכותו על ישראל עד עולם" (דה"א כב, ט-י), ואם היה קורא לנתן הנביא, הוא היה מעכב על ידו. ואין מושחין מלך אלא על פי כהן גדול, וצדוק נתמנה כהן באותו הפרק, ועל פי סנהדרין, ובניהו היה ראש לסנהדרין; וכל אילו היו יודעין שכבר נתנבא נתן על שלמה שימלוך.

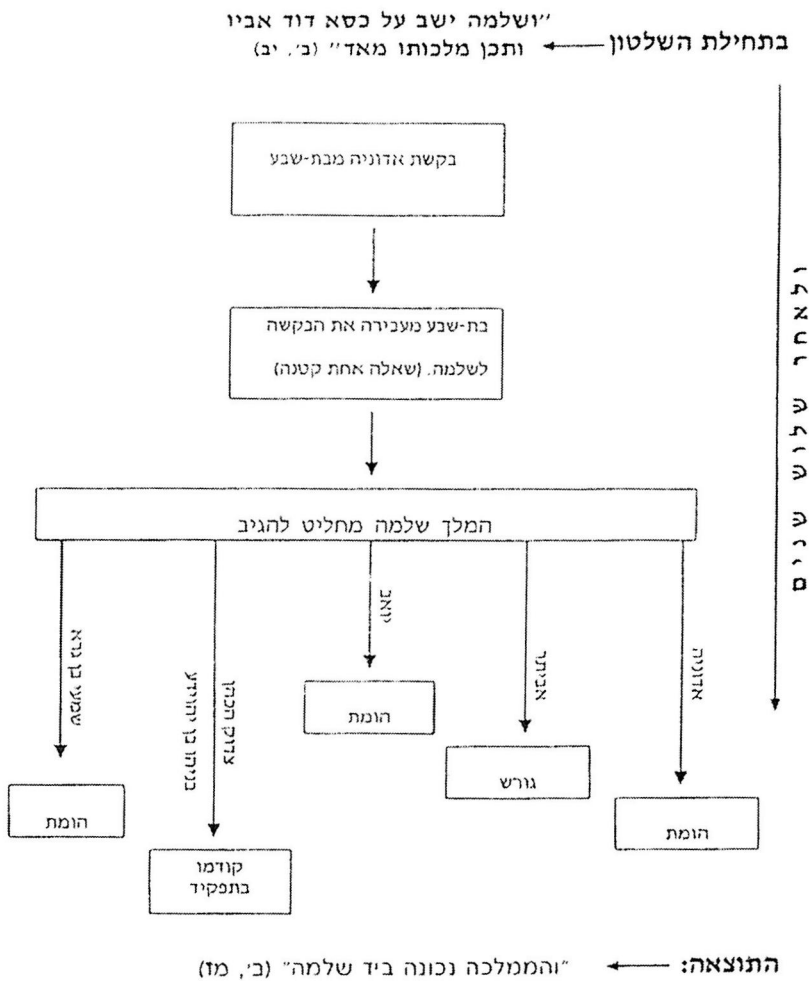
פירוש מלבי"ם למלכ"א א', כז

אם מאת

אדוני נהיה הדבר איך לא הודעת את עבדך מי ישב וכו', וכבר אמרו החכמים כי להוציא איזה התפעלות צריך לעורר הדברים מכל צדדיה, כי לפעמים יתפעל האדם מהקנאה והחמה, וזאת פעלה בת שבע בהגדילה חטא אדוניה, ולפעמים יתפעל מצד החשד והבושה וזאת פעל נתן במה שהניח שדוד עשה זאת, ויתעורר מפני שראה שחושדים אותו שעבר על דברי נביא ועל שבועת אלהים:

השאלה החמישית במה שצוה דוד לשלמה בנו על יואב שלא יוריד שיבתו בשלום שאולה, ויקשה זה מאד מצדדים. אם למה שיואב היה לדוד עבד נאמן ועצם מעצמיו ובשר מבשרו ועשה על זבר כבוד שמו מעשים גדולי המעלה, ולמה גמלהו רעה תחת טובה? וכ"ש לפני מותו שהיה יותר ראוי שיהיה מוחל וסולח למי אשר חטא לו ושלא ינקום וינטור את שריו ועבדיו, ואם נאמר שהיה יואב בן מות כפי הדין על אשר הרג את אבנר ואת עמשא כמו שיזכור, הנה יקשה מאד למה לא הענישו דוד בשעת המעשה או אח"כ בהיותו מלך וזקן וחכם וה' הניח לו מכל אויביו מסביב? והנה דוד עצמו נמנע מהענישו באמרו כאשר מת אבנר (שמו' ב' ג' ל"ט) ואנכי היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני ישלם ה' לעושה הרעה כרעתו, וכמו שפירשתי באותו מקום אמר זה לפי שיואב לא הרגם בעדים והתראה ולכן לא היה בן מות כפי הדין, ועם היות שהמלך היה יכול להרגו בלי עדים והתראה בהיות הדבר ידוע אצלו, הנה אם ימנע מזה וישים לאלקים משפטו לא היה חוטא בזה, ואם זה היה כך בחק דוד כל שכן שהיה ראוי שיהיה כן בחק שלמה שהיה יותר נער בן י"ב שנה לדעת המפרשים ורך ומשוח מלך ואדוניו עומד על ימינו לשטנו, ואיך א"כ צוהו דוד שיהרוג את יואב והיה בזה גותן לפניו מכשול? ולמה לא חשש על בנו מה שחשש על עצמו?

"והממלכה נכונה ביד שלמה" (ב', מז) – תרשים זרימה

והנראה אלי בהם הוא, שאדונו
דוד לא צוה את שלמה שיהרוג את יואב ולא את שמעי
על העונות הראשונים אשר הוא לא הרגם עליהם, ולא
נתן אל בנו נער ורך משות מלך עצה מסוכנת כזאת
להמית אנשי חיל בתחלת מלכותו, אבל היה דעתו וכוונתו
לספר לשלמה מה שעשה יואב ושמעי נגדו, כדי שישמר
הוא מהם ולא ימשילם בביתו פן יגברו עליו ויעשו לו
דומה מה שעשו נגדו, והיה תכלית הצוואה עצה ולמוד
אליו שישמר מהם ושיענישם מכה רבה אם יחטאו אליו
כמו שחטאו לדוד, עם היות שדוד לא הענישם על מה
שעשו נגדו לפי שהוא נמנע מזה מפאת ההכרחי, ולכן אם
יקרהו בימיו כמו שקרה לאביו לא יעשה כמעשיו ולא
ילך בדרכיו לכפר בעד חטאתם, אבל יתחזק ויהיה לאיש
בהענישו אותם.

מתוך "ממחלה להמלכה" לישראל רוזנסון, מגדים ל"ט, עמ' 82

למי שרואה חזות הכול במחלה, לא יקשה לבאר כי 'אין זה דוד', אלא מעין צלו
של דוד, שבהיותו נתון להשפעת מחלה פועל נגד כל מה שאמור דוד לייצג. אך מי
שרואה - כמונו - את המחלה כמצטמצמת לעניין גופני מוגדר ביותר, וסביר
שתיאורה בספר לא בא אלא להדגיש את המשכיות העונש על מעשה בת שבע -
'עונש מלכותי' בדומה למחלות אחרות בספרנו, יתקשה לקבל הסבר שכזה. נהפוך
הוא, מחלה שכל עניינה הזכרת חטא בת שבע צריכה לגרום לדוד שישכח את זכר
אבשלום, להרחיקו מבין דמותו בהווה, ולקרבו לסובלת הגדולה מן הפרשה - בת שבע
בכבודה ובעצמה. איננו יכולים להשתחרר מהתחושה, כי שתיקת דוד בפרשה זו
נובעת לא מתוך אימי המחלה, ולא מתוך הזקנה לכשעצמה (למותר לציין, זקנה
במקרא נתפסת לא אחת ככרוכה בחכמה וניסיון הגוררים הערכה וכבוד), אלא מתוך
רצון שלא לנקוט עמדה בפרשת היורש, וודאי שלא להעדיף את שלמה. אולי דוד
נותן למציאות לעשות את שלה בהנחה שהיא מובלת על ידי האל, מבלי שהוא יאלץ
לנקוט עמדה ברורה נגד מי שהוא היה מעדיף לראות בו את ממשיכו.

נתן שחש בכך פועל כנביא, אך לא דווקא כנביא שמונע על ידי התגלות
מפורשת ייחודית לדבר. יש לשער, כי לו נגלה אליו ה' מפורשות היה מתייצב גם כן
בעוז ובתוקף כבמעשהו רב ההוד בפרשת בת שבע. אלא שה' אמנם מורה דרך ומכוון
בענייני המלוכה, אך לא מתערב בהם במישרין בהכרזה מפורשת על יורש, אלא אם
כן מדובר בהחלפת בית, כפי שקרה לעתים בממלכת ישראל. לעניין זה משמעות
עקרונית בתפיסת המלוכה במקרא, שכן המקרא מכיר - ונקודה זו תובעת הסבר,
שאין זה מקומו - בחופש פעולה אנושי ניכר בענייני שלטון, ובלבד שלא יעשה את
הרע בעיני ה'.²⁹ מכל מקום, דומה, כי בכל זאת יש דמיון מה בין הדרך הלא ישירה
שבה פועל נתן כאן לבין מעשהו בפעם הקודמת (שם פתח במשל), שכן בשני
המקרים הוא מטיח אמת בפני דוד, ומאלצו לעמוד מול חובות העבר.

קטע ממאמר "לך פגע בו – הריגתו של יואב משפט צדק?"
לסרי דוד, בתוך "מים מדליר", מכללת ליפשיץ, תשנ"א, עמ' 77

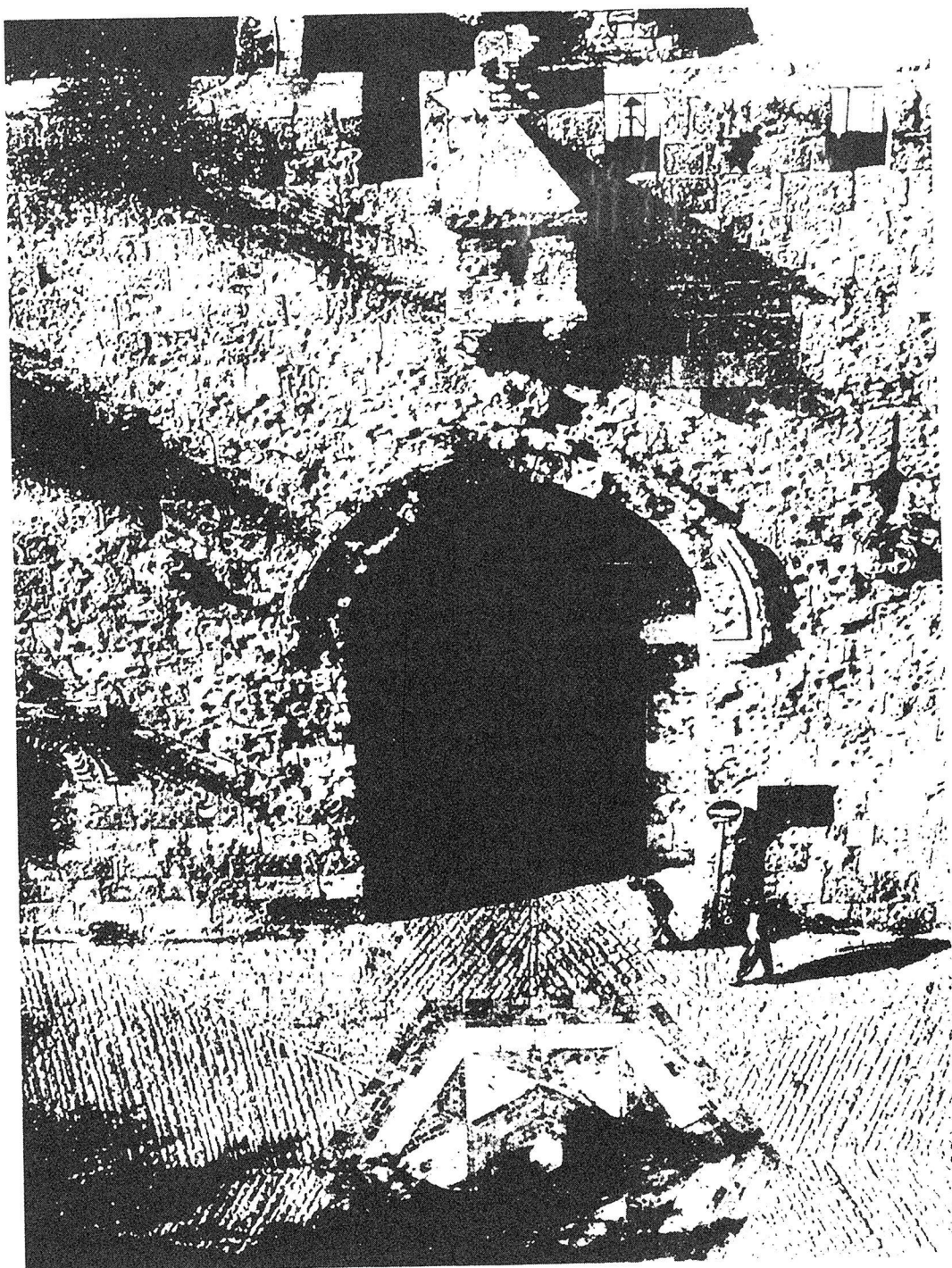
ד. סיכום ומסקנות

המסקנה העולה מדיונינו, הן בעקבות העיון במקרא והן בעקבות העיון בדברי חז"ל: המניע של שלמה להוצאת יואב להורג הוא לא עונש, או לפחות לא רק עונש, על הריגת אבנר ועמשא, ולא משום שיואב נטה אחרי אדוניה! הריגת אבנר יכולה היתה להיחשב כגאולת דם, ולהריגת עמשא היה ליואב, "תרוץ" טוב. עמשא מורד במלכות היה. ואילו דן שלמה את יואב בדין תורה - לא היה יכול להורגו. גם את נטייתו אחר אדוניה אפשר לראות כסבירה, שכן אדוניה היה המועמד ה"טבעי" לרשת את דוד, כיוון שאחיו הגדולים ממנו כבר לא היו בחיים, ואף דוד עצמו לא הגיב על מעשי אדוניה שהעידו על רצון למלוך. ואפילו אדוניה לא נהרג אלא רק לאחר שביקש את אבישג, דבר ששלמה ראה בו חתירה נגדו. על כן **אי אפשר לומר שיואב זכה למשפט צדק**; אין זאת אומרת שהוא היה חף מפשע, אבל מיתה לא היה מקום לחייבו.

תרומתם של דברי חז"ל אשר שולבו במאמרו: ההערכה שהם מוסיפים למעשי האישים אשר דנו בהם. המקרא מסתפק עפ"י בתיאור עובדות, וחז"ל מוסיפים ניתוח והערכה. באמצעות דברי חז"ל עמדנו על משמעות האירועים, ומסקנותיהם של חז"ל היוו אמצעי לביקורת ו"כלי" להבעת השקפותיהם.²⁹

דומה, שחובתו של דוד לענוש את יואב נומקה באחריותו של דוד כלפי מעשי הרצח מכוח היותו של המלך מופקד על עשיית "מישפט וצדקה לכל עמו" (שמ"ב ח 15).⁵⁵ חובתו של דוד הייתה להביא את הרוצח לדיון, שאם לא כן יהא הוא עצמו שותף לפשע, וראוי שיחוש גם לגבי עניין זה כי "לא תסור הרב מביתו עד עולם" (שמ"ב יב 10), אם לא יצווה על עשיית דין לרוצח. חשש זה אפשר שליווה את דוד מכבר. ומפני שלא עצר כוח בעצמו לפגוע ביואב, הטיל עשייה זו על שלמה, כדי שלא תרביץ הקללה (קללת הדם הנקי התובע מישפט – הסוזה: בראשית ד 8–12)⁵⁶ על המשך הטיטלת ותזיק לשלמה.

אפשר גם להוסיף ולהעריך, כי דוד פקד לפגוע ביואב מפני שהכתים את שמו של דוד. יואב ביצע אמנם את הרציחות לתועלתו האישית, ואולם לציבור נראה שדוד נהנה במישרין מרציחות אלה. נזכור, שאבנר היה האיש החזק בממלכת איש-בשת והירצחו החליש את הממלכה היריבה; ואילו עמיאל היה המפקד הצבאי של מרד אבשלום וזמן קצר לפני הירצחו. לא ייפלא אפוא אם נמצאו בציבור כאלה שראו ביואב שליח של דוד בביצוע הרציחות. אפשר גם להניח, שחשדות אלה מצאו להם חיוק בפרשת אוריה, שכן בקרה זה אכן פעל יואב כשליחו של דוד בחיסולו של אוריה. דומני, שנימוק זה נתפרש בפי שלמה כטעם להריגתו של יואב: "אשר פגע בשני, אנשים צדיקים וטובים ממנו ויהרגם בחרב ואבי דוד לא ידע..." (מל"א ב 32). הפרת צווי המלוכה והכתמת שמו של המלך ברציחות "פרטיות" הן שטימשו עילה להמתתו של יואב. לעניין זה ראוי להעיר, כי מבהינה פסיכולוגית עשוי אדם כדוד, דווקא בשוכנו על ערש הדווי, לחוש לשמו הטוב ולהערכת זכרונו בקרב הציבור. אין אפוא לפקפק בצורך הנפשי של דוד לצוות על המתתו של יואב ועל תיקון אותו מעוות, שדוד לא עצר כוח לבצעו בחייו.

"אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב" (תהלים פ"ז, ב)

”וה’ נתן חכמה לשלמה”

פרקים ג'-ה', טו

מבוא

הכתוב מסיים את היחידה הראשונה בקביעת המצב החדש ומציין שהממלכה נכונה ביד שלמה. באמירה זו נפתחת בפועל תקופת שלמה. עברו כבר שלוש שנים מאז שהומלך, אך שנים ראשונות אלה היו תקופת מעבר וסילוק כל המכשולים הפנימיים וגרעיני ההתנגדות הפוטנציאליים.

הפרקים שהכתוב מקדיש לשלמה הם מרובים ולא ניתן לכלול אותם ביחידה אחת. אנחנו חילקנו את פרקי שלמה לארבע יחידות לימוד למרות שיש מוקדם ומאוחר ולא תמיד הפרשות ”כתובות כסדר” (רש”י). עקרונית מבקש הכתוב שנראה את כל התקופה כמכלול אחד מ”ויהאב שלמה את ה’” (ג', ג) ועד ”והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות” (י”א, א), דהיינו מתקופת הזוהר ועד ימי השקיעה.

מבחינה מתודית יש לעסוק מצד אחד בכל פרט ובכל אירוע בפני עצמו, אך בסיום כל פרקי שלמה יש לחזור ולעיין בתמונה הכוללת, לערוך השוואות ולמצוא את נקודות הכישלון שכבר נזרעו לאורך הפרקים. כך יבינו התלמידים שהכישלון איננו אירוע פתאומי שבא בהפתעה, אלא הוא תהליך מתמשך, שאפשר לגלות אותו לאורך כל תקופת שלמה. רש”י בתחילת היחידה שלנו (ג', ג) לא נמנע להביא את הציטוט הקשה מירמיהו: ”כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה ועד היום הזה, להסירה מעל פני” (יר' ל”ב, לא).

למרות שביקורת זו מוצדקת, אין להתעלם ולהפחית במאומה מהמשמעות החשובה של מפעלי שלמה ובראשם בניין בית הבחירה. וכן יש לציין ולהדגיש את שאר המפעלים הכלכליים, הביטחוניים ואת פיתוח העיר והארץ. בכל ס' מלכים לא מצאנו ביטויים ותיאורים המציינים את תקופת הביטחון, השלום והשגשוג הכלכלי ששרר בימיו של שלמה. (פר' ה', ד-ה).

המלך שלמה ירש ממלכה והפך אותה לאימפריה, במושגים של אותם הימים. בנוסף להצלחות הכלכליות והמדיניות מבלוט הכתוב גם את חכמתו הגדולה של שלמה. (ראה ה', ט-ד).

חשוב מאוד שהמורה יעביר מסר מרכזי זה, על תקופת שלמה, **לאורך כל השיעורים על פרקי שלמה**. לכן ראוי שיקרא את כל פרקי שלמה ויכין תוכנית כוללת מראש, כשהמטרות ברורות לו. כך יוכלו התלמידים לקבל גם את הצללים, אך גם את האורות הגדולים הטמונים בפרקים אלה.

פרקי שלמה נראים כאילו מחולקים לאורות לחוד וצללים לחוד, אך הז"ל שקראו את הכתובים ברגישות מיוחדת, הבחינו שאין הדבר כך ולמעשה בתוך האורות חבויים כבר הצללים. גם הפרשנים של ימינו, שאינם שייכים למבקרי המקרא, מעירים את תשומת לבנו לתופעה זאת. מדהים כיצד נחמיה, בראשית בית שני מוכיח את העם, מביא ראיה מהמלך שלמה, כאשר בתוך פסוק אחד כולל גם את גדולתו של שלמה וגם את חולשותיו וחטאיו: "הלוא על-אלה חטא-שלמה מלך ישראל ובגוים הרבים לא-היה מלך כמוהו ואהוב לאלקיו היה ויתנהו אלקים מלך על-כל-ישראל, גם-אותו החטאו הנשים הנכרות" (נחמיה י"ג, כו)¹.

לפי תכנית הלימודים יש פרקים הנלמדים בדרך אינטנסיבית ולעומתם פרקים הנלמדים בדרך אקסטנסיבית בלבד. ביחידה שלנו, פרק ג' יילמד בצורה אינטנסיבית ופרקים ד'-ו', ה בצורה אקסטנסיבית. בהמשך נעמוד על המשמעות המעשית שיש לקביעה זו בתהליך ההוראה.

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים

שלושה מוקדים מרכזיים ביחידה:

1. פרק ג', העוסק בראשית תקופת שלמה והתפתחותו האישית-רוחנית.
2. פרק ד', העוסק בפעילות הממלכתית של שלמה ובהפיכתו את הממלכה שירש למעצמה מוכרת ומכובדת בסביבה, הפעילות הממלכתית שלו כשליט אבסולוטי.
3. פרק ה' מטפל בפרסומו הבינלאומי ("ויהי שמו בכל הגוים סביב" ה', יא).

כן מבליט הפרק הזה את ההכרה בשלמה כמלך חכם הזוכה בזכות חכמתו להכרה ולכבוד בינלאומי.

נראה לנו שעיקר תשומת הלב יוקדש לפרק ג' ואילו פרקים ד' וה' יילמדו בעזרת דפי עבודה בלבד כאשר קבוצה אחת תטפל בפרק ד' וקבוצה שנייה בפרק ה'.

כל קבוצה תקבל זמן לפרזנטציה של החומר (ראה דפי עבודה).
פרק ג' יילמד בדרך אינטנסיבית והדיון יתמקד בשלושה נושאים:

- א. הפתיחה למלכות שלמה (פס' א-ב).
- ב. ביקור שלמה בגבעון והחלום הנבואי (פס' ג-טו).
- ג. משפט שלמה (פס' טז-כח).

1. ראוי לעיון מדוע נחמיה לא ציין שהדבר היה רק לעת זקנתו!!

שיקולים דידקטיים והיבטים פרשניים לפיתוח היחידה

א. הפתיחה למלכות שלמה

לאחר שהכתוב מציין בסוף פרק ב' שהמלכות נכונה ביד שלמה וכל המכשולים הפנימיים וכל ניצני האופוזיציה סולקו, פותחת היחידה שלנו בציון שתי עובדות המעוררות בעיות פרשניות לא קלות. עניין נשואי שלמה עם בת פרעה מובלט מאוד בפתיחת תקופת שלמה וגם בהמשך הפרקים. נושא זה חוזר חמש פעמים. אין ספק שיש כאן מטרה חשובה מאוד ולכן הכתוב מציין זאת כבר בפתיחה של תקופת שלמה, מטרה הנראית לגיטימית מבחינה מדינית כדי ליצור יחסי שלום ובטחון בגבול הדרומי של ממלכת שלמה. הגבולות האחרים היו כבר בטוחים ע"י כיבושי דוד והיה חשוב ביותר לשלמה לכתוב ברית של נשואים עם המעצמה הדרומית.

הכתוב אינו מבקר בשלב זה את רעיון השגת השלום בדרך זו, אך בפרק י"א תהיה ביקורת לאחר מעשה. חז"ל רואים בניסיון להשיג הישגים מדיניים באמצעים פסולים הנוגדים את השקפת עולמה של התורה, מעשה אשר לא יעשה וזרע הפורענות כבר נזרע במעשה זה².

סוגיית שלמה ובת פרעה דורשת עיון, אך רצוי שהדבר יעשה רק בסוף פרקי שלמה, כאשר כל המקורות כבר נלמדו. חיתון בין מלכים הוא תופעה מקובלת ואין ספק ששלמה השיג ע"י נשואים אלה הישגים פוליטיים, כלכליים וצבאיים³ והיה לזה משמעות מדינית רבה. ראוי לציין שגם בצפון משיג שלמה הישגים מדיניים וכלכליים גדולים בברית מדינית וכלכלית שהוא כורת עם חירם מלך צור.

הבעיה הנוספת שמתעוררת בנושא הנשואים עם בת פרעה היא בעיית הגיור. בנספח הבאנו את הגמרא ממסכת שבת הדנה בהרחבה בבעיה זו וכן ראה את פירוש "דעת מקרא" שמצטט את הרמב"ם בנושא הנ"ל. קשה להתעלם מן הבעיה ויש להקדיש זמן לליבונה, במיוחד שבעיית הגיור בימינו אכן מעסיקה אותנו מאוד.

המורה ידריך את תלמידיו לעיין ברש"י ולמצוא את הביקורת הנוקבת שמביא רש"י בצטטו את ירמיהו ל"ב, לא. וכן נקרא את פירושו של רד"ק בעיקר כשהוא טוען לקולא בנשואין אלה: "כי לא ראינו בכתוב שחטא שלמה על שלקח בת פרעה אלא שהרבה נשים ודבק בהן" וגו'⁴. התלמידים יראו שחז"ל לא מסתירים את ביקורתם ויחד עם זאת לא ממהרים להוציא מסקנות חפוזות לכאן או לכאן.

2. "אמר ר' יצחק: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאלי ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון ועליו נבנה כרך גדול של רומי". (סנהדרין כא, ע"ב). ראה הסבר משמעות המדרש הזה ב"מוסר הנביאים" כרך 1, עמ' 188. המאמר הנ"ל מופיע גם במסכת שבת שהבאנו בנספח.

3. החוקרים מציינים שמלכי מצרים לא נהגו לתת את בנותיהם למלכים זרים ואם מלך מצרים נתן את בתו לשלמה, סימן שלשלמה היה מעמד מיוחד שראוי היה למלך מצרים לשמור על קשרים טובים איתו. ראה גם את השילוחים שנתן מלך מצרים לבתו (ט', טז-יז). החוקרים מזהים את פרעה סיאמון מן השושלת ה-21 כמלך אשר השתדך עם שלמה.

4. ויתכן שיש להבדיל בין לכתחילה ובין בדיעבד.

ב. רק העם מזבחים בבמות

הכתוב מקדים הערה חשובה, לפני שמתאר את המשך התפתחותו וקידומו של המלך שלמה ומתייחס לתקופת המעבר עד לבנייתו של בית המקדש: "רק העם מזבחים בבמות". המפרשים מתמודדים עם משמעות השימוש בביטוי "רק". ברור שהכתוב בא להצדיק את הליכתו של שלמה לגבעון "לבמה הגדולה" כי הרי עדיין לא נבנה בית לשם ה'. רש"י מציין שיש כאן ביקורת על שלמה שלא מיהר בבניית ביהמ"ק וזו סיבת השימוש ב"רק", גם בפס' ב וגם בפס' ג.

ביקורתו של רד"ק מתונה יותר. לדעתו יכול היה לנהוג שלמה כמו דוד אביו שברגע שהעלה את הארון לירושלים הקריב על המזבח אשר לפני הארון, או בבמה הגדולה אשר בגבעון "ולא ראינו לו שזבח והקטיר בבמות סוחרות". ואילו אצלנו מציין הכתוב: "רק בבמות הוא מזבח ומקטיר", משמע לפי רד"ק ששלמה נהג כמו כל העם בתקופה שלפני בניית הבית.

המשפט המרכזי שעל התלמידים להפנים, הוא בלשונו של רד"ק: "כי הרבות הבמות מביא לעבודה זרה, כי הוא כמשפט הגוים שבונים במה בכל הר וגבעה תחת כל עץ רענן". ולכן לאורך כל בית ראשון נשפטים המלכים לפי עיקרון זה האם השמידו את הבמות הקיימות, האם הצליחו לעצור את ההיסחפות לעבודה בבמות ואם על ידי כך החזירו את עם ישראל ליעודו המרכזי להיות עם ה' ככתוב: "כי ה' הוא בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ואין עוד".

זו היא ההזדמנות להקדיש דיון בנושא הבמות בתולדות ישראל⁵. נראה לנו שמסקנתו של רד"ק היא התשובה הנכונה ביותר מדוע לא חזרנו להקריב על הבמות לאחר חורבן בתי המקדש. מכאן ואילך עובר הכתוב לתאר את האירוע בעל המשמעות שקרה לשלמה בגבעון.

ג. ביקור שלמה בגבעון

גם עניין ביקור שלמה בגבעון והחלום הנבואי מעורר בעיות לא קלות. חלק מן הפרשנים רואים בתיאור האירועים ביקורת סמויה על שלמה ואחרים מפרשים את הדברים כפשוטם, כפי שנראים הדברים מקריאה ראשונה⁶.

5. בנספח הבאנו את מאמרו המסכם של הרב הדרי בעניין זה, עיין שם.

6. על מגמות בפרק הזה בכללותו רצוי להיעזר במאמרו של יואב ברזל (ראה ביבליוגרפיה) שהוא מאמר יסודי, ביקורתי ביסודו, אך המורה יוכל למצוא בו נקודות רבות המעוררות חשיבה יוצרת ומאפשרות העמקה בתוכן ובדרכי כתיבה. הוא מתבסס על העובדה שהדברים המסופרים בפרק אינם נכתבים בזמן התרחשותם והמחבר (ירמיהו) כתב את הדברים כאשר כל תקופת שלמה פרוסה לנגד עיניו.

להלן קטע קטן מתוך המאמר המאפיין את הגישה הנ"ל:

"יש להדגיש שכתובת הספר אינה מתרחשת בצמוד למאורעות אלא בפרספקטיבה נבואית של שנים. ולענייננו, 'דברי שלמה' בפרקים הראשונים נכתבים גם לאור מה שייכתב בפרקים האחרונים, המספרים על חטאי שלמה, ומסתבר שגם לאור המשך ההידדרות מפילוג הממלכה ועד לדור החורבן.

מכאן שהדברים נכתבים מתוך ראייה כפולה ומורכבת: מצד אחד יש להעריך לשבח כראוי את הישגיו המרשימים ואת הצלחותיו של שלמה בכל המישורים שפעל בהם. אך מצד שני יש

בשלושה עניינים נתרכז בדיון בכיתה והם:

1. **עצם ההליכה לגבעון.**
2. **החלום והאפשרות לבקש משאלה אחת.**
3. **ההיענות של ה' למילוי המשאלה בתוספת נכבדה שלא נשאלה.**

1. בקשר להליכה לגבעון מדגיש הכתוב מדוע שלמה הולך לגבעון ("...כי היא הבמה הגדולה") למרות שבירושלים נמצא כבר ארון האלוקים ודוד, אביו, הקריב קורבנות לפני הארון.

בעניין אלף העולות אומר רד"ק שאין הכוונה שהקריב אותם ביום אחד, אלא במשך כל שהותו בגבעון (אע"פ שמדברי רבותינו נראה שהקריב בפעם אחת). הרלב"ג חושב שהטקס הזה היה טקס פרידה מתקופת הבמות: "כי לא באתם עד-עתה אל-המנוחה ואל-הנחלה אשר ה' אלקיך נתן לך" (דב' י"ב, ט). לכן, המעמד הזה היה חשוב מאוד מבחינה דתית, אך לא פחות מכך היה חשוב המעמד גם מבחינה מדינית, לאחדות העם ולהמשך הרציפות בין תקופת המשכן לתקופה החדשה שנפתחת זה עתה. במיוחד היה חשוב שהשבטים יקבלו את השינוי היסודי שמתחולל ושבט בנימין (השבט של שאול) יקבל את המעבר הזה בהסכמה ובלי התנגדות⁷. הכתוב מציין שבסוף האירוע בגבעון עולה שלמה מיד לירושלים "ויעמד לפני ארון ברית-ה' ויעל עלות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו" (ג', טו). וכך מסתיימת תקופה ונפתחת התקופה החדשה.

2. בחלום נפתחים לשלמה שערי שמים וברגע של חסד שאין למעלה ממנו, יכול שלמה לבקש משאלה והיא תתמלא. "שאל מה אתך לך"⁸, שלמה לא מאכזב ויודע לבקש את הבקשה הנכונה ביותר, בהתחשב במצבו ובמעמדו. בקשת החכמה מצד שלמה לא צריכה להפתיע כי כבר דוד מעיד עליו "כי איש חכם אתה" (בקשר לביצוע הצוואה לגבי שמעי בן גרא) וכן "ועשית כחכמתך" (לגבי יואב). בבחינת "תן לחכם ויחכם עוד"⁹.

להסביר את ההידרדרות החמורה שחלה באחרית ימיו ולחשוף את הסדקים וזרעי הפורענות שנטמנו כבר מתחילת הדרך ונמשכו לכל אורכה. תיאור מורכב זה הוא מתפקידיו הקבועים של המקרא בתיאור דמויותיו; ובמקרה של שלמה המלך הוא רגיש וחשוב במיוחד, שהרי קשה להבין כיצד שלמה - שבתחילת דרכו נאמר "ויאהב שלמה את ה' ללכת בחקות דוד אביו" (ג', ג) - הגיע לבסוף לכך ש"לא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דוד אביו" (י"א, ד). הבנת התהליך לשלבי, חישוף נטיות לבו ואופיו של שלמה שהביאוהו לידי כך, הם מלאכת מחשבת שנכתבה דרך תיאור של עובדות ומעשים, אמירות ורמזים.

בדפי עבודה לתלמיד שילבנו מספר שאלות עיון המתמודדות עם בעיות הנדונות במאמר הנ"ל. 7. צדוק הכהן, שהיה הכהן הגדול בגבעון (דבה"א, ט"ז) הוא יהיה הכהן הגדול הראשון בביה"מ בירושלים. פרטים נוספים לגישה זו, שרואה בטקס בגבעון הכשרת לבבות לקראת בניין ביה"מ בירושלים ראה במאמר הנ"ל.

8. לא מצאנו במקרא רגעי חסד כאלה גדולים, שניתנים לאדם, (אליהו הנביא נתן הזדמנות כזאת לאלישע).

9. חז"ל ראו צורך לבקר את שלמה בבקשה גדולה זאת, ראה מדרש בנספח. יתכן ששלמה הגוים בבקשה כי החכמה העליונה היא לאלוקים. יש המבקרים אותו שלא ביקש יראת שמים, אם כי ר' יוסף קרא אומר: "אין אדם שואל מידה זו אלא מי שיש בו יראת שמים כעניין שנאמר 'ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלוקים'". ועיין גם בהקדמה הגדולה של אברבנאל על סוג החכמה ששלמה ביקש ועל מעמדו של שלמה בתורת הנגלה והנסתר.

ד. משפט שלמה

כששב שלמה לירושלים נזדמן לו משפט קשה שהצריך את התערבותו. כנראה האיסטנטציות הנמוכות יותר לא ידעו איך לפסוק כי לא היו עדים ומפני שהנשים עצמן לא הצליחו לגלות את האמת. מכיוון שאנחנו כבר יודעים מה פסק שלמה, לא קשה לנו להבין את תהליך החשיבה של שלמה ואת התרגיל שעשה כדי לגלות את האמת. אעפ"כ חלוקות הדעות לגבי הקביעה הסופית, מי האם של הילד המדובר. אם זו המתלוננת והתובעת או השנייה המתגוננת, הנתבעת. פסוק כו, שהוא המפתח להחלטת המלך, איננו מפרש האם האשה אשר בנה החי ושנכמרו רחמיה על בנה ומסכימה לוותר על הילד, היא התובעת או הנתבעת.

מומלץ מאוד לקרוא את שלושת המאמרים שצינו בביבליוגרפיה וכן עמדת "דעת מקרא" (קיל) ועמדת "מקדש מלך" (אריאל) וכן פרשני ימי הביניים. הניתוחים מעניינים ויש פנים לכאן ולכאן.

מבחינה דידקטית אנו מציעים מיד לאחר עיון ראשון בקטע לחלק את הכיתה לשניים ולתת לתלמידים לעבוד על השאלה הראשונה בקבוצות דיון רגילות. המורה יספק נקודות למחשבה וינחה את התלמידים בעיון חוזר בדברי הנשים עד שיכנסו לעומק הדברים. זה יקח זמן אבל הלימוד וההנאה יהיו מרובים.

בסופו של דבר רצוי להביא גם את מאמר חז"ל, שבת קול היא שאמרה לשלמה: "היא אמו". פירוש זה בא לחזק את צדקת שלמה ולומר לנו כי גם מן השמים הסכימו עמו. "ויראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלוקים בקרבו לעשות משפט". בדרך זו שלמה אומר את פסק דינו: "תנו לה את הילוד החי והמת לא תמיתוהו" וזו החלטה אינטואיטיבית, לפי הכרעה פסיכולוגית, אך הבת קול מאשרת שאכן ההכרעה הזאת היא האמת לאמיתה.

עד כאן ראינו שהמשאלה שבחלום, בדבר החכמה - התגשמה, מכאן ואילך מתאר הכתוב גם את הגשמת ההבטחות הנוספות שהיו בחלום שלמה: "גם עושר גם כבוד אשר לא היה כמוך איש במלכים כל ימך". היכולת של שלמה לארגן את המדינה מחדש וליצור תנאים מדיניים וכלכליים אידיאליים, הרי למעשה גם הם מסמני המושל החכם.

ה. ארגון הממלכה

לפי תכנית הלימודים נלמדים פרקים אלה (ד'-ה') בדרך אקסטנסיבית בלבד. העיקרון בדרך לימוד זו הוא לחסוך זמן ולהתמקד בנקודות המרכזיות ובתהליך תיאור העובדות החשובות להבנה כוללת של העניינים הנלמדים ולשמירת הרצף. חלק חשוב מן הלימוד יסתמך על המטלות שיוטלו על התלמידים. בכיתה נתמקד בנקודות מרכזיות בלבד. להלן העניינים שרצוי לדון בהם במליאה¹⁰:

10. רצוי שהמורה יסמן לעצמו בדפי העבודה את השאלות שהוא מעדיף לדון בהן בכיתה.

1. הקבינט של המלך (ממשלה).
2. חלוקת הארץ לנפות **וארגון מחדש** של המנהל במדינה. למעשה יהיה זה טשטוש החלוקה השבטית ויחוד העם על בסיס חדש, כאשר ראש השבט מאבד את סמכויותיו והניצב הוא ממונה מטעם המלך (ואינו חייב להיות בן השבט שבאזורו הוא אחראי)¹¹.
3. בקשר לנציב אשר בארץ, רצוי לאפשר לתלמידים לראות את הבעיה בפסוק זה ובנוסף לשאלה בנידון (ראה בדף עבודה ג' שאלה 10) את אחד מפירושי של אברבנאל שהנציב הזה בעצם ממונה על האוכלוסייה הרבה שהייתה מגיעה לארץ לעבודה מן הסביבה הקרובה והרחוקה (מזכיר לנו קצת את החשיבות למינוי משרד מיוחד לטיפול בעובדים הזרים הרבים שבארץ, וד"ל).
4. רצוי לרכז את כל הפסוקים בפרקים ד' וה' המסכמים מצב אידיאלי מבחינה כלכלית ומבחינה מדינית, שהפכו בעצם למטבעות לשון ולגעגועים של "חדש ימינו כקדם". יש לקיים דיון על הגורמים לפריחה כלכלית ולאומית. יש להדגיש כי אין ספק שחכמתו של שלמה עמדה לו, אך הירושה שירש וכיבושי דוד, גם הם סללו לו את הדרך.
5. כמו כן יש לאסוף את הפסוקים המתארים את הגבולות של מלכות שלמה מבחינת השליטה במרחב.
6. "ושלום היה לו מכל עבריו מסיבב". כדי שהשלום הזה יהיה יציב ויחזיק מעמד חייב היה שלמה לדאוג לצבא קבע מודרני (לפי מושגי אותם ימים) ולארגן כוח שאפשר יהיה לסמוך עליו על כל צרה שלא תבוא. עיקר הכוח של עם ישראל עד ימי שלמה, היה כוח רגלי. מבחינה צבאית שלמה פתח את העידן המודרני והקים את חיל הרכב הממונע והפך אותו לחיל המרכזי. כדי לקיים חיל כזה, היה צריך שלמה להקים אורוות (מחנות צבא) עם אספקה גם לסוסים וגם חלקי חילוף לרכב¹².
7. היחידה שלנו מסתיימת בתיאור גדולתו של שלמה בחכמה. אין ספק שהחכמה פרסמה אותו מאוד ועזרה לו בהשגת הישגים מדיניים וכלכליים, ככתוב: "ויבואו מכל העמים לשמוע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו". ובהמשך הכתובים יוספו עוד פרטים בחכמת שלמה כהנה וכהנה.
8. נראה לנו שהיחידה שלנו מסתיימת בפרק ה' פס' טו. פסוק טו: "וישלח מלך צור את עבדיו אל שלמה..." עדיין שייך ליחידה שלנו ואילו הפסוק הבא, יז: "וישלח שלמה אל חירם לאמור..." פותח את היחידה הבאה שהיא בניין בית המקדש. המשלחת של חירם הייתה משלחת של רצון טוב במסגרת משלחות אחרות שהגיעו, כמו שכתוב בפס' יד: "ויבואו כל העמים לשמוע את חכמת שלמה" ואילו המשלחת ששלמה שולח היא משלחת עם מסרים משמעותיים חדשים ועם בקשות מפורטות בקשר למשימה המרכזית ששלמה לוקח על עצמו בעדיפות ראשונה - בניין בית המקדש.
11. בקשר לפס' יט, "נציב אחד אשר בארץ", ראה האם זה אותו עזריה בן נתן הנזכר בפס' ה, או שהוא ניצב נוסף, לחודש העיבור, דהיינו, יש 13 נציבים. יתכן שהוא בעצם הניצב של שבט יהודה. ראה פרוש "דעת סופרים" ואחרים. אם אנו מקבלים פרשנות זו הרי פתרנו בעיה רגילה של הפליה.
12. רצוי שהתלמידים יתנו דעתם שהסוס היה נשק מרכזי במלחמות במשך אלפי שנים. במלחמתהעולם הראשונה עדיין היו יחידות פרשים בחזית כל הצבאות.

ביבליוגרפיה

- ברזילי, יואב (תש"ן). "ההקדמה למלכות שלמה (מל"א ג)", **מגדים** יא, ע' 73-97.
גבריהו, חמ"י (1985). "הסיפורים בסי' מלכים על חכמת שלמה", **עיונים
בספר מלכים**, חלק א', דברי חוג העיון בתנ"ך בבית רה"מ דוד בן גוריון,
החברה לחקר המקרא, קרית ספר, ירושלים, עמ' 267-274.
- גרוסמן, אברהם. "הניצבים אשר לשלמה (מל"א פרק ד)", הוצאת האגף לתכניות
לימודים במשרד החינוך.
- הדרי, ישעיהו. "הבמות והמקדש (מל"א, ג)", **שיחות במקרא**, עורך ב' צביאלי,
עמ' 191-192.
- חדד, אליעזר (תשנ"ז). "משפט שלמה", **מגדים** כז, עמ' 101-111.
- לייבוויץ, אליה וגילה (תש"ן). "משפט שלמה", **בית מקרא** כרך קכב.
- מלמט, אברהם (תשנ"ח). "שלמה ובת פרעה", **שיחות במקרא** כרך א', עורך ב'
צביאלי, ירושלים, עמ' 193-194.
- רחמן, גדליה ויוספה (תשנ"ג). "משפט שלמה - תגובה למאמרם של אליה וגילה
לייבוויץ", **בית מקרא** קל"ב, עמ' 91-94.

נספחים

מסכת שבת נו, ע"ב

אמר

רב יהודה אמר שמואל: נוח היה לו לאותו צדיק שלמה, שיהא שמש עובד עבודה קשה לדבר אחר (לעבודה זרה) ואל יכתב בו "ויעש הרע בעיני ה'". אף על פי שלא עשה. אמר רב יהודה אמר שמואל: שחטא שלמה היה שבשעה שנשא שלמה בת פרעה חכיסה לו אלף מיני זמר ואמרה לו: כך עושים לעבודה זרה פלונית, ולא מיוחד בה על דיבורים אלה. ואמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ואחר זמן עלה ונדב בו בקנה שרטון והצטברה אדמו משנה לשנה, ועל מקום זה נבנה כרן גדול של רומי שהיא המכשיו להעניש בסוף דורות את ישראל במתנייתא תנא [בבריתא שנו] אותו היום שהכניס ירבעם שנ עגלי זהב אחד בבית אל ואח בדת נבנה צריף (סוכה קלושה) אחז שהיה הבית הראשון באותו מקום וזהו ראשית איטליה של יוון.

אמר רב יהודה אמר שמואל: נוח לו לאותו צדיק שיהא שמש לדבר אחר ואל יכתב בו "ויעש הרע בעיני ה'". אמר רב יהודה אמר שמואל: יבשעה שנשא שלמה את בת פרעה חכיסה לו אלף מיני זמר, ואמרה לו: כך עושים לעבודה זרה פלונית, וכך עושים לעבודה זרה פלונית, ולא מיוחד בה. אמר רב יהודה אמר שמואל: יבשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרן גדול של רומי. במתנייתא תנא: אותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב אחד בבית אל ואחד בדת נבנה צריף אחד, וזהו איטליה של יוון.

ילקוט שמעוני למלכ"א סימן קעב

ויאהב שלמה

את ה' יארבע שנים עד שרא התחיל לבנות את הבית, אבל משהתחיל לבנות את הבית ויקח את בת פרעה ויביאה אל עיר רוד, כשתמצא לוטר * כי על אפיו על הסתי היתה לי העיר הזאת סן היום אשר בנו אותה. אבל לעת זקנת שלמה סמוך למיתתו שרתה עליו רוח הקדש ואמר שלשה ספרים משלי ושיר השירים וקהלת:

מסכת מכות כג ע"ב

אמר רבי אלעזר: "בשלשה מקומות הופיע רוח הקודש: בבית דינו של שם, ובבית דינו של שמואל הרמתי, ובבית דינו של שלמה.

בבית דינו של שלמה – דכתיב "ויצן המלך ויאמר תנו לה את הילד הנחי וקמת לא תמיתהו (כי) היא אמו"; מנא ידע? דלמא איצרוקא מיערקא! יצאת בת קול ואמרה "היא אמו". אמר רבא: ממאי? דלמא מדקא קא מרחמא וקא לא קא מרחמא! אלא גמרא.

תוספתא סנהדרין פ"ד, ה"ג

לא ירבה לו סוסים סוסים במלים אפי' אחד שנאמר (ס) רמזן הרבות סוס. ר' יהודה אומר הרי הוא אומר (נלכס א ה) ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים למרכבתו ויפה עשה שנאמר (ס ד) יהודה וישראל רבים כחול (הים) אשר על הים לרוב. כשהוא אומר (ס ה) ושנים עשר אלף פרשים, שהשאר (פ) במלגין היו.

(ה) שאל מה אתן לך. ר"ש בן חלפתא אמר: [משל למה הדבר דומה], לבליטוס שהיה גדל בביתו של מלך, א"ל המלך שאכל מה אתן לך, אמר הבליטוס: אם שואל אני כסף וזהב הוא נותן לי, אבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי, אמר הריני שואל בתו של מלך והכל בכלל. כך בנבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה, ויאמר אלהים שאל מה אתן לך, אמר שלמה אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי, אלא הרי אני שואל את החכמה והכל בכלל י. הה"ד: ונתת לעבדך לב שומע, אמר לו הקב"ה: שלמה, חכמה שאלת לך ולא שאלת עושר ונכסים ונפש אויבך, חייך החכמה והמדה נתון לך, ועל ידי כן עושר ונכסים אתן לך. (שהש"ד פ"א—א')

ב א ו ר

(י) והנה יש לשאור אם מה ששאל שלמה את החכמה הוא מפני שבת יש כל חמדת התבל. אם כן איזה שבת הוא לו מה שבקש אותה. ומפני מה זכה שבעבור זה מצא חן בעיני המקום, וחרי כל כוונתו היתה רק בכדי להשיג כל טובות העולם הזה. ונראה לומר דמה שאמר הריני שואל את החכמה והכל בכלל, זהו דמי שיש בו חכמה הוויא ליה כמי שיש לו עושר ונכסים וכל חמודי התבל. כי מי שהוא חכם בעצם אין לו שום חשק ורצון לדברים האלו. כי הוא תמיד שמח בחלקו ויש לו תמיד שאיפות גבוהות עד שאין הוא משים את נפשו כלל לדברים פשוטים כאלו. ומי שהוא בא לידי החשבון הזה כודאי ראוי הוא לשבת גדול.

(א) והנה אמר אחרי זה ויהי המלך שלמה מלך על כל ישראל, עם היות שכבר אמר ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכון מלכותו מאד, ואמר גם כן והממלכה נכונה ביד שלמה, כדי להודיע ששלשה סבות עצומות התחברו בהמלכתו. האחת רצון דוד אביו שהמליכו בחייו, ועליה אמר אחרי זכרון המשיחה וההמלכה ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכון מלכותו מאד. והשנית מה שהרג את אויביו אדוניהו ויואב בן צרויה וגרש אביתר ושמעי, ועליה אמר אחרי זכרונם והממלכה נכונה ביד שלמה. והסבה השלישית היתה חכמתו האלקית אשר נתן לו אלקים, כי במה שהכיר העם והתפרסם אצלם מחכמתו המופלגת רצה העם כלו במלכותו, ועל הסבה הזאת אמר כאן ויהי המלך שלמה מלך על כל ישראל. ולמדנו מזה שלא היה ענינו כשאול שבתחלת מלכותו אנשי בליעל בווהו בלבבם ואמרו מה יושיענו זה, וגם לא היה כדוד אביו שאחרי מות שאול מלך שבעה שנים על שבט יהודה בלבד ולא על ישראל, אמנם שלמה לא היה כן, כי בתחלת מלכותו מיד מלך על כל ישראל ולא הרים איש את ידו ואת רגלו נגדו. והנה עזרא לא זכר דבר מזה בדברי הימים, לפי שראה שהנסיון הזה היה הקטן שבדברים שעשה שלמה מורים על חכמתו וידיעתו האלקית. הנה אם כן באו שלשת הפסוקים במקומות ההם בזכרון מלכות שלמה על שלשת הסבות אשר זכרתי, שהם מירושת אביו ובכח זרועו ומפאת חכמתו:

מתוך "הבמות והמקדש" לישעיהו הדרי ב"שיחות במקרא" עמ' 191-192

בתולדות רכוז הפולחן בדברי ימי דת ישראל אנו מבחינים בכמה וכמה תקופות.

התקופה הראשונה — מימי בראשית של עבודת האלוהים ועד להקמת המשכן. בנית במות, נטיעת עצים כאשל וכאשרה, הקמת מזבחות וכדומה, הם מעשים רצויים המשמשים מבע להתקרבות האדם לאלוהיו: ואבות העולם והאומה מרבים בדרכי עבודה כגון אלו.

התקופה השנייה — משהוקם המשכן ונאסרו הבמות, ואסור זה נמשך כל זמן שהיו ישראל במדבר

התקופה השלישית החלה שעה שנכנסו ישראל לארץ ובאו לגלגל. כל תקופת התנחלות, הכבוש והחלוקה עד להקמת המרכז בשילה היתה ההקרבה בבמות מותרת. רכוז הפולחן במקום מסויים תלוי בקדושתו של אותו מקום ומרכז זה זוכה לקדושה מיוחדת בעקב ארון הברית השוכן בו. כל עוד שלא נתבסס המשכן בשילה היה ארון העדות נע בין שבטי ישראל הלוחמים, והיתה עבודת הקרבנות, הנסכים והמנחות מותרת בכל גבול ישראל.

התקופה הרביעית נמשכת קרוב לשלש מאות ושבעים שנה כל ימי משכן שילה. האם הותרו אז הבמות או שההקרבה בהן היתה באיסור, שאלה זו כמה פנים לה, ביחוד בהתחשב בעובדה שהיו זמנים בהם לא היתה קדושה מיוחדת למשכן שילה, אחר שארון הברית לא נמצא שם. כך צריך לפרנס את הכתוב בשופטים ב' 5: "ויקראו שם־המקום ההוא בכים ויזבחו שם לַה'". ובשופטים כ' 26: "ויעלו כל בני ישראל וכל העם ויבואו בית־אל, ויעלו עולות ושלמים לפני ה'... ושם ארון ברית האלהים בימים ההם".

התקופה החמישית נמשכת כששים שנה היא תקופת גוב וגבעון ושוב היו מקדשים אלה חסרים את ארון העדות והכל מקריבים בבמות.

התקופה השישית והאחרונה פותחת בחנוכת מקדש ירושלים; מאז ואילך אסרה ההלכה את עבודת הבמות, אלא שהעם לא עמד באיסור זה ועד לימי יאשיהו אנו שומעים על הקרבה ועבודה בבמות ולא עוד אלא שאף בימי בית שני אירע ששאלת הבמות ורכוז הפולחן במקדש ירושלים נעשתה אקטואלית בהקשר למקדש חוניו.

הבמה שעליה מקריב שלמה עד המלכו נקראת "הבמה הגדולה", מכאן שאנו מבדילים בשני מיני במות, במה קטנה ובמה גדולה.

במה קטנה היא במה פרטית, זו שכל אחד ואחד בונה לו בראש גגו ועל פתח ביתו ובכל מקום שירצה, ואילו במה גדולה עבודתה מרכזית וצבורית,

בה עמדו חלק מכלי המשכן שעשה משה, ומזבח הנחושת, כמו שמפורשים הדברים בדברי הימים ב', א' 5: "ומזבח הנחשת אשר עשה בצלאל בן-אורי בן-חור שם", וגדולתה של הבמה על פני האחרות לא רק במדתה ובמבנה, אלא בעיקר במעלתה המיוחדת.

יתרה על פני הבמות הגדולות הבמה אשר בגבעון. נוטים כיום לזהות את גבעון בשטח הכפר אל ג'יב צפונית מערבית לירושלים ואולברייט משער שמוצאו של השם הוא מלשון גב (בצירה) או גב (בקמץ) בהוראת במה. אם נקבל השערה זו נראית דעת החוקרים המזהים את מקום הבמה עם מרום ההר המתנשא מעל גבעון ונשקף על פני הסביבה כולה, הוא השטח שעליו בנוי היום הכפר גבי סמואל.

השערות אלו מקילות עלינו את הבנת המאורעות בטכסי חידוש המלוכה אצל שלמה, לאחר המלכתו הראשונה בגיחון. הקרבת העולות בבמת גבעון היתה המעשה המרכזי כעין זה שמצינו אצל שאול במעשה הקרבנות בגלגל, ואחרי זה עלה שלמה לירושלים, מקום שעמד האהל הנטוי ע"י דוד ובו ארון הברית. סדר המעשים הזה מפורש בדברי הימים ב', א' 3: "וילכו שלמה וכל הקהל עמו לבמה אשר בגבעון" ואח"כ: "ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלים ... וימלך על-ישראל" (13).

מתוך: "משפט שלמה" לאלה וגילה לייבוביץ, בית מקרא, כרך קכב, עמ' 242

ואמנם, אם נבחן בקפידה את טענתה של אשה א' נמצא שדבריה כוללים את פריכתם. בפס' יח היא אומרת: "ואנחנו יחדו אין זר אתנו בבית זולתי שתיים אנחנו בבית". לפי עדותה, המקורות היחידים שבידה על מה שהתרחש בבית הם מראה עיניה או מה ששמעה מרעותה. בפס' יט—כ ממשיכה אשה א' ואומרת: "וימת בן האשה הזאת לילה אשר שכבה עליו. ותקם בתוך הלילה ותקח את בני מאצלי ואמתך ישנה ותשכיבהו בחיקה...". אם לדבריה בשעת מות ילדה של אשה ב' היתה היא עצמה ישנה, כיצד יכולה היא לדעת מהי סיבת המוות? ודאי שלא שמעה זאת מאשה ב' המכחישה מכל וכל שילדה מת. מניין לאשה א' שמיתתו של התינוק נגרמה ע"י שכיבתה של רעותה עליו? אולי נתקף הוא בשיעול שלא הצליח להפסיקו, אולי הכיש אותו נחש או עקרב, ואולי מת מסיבה אחרת, מהסיבות הרבות שבעטיין מתים תינוקות בני יומם.

מכאן ניתן להסיק שהתינוק שמת היה בנה של אשה א', המספרת. קרוב לדאי שמיתתו נגרמה באמת בחניקה כאשר אמו, המספרת עצמה, שכבה עליו בשוגג בעת שנתה. מכל מקום, לשונה של אשה א' הכשילתה, ופיה מגלה את שקריה.

עיר דוד, נחל קדרון ובריכת השילוח

”ויבן בית לה’” פרקים ה', טז - פרק ח'

מבוא

גם יחידה זו נלמדת ברובה ברמה אקסטנסיבית (פרט לפרק ח' שנלמד ברמה אינטנסיבית). הנימוקים לדרישה זו של מתכנני תכנית הלימודים הם פרקטיים ובוודאי לא אידיאולוגיים. יש קושי גדול היום להבין את בניית המקדש בעיקר בגלל השימוש במונחים שלא תמיד ברורים לנו משמעותם וכן ההוראות לביצועם.

כן יש פרטים רבים שרק לימוד עיוני רב והתמחות מעמיקה תאפשר לרכוש בקיאות ושליטה מירבית ומכיוון שאין לנו הזמן הדרוש לכך, נכון יותר להקדיש את הזמן המועט להוראת אותם עניינים שהם בחינת אבני יסוד בבניין הווייתנו הרוחנית ובעלי תוכן ערכי ששיני הזמן לא נגסו בהם. הדילמות והאתגרים המוצגים לפנינו יש בהם ערך חינוכי לדורות. לפיכך נמקד את תשומת לבנו לפרקים הנראים לנו מרכזיים. בדפי העבודה נרחיב קצת, אך גם שם יש לאפשר לתלמידים לבחור מתוך רשימת השאלות המוצעות להם.

היחידה הזאת מחוברת גם ליחידה הקודמת, אך גם ליחידה הבאה ויש לשקול האם לרכז עניינים מסביב לנושאים בלי להתחשב ביחידה הנלמדת (לדוגמה: יחסי שלמה וחירם, המסחר של שלמה, חכמת שלמה) או ללמד כל יחידה ברצף עצמאי. בדפי העבודה אפשרנו את שתי האפשרויות.

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים

1. יחסי חירם ושלמה

הכתוב מציין שחירם הוא היוזם לחידוש הקשרים בין שתי הממלכות. אין ספק שממלכת צור מעוניינת בברית ידידות עם שלמה, ממלכת שלמה היא ממלכה חזקה ושלטת בלעדית על האזור הנרחב מגבול מצרים ועד הפרת הן מבחינה ביטחונית והן מבחינה כלכלית. לשלמה יש עוצמה כלכלית וחומרי מזון, דגנים ושמן ואילו לחירם יש מחצבים ועצים לבנייה ולשניהם זקוק שלמה. הקורא בעיון פסוקים ט-כה, ימצא שהיה מוימ דיפלומטי, אמנם מעודן, אך תחרותי מאוד והצעתו הראשונה של שלמה לא התקבלה והוא נתן הרבה יותר ממה שהתכוון לתת. אין ספק שנתן יותר משכר עבודה, אבל בכל זאת שני הצדדים נהנו מן הברית והתועלת הייתה הדדית.

2. התחלת בניין בית המקדש

הכתוב מציין שיסודות בניין בית המקדש הונחו בשנה הרביעית למלכותו של שלמה, בחודש אייר. ראוי לציין שאירועים רבים שקרו מאז יציאת מצרים לא מתייחסים לתאריך יציאת מצרים ודווקא עניין הקמת המקדש מתייחס ליציאת מצרים, לומר לך שרק עם בניית ביהמ"ק נסגר המעגל של יציאת מצרים. המשכן היה נבנה לכתחילה כבניין נודד ורק כעת הגיע הזמן למקדש קבע לעם ישראל. רצוי להקדיש זמן לשיחה מעמיקה על רעיון המקדש בעם ישראל. הקב"ה ציווה את ישראל: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", בתוכו - לא נאמר, אלא בתוכם. לאמור, בתוך כל אחד ואחד בישראל, כי תכלית בנין בית המקדש היה שישרה הקב"ה את שכנתו בכל אחד מישראל.

בתפילת שלמה אנו עומדים על מטרת המקדש. דווקא בתקופת שלמה, הפריחה של מלכות אדם, היה חשוב שיבנה המקדש כסמל למלכות שמים עלי אדמות. גם המלך הכל יכול, גם הוא רק בשר ודם וגם הוא כפוף למלכות שמים. הרעיון הזה היה חשוב ביותר באותן תקופות של מלכויות אבסולוטיות בישראל ובעמי תבל. הייתה סכנה של העלאת האדם ונוכחות בית המקדש בירושלים מאזנת את הכוחות בין האדם ושאיוותיו לבין הכוח האלוקי השולט באמת בעולם.

פרקים ו-ז מתארים גם את מבנה ביהמ"ק וכליו וכן את מבנה בית המלוכה. אנו מציעים לתת לתלמידים את מבנה הפרקים וסדר תיאור המבנים והכלים בסימון פסוקים בלבד והתלמידים בעבודה עצמית יכתבו את נושא הפסוקים (ראה דף עבודה בנידון). כאשר התלמידים יסיימו את העבודה הטכנית הזאת יתאפשר להם להתעכב לפי בחירתם או לפי בחירת המורה על אותם הדברים שיעניינו אותם. אנו מציעים להתעכב על הדבר והכרובים שבתוכו, ברצפת הזהב ובשימוש בכלי הזהב, שני העמודים "יכין ובועז", ים הנחושת ועוד.

3. נקודות נוספות לעיון ולדיון כיתתי

להלן עוד מספר נקודות שנראה לנו שראויות הן לתשומת לב. המורה לפי שיקול דעתו (תלמידיו והזמן העומד לרשותו) יפתח נושאים אלה, ברצונו מרחיב וברצונו מקצר.

א. מה תפקיד הפסוקים יא-יג באמצע תהליך הבנייה?

ב. מדוע יש דלתות בדביר? הרי יש פרוכת?

ג. מדוע תיאור בניין בית שלמה באמצע תיאור בניין המקדש? מה הצמידות הזאת?

ד. זמן הבנייה של המקדש מול זמן הבנייה של ארמונות שלמה (בית ה' מול בית המלוכה) - ניתן לדרוש לשבח ולגנאי.

ה. העמודים "יכין" ו"בועז", מטרתם, משמעות שמותיהם, מדוע פירוט רב במיוחד בעניין העמודים?

ו. בבנייני שלמה רצוי להתעכב על האולם והכסא.

ז. בסיום בית ה' ובית המלך רואה הכתוב צורך לציין ששלמה לא השתמש כלל בכל החומרים שהכין דוד אביו לבניית ביהמ"ק¹.

ילק"ש מעיר שאת העובדה הזאת יש דורשים לשבח ויש דורשים לגנאי. רש"י ורד"ק מסתמכים על המדרש הנ"ל, אך לפי מה שיוצא מדבריהם, השבח הוא לשלמה ואילו במדרש השבח הוא לדוד, שהרי הוא הכין אמנם את כל מה שנצרך, אך התפלל שלא יצטרך להם שלמה (אולי היה להם נוסח אחר של המדרש). והדורשים לגנאי מסתמכים על עניין הרעב בימי דוד, ראה את המדרש בנספח.

בעל "מוסר הנביאים" מנמק את החלטתו של שלמה כנימוק סביר. לדעתנו, ראוי להביאו בפני התלמידים על כל המשמעויות החינוכיות של גישה זו. ונביא את הדברים בלשונו:

"וכבר ביארנו הקטרוג שהיה על דוד משום שהוא עצמו כשהיה רעב, אכל מלחם הפנים שנתן לו אחימלך הכהן ואמר כי במקום שיש פיקוח נפש אפשר לאכול גם ממה שהוא קודש. כן היה כשהדבר היה נוגע לו לעצמו, אולם אח"כ, בזמן הרעב, כשהיה הדבר נוגע לאחרים, לא נתן כלום בעבור הציבור מהאוצרות שהקדיש אותם לשמים ולא אמר אז שפיקוח נפשות דוחה את ההקדש". (מוסר הנביאים, כרך שני, עמ' 228).

אברבנאל מביא עוד נימוק על החלטתו של שלמה לא להשתמש במלאי מן המוקץ. הוא טוען שמכיוון שמן השמים עיכבו את דוד שלא יבנה את בית המקדש, למרות שהכין את התכניות, את כל חומרי הגלם הנחוץ "כי דמים רבים שפכת", הרי אם הוא, שלמה, ישתמש בכל האוצרות של דוד כולל התכניות של דוד הרי זה כאילו הבניין הוא של דוד. וזה כאילו הוא עוקף את רצון ה', ולכן התחיל הכל בכוחות עצמו (ראה גם רלב"ג שמסביר בכך את העיכוב של ארבע שנים).

1. יש לשים לב שרש"י וגם רד"ק מביאים את פשוטו של מקרא כך שאיננו מחויבים כלל לקבל את דברי המדרש. אך עצם הדבר שכל המפרשים מביאים את המדרש הנ"ל, פירושו שיש דברים בגו ועל התלמידים להכיר גם את האפשרויות שהמדרש מעלה במיוחד שיש בהן מוסר ולקח גדול. כשיש מצוקה ההלכות נעשות גמישות.

תפילת שלמה

לגבי תפילת שלמה נצטט את הרב יעקובסון² שהתפילה הזו היא גולת הכותרת של התפילות, לא רק של המלכים אלא אולי של כל המקרא כולו. אכן יש בתפילה הזאת רגשות נעלים וחוויות של קיום אדם ועם ועולם מול האלוקים. בתפילת נעילה אנו אומרים: "אתה הבדלת אנוש מראש ותכירו לעמוד לפניך". הנה בתפילה הזאת עומד האדם, המלך שלמה ומפרט את הצורך בעמידה לפני ה' ובציפייה למענה. התפילה מעלה את מקום בית המקדש בתפיסת האמונה שלנו במקום שאליו מתגעגע האדם ודרכו הוא מתקרב אל ה'.

בית המקדש של שלמה מכוון נגד בית המקדש של מעלה. "מכון לשבתך" אולי מלשון דירה, אך גם מלשון מוכן ומכוון. יחד עם זאת בכל התפילה שלמה פונה כלפי שמים "ויפרוש כפיו השמים" וכן חוזר כמה פעמים "תשמע אל מקום שבתך אל השמים", "איש אשר נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה - ואתה תשמע השמים". במילים אחרות בית המקדש הוא שער השמים כמו בסולם יעקב שמוצב ארצה וראשו בשמים - "אין זה כי אם בית אלוקים וזה שער השמים".

חשוב מאוד שהתלמידים יחושו את חשיבות הפרק ואת מקומו המרכזי במקרא. אפשרות השיח עם הקב"ה מותנה אמנם בהתנהגותו ובנכונותו של האדם לשנות את דרכיו כדי ששערי שמים יפתחו³.

תוך כדי העיון בתפילה על התלמידים להגיע למסקנה על חשיבותו הרבה של בית המקדש לכל פרט בישראל ולכלל ישראל. ויתר על כן יש להדגיש כי בית המקדש מיועד לכל באי העולם כי "אלוקנו" הוא "מלך העולם" ולכן יש מקום לתפילת כל אדם, והמטרה היא: "למען ידעון כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בנית" (ח', מג). רצוי להזכיר גם את הפסוק של ישעיהו הנביא "...כי בתי בית תפילה יקרא לכל העמים" (ישע' נ"ו, ז).

ק חשוב שהתלמידים ישימו לב ששלמה המלך בתפילתו ובקשתו לא מזכיר כלל את עניין הקרבנות, למרות שכבר התורה מספרת על ייעודו של "המקום אשר יבחר ה'" כמקום של הקרבת קרבנות (דברים י"ב, יא).

שלמה יודע זאת הרי הוא מקריב אחרי התפילה קרבנות רבים, ברם הקרבנות הם אמצעים להתקרב את ה', אך הם לא העיקר. וכבר אמר דוד המלך: "כי לא תחפוץ זבח ואתנה, עולה לא תרצה. זבחי אלקים רוח נשברה, לב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה" (תהילים נ"א, יח - כא, וראה גם האמירות לגבי הקרבנות שבפרק נ' בתהילים).

2. ראה "חזון במקרא" כרך ב', עמ' 426.

3. פרט לנכרי, כאשר הוא פונה לעזרה, אין תנאים מוקדמים לפי תפילת שלמה, כי אצל הנכרי התהליך יהיה הפוך - לאחר שה' ישמע תפילתו הוא יגיע להבנה על דרך האמונה הנכונה: "למען ידעו כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה" (ח', מג).

באמצעות דפי העבודה אנו מאפשרים עיון יסודי, אך חשוב העיון המשותף בכיתה, "במליאה". רצוי מאוד לסכם את התפילה בקריאה חווייתית, כאשר כל תלמיד קורא קטע לפי מבנה התפילה. הקולות המגוונים מוסיפים גם הקשבה יתרה וגם יכולת ריכוז והשתתפות.

לבסוף צריך לדבר על המצב שלנו היום "הר הבית בידינו!!" מהו המצב ההלכתי ומהו המצב הפוליטי, אך אין ויכוח שהרהורים וגעגועים לא רק מותרים, אלא גם רצויים לכל הדעות. וכבר כתב רבי יהודה הלוי על הפסוק "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד" (תהלים ק"ב) כי "ירושלים לא תבנה כי אם ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה עד אשר יכוננו את אבניה ואת עפרה" (הכוזרי, מאמר ה' פרק כז)⁴.

השיעור החווייתי הזה יסתיים כמובן בחג חנוכת הבית, פס' סה-סו. יש לעיין גם בדברי הימים ב' פרק ז', פס' י-יא. נצטרפו כאן חג חנוכת הבית עם חג הסוכות וראה סיכומו של רד"ק על פס' סה-סו שגם מטפל בשאלת יוה"כ שבאמצע ומשום חשיבותו הבאנו את פירוש רד"ק בדפי העבודה.

"רחמנא אזכר לן צלותה די שלמה מלכא בדיל ויעבר" (מתוך סליחות נוסח ספרד).

ביבליוגרפיה

יעקובסון, הרב יששכר (תשנ"ט). "המלכים כמתפללים ותפילת שלמה", **חזון במקרא** ב', הוצאת סיני, ת"א, עמ' 426-432.

מוסקוביץ, י"צ (תש"ל). "יום הכיפורים בעת חנוכת הבית בימי שלמה", **בשדה**

4. רצוי לעיין בספרם של הרב יהודה שביב והרב ישראל רוזן "קומו ונעלה; אסופת מאמרים בעניין הר הבית" הוצאת "צומת - צוותי מדע ותורה", אלון שבות, גוש עציון, תשס"ד.

נספחים

ילקוט שמעוני למלכ"א ז', נא, רמז קפו
 קדשי דוד אביו מולסה לא נצרך להם, יש דורשין לשבח ויש דורשין לננאי. לשבח דוד בקש על הרבר אמר לפניו רבון העולמים צופה אני בנבואתי ספוק בהם"ק עתיד ליחבר וכל כה שהפרשתי סבתי עבודת אליים שהייתי סחריב שלא יהו העו"א אוכרים מה היה דוד סבור הרריב בתי אלהינו ועשה בית לאלהיו ננערו אלהינו ונבו נקטתם והרריבו בית אלהיו לכך נתפלל שלא יצטרך להם שלמה. וכי שורש לננאי על שבא דרעב בוטי דוד שלש שנים וכמה פ"תסבריות היו לו לדוד צבורין ככסף חהב מה שהיה מתקן לבית המקדש היה צריך להוציאו ולהחיות בו את הנפשות ולא עשה כן, אמר לו הקב"ה בני סתים ברעב ואתה צובר סמון לבנות בו בנך חידך אק שלמה נצרך סתם כלום:

מסכת בבא בתרא יד, ע"א

"אין בארון רק שני לחות האכנים אשר הנח שם משה" [וגו']; מאי "אין בארון רק"? מיעוט אחר מיעוט, "ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ספר תורה שמונח בארון. פירנסת ארון לארבו, צא ופרנס ארון לרחבו: כמה לוחות אוכלות בארון? ששה טפחים, נשתתירו שם שלשה טפחים; צא מהן טפח, חציו לכותל זה וחציו לכותל זה – נשתתירו שם שני טפחים, שלא יהא ספר תורה נכנס ויוצא כשהוא דחוק, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: באמה בת חמשה טפחים. והלוחות, ארכן ששה ורחבן ששה ועבין שלשה, מונחות באורכו של ארון. כמה לוחות אוכלות בארון? שנים עשר טפחים; נשתתיר שם חצי טפח, אצבע לכותל זה ואצבע לכותל זה. פירנסת ארון לארבו, צא ופרנס ארון לרחבו: כמה לוחות אוגדות בארון? ששה טפחים, נשתתיר שם טפח ומחצה; צא מהן חצי טפח, אצבע ומחצה לכותל זה ואצבע ומחצה לכותל זה – נשתתיר שם טפח שבו עמודין עומדין, שגאמר: "אפיון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון. עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרפבו ארגמן" וגו'; וארגזו ששיגרו בו פלשתים דורון לאלהי ישראל מונח מצדו, שגאמר: "ואת כלי הזהב אשר השבתם לו אשם תשימו בארגז מצדו ושלחתם אותו והלך"; ועליו ספר תורה מונח, שגאמר: "לקח את ספר התורה הזה ושמרתם אתו מצד ארון ברית ה'", מצד הוא מונח ולא בתוכו. ומה אני מקיים "אין בארון רק"? לרבות שכרי לוחות שמונחים בארון.

"אין בארון רק"? הרי זה מיעוט אחר מיעוט ("אין", "רק"), ולפי כללי מדרש ההלכה אין מיעוט אחר מיעוט כא אלא לרבות, ומה הוא מוכח? ספר תורה שמונח בארון. ואומרים: בהסביר עד כאן פירנסת (מילאת) את כל חלל הארון לארבו, צא ופרנס ארון לרחבו: כמה לוחות אוכלות תופסות בארון שרוחבו תשעה טפחים? ששה טפחים, נשתתירו שם שלשה טפחים, צא מהן טפח, שחציו לכותל זה וחציו לכותל זה לעובי עץ הארון עצמו – נשתתירו שם שני טפחים, ולמה עשו אותם? שלא יהא ספר תורה נכנס ויוצא כשהוא דחוק, אלו דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר בשיטה אחרת: ספר המידות הללו היו באמה בת חמשה טפחים; ולפיכך אורך הארון שנים עשר וחצי טפחים, ורוחבו שבעה וחצי, וקומתו שבעה וחצי. והלוחות, ארכן ששה ורחבן ששה ועבין שלשה, והן מונחות באורכו של ארון; כמה לוחות אוכלות תופסות בארון לאורכו? שנים עשר טפחים, נמצא שנשתתיר שם חצי טפח, שהוא שלוש אצבעות אצבע לעובי כותל זה ואצבע לכותל זה. פירנסת ארון לארבו, צא ופרנס ארון לרחבו שהיה שבעה טפחים ומחצה: כמה לוחות אוגדות (משתמשות) בארון? ששה טפחים, נשתתיר שם טפח ומחצה. צא מהן חצי טפח, אצבע ומחצה לכותל זה ואצבע ומחצה לכותל זה – נשתתיר שם טפח שבו עמודין של כסף עומדין (מונחים).

ילקוט שמעוני לפרשת "וזאת הברכה", רמז תתקנא

שלמה לא פתח בצרכן של ישראל עד שפתח בשבחו של מקום תחלה שנאמר ק'שומר הברית והחסד לעבריך ההולכים לפניך בכל לבם, ואחר כך פתח בצרכן של ישראל שנאמר ק'רעב כי יהיה בארץ, חור וחתם בשבחו של מקום שנאמר ק'ועתה קומה ה' למנוחתך. ואף שמונה עשרה שתקנו חכמים שיהיו ישראל מתפללין לא פתחו בצרכן של ישראל תחלה עד שפתחו בשבחו של מקום (שנאמר) האל הגדול הגבור והנורא מתיר אסורים, ואחר כך קרוש אתה ונורא שבך, ואחר כך רופא חולים, ואחר כך מודים אנחנו לך.

במדבר רבה פרשה א סי"ג

אמר רבי יהושע בן לוי אלו היו אמות העולם יודעים מה היה המקדש יפה להם קסטריות היו מקיפים אותו כדי לשמרו שהיה יפה להם יותר משל ישראל שפן שלמה סדר תפלה (מ"א ח. מא) 'וגם אל הנכרי אשר לא מעמד ישראל הוא' וכתוב (שם שם, מג) 'ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי' אבל כשהוא בא אצל ישראל מה כתיב (מ"א ח. לט) 'ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו' אם היה ראוי לו היה נותן לו ואם לאו לא היה נותן לו.

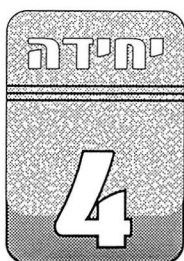
מסכת מועד קטן ט, ע"א

מדמייתר קרא; מדדי כתיב "אך בעה עשר יום", "שבעת ימים ושבעת ימים" למה לי? שמע מינה: הגי' לחוד, והגי' לחוד.

אמר רבי פרנך אמר רבי יוחנן: אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים, והיו דואגים ואומרים: שמא נתחייבו שונאיהן של ישראל כלליה. יצתה בת קול ואמרה להם: כולכם מזומנין לחיי העולם הבא. מאי דרוש? אמרו: קל וחומר; ומה משפן שאין קדושתו קדושת עולם, וקרפן יחיד – דוחה שבת, דאיסור סקילה, מקדש, דקדושתו קדושת עולם, וקרפן צבור, יום הכפורים דענוש כרת – לא כל שכן? – אלא אמאי היו דואגים? – התם – צורך גבוה, הקא – צורך הדייט. הקא נמי, מי עבד – ליעבדו, מיכל לא ניכלו ולא לישתו: – אין שמחה בלא אכילה ושתיה.

"וישבו אלה על הברכה מזה ואלה על הברכה מזה"

"ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ" לעושר ולחכמה" פרקים ט'-י'

מבוא

פרקים ט'-י' הם מעין השלמה לתקופת שלמה ולמפעליו. הכתובים מתארים ומספרים על הישגיו של שלמה בעיקר בתחומים הכלכליים ובניהול המלכות. שמו יצא לתהילה ומעידה על כך מלכת שבא, ראה פרק י' פסוקים ו-ז. שלמה זוכה לתהילת עולם ויודע לנצל זאת היטב וזה עיקרה של היחידה, אך היחידה פותחת במענה ה' לתפילת שלמה שביחידה הקודמת¹.

יש ללמוד קטע זה בעיון רב בגלל ההשלכות על התפיסה ההיסטורית של קיומנו הדתי והלאומי לאורך ימים. ההתניות שהקב"ה מתנה הן לגבי הבקשה האישית של שלמה והן לגבי בית-המקדש הן קשות ומוחלטות. אמנם ההתניות הללו מוכרות לנו ואינן חדשות וכבר משה רבנו נפרד מאיתנו בשירת "האזינו" באפשרויות של פורענויות הכוללות חורבן וגלות וגם כאן כאשר ישאלו "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת ולבית הזה"? יקבלו את התשובה האחת והיחידה - "ואמרו על אשר עזבו את ה' אלוהיהם..."², אך לא מתוך חוסר יכולת ה' להגן על הבית או על ישראל.

יש בקטע זה הרבה מוסר השכל והוא אקטואלי גם בתקופת ראשית צמיחת גאולתנו. ומכאן האחריות הגדולה של דורנו כאשר אנו מניחים את התשתית לתקומה מחודשת של הבית השלישי.

יש לקרוא את הקטע מספר פעמים ולאפשר לתלמידים להביע דעתם ודאגתם לדברים הנאמרים כאן עם חגיגת חנוכת בית המקדש².

1. נראה לי שזאת הסיבה שפרק ט' נלמד בדרך אינטנסיבית. החידוש ביחידה הוא לא העושר והחכמה של שלמה שכבר הכרנו, אלא בתשעת הפסוקים הראשונים שהם אבן יסוד בתפיסת המקרא.

2. רצוי להחזיר את התלמידים לפרק ו' פס' יא-יג, שכבר שם תוך כדי הבנייה עצמה הייתה התנניה "אם תלך בחוקותי ומשפטי תעשה", אך עדיין לא נאמר מה יקרה אם חוי"ש לא ילכו בחוקותי. את ה"אם לא" אנו שומעים רק עם סיום הבניין.

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים

1. מפעלי בנייה - שלמה מקבל הרבה זהב מחירם, אך הוא זקוק למס כדי לעסוק בבנייה המורחבת. הכתוב מסביר את הצורך במיסים הרבים ששלמה נזקק להם כדי לבנות את ערי המסכנות, את ערי הרכב ואת ערי הפרשים וכן לבצר ערים מרכזיות חשובות כמו חצור, מגידו, בעלת, קרית יערים ותדמור במדבר³.

2. פרשת 20 הערים שנתן שלמה לחירם בגבול הצפון. יש להביא בפני התלמידים את הפירושים ואין צורך להכריע. בדבה"ב ח', ב נאמר "והערים אשר נתן חירם לשלמה, בנה שלמה אותם ויושב שם את בני ישראל". יתכן שמדובר בחילופי שטחים או ששלמה לא נתן את הערים ממש אלא הוא נתן את היבול של אותן ערים כחלק מהסכם חילופי הסחורות. כנראה שהשמן והחיטה ששלמה התחייב לא הספיקו.

3. מעמדם של המיעוטים שנותרו בארץ.

4. בניית המילוא. ראוי לדון בנושא בגלל הביקורת שהייתה על שלמה בעניין זה, ובמיוחד כשהכתוב מקשר את בניית המילוא עם בת פרעה.

5. הסחר הימי בשיתוף עם חירם.

6. כמויות הזהב של שלמה. הפסוקים מבליטים מאוד את כמויות הזהב ששלמה מצליח לאסוף. נדמה שעניין הזהב הופך למטרה בפני עצמה - להרבות זהב כערך. ראוי לעיין בפסוקים יד-יז כדי לראות עד כמה התורה התנגדה לדבר זה "כסף וזהב לא ירבה לו". הכתוב לא מציין כאן אף מילת ביקורת, אך אי אפשר שלא להרגיש שיש כאן הגזמה. הדבר נכון גם לגבי ההמשך על ריבוי הסוסים.

7. רכישת הסוסים. הנושא ראוי לתשומת לב מיוחדת. שלמה היה זקוק לכלי תחבורה מהירים וגם לכלי מלחמה בגלל המרחבים הגדולים וכנשק הרתעה נגד אויבים בפוטנציאל. סוחרי המלך עסקו בתיווך בין המדינות והיה להם מעין מונופול על סחר בסוסים ועל קביעת המחיר⁴.

8. כיסא המלך. הפסוק מפרט את כיסא השן הגדול של המלך ובכלל את כל הכלים בארמון - "הכל זהב אין כסף...". דומה שגם בתיאורים האלה שהכתוב מוסר אותם בפירוט רב, יש ביקורת סמויה.

9. ביקורה של מלכת שבא. אפיזודה קטנה זו באה להמחיש את חכמת שלמה ואת פרסומו, אך אין ספק שהביקור הידידותי הזה היו לו מטרות מדיניות

3. הסיפור עם גזר מעניין וישקול המורה אם להביאו לשיעור.

4. לפי המפרשים של ימינו ברור ש"קוה" זה שם מקום בדרום מזרח אנטוליה ושם גידלו את הסוסים, ואת המרכבות (רכב הברזל), הכינו במצרים. ומכאן הצורך בתיווך, ראה "דעת מקרא". ריבוי הסוסים היה אמצעי ביטחון, אך במשך הזמן הפך לאמצעי התעשרות.

ומסחריות⁵. מלכת שבא באה לגלות את מקור כוחו של שלמה ולעשות עסקים וכנראה הביקור הצליח מאוד לשני הצדדים⁶.

לסיכום

פרקים ט"י, כאמור מסכמים את תקופת שלמה, אך רומזים לנו שסוף טוב לא יהיה לכל זה, כי משני הפרקים ברור ששלמה עבר על שלושת האיסורים שמלך מנוע מהם. את התוצאות נראה ביחידה הבאה.

5. מעניינת דעתו של ישראל בן שם בקשר למטרת הביקור, לא רק לשם חידות פילוסופיות, אלא לשמור על האינטרסים של שבטי ערב הדרומיים שעסקו בהובלה ב"אניות המדבר" ולשכנע את שלמה לעשות עסקים איתה ולא עם חירם מלך צור. (ראה מאמר בביבליוגרפיה).
6. בספר הלאומי האתיופי מובא מפגש זה וידוע.

ביבליוגרפיה

אריאל, יגאל (1994). "למען יאריך ימים על ממלכתו", **מקדש מלך - עיונים בספר מלכים**, מדרשת הגולן, חיספין, עמ' 91-92.

אריאל, נחמה (תשמ"ט). "אז יתן המלך שלמה לחירם עשרים עיר בארץ הגליל", **שמעתין** 97-98, עמ' 24-30.

בנבנישתי, דוד (1994). "דרכי מעבר בזמן שלמה (מל"א ט-י)", **שיחות במקרא**, עורך: בנימין צביאלי, הוצאת רשות השידור, "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא, ירושלים, עמ' 207-209.

בן שם, ישראל. "מטרת ביקורה של מלכת שבא אצל שלמה המלך", **הגות במקרא** כרך שני, עמ' 35-39.

ברסלב, יוסף (1994). "עציון גבר ומסעי אופיר (מל"א ט-י)", **שיחות במקרא**, כנ"ל, עמ' 205-206.

גרינץ, יהושע מ' (1994). "ארץ שבא (מל"א י), **שיחות במקרא**, כנ"ל, עמ' 210.

מלמט, אברהם (1994). "שלמה ובת פרעה", **שיחות במקרא**, עמ' 193-194.

שטיינזלץ, עדין (תשמ"א). "שלמה וחכמתו", **דמויות מן המקרא**, הוצאת משרד הביטחון, ספרית "אוניברסיטה משודרת", תל אביב, עמ' 73-79.

נספחים

ילקוט שמעוני דבה"ב רמז תתרפה, ט

ומלכת שבא שמעה את שמע שלמה ותבוא לנסות את שלמה בחידות, יסוהו בחידות, א"ר ירמיה בר שלום א"ל אתה שלמה ששמעתי עליך ועל מלכותך, א"ל ה, א"ל אם אני שואלת דבר מאתך אתה משיבני, א"ל כי ה' יתן חכמה סמוך דעת ותבונה, א"ל סוהו שבעה יוצאים והשעה נכנסים שנים מחנים ואחד שותה, א"ל בודאי שבעה יוצאים הם ימי הנדה, והשעה ידחי הריון נכנסים, שני דרים מחנים והולך שותה. ועוד אני שואלת אשה שאמרה לבנה אבך אבי, זקנך בעלי, אתה בני, ואני אחותך, אמר לה בודאי בנותיו של לוז היו. ועוד דוגמא אחרת עשתה לו הביאה זכרים ונקבות לפניו כלם במראה אחד ובקוסה אחת ובכסות אחד אמרה ליה הפרש לי הזכרים מן הנקבות, מיד רסו לסריסו והביאו לו אנשים וקליות והתחיל מחלק בפניהם, זכרים שלא היו מתביישים היו נוטלים בבגדיהם, ונקבות שהיו מתביישות נוטלות בסודריהם. אמר לה אלו זכרים ואלו נקבות ועוד דוגמא אחרת עשתה הביאה לפניו מהולים וערלים, אמרה ליה הפרש לי מהולים מן הערלים, מיד רסו לכהן גדול ופתח את ארון הברית, מהולים שבהם כרעו בחצי קומה, ולא עוד אלא שנתמלא פניהם מויו השכינה, וערלים שבהם נפלו על פניהם, מיד אמר לה אלה מהולים ואלה ערלים, אמרה ליה מהיכן כך זה, אמר לה מבלעם דכתיב 'נופל וגלוי עינים אלולי שהיה נופל לא היה רואה ולא כלום

מסכת יבמות קה, ע"א

דְּרַבִּי חֲזִיָּא וְרַבִּי שְׁמַעוֹן

בְּרַבִּי הוּוּ יְתִבִּי, פִּתַּח חֹד מִיְּמֵיהֶו וְאָמַר: הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שִׁיתֵּן עֵינָיו לְמַטָּה, שְׁנֹאֲמַר "וְהָיוּ עֵינֵי וְלִבִּי שֶׁם כָּל הַיָּמִים", וְחֹד אָמַר: עֵינָיו לְמַעְלָה, שְׁנֹאֲמַר "נִשְׂא לִבְנֹו אֶל כְּפִים". אֲדֹהֲכִי אֲתָא רַבִּי יִשְׁמַעֲל בְּרַבִּי יוֹסִי לְגַבִּייהוּ, אָמַר לֵהוּ: בְּמֵאֵי עֶסְקִיתוּ? אָמְרוּ לֵיהּ: בְּתַפִּלָּה. אָמַר לֵהוּ: כֶּף אָמַר אַבָּא, הַמִּתְפַּלֵּל צָרִיךְ שִׁיתֵּן עֵינָיו לְמַטָּה וְלִבּוֹ לְמַעְלָה, כְּדִי שִׁיתְקַיְּמוּ שְׁנֵי מִקְרָאוֹת הַלֵּלוּ. אֲדֹהֲכִי

דְּרַ' חֲזִיָּא ור' שמעון בר רבי הווי יתבי (היו יושבים) מחוץ לבית המדרש ועסקו בתורה. פתח חוד מינייהו (נפתח אחד מהם) ואמר: המתפלל צריך בזמן התפילה, שיתן עיניו למטה, משום שנאמר "והיו עיני ולבי שם כל הימים" (מלכים א', ט. ג.) כלומר, שהשכינה היא בארץ ישראל, וצריך לכוון עיניו לארץ הקודש. וחד (ואחד מהם) אמר שצריך שיתן עיניו למעלה, משום שנאמר "נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים" (איכה ג, מא). אדהכי אתא ר' ישמעאל בר' יוסי לגבייהו (בניתיים בא ר' ישמעאל בר' יוסי אצלם). אמר להו (להם): במאי עסקיתו (במה עוסקים אתם)? אמרו ליה (לו): בתפילה, שאנחנו מתווכחים איך לעמוד בתפילה. אמר להו (להם): כך אמר אבא, ר' יוסי: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו יכוון למעלה, כדי שיתקיימו שני המקראות הללו.

מתוך "למען יאריך ימים על ממלכתו" לאריאל יגאל, בתוך מקדש מלך עיונים בספר מלכים", מדרשת הגולן, חיספין.

כי הזהיר לא ירבה לו סוסים... שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאד. אבל יהיה מבטחו בשם אלהיו.

קניין הסוסים הוא פגם באמונתו ובטחונו של המלך, הקובץ סוסים ורכב ברזל בעוד שהמלחמה לאלוקים.

לכאורה יש כאן מחלוקת השקפתית יסודית ועמוקה באשר לגדרי מצות הבטחון: האם במלחמת ישראל אין לסמוך על הנס ויש להכין היטב את הכלים, או שמלחמת ישראל מתנהלת אחרת, בדרך ניסית ומופתית.

ויכוח זה הוא לכאורה מחלוקת דוד ושלמה. דוד עיקר את הסוסים ושרף את הרכב, ואילו שלמה בנה ארבעים אלף אורוות סוסים³⁰. דוד התמסר כולו לשמים, ותוך זלזול בכמות ובכוח החומרי ניהל בכשרון רב את מלחמות ה' באמונה תמימה ושלמה. ואילו שלמה לא הסתכן בצדקות חסרת אחריות, והוא, איש השלום, התכונן למלחמה והכין את הכלים והציוד הדרוש כראוי.

אבל מסתבר שהמחלוקת אינה כל כך עקרונית וקוטבית. ודאי שעל-פי הדין צדק שלמה, ואף-על-פי-כן ההיתר המוחלט והעשייה המוגזמת שלו סופם להכשילו. ואילו דוד נהג אמנם שלא על-פי הדין אלא בחסידות יתרה, אבל זו התחייבה מגודל האתגר והשעה. מלחמתו היתה מלחמה משיחית ועל-כן ניהל אותה מתוך דבקות מושלמת, לאורם של ימי יהושע.

הכל מודים שצריך סוסים ושאר אמצעים צבאיים ריאליים, "כי כן הדרך (אפילו) בכל הניסים שבתורה או בנביאים לעשותם מה שביד אדם לעשות, והשאר יהיה בידי שמים"³¹. אבל אסור להרבות ברכב וברזל ואין להתמכר לכוחניות ולתחושת הבטחון הכמותית. אמנם אין מנוס מהצטיידות והיערכות למלחמה, אך יש להיזהר ממנה ולדעת את גבולותיה, כי טמונה בה סכנה רבה. אכן, במשך הזמן הפך הסוס לסמל מוגדר של חוסר אמונה, ושל מרידה בה'.

מדרש אסתר רבה, פרשה א'

שש מעלות לכסא. שש כנגד ששה סדרי משנה, זרעים מועד נשים נזיקין קרשים טהרות, שש כנגד ששת ימי בראשית, שש כנגד אמהות, שרה רבקה רחל ולאה בלהה וזלפה ב). (אסתר רבה א')

מתוך "ביאור מוסר הנביאים" על מלכ"א י"א

ב) ומה שהיה כאן רמז על ששת ימי בראשית. זהו לפי מה שאמרו בשבת י' ע"א: כל דיון שדן דין אמת לאמתו מעלה עליו הכתוב כאלו נעשה שותף לחקב"ה במעשה בראשית. — והטעם בזה הוא משום דאמרו באבות פ"א דעל חרין העולם קיום, ולכן הוא נעשה שותף במעשה העולם, ולכן מעלות הכסא היו מרמזות על ששת ימי בראשית. לומר שהכסא הזה של הדין נותן קיום למה שנברא בימים האלו.

קטע ממדרש רבה פרשה ה סעיף ו

ו. דָּבָר אַחֵר שְׁפָטִים וְשׁוֹטְרִים אָמַר ר' אֲחָא בּוֹא וּרְאֵה
שֵׁשׁ מַעֲלוֹת הָיוּ לְכֶסֶּא שֶׁל שְׁלֹמֹה מִנֵּין שׁוֹנְאָמַר (מ"א י. יט)
'שֵׁשׁ מַעֲלוֹת לְכֶסֶּה' וּבִפְרָשָׁה זֹאת כְּתוּבִים שְׁשֶׁה דְּבָרִים בְּלֹא
תַּעֲשֶׂה וְאֵלּוּ הֵן לֹא תִטָּה מִשְׁפָּט וְלֹא תִפְיֹר פְּנִים וְלֹא תִקַּח
שְׁחָד לֹא תִטַּע לֶךְ אֲשֶׁרָה וְלֹא תִקֵּם לֶךְ מִצָּבָה וְלֹא תִזְבַּח
לֵה' אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וְשֶׂה הָרִי שְׁשֶׁה וְהִיָּה הַקְרוֹז עוֹמֵד לִפְנֵי
כֶּסֶּא שֶׁל שְׁלֹמֹה כִּינּוֹן שְׁהִיָּה עוֹלָה מַעֲלָה רִאשׁוֹנָה הִיָּה כּוֹרֵז
(דְּבָרִים טז, יט) 'לֹא תִטָּה מִשְׁפָּט' מַעֲלָה הַשְׁנִיָּה הִיָּה כּוֹרֵז (שם
שם, שם) 'לֹא תִפְיֹר פְּנִים' שְׁלִישִׁית הִיָּה כּוֹרֵז (שם שם, שם)
'לֹא תִקַּח שְׁחָד' רְבִיעִית (שם שם, כא) 'לֹא תִטַּע לֶךְ אֲשֶׁרָה'
חֲמִישִׁית (שם שם, כב) 'לֹא תִקֵּם לֶךְ מִצָּבָה' שְׁשִׁית (שם יז, א)
'לֹא תִזְבַּח לֵה' אֱלֹהֶיךָ'

"ויהי לעת זקנת שלמה" - במבחן התוצאה

פרק י"א

מבוא

הפרק שלפנינו פותח בביקורת קשה ביותר על שלמה וכאילו הכתוב מבקש לזעזע את הקורא, ובמיוחד לאחר התיאור על חכמתו ועשרו של שלמה בפרק י', בחינת "מאיגרא רמא לבירא עמיקתא". אומנם קיימים רמזים סמויים לא מעטים ל"שלמה האחר" השונה לגמרי משלמה אוהב ה' שגם ה' אהבו¹.

למעשה הפרק הזה הוא תחילתו של תהליך ארוך של ירידה שנפתח בפילוג הממלכה וסופו - חורבן שתי הממלכות, חורבן בית המקדש והגלות². היו כמובן גם רגעי אור ותקופות קצרות של שקט מדיני וגם היו נסיונות של התחדשות רוחנית ושל חזרה בתשובה ותיקון הסטיות, אך כל אלה היו כחלום יעוף. חלון ההזדמנויות שנפתח מידי פעם נסגר מהר מבלי שמישהו יצליח לעצור את ההתדרדרות לתחנה הסופית של חורבן וגלות.

שיקולים דידקטיים

הוראת יחידה זו דורשת רגישות מיוחדת ויש לגשת להוראתה בדחילו ורחימו. הוראת הפרק דורשת הכנה יסודית וגם תפילה שלא נבוש ולא נכלם ולא ניכשל. על המורה להכיר היטב את דרכי ההתמודדות של חז"ל עם הבעיות והאתגרים שהכתובים מציבים לפנינו, אך יחד עם זאת טוב יעשה אם הוא ינסה לקרוא את

1. ראה שמ"ב כ"ד, כה; מל"א ג', ג. ולא מקרה הוא שהכתוב משתמש בפועל "אהב" כמקביל לאהבת ה' גם כביטוי שלילי לאהבה האחרת השלילית והקשה ביותר.
2. וכן בראייה לאחור הבין העם שפילוג הממלכה היה מן האסונות הקשים שקרו לעם ישראל. כשהנביא מדבר על אסון גדול המתקרב ובא, הוא מדמה את הימים שיבואו לימי הפילוג הראשון. "יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך ימים אשר לא באו מיום סור אפרים מעל יהודה את מלך אשור" (ישעיהו ז', יז).

הפרק הזה, בראש ובראשונה, כאילו הוא תלמיד בגיל ההתבגרות (חטה"ב) ולחשוב מה תהיינה התגובות הספונטניות של התלמידים (מתוך "גובה העיניים" של התלמיד). בדרך זו הוא לא יהיה בעמדת התגוננות מול התלמידים ושאלותיהם, אלא יחד אתם ומתוך לגיטימיות של השאלות הוא יוביל את כיתתו לאט לאט ובבטחה להבנה בכתובים מתוך נקודת מבטם של חכמינו מפרשי המקרא האותנטיים³.

לפיכך אנו מציעים ללמד פרק זה בשני מעגלי למידה:

במעגל הראשון נעשה הכרות עם תכני הפרק ודרך זרימתו, בסוף קטע לימוד זה, יהיה לנו על הלוח תרשים זרימה של הפרק על נושאי (ראה הצעה בנספח). במעגל השני נאפשר לתלמידים לשאול את שאלותיהם כשהן מופנות ישירות ל"נוגעים" בדבר. התלמידים יעבדו בקבוצות וכל קבוצה תתמקד באחד מ"גיבורי" הפרק.

אנו מציעים להפנות את השאלות: **א.** לשלמה; **ב.** לאחיה השילוני - שליחו של ה' שהסכים למסור את החלטת ה'. השאלות לאחיה הן בעצם שאלות לה' יתברך; **ג.** לירבעם בן נבט; **ד.** לשני ה"שטנים" הנוספים; **ה.** לאחיה השילוני בתפקידו השני, למנות את ירבעם כיוורש רוב ממלכת ישראל⁴.

אפשר כמובן לאחד את השאלות, אך אנו מעדיפים לפצלם לפי הנושאים שבמעגל הראשון ולאפשר ליותר תלמידים להיות מעורבים בניסוח השאלות. הדיון בשאלות שהתעוררו יכול להתקיים במליאה או בקבוצות עבודה כנ"ל, כאשר כל קבוצה מקבלת אחריות על השאלות שהיא שאלה. הקבוצה תדון בהצעות לתשובות כאשר היא נעזרת במפרשים.

במליאה, ידונו מחדש בתשובות בהמשך לשיקול הדעת, כאשר המורה ירחיב וישלים את הטעון השלמה. דיון כזה חייב להסתיים בסיכום והסקת מסקנות ולהתקרב עד כמה שאפשר למטרת הכתובים ולמסקנות שהן נכונות לשעתן ולדורות.

יכולות כמובן להישאר תשובות שלא כולם מרוצים מהן, וחלק מאיתנו חולק על כמה מהן, כפי שהדבר אכן מקובל גם בחז"ל, אך ברור לכולנו אמירת האמת של שלמה בקהלת: "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז', כ). אגב, פסוק זה יכול לשמש כפתיחה ליחידה אך גם לסיכומה.

להלן מספר מוקדים שראוי לעסוק בהם, הן בהוראה פרונטלית הרגילה והן בשאלת שאלות ותשובות. הדבר תלוי בזמן העומד לרשותו של המורה וברמת התלמידים, ברצותו מרחיב וברצותו מקצר.

3. גם בפרשנות חז"ל יש לא מעט מתח ומאמרי ביקורת על שלמה, התנהגותו ומעשיו (ראה חלק מהם בנספח) תוך כדי ניסיון להבין לרוח הכתובים ולמה שנרמז בהם. יחד עם זאת טוב יעשה המורה שכבר בפרקים ג-י יעמוד על אותם הרמזים הביקורתיים הסמויים שבכתובים - בבחינת הכנה לבאות.

4. וכבר לימדנו ר' יצחק אברבנאל לערוך את השאלות בדרך ישירה ובלתי אמצעית לנוגעים בדבר (ראה לדוגמה הפרשה השישית בספר מלכים, כך נביאים ראשונים, עמי תקני"ג, שם הוא מפנה שאלות גם לכתובים דהיינו לירמיה הנביא, מחבר ספר מלכים). גישתו הדידקטית מרעננת וראוי לאמץ אותה.

הפרק שלנו פותח בגורמי הכישלון ובשקיעת מלכות שלמה, בתיאור הנפילה התרבותית והרוחנית ורק לאחר מכן יבואו הגורמים האחרים לכשלון. לאמור: מדינה חייבת להתבסס **לא רק על חוסן מדיני, צבאי וכלכלי** אלא בעיקר על **חוסן חברתי, תרבותי ורוחני**. כל הגומרים **יחד** הם הנותנים את **החוסן הלאומי**. מלכות שלמה, היה בה מן החוסן המדיני והכלכלי, אך לא הייתה מספיק תשומת לב לחוסן הרוחני, ולמרות שבנה את בית המקדש, הרשה שלמה לעצמו פתיחות תרבותית שהיא גם רוחנית לגבי הסביבה.

הכתוב מבקר את שלמה על הפתיחות הזאת, שבמישרין ובעקיפין שימש דוגמה לעם כולו. אמנם היו בוודאי לשלמה מטרות מדיניות טובות בפתיחות הזאת והוא רצה להפוך את ירושלים למטרופולין של העולם וכך יצא שלא רחוק מביהמ"ק איפשר לבנות במות לנשים הנכריות שלו שלמעשה הן היו מעין נציגות מדיניות ותרבותיות של העולם האלילי שבתוך האימפריה ושמסביבו. הוא אמנם קנה ביטחון בעזרת נישואים אלה, אך המחיר היה יקר, כי הארץ נפתחה ל"רוחות נושבות" מן הסביבה. שלמה, למרות חכמתו, או אולי בגלל עודף חכמתו⁵, לא הרגיש בבקיעים שבליבו.

חופש הפולחן הדתי לנשות שלמה באשר הן, לא יכול היה לעמוד מול ביהמ"ק והם תרתי דסתרי. עדיין נשאלת השאלה הגדולה לגבי היעדר שיקול הדעת של שלמה ושל הבעיות ההלכתיות שמתעוררות בקשר לשני הקטעים הראשונים של פרקנו בפסוקים א-י. הכתובים "זועקים" ומבקשים הסבר. הגמרא במסכת שבת (נו, ע"ב) מתמודדת עם הבעיה הזאת, ואחרי עיון צמוד במילים של הכתוב היא מגיעה למסקנה: "שהיה לו למחות בנשיו ולא מחה, מעלה עליו הכתוב כאילו חטא". לדרך הלימוד והמסקנה של הגמרא וע"פ הניתוח שלה, נראים הדברים באור שונה, ויותר מובנים לנו.

אברבנאל מנתח את המקור בגמרא ונותן חיזוקים לדרך הלימוד, ומסקנת הגמרא משכנעת ומתקבלת על הדעת. ראוי שהתלמידים יקראו את הכתובים מחדש לאחר שהכירו את הסברו של אברבנאל⁶. נוסף לכך נזכיר לתלמידינו את הכלל הגדול שהוא מוצדק וגם מתקבל על הדעת "שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה"⁷.

5. ראה סנהדרין כט, ע"ב: "אמר ר' יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה" וכו'. בסוף קהלת מסכם שלמה את מה שלמד בחייו, שלא החכמה היא הפתרון אלא יראת השמים: "סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם" (ראה "מקדש מלך" של הרב אריאל פרק י"א).

6. הבאנו קטעים מדבריו בנספח וחשוב שהתלמידים יקראו וישתכנעו.

7. אין כל קושי להגן על עמדה זו, וטוב שהתלמידים ידונו בהצדקת העמדה וינמקו אותה במילים שלהם.

מאידך גיסא, ככל שאנו מצליחים להסביר, לצמצם ואף להבין את חטאיו של שלמה ומוצאים להם אסמכתאות בכתובים ובכפליהם, כן נתקשה, לאחר מכן, להבין את העונש החמור של הקב"ה על עם ישראל, במיוחד את העונש של פילוג הממלכה. מה הקשר בין חטאי שלמה לבין פילוג הממלכה?! דוד חטא וקיבל עונשו במסגרת המשפחה ובחיי הפרטיים, אך עונשיו של שלמה נראים כאילו יוצאים מכל פרופורציה (ונדון בכך בהמשך).

- ב -

פסוקים א-י מסכמים את הכשלונות של שלמה בשני עניינים הקשורים זה בזה ומביאים לתוצאה אחת. הכתוב פותח בציון העובדה ששלמה אהב נשים נכריות רבות, דהיינו גם "נכריות" וגם "רבות". בהמשך הכתוב מציין את ריבוי הנשים (שרות - 700 פלגשים - 300). הנשים הנכריות היטו את לבו לכיוונים של עבודת אלילים. הוא בנה להן את הבמות "בהר אשר על פני ירושלים"⁸. התוצאה הקשה הייתה סטייה מדרך ה'. הקטע כולו חוזר ומדגיש את נטיית הלב של שלמה ואת התהליך של הסטייה (ראה ההדגשות של המילה "לב" בקטע הנידון).

הכישלון של שלמה מתואר בגמרא כלקח גדול לכל הדורות שלא להתחכם בפרשנות של מצוות התורה: "אמר ר' יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה – שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן ונכשל בהם גדול העולם" וכו'... (ראה הקטע בנספח)⁹. לפני שנעבור לתיאור העונש צריך לחזור ולהדגיש את דיוקי הגמרא בהאשמת שלמה, ע"י עיון חוזר בקטע. יש להדגיש שהכתוב לא מאשים את שלמה ישירות בעבודת אלילים אלא בנטיית לב ולא בעבודת אלילים בפועל (ראה במיוחד את סברתו של אברבנאל-אי אפשר להגיד על שלמה החכם שעבד בעת ובעונה אחת לאלילים שונים המוזכרים בקטע, זה נגד כל היגיון. ראה גם הסברו של רלב"ג בשאלה מספר 5 בדף העבודה).

- ג -

פסוקים יא-יג מתארים את העונש שהקב"ה מטיל על שלמה ועל ממלכתו. הקטע הזה מעורר שאלה קשה. לפי התיאור בפסוקים יש התייחסות לשלמה האיש, כאילו שהחטא שלו ולכן גם העונש הוא שלו: "יען אשר היתה זאת עמך" ("אשר ידעת שאתה עובר על מצוותי" - רש"י) קרוע אקרע את הממלכה מעליך ונתתי לעבדך", כאילו מדובר בעונשו האישי של שלמה, אבל הרס הממלכה איננו עניין אישי אלא עניין לכל עם ישראל. התוצאה הייתה הרת גורל להמשך קיומו של העם ויכולתו לשמור על עצמאותו ואחדותו הלאומית והרוחנית. מה הקשר בין חטא התנהגותו

8. כנראה, הכוונה להר הזיתים ולהר הצופים. דהיינו למקום הנראה ובמרחק עין מביהמ"ק.
9. בקטע שלנו אין ביקורת מפורשת בעניין כסף, זהב וסוסים אבל בסוף פרק ו', בסמיכות לתיאור הכשלון יש תיאור של ריבוי הכסף וריבוי הסוסים ואין ספק שיש לצרפם לתיאורי הסטייה העיקריים.

של שלמה לבין העונש הלאומי על עם ישראל כולו, שהשלכותיו הן קשות ביותר? קשה להבין את הגזירה מלמעלה, אך עם זאת ננסה להתמודד איתה.

1. אין ספק שעבירותיו של שלמה בתחומים הרגישים ביותר השפיעה על העם כולו ולא שמענו שיש התנגדות או ניסיונות מרידה בגלל התנהגותו המוסרית דתית של המלך. מאידך גיסא בענייני המיסים הם היו רגישים יותר, מכאן שלעם יש חלק בהתנהגות הממלכה.

2. שלמה שבנה את ביהמ"ק חייב היה לדאוג להרבות את אמונת האמת בעולם וע"י בניית הבמות לאלילות (או הסכמה לכך) הוא מיעט את אמונת ה' בעולם. לכן ה' מיעט את מלכותו של שלמה עלי אדמות (ראה פירוש המלבי"ם)¹⁰. הקב"ה מצמצם את עונשו בקובעו שלשלמה תעמוד זכות אביו ולכן קריעת הממלכה תהיה בימי בנו של שלמה, וגם אז שבת אחד יישאר תחת מלכות יורשו והכל בזכות דוד ובזכות ירושלים.

נשאלת עתה השאלה מדוע לא הייתה לשלמה הדרכה צמודה במשך תקופת הזוהר? פרט לשתי ההתגלויות הישירות לא שמענו על נביאים שמדריכים את שלמה, לא בצעירותו ולא בזקנותו. רק אחרי בניית הבמות מופיע הנביא אחיה השילוני (רד"ק פס' יא) עם הבשורה הקשה (אולי בקהלת נמצא את תגובת הייאוש של שלמה!).

- ד -

מכאן ואילך מספר לנו הכתוב כיצד מתבצעת בפועל הגזירה מלמעלה, מה הם התהליכים ההיסטוריים שבאמצעותם יתגשמו ההחלטות האלוקיות. בתהליכים היסטוריים נשמע, כמובן, על סיבות מדיניות, חברתיות וכלכליות שכולן נראות לעין והן מחלחלות לתוך העם וגורמות ל"התבשלות" התנאים לאי שביעות רצון ולמרידה גמורה.

חשוב מאוד שהתלמידים יבינו שהמקרא משתדל למסור לנו את האירועים ההיסטוריים על רקע של החלטות אלוקיות¹¹. הכתוב מתאר את הזעזועים במלכות שלמה הן בדרום והן בצפון. כנראה, ניסיון המרידה של אדום לא הצליח. באותה תקופה עדיין היו יחסים טובים בין שלמה, חתן המלך המצרי, לבין חותנו. לכן מן המרידה הזאת לא יצא כלום, אבל זרעי פורענות נזרעו. "השטן" מכיוון צפון הרבה יותר רציני וכפי המתואר הוא הצליח. כתוצאה מכך הפסיד שלמה את דמשק וכנראה נאלץ למצוא דרכים חלופיות לשמור על עליונותו באזור הצפון.

מכאן ואילך מתאר הכתוב את המרד של ירבעם בן נבט. ברור שאיש אחד אינו עושה מרד והכתוב מתאר את הגורם המזמן למרד בלי לפרט, אך ברור שיש

10. השאלות יותר קשות מן התשובות ויש לחפש תשובות משכנעות יותר, אך אם גזירה היא - נקבלנה.

לו רקע סוציאלי וגם שבטי, אך עדיין אין לנו הסבר משכנע על הבחירה האלוקית - ירבעם. אמנם הוא "גיבור חיל" והלגיטימיות של המרד מקובלת, אך הבחירה הוכחה לא כרע במיעוטו אלא כהתגשמות הרוע בשלמותו. ירבעם הפך לסמל של מלכות הרשעה.

הגמרא בסנהדרין שואלת את השאלה: "מפני מה זכה ירבעם למלכות ומפני מה נענש?" תשובת הגמרא מעניינת, אך במיוחד יש לשים לב שבמעשה אחד שעשה יש בו צד טוב וגם צד רע. כשנביא בפני תלמידיו את קטע הגמרא ראוי לדון בתופעה זו (ראה קטע הגמרא בנספח וגם הסברו היפה של בעל "מוסר הנביאים"). אין ספק שירבעם בעצם מעודד מרד כללי בשלמה ולכן שלמה מבקש להמית אותו. ירבעם מוצא מקלט בטוח אצל שישק מלך מצרים מהשושלת החדשה (XXII). שישק אינו מחוייב לשלמה, ולהפך: יש לו עניין להחליש את מלכות שלמה החזקה (ראה מאמר בביבליוגרפיה).

- ה -

על אחיה השילוני הוטלה משימה למנות את ירבעם למלך על ישראל. המעשה הסמלי שהוא עושה בא להמחיש את גודל הטררגדיה שעומדת להתרחש אנחנו לא שומעים את תגובת ירבעם. לא הבעת שמחה ותודה על המינוי ולא הבעת צער וכאב על פילוג הממלכה. כדי שירבעם יבין את משמעות ההחלטה האלוקית מסביר אחיה שהרקע למשבר הקשה הזה, הוא אמוני וכל השאר טפל לו.

במילים אחרות, הפילוג מבחינה אלוקית הוא עונש על הפרת הברית ע"י שלמה, ותוך כדי העונש הקשה זה מוסבר לירבעם שלא יעלה על דעתו שמדובר כאן בסילוק מוחלט של מלכות בית דוד (לא דומה למעבר ממלכות שאול למלכות דוד).

אחיה מדגיש שמלכות בית דוד תמשיך להתקיים משום אהבת ה' את דוד ואת ירושלים. יתר על כן, גם הפילוג הזה הוא לא לנצח ("ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים"). ראוי לעיין בפרשנים מהי המשמעות "לא כל הימים", עד מתי יהיה הפילוג הזה, מתי תחזור מלכות בית דוד (ראה הצעותיו של רד"ק - מינימליסטיות ומקסימליסטיות)¹².

כדאי לעיין גם ביחזקאל ל"ז, כא ועד סוף הפרק. ואולי תקופתנו היא כבר

11. בעיני העם חטאי שלמה הרוחניים לא יבואו לידי ביטוי כלל, ורק החטאים הנוגעים בהם ישירות ויש להן השלכות יומיומיות על חייהם, הם שיורגשו. אך הכתוב חוזר ומדגיש "כי הייתה סיבה מעם ה' למען הקים את דברו אשר דיבר ביד אחיה השילוני אל ירבעם בן נבט". דוגמאות רבות יש במקרא לתיאור תופעה זו. נזכור את שופטים פרק ט', פסי כב-כד ופסי נז-נז.

12. במיוחד האפשרות שמלכות בית דוד תחזור לקדמותה כבר בימי אסא, אלא ש"קלקל אסא ונשען על מלך ארם". וכך הפסדנו חלון הזדמנויות. וראוי ללמוד לקח - לעתים הקב"ה פותח חלון הזדמנויות וצריך לדעת לא להחמיץ.

ראשיתם של הזמנים ההם. בין כך ובין כך עלינו לומר "כל מה דעביד רחמנא לטב עביד", ומלכות יהודה ומלכות אפרים הם שני חצאים של שלמות אחת כאשר לכל אחד יעודים ותפקודים שצריכים להשלים זה את זה בקיום הנצחי של עם ישראל¹³.

לסיכום, נראה לנו שלמרות שהתחלנו את לימודנו מתוך קריאת הפסוקים "בגובה עינינו" ושל תלמידינו, הרי בסופו של הלימוד, אם לא נרגענו, הרי זה משום שהמקרא לא מבקש שנרגע אלא להיפך שנמשיך לעסוק בעניינים אלה ונחפש פתרונות טובים יותר ואמיתיים יותר, ובינתיים נקבל את דברי "שם משמואל" שמאז אכילת האדם מעץ הדעת אין דבר בעולם שכולו טוב או כולו רע, אלא, הכל מעורב טוב ורע והמיעוט תמיד מתבטל ברוב. הדבר נקרא על שם רובו אם טוב ואם רע¹⁴, ורוב רובו של המלך שלמה הרי הוא טוב שבטובים. ואם לא נחה דעתנו גם מגישה זו הרי נזכיר את הגישה של צדיק אחר, ר' צדוק הכהן מלובלין שאומר על הפסוק "והמלך שלמה אהב נשים נכריות" כדלקמן:

"ענין זה אין בו השגה לפי שכלנו ותפיסת בשר ודם. רק לפניו יתברך גלוי וידוע שכל מעשי שלמה אלו, היו להמשיך הקדושה, בכל התענוגים השפלים אשר בעולם הזה. ולמראה עיני האדם, נעלם עומק העניין הזה עד ימות המשיח ב"א"¹⁵.

ועל "ימות המשיח" נביא קטע של הרב קוק שיש בו אולי חשיבה מקורית ו"פריצת דרך". יתכן שהרעיון קשה למסירה לתלמידים בגיל ההתבגרות והמורה חייב להפעיל שיקול דעת לפני שיתרגם רעיון זה לשפת התלמידים:

"נמצא שאמונה בטהרתה הרי היא כשתילה עדינה מורכבה על גבי נטיעה גסה, אלא שהגסות הגמורה של עבודה זרה לא יכולה להיות ליסוד נטיעת הקודש, מפני הריחוק העצום, על כן נעקרה השתילה הגסה ממקומה, והועתקה בחידוש צורה. בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים, ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען, וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק, ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו, ואתן לעשו את הר שעייר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו מצרים.

יסוד העבודה זרה בראשית המטע, גרם האומץ ההולך ורודה גם בכל התהלוכות החמריות, עד שאחר כך הוא בא ומושל על כל היסוד של הרע, ומכניע הכל תחת הטוב, את כל הטמא תחת הטהור, את כל החול תחת הקודש. ובכל עת ובכל דור שואבים יחידי הסגולה כמה וכמה שפעם רבי ערך, אמיצי תולדה, ממעמקי המחשכים. ושלמה המלך ביקש

13. ראה את מאמרו המפורסם של הרב קוק זצ"ל, מאמרי הראייה א', קובץ מאמרים, ירושלים תשמ"ד, מהדורה מתוקנת תשמ"ח, עמ' 94-95.

14. "שם משמואל", פרשת מצורע, ניתן להביא לכאן לחיזוק גדול גם את דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג', הלכה א-ב) "...ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכויות כנגד העוונות".

15. "פרי צדיק" סוכות ל"ח, מצוטט מביאורי החסידות לנ"ר מאת ישי חסידא, מוסד הרב קוק ירושלים, תשי"ח, עמ' קמ"א.

לדלות את כל אוצרות הטוהר שבמעמקי הטומאה, ונכשל, והשאיר ברכה אחריו, אחרי אשר כבר יישר את המסילה לגדולי דור ודור, להעלות לאט לאט את הזהרורים הנמצאים בנהות החושך. ומעז יצא מתוק, מתוך החושך הפראי החי בלב גסי החיים השקועים ברפש החמרנות המגואלה בשטף חלאתה, דולים אוצרי אורות, מעדנים ומקדשים אותם, ומהפכים אותם לטללי אורות, המקודשים קדשי קדשים. אמנם דוקא גבורי כח, אדירי קודש, טהורי רוח ונשמה, הם הם הנגשים לעבודת קודש עליונה זו, ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך, ברך ד' חילו, חללים שבו, ופועל ידיו תרצה¹⁶.

וכבר אמר שלמה: "סוף דבר הכל נשמע וגו', ה"הכל" של שלמה הוא עצום ורב, הוא שבנה את בית המקדש והשאיר לנו את ספריו הגדולים שבהם שיקע את חכמת חייו וגעגועיו הגדולים ליראת שמים ולאהבת ה' והשאיר לנו הדרכה רבה שמהם אנו מתפרנסים עד ימינו אלה. גם מהצלחותיו וגם מכשלונותיו אנו לומדים ומתעשרים.

16. קוק, הרב ראייה (תשנ"ט). שמונה קבצים, ג, ירושלים, עמ' קפ"א-קפ"ב.

ביבליוגרפיה

אברמסקי, שמואל. "מרד ירבעם והרקע לסור אפרים מעל יהודה", **עיונים לספר מלכים א**, החברה לחקר המקרא, ירושלים, עמ' 351-362.

גבריהו, חמי (תשמ"ח). "הסיפורים על אחיה השילוני במקרא ובמסורת ישראל", **ספר משה גולדשטיין - מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל**, עורך ב"צ לוריא, החברה לחקר המקרא בישראל סניף מ"א בשיתוף "אהל שם", עמ' 63-81.

גויטן, אליהו מנחם (תשמ"ו). "חטא שלמה המלך לאור חכמתו", **שמעתין** 85-86, עמ' 27-29.

גפני, חן (תש"ס). "מלכות שלמה - הכישלון וגורמיו", **מגדים**, לא, תבונות, אלון שבות, עמ' 87-94.

נאור, מנחם (תשנ"א). "קוים לדמותו של שלמה המלך", **בית מקרא** 36, ירושלים, עמ' 111-118.

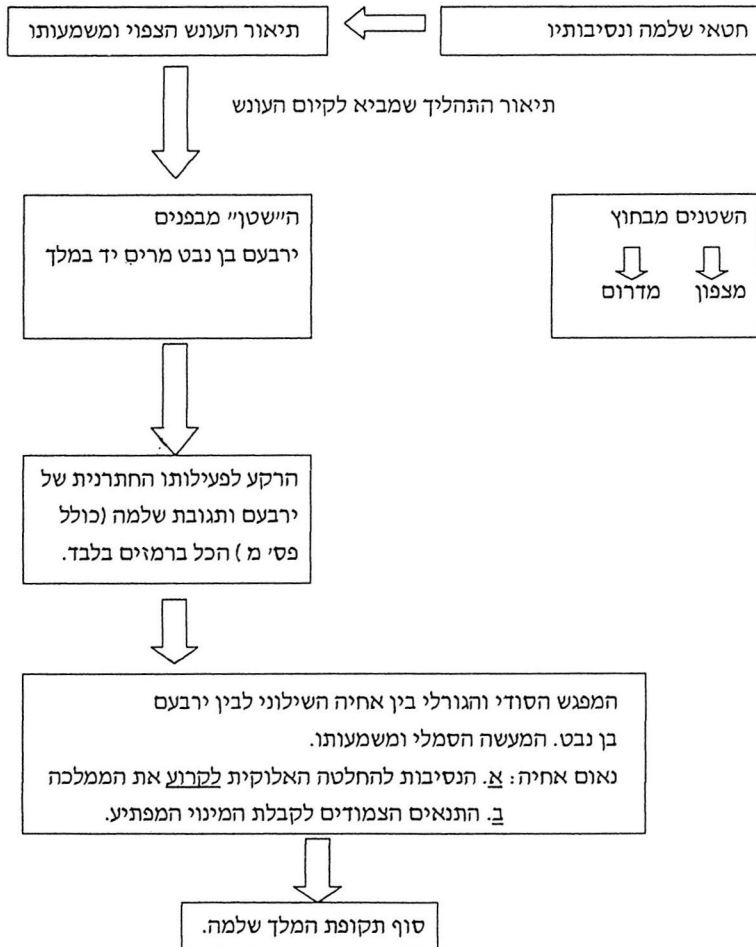
קוק, הרב אברהם יצחק הכהן (תשמ"ח). "המספד בירושלים" (בפטירת בנימין זאב הרצל ז"ל, כ' תמוז תכס"ד), **מאמרי הראי"ה**, ירושלים, עמ' 94-99.

קיל, יהודה (1974). "אחיה השילוני", **שיחות במקרא**, עורך: בנימין צביאלי, רשות השידור "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא בישראל, קרית ספר בע"מ, ירושלים, עמ' 218-220.

רבינוביץ, אליעזר נחום. "חידה ופשרה", **מגדים כה**, עמ' 91-110.

נספחים

החטא ועונשו – תרשים זרימה

א יאמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר שלמה חטא – אינו אלא טועה, שנאמר "ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דוד אביו", כלבב דוד אביו הוא דלא הוה – מיחטא נמי לא חטא. אלא מה אני מקיים "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו" – הריא כרבי נתן. דרבי נתן רמי: כתיב "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו" והכתיב "כלבב דוד אביו" – כלבב דוד אביו הוא דלא הוה – מיחטא נמי לא חטא! – הכי קאמר: "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו ללכת אחרי אלהים אחרים" – ולא הלך. והכתיב "אז יבנה שלמה במה לכמוש שקץ מואב"! – שבקש לבנות ולא בנה. אלא מעתה "אז יבנה יהושע מזבח לה" – שבקש לבנות ולא בנה! אלא דבנה, הכא נמי – דבנה! – אלא, כדתניא רבי יוסי אומר: "ואת הבמות אשר על פני ירושלים אשר מימין להר המשחה אשר בנה שלמה מלך ישראל לעשתרת שקוצ צדונים וגו'". אפשר בא אסא ולא ביערם, יהושפט ולא ביערם, עד שבא יאשיה וביערם! והלא כל עבודה זרה שבארץ ישראל אסא ויהושפט ביערום! אלא: מקיש ראשונים לאחרונים,

מה אחרונים לא עשו – ותלה בהן לשבת, אף ראשונים לא עשו – ותלה בהן לגנאי. והכתיב "ויעש שלמה הרע הרע בעיני ה'" – אלא מפני שהיה לו למחות בנשיו, ולא מיחה, מעלה עליו הכתוב כאילו חטא. אמר רב יהודה אמר שמואל: נוח לו לאותו צדיק שיהא שמש לדבר אחר ואל יכתב בו "ויעש הרע בעיני ה'". אמר רב יהודה אמר שמואל: דבשעה שנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו אלף מיני זמר, ואמרה לו: כך עושין לעבודה זרה פלונית, וכך עושים לעבודה זרה פלונית, ולא מיחה בה.

קטע ממסכת סנהדרין כא, ע"ב

ואמר רבי יצחק: "אמפני מה לא נתגלו טעמי תורה – שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם. יכתיב "לא ירבה לו נשים" אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור, וכתיב "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו". וכתוב "לא ירבה לו סוסים" ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב וכתוב "ותצא מרכבה ממצרים בשש וגו'".

רמב"ם-הלכות איסורי ביאה פרק י"ג, יד-טז

יד אל יעלה על דעתך שמשמך המושע את ישראל או שלמה מלך ישראל שנקרא י"ג נשאו נשים נכריות בגיותן, אלא סוד^נ הדבר כך הוא: שהמצוה הנכונה כשיבא הגר או הגיורת להתגר, בודקין אחריו שמא בגלל ממון שיטול, או בשביל שררה שיוכה לה, או מפני הפחד בא להכנס לדת. ואם איש הוא, בודקין אחריו שמא עיניו נתן באשה יהודית. ואם אשה היא, בודקין שמא עיניה נתנה בבחור מבחורי ישראל^נ. אם לא נמצא להם עלה^נ – מודיעין אותם^נ כבד על התורה וטרח שיש בעשייתה על עמי הארצות כדי שיפרשו. אם קבלו ולא פראו וראו אותם שחורו מאהבה – מקבלים אותם^נ, שנאמר: ותרא כִּי־מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה (רות א, יח).

טו לפיכך לא קבלו^נ בית דין גרים כל-ימי דוד ושלמה. בימי דוד – שמא מן-הפחד חזרו; ובימי שלמה – שמא בשביל המלכות והטובה והגדלה שהיו בה ישראל חזרו. שכל-החזר מזה הגוים בשביל דבר מהבלי העולם – אינו מגרי הצדק^נ. ואח-על-פי-כן היו גרים הרבה^נ מתגרים בימי דוד ושלמה בפני הדיוטות^נ. והיו בית דין הגדול חוששין להם: לא דוחין אותם אחר ששכלו מכל-מקום^נ ולא מקרבין אותם עד שתראה אחריתם. **טז** ולפי שגיר שלמה נשים ונשאן וכן שמשו גיר ונשא, והדבר ידוע שלא חזרו אלו אלא בשביל דבר ולא על פי בית דין^נ גירם – חששן הכתוב^נ כאלו הן גויות ובאסורן עומדין. ועוד שהוכיח סופן על תחלתן^נ שהן עובדות עבודה זרה שלקו וכונו להן במות והעלה עליו הכתוב כאלו הוא^נ בנאן, שנאמר: או יבנה שלמה במה (מלכים א, יז).

מדרש תנחומא, פרשת מצורע, פרק א'

(א) ילמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעולם הבא. כך שנו רבותינו אלו שאין להם חלק לעה"ב שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אלו הן שלשה מלכים ירבעם ואחאב ומנשה. א' יהודה בר שלום בקשו חכמי המשנה לשנות ארבעה מלכים ולמנות שלמה עמהם אלא שיצאה בת קול ואמר אל תגעו במשיחי ובנבואי אל תרעו (סו"ט קה) ואנפ' חזרו יום אחר ובקשו לשנות. ואחאב אש מן השמים ולחכה בספסדיהם וחזרה ואכרה הכעסך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא אני ומה ידעת דבר (לויק' נד) כל כך למא היו שונים על שכתוב בו והטחך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פעה מואביות עבניות ארוביות צוניות התיות ויעש שלמה הרע בעיני ה' (מלכים ב, ח).

אמר

ר' יוחנן: מפני מה זכה ירבעם למלכות? – מפני שהוכיח את שלמה על חטאיו, ומפני מה נענש שנכשל בעבודה זרה ואיבד עולמו – מפני שהוכיחו ברבים. שנאמר "וזה הדבר אשר במלך שלמה בנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד אביו" (שם יא, כז) אמר לו ירבעם לשלמה: דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל, ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנריא (לגבות מיסים) עבור בת פרעה.

ממסכת סנהדרין קא, ע"ב

יֹאמֶר רַבִּי יוֹחָנָן: מִפְּנֵי מָה זָכָה יִרְבֵּעַם לְמַלְכוּת – מִפְּנֵי שֶׁהוֹכִיחַ אֶת שְׁלֹמֹה. וּמִפְּנֵי מָה נֶעֱנַשׁ – מִפְּנֵי שֶׁהוֹכִיחוּ בְּרַבִּים. שֶׁנֶּאֱמַר "וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר הָרִים יָד בַּמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בָּנָה אֶת הַמְּלֹא סָגַר אֶת פֶּרֶץ עִיר דָּוִד אָבִיו". אָמַר לוֹ: דָּוִד אָבִיךָ פָּרַץ פְּרָצוֹת בַּחוּמָה כְּדִי שֶׁיַּעֲלִו יִשְׂרָאֵל לָרֶגֶל, וְאַתָּה גִּדַּרְתָּ אוֹתָם כְּדִי לַעֲשׂוֹת אֲנֵרִיא לְבַת פְּרָעָה!

פרוש רלב"ג למלכ"א יא, ז

אז יבנה שלמה במה –

שהוא כאלו בנאה אחר שהניח נשיו לבנותה. ובכלל, הנה לקחו אותם היה סבה לבנות אלו הבמות לעבודה זרה, ולזה היה שלמה סבה לבנותם. ובכלל, הנה הוא מן השקר באיש חכם כשלמה, שיטה לאלו ההבלים והשקוצים, עם היותו משיג השם יתברך יותר מזולתו מהאנשים; וכבר יעיד על זה גם הספרים שחבר ברוח הקדש, ונראה אליו השם יתברך גם כן פעמים, ולזה לא יתכן באיש כמוהו שיהיה עובד עבודה זרה. וראוי שתדע, שכבר יאמר שכבר עשה פלוני דבר מה, אם בשעשאו בעצמו אם בשעשאו על ידי שליח, כמו שאמר שלמה "בנה בניתי בית וכול לך" (מ"א ח"ג); וכבר יאמר גם כן שהוא עשאו, כאשר לא מיחה בעושה אותו והיה בידו למחות. וזה מורגל מאד בלשונות, שאתה תראה ששייבו האשם בדבר למי שהיה בידו למחות כשלא מחה, ויאמרו לו שהוא עושה הכל; ולזה אחשב שאמרה התורה "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" (וי' יט"ז) – רוצה לומר, שאם לא תוכיחהו, תשא עליו חטא במה שיחטא בו, כי הוא כאלו עשית החטא ההוא בידך; ובוה האופן השלישי אמר בזה המקום אז יבנה שלמה.

מתוך: "מוסר הנביאים", כרך ב' למלכ"א, עמ' 225

ומה שלא סיחה שלמה בהטעמים האלו. אמרו המפרשים שזהו מפני שאז נעשתח ירושלים למטרופולין ששם היו באים הרבה תורים וסוחרים רבים מכל הארצות. וכסובן שבקיר כזאת היה סן הצורך שכל אחד מכני העמים ימצא שם כמח לאלהיו בכדי שיוכל לספק את צרכיו הדתיים. ונמצא ששלמה חשב שכזה הוא עושה דברים טובים לטובת עמו, כי על ידי זה הוא מרחיב את מסחר הארץ. ועוד שכזה הוא מרחב שלום לישראל, כי הוא מתקשר על ידי זה בידידות עם כל העמים אשר היו סובבים את ארץ ישראל, ומחמת זה אי אפשר היה לומר עליו שהוא היה חוטא בעצם.

(יא) יען אשר היתה זאת עמך ר"ל הגם שלא עבדת ע"ז בפועל עברת על קיום אליל ברשותך ובירושלים, כי היתה הע"ז ברשותך ולא שמרת בריתי לבער הע"ז לכן קרוע אקרע את הממלכה ונתתיה לעבדך והיה העונש הזה מדה כנגד מדה כאשר עבדו הם את צבא השמים שהם עבדי האל והסירו הממלכה מהאל יתברך כן יסיר המלוכה ממנו אל עבדו, אולם באר לו ש"ש קרוע אקרע הוא על הגזרה שנגזרה עליו עתה ושעוד בימי חייו נבא אחיה השלוני לירבעם ונתן לו עשרה קרעים שהם עשרה שבטים, ובכ"ז המעשה בפעל לא יהיה בימיו, וז"ש:

פירוש אברבנאל לנביאים ראשונים, עמ' תקמ

וראוי שתדע שעזרא לא ספר בדברי הימים דבר מכל זה, לא מחתונת שלמה את בת פרעה ולא מאשר לקח נשים רבות ולא מאשר נשיו הטו את לבבו ומהבמות אשר בנה להן לשקוציהן ולא מהנבואה שבאהו אליו, ולא זכר גם כן שבעבור זה הוסר המלכות מורעו, ולא זכר גם כן מהשטנים אשר הקים השם לשלמה, לפי שכמו שכתבתי פעמים היתה כוונת ספרו לספר בשבחי שלמה לא בגנותו, ולכן מה שהיה גנות הסתיר פנים ממנו

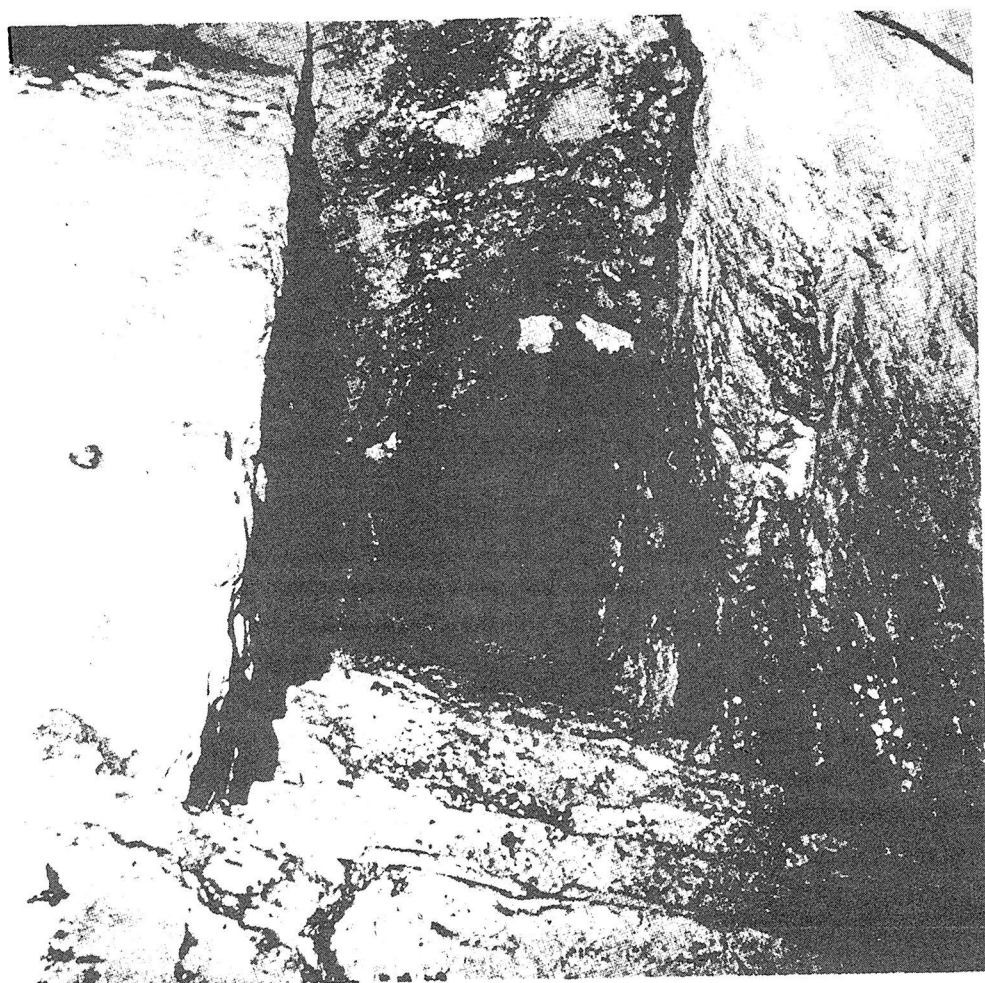
מתוך "חטא שלמה המלך לאור חכמתו" לא"מ גויטיין, "שמעתין" 85 – 86, עמ' 29

ישנם איפוא דברים שהם בגבול ההכנה השיכלית וההכרה האנושית, אולם מעבר להם ישנה אמונה תמימה בלא הבנת השכל. פרשת "פרה אדומה" היתה הדוגמא וההוכחה לשלמה שישנם דברים שהם רחוקים מבינתו, ועליו לקבלם כמות שהם ככל המון בית ישראל כגזירת המקום! ואם יחשוב להתחכם באחת ממצוות התורה בסומכו על חכמתו הנשגבה, הרי שסופו יהא כשלון, כעדות הכתוב דלעיל, ומוסר ההשכל שלימדנו התנ"ך משלמה המלך, החכם מכל אדם, כי גם "בארזים נפלה השלהבת" וממילא אל לו, לאף אדם לסמוך על בינתו ועל שכלו וכדברי שלמה המלך בעצמו במשלי: "ואל ביתך אל תשען" גם אם לא ירד לעומקם של הדברים וטעמם בזה העולם, הרי לכשיקיימם באמונה תמימה, יזכה להבינם לעתיד לבוא.

פירוש אברבנאל למלכ"א י"א, עמ' תקמו

ונאמר ויתאנף ה' בשלמה
כי נטה לבבו מעם ה' וגומר, והפסוקים האלה מורים
על הטא, ויקשה אם כן למה נטו חז"ל מפשריהם?
והנראה בדבר הזה הוא, שבאו אליו מסברא ישרה
ומהנראת הכתובים. אם מדרך הסברא, כי בחיות
שלמה חכם כמלאך האלקים, איך יתכן להאמיני שנטה
לבבו להאמנת ההבלים והשקוצים אשר היו מאמינים
האומות הסכלות ההם? ואם הוא ע"ה נחכם מכל האדם
בידיעת האלקות והשגת מציאותו יתברך, כמו שידורו
עליו דבריו הטובים והישרים, איך אם כן עזב האמת
והאמיני בשוא נתעה? וזה ממה שידור שאדם כמוהו
חלילה וחט שיהיה עובד ע"ז. ועוד שאם היה שנטה
להאמין בע"ז ולעבדה, איך יתכן שיאמין בכל האלוהות
יחד בעשרות אלקי הצידונים ובמלכום שקוף העמונים
ובבמוש שקוף מואב ובשאר האלוהות כלם? כי הנה
האומות היו מתחלפות באמונתם ושכל אחת מהם היתה
עובדת ע"ז אחת ומכחשת אלוה זולתה, ולא היה מהם
מי שיאמין בכלם, כי יהיה ענינו קבוץ המקבילים או
ההפכים יחד כפי אמונתם, ואחרי אשר ראינו שייחס
לשלמה כל האלוקות האלה, ראוי שנאמין שלא היה
ענינו האמונה בהם והעבודה לכלם יחד ולא לאחד מהם.
ואמנם מדרך הוראת הכתובים, לפי שהכתוב אמר
ראשונה ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו
אחרי אלקים אחרים, ואם היה הכוונה במאמר הזה
שהאמין בהם ועבדם, לא היה ראוי שיאמר אחריו מיד
ולא היה לבבו שלם עם ה' אלקיו כלבב דוד אביו,
כי היחס ימצא בין הדברים שהם ממין אחד לא כאשר
הם ממינים או מסוגים מתחלפים, ואם היה שלמה עובד
ע"ז וזוד אביו תם וישר ירא אלקים לא היה ביניהם אם
כן בשלמות יחס כלל, לומר שלא היה לבבו שלם עם ה'

כלבב דוד אביו, גם אמרו וילך שלמה אחרי עשתרות
 אלקי צידונים ואחרי מלכום שקוץ עמונים, אם היה הכוונ'
 בהליכה ההיא שהאמין באלהותם והשתחוה להם ועבדם,
 איך יאמר אחריו ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו? והוא
 המורה שחטא שלמה אבל לא בעבדו הע"ז ההיא חלילה,
 גם מה שאמר אז יבנה שלמה במה לכמוש וגו', אם היה
 הכוונה שבנה אותה במה לעבוד בה הע"ז ההיא, איך אמר
 אחריו וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות
 לאלוקיהן? יורה שבהן היה החטא והע"ז לא בשלמה,
 גם אמרו ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה'
 וגומר, אם היה חטאו שעבד ע"ז לא היה ראוי שיאמר
 כי נטה לבבו מעם ה' הנראה אליו וגו', אבל היה ראוי
 שיאמר כי פנית אל אלקים אחרים או כי זנית אחרי
 אלקי נכר הארץ כדברי משה עליו השלום (דברים ל"א)
 או ותלך ותעשה לך אלקים אחרים ומסכות להכעיסני
 ואותי השלכת אחרי גוך, כמו שאמרו לירבעם (בסי'
 י"ד ט'), לא שיוזכר לבד הנטייה מעם ה' שאפשר
 שיפורש על הפרד הדבקות ממנו יתברך לא על עבודת
 אלקים אחרים, ומפני הסבות האלה כלם ראו חז"ל
 ששלמה חס ושלום שיעבוד ע"ז, אבל שהיה חטאו
 שהגית לנשיו לעבוד ע"ז בהיותם עמו ולא מיחה בידיהן
 ולכן נחשב אליו כאלו עבדם. ואני כבר כתבתי בשערים
 שקדמו בחכמת שלמה במה היה חטאו, (דף ר"ט ע"ג).

הירידה למעין הגיחון

"מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי לאהליך ישראל" פילוג הממלכות (תקופת רחבעם וירבעם) פרקים י"ב-י"ד

מבוא

יחידה זו היא מן הקשות והכואבות ביותר בספר מלכים. היא אינה קלה להוראה למרות התיאור החי והדרמאטי של האירועים המסופרים. הקושי אם כן אינו מהצד הדידקטי המתודי, אלא מצד התוכן. במיוחד קשה להשלים עם המסופר לאחר עשרת פרקי שלמה שבהם הגענו להישגים הגבוהים ביותר ל"איגרא רמא" והנה במהירות רבה מאוד אנו מגיעים לסוף התהילה ול"בירא עמיקתא".

בפרקים האלה נזרע כבר זרע החורבן, הממלכה המאוחדת מתחילה להתפורר, כל הפרקים הבאים הם בבחינת תהליך, אך התוצאה כבר רשומה. הדברים נאמרים בפירוש לאשת ירבעם בפרק י"ד פסוק טו:

"והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים, ונתש את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם, וזרם מעבר לנהר, יען אשר עשו את אשריהם מכעיסים את ה'".

גם מלכות יהודה הקטנה תעבור טלטלה וגם היא תגיע ל"נקודת אל-חזור", כי הגזירה כבר נגזרה, אמנם במשך התהליך הארוך תהיינה אפשרויות "לרדת מהרכבת", יהיו תחנות בהן הרכבת תעצור, ואפילו תפנה למסלולים שלא מוליכים לתחנה הסופית ובאמצעות התשובה אפשר לשוב למחוזות אחרים ובטוחים יותר. לעתים, נקרא בהמשך על "תחנות" כאלו ועל הזדמנויות שניתנו לנו, אך בכאב רב אנו מציינים שההזדמנויות לא נוצלו ע"י ראשי המדינה, ראשי העם, ושלחי ה' לא היה בכוחם לגרום למפנה שיחזיק מעמד לזמן רב¹. יהיו כמובן, רגעים של נחת רוח רוחני ומדיני, אך הם לא יהיו בני קיימא.

1. עצוב לקרוא שלעתיים אותו נביא עצמו שהקים בדבר ה' את מלכות ישראל ונתן לגיטימציה למלכות זו (למרות קיום מלכות בית דוד), הוא עצמו כבר מנבא את חורבן המלכות הזאת (י"ד, טו).

להלן נפרס עוד נקודות הראויות להתבוננות בראשית התקופה החדשה הזו:

1. הרעיון לפלג את מלכות שלמה, לא היה אלא ליצור שתי מדינות אחיות, ששתיהן קשורות לברית בין הקב"ה לעם ישראל ושתיהן מחויבות לקיום הברית. אחיה השילוני מדגיש שהממלכה החדשה שתקום גם היא ממלכת ה' ואין הבדל בין מלכות יהודה למלכות ישראל מבחינת האמונה בה' אלוהי ישראל ובקיום מצוותיו. מדובר בעם אחד מבחינה רוחנית, אמונית ותרבותית (כולל המסורת, ההיסטוריה והשפה). ירבעם לא יכול היה להסכים לכך, ירבעם רצה שתי מדינות עם שתי ישויות שונות ולהפריד עד כמה שאפשר בין שתי המדינות וכדי ליצור עם חדש, שונה מן השכנים הוא עשה מה שעשה. הלגיטימציה של הנביאים הייתה רק לקיום מדיני נפרד והיא נדחתה ע"י מלכי ישראל וטעמים עימם.

ולבסוף, זרע החורבן שנזרע ע"י הפילוג בעם גרם למלחמות אחים שכידוע אין בהן מנצחים. העם מפסיד בכל מקרה, גם אם נראה שחלק אחד מן העם מתגבר על החלק השני². יתר על כן, הפנייה של חלק אחד לאויב מן החוץ, היא גורמת לקטסקרופה מושלמת ("גול עצמי") והנוק לא יאחר לבוא.

הפילוג כטראומה הגדולה של עם ישראל, נזכר בישעיה (ז', יז) ואכן אירוע הפילוג זכור כאירוע הדומה בגודלו לפלישת אשור לממלכת ישראל ולחיסול הממלכה:

"יביא ה' עליך ועל עמך ועל בית אביך ימים אשר לא באו למיום סור אפרים מעל יהודה את מלך אשור".

2. ביחידה זו, כמו ביחידות רבות אחרות, חייבים להתעכב על הסיבתיות - הכפולה שהמקרא מדגיש לפנינו. מצד אחד, ההסבר האמוני לאירועים הקשים ולסיבת התהוותם. מאידך, תיאור האירועים בתהליכים היסטוריים הנראים לעין ושיש בהם הצדקה מספקת להתהוותם³.

יש לעתים לחפש את האירועים שכעת נראים לעין בגורמיהם הקדומים שבחלקם סמויים מן העין ורק כאשר מתבוננים באירועים מגלים את השורשים הקדומים שלהם⁴.

2. כמו שאומר הפתגם הארמי: "כד איתא תיגרא בין אחיה, מתיתבן נוכריא" (ובתרגום: מריבה בין אחים מטיבה עם הנוכרים).

3. נזכיר את הסיבתיות הכפולה המובלטת בצורה יפה בסיפור אבימלך בשופטים פרק ט', ראה פסוק כד בראשית השתלשלות האירועים ופסוק נו בסיומם, וכן קרא את מאמרו של אליצור (פרטים בביבליוגרפיה).

4. ראוי לקרוא את מאמרו הקצר של ד"ר צבי וינברג (ראה בביבליוגרפיה) ולחדד את תפיסת התלמידים לגישת המקרא בתיאור אירועים, ראה קטע סיום של המאמר בנספח. כן רצוי לעיין במאמר של פרופ' יהודה אליצור "תפיסת ההיסטוריה במקרא", בספרו "ישראל והמקרא", עמ' 253-260. פרופ' אליצור מדגים בארבע דוגמאות קלאסיות את התפיסה של הסיבתיות הכפולה (הספירה האלוהית והספירה האנושית-ריאלית). להלן משפטים אחרונים של המאמר הנ"ל:

"לא אכפת כלל לרוזן בן אלידע ולהדד האדומי שלשלמה המלך יש נשים הרבה והן מזבחות ומקטרות לאלוהיהן. ובכל זאת אומר הכתוב במל"א י"א כי פעולותיהם של רוזן בן אלידע, של הדד האדומי ושל ירבעם אינם אלא תוצאה של אותם החטאים שחטא שלמה. החוט המקשר בין הגורם לבין התוצאה עובר דרך הספירה האלוהית. זהו עיקרו של מבחן האמונה. ניתן לסכם ולומר בלשון נמלצת, כי גורל אנוש הוא מעין סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. פועל ה' בא לידי ביטוי בקורות אדם ומעשה ידיו בתולדה".

הרי ברור שהפילוג בדרך זו של יהודה ואפרים (יוסף) קשור לזמנים קדומים יותר והשלכותיהם לזמנים יבואו.⁵

חשוב שבלימוד יחידה זו נעביר לתלמידינו את הגישה של אדם המאמין למתהווה בהיסטוריה הפרטית שלנו ושל העולם כולו. פעילות ה"יד הנעלמה" קיימת בהיסטוריה והיא פועלת בדרכים משלה ויש מנהיג לעולם ומאחורי הסיפור ההיסטורי יש סיפור גדול שלא תמיד מובן לנו ולא תמיד קל לקבלו, אך האדם המאמין חש ויודע שהתהליכים הגדולים אינם מקריים ומופעלים הם ע"י ההשגחה בדרכים שלא תמיד מוכרות לנו. נראה לנו שבכיתה זו כבר אפשר להעמיק ברעיון יסוד זה ולבנות את עולמם האמוני של תלמידינו על בסיסים אלה.

שיקולים דידקטיים

היחידה עמוסה באירועים ויש להקדיש לה זמן מספיק. פרקים י"ב-י"ג נלמדים בדרך אינטנסיבית, פרק י"ד בדרך אקסטנסיבית. לפרקים ביחידה זו יש לצרף גם את הנאמר בפרקים המקבילים בדברי הימים ב' פרקים י"ב-י"ג. פרק י"ב נלמד בדרך פרונטלית ובקריאה צמודה תוך דיון ומשא ומתן בין התלמידים. פרק י"ג נלמד באמצעות תרשים זרימה ונאפשר לתלמידים לשאול שאלות. פרק י"ד, פרט לקטע האחרון של פלישת שישק, נלמד בעזרת דף עבודה ועיון עצמי.

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים בפרקים י"ב-י"ג

לפרק י"ב

1. "וילך רחבעם שכם כי שכם בא כל ישראל להמליך אותו". פסוק זה מגלה כבר את חולשתו של היורש, הרי הוא יורש חוקי והוא איננו זקוק כלל לאישור מאסיפת עם. יתר על כן, ירושלים היא כבר עיר הבירה ובית המקדש בנוי לתפארה, מה פתאום מחליט העם לבוא לשכם? מה שברור כבר, שהעם רוצה שינוי ואינו מסכים להמשיך במדיניות אביו - שלמה.

2. אברבנאל פותח את פרק י"ב בשאלה דלהלן:
"למה אמרו לרחבעם, אביך הכביד את עולנו, ואתה עתה הקל מעבודת אביך הקשה ומעולו הכבד אשר נתן עלינו ונעבדך וגומר? והנה שלמה, לא מצינו שנתן עליהם עול קשה ולא עבודת פרך, אבל בימיו ישב ישראל בטח בדד איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו בשלוה ובהשקט. לא נתן עליהם מס לא לבנין בית ה' בדרך נדבה או תרומה ולא לחומת ירושלים

5. עיין במאמרו החשוב של הרב אליהו ידיד "התפלגות הממלכה בישראל ושוורשיה" (שמעתיך 78, עמ' 26), ראה גם "דעת מקרא" לגבי חלק ממעשי ירבעם וכן ראה מאמרו של הרב קוק (פרטים ברשימת הביבליוגרפיה שבסוף היחידה).

ובנין הערים כדרך המלכים, וימלא את כל ארץ ישראל כסף וזהב
ובשמים ואבן יקרה, מה אם כן העול הכבד והעבודה הקשה אשר נתן
שלמה עליהם?"

שאלתו של אברבנאל מאפשרת לדון מחדש בתכניתו של שלמה המלך ולהגיע
למסקנות שהעם אכן צודק בדרישתו. התלמידים יתבקשו לדפדף בפרקים
הקודמים ולמצוא את נקודות התורפה בממשלו של שלמה. (אם כי רוב המטרות
של שלמה היו מוצדקות בשעתן).

3. יש לשים לב שהעם בוחר לו נציג לניהול מו"מ הקודם לטקס ההמלכה
וירבעם מופיע ב"שטח". השאלה שיש לדון בה - אם ירבעם מופיע כאן בתוקף
הכאריזמה האישית ובתוקף התנגדותו לכמה מפעולות שלמה, או הופעתו בשכם
היא כאשר יש בכיסו כבר כתב המינוי של אחיה השילוני. לפי רד"ק ואחרים
רחבעם כבר נפגש עם אחיה השילוני וכנראה הייתה "הדלפה" והתעוררו כבר
רגשות של מרידה.

4. המשא ומתן: רחבעם שומע את הדרישה של העם ומבקש זמן לתשובה.
נאפשר לתלמידינו לקיים דיון בשתי התשובות שרחבעם קיבל ולנתח את
התשובות. הדיון יתמקד בשאלה האם עצת הזקנים שונה במהותה מעצת
הצעירים, או שבעצם יש בה מהצעותיו של "מקווילי". לפי דברי הימים אין בעצת
הזקנים ערמה ושחיתות מידות. לפי המסופר אצלנו יש פנים לכאן ולכאן.
לפי עצת הצעירים אין צורך ביותורים, המלך הוא יורש ואין זכות לעם להתנות
תנאים. ידונו התלמידים בקטע זה ובסופו של דבר יגיעו לפסוק טו ויבינו למה
רחבעם "נפל בפח" בקלות כזאת.

5. לאחר שנדחתה עצת הזקנים, פילוג הממלכה הוא עובדה קיימת. והשאלה
היא איך כל צד יגיב למצב החדש. לרחבעם עדיין יש אפשרות לצאת למלחמה
ולחשיב את המלוכה. לירבעם יש עבודה רבה לעשות וגם הוא זקוק ליועצים
בעיקר כדי לגרום לניתוק מדיני ולפילוג דתי. הכתוב מתאר שירבעם מתחיל בבניין
שתי ערים את שכם ואת פנואל בעבר הירדן, כדי לשמור על ההגמוניה גם בעבר
הירדן. לגבי הניתוק מירושלים הנימוק נראה כנימוק אישי, אך הנימוק האישני הזה
גורם למהפכה דתית - חברתית בעם ישראל. הנושא של עגלי הזהב מצריך דיון
יסודי ברעיון ובתוצאותיו.

ראוי לעיין במפרשים הקלאסיים, כולל אברבנאל ולגבש דיעה ברורה לגבי
העניין הזה של עגלי הזהב. נראה, שגם אם נאמר שהיו אלה סמלים לכתחילה, אין
ספק שהפכו למהות וזה מטבעם של סמלים שהופכים במשך הזמן למהות והקשר
בין הסמל למהות מתנתק והולך ורק האנשים החושבים יודעים את הסיפור
לאמתו. אך קולם של אלה לא נשמע, או שנח להם במצב שנוצר ואינם מוכנים
להתאמת ולהתעמת עם המוני העם⁶.

6. מאמרו של הרב סמט דן בהרחבה בנידון, אך רצוי לעיין גם במאמר התגובה של ורדיגר תמר
החולקת עליו בנקודות אחדות ובמיוחד מסבירה מדוע עניין העגלים היה עלול להיראות
לגיטמי ומכאן גישה שונה להבנת המניעים של הנביא הזקן וכשלונם של איש האלוקים.
הדברים ראויים לעיון ולנקיטת עמדה. ראה ברשימה הביבליוגרפית שבסוף היחידה, פירוט
ממוקד.

6. רחבעם מבטל גם את מעמד הכהונה ויוצר מעמד כהנים חדש, "כהני הבמות", שהרי האיסור להקים במות בוטל בעצם הקמת המרכזים החדשים בבית-אל ובדן. יתר על כן, כדי שהניתוק יהיה לא רק פורמאלי, הוא משנה גם את לוח המועדים ויוצר את החג בחודש השמיני - "החודש אשר בדה מליבו", בדרך זו נוצר מצב שכאשר ביהודה חוגגים, בישראל עובדים ולהפך, כאשר בישראל - חג ביהודה - עולם כמנהגו נוהג. ואחרון אחרון, הרעיון שהמלך הוא גם כהן גדול, והוא יכול להקטיר על המזבח.

לפרק י"ג

1. הבעיה המרכזית בפרק היא היכולת של הנביא הזקן לקבל נבואת-אמת כאשר לפני כן הוא מכחש ואומר נבואה שלא הייתה ולא נבראה. איך הוא זוכה לנבא את נבואת הפורענות על נביא האמת שזה עתה הטעה אותו? והשאלה השנייה על נביא האמת מיהודה, איך הוא בקלות כה רבה קיבל את דברי הנביא מבית אל ולא חקר אותו ודרש ממנו הוכחה כפי שנדרש מאדם שאומר על עצמו שקיבל נבואה? יש עוד שאלות שהתלמידים יעלו במשך הדיון. אנו ממליצים לעיין במפרשים (רד"ק, רלב"ג ובמיוחד אברבנאל) וכן במאמרים שבביבליוגרפיה, שקטעים מהם הבאנו בנספחים.

2. שיאו של הפרק הוא כמובן באישרור של הנביא מבית אל את דברי איש האלוקים מיהודה:

"כי היה יהיה הדבר אשר קרא בדבר ה' על המזבח אשר בבית אל ועל כל בתי הבמות אשר בערי שומרון" (י"ג, לב).

החזיון שנבואתו של איש האלוקים מקבלת מתוך הממסד של בית אל נותן משנה תוקף לדברים וירבעם היה צריך להשתכנע באמיתותה המלאה של הנבואה, אך הכתוב מעיד שאין לדברים האלה כל השפעה, לא על המלך ולא על אנשי בית אל, שהיו עדים לאירועים הדרמטיים שהתחוללו מול עיניהם.

3. ועוד משפט על תפקיד האריה בסיפור. לאלוקים שליחים רבים, השליחים לא תמיד מודעים לכך שהם ממלאים תפקיד חשוב במערכת האלוהית. הם "בורג במכונה" והם מקדמים את האירועים לכיוונים הרצויים על-פי ההשגחה. התמונה של האריה שמבצע את "שליחותו" מובלטת בצורה מושלמת בפסוקים כד-כה, רצוי שהתלמידים יתעכבו גם הם על יד האריה הזה. בנספח הוספנו תרשים זרימה של הפרק וכן תיאור סכמטי של התנועות של הנביא מיהודה ושל הזקן מבית-אל כמפה אילמת והתלמידים ימלאו את הפרטים הנדרשים.

לפרק י"ד

1. בדף העבודה הבאנו את השאלות העיקריות הנוגעות לפרק והתלמידים יענו על השאלות. המורה בכיתה יבחר בשאלות אחדות לעיון נוסף, במיוחד על רחבעם, שהכתוב מציין פעמיים את שם אימו ועל האירועים המסופרים בדברי הימים.

2. בסוף ימי שלמה אנחנו שומעים על עליית שישק לשלטון במצרים. שושלת חדשה עולה לשלטון שאין לה מחויבות לשלמה ולהפך. שישק רואה במלכות שלמה סכנה להגמוניה המצרית ועושה הכל כדי להפריע לשלמה. הוא תומך בתסיסה במלכות שלמה, מכאן המקלט שהוא נותן לירבעם ול"שטנים" האחרים. כאשר הפילוג בישראל הופך לעובדה, רואה שישק הזדמנות לשבור את כוח יהודה וישראל כאחד. המקרא מתאר קטע אחד מהמלחמה, מהתקפת שישק על מלכות יהודה ותוצאות התקפה זו. ממקורות מצריים אנו יודעים על הפלישה ליהודה ולישראל ועל ההרס שעשה בערים שפלש אליהן.

תיאור המסע של שישק נמצא בכתובת ארוכה ומפורטת על קירותיו של מקדש עמון בכרנך שבמצרים. כאמור, המקרא עוסק רק בחלק של יהודה וב"מחיר" הצלתה של ירושלים (ולכן לא מופיעה ירושלים ברשימת הערים שנשדדו ונהרסו ע"י שישק).

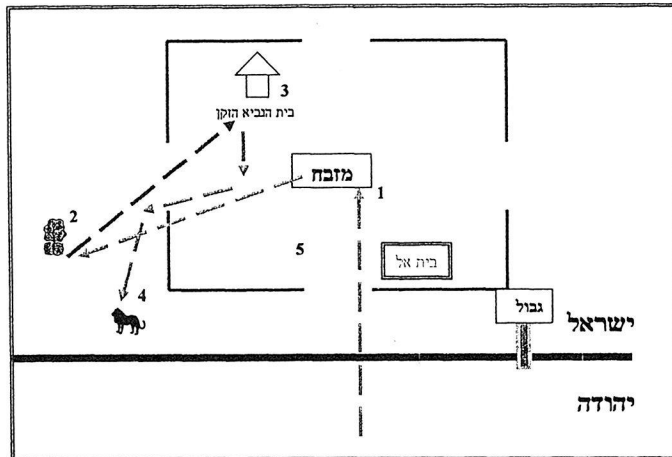
עברו רק חמש שנים מאז מות שלמה ואנחנו עדים גם לחולשתה של יהודה וגם לחולשתה של ישראל. כל ערי המבצר, הסוסים והרכב לא עמדו בפני הפולש הראשון, גם זה "מחיר" הפילוג.

ביבליוגרפיה

- אברמסקי, שמואל. "מרד ירבעם והרקע לסור אפרים מעל יהודה", **עיונים בספר מלכים א**, עמ' 349-376.
- אליצור, יהודה (תשכ"ז). "פלשת שישק במקרא", **ישראל והמקרא מחקרים גיאוגרפיים היסטוריים והגותיים**, אוניברסיטת בר אילן, עמ' 152-156.
- אהרונ, י' (שתמ"ז). **ארץ ישראל בתקופת המקרא**, יד בן צבי, עמ' 249-254.
- בורנשטיין, אברהם (תשכ"א). "אחיה השילוני ויחסו לירבעם בן נבט", **בית מקרא** 6, עמ' 9-27.
- ברנר, זאב (תשל"ה). "מל"א פרק יב", **בשדה חמ"ד**, עמ' 373-374.
- גבריהו, חמ"י (1987). "הסיפורים על אחיה השילוני במקרא ובמסורת ישראל", **ספר משה גולדשטיין**, מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל, עורך: ב"צ לוריא, החברה לחקר המקרא בשיתוף עם "אהל שם", תל-אביב, עמ' 63-81.
- גלפז-פלד, פנינה (תש"א). "שלטון ירבעם - דגם מצרי?", **בית מקרא** 46 ג, עמ' 192-226.
- וינברג, צבי (תשמ"א). "פרשת פילוג הממלכה ודרך הוראתה בכיתה", **שמעתין** 64, עמ' 5-9.
- ורדיגר, תמר (תשמ"ט). "יושבתם וראיתם בין צדיק לרשע - תגובה למאמרו של א' סמט", **מגדים** ח, עמ' 97-104.
- זלבסקי, שאול (1987). "רחבעם ויועציו", **ספר משה גולדשטיין**, כנ"ל, עמ' 117.
- ידיד, אליהו (תשמ"ד). "התפלגות הממלכה בישראל ושוורשיה", **שמעתין** 78, עמ' 26-34.
- יוסיפון, א' (תשכ"ד). "מדוע הצטרף שבט בנימין אל יהודה בפשוע ישראל בבית דוד", **בשדה חמד**, עמ' 494-495.
- ייבין, שמואל. "ירבעם ורחבעם", **עיונים בספר מלכים א**, עמ' 289-311.
- מזר, בנימין (1965). "מסע שישק לארץ ישראל", **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא**, עורך: יעקב ליוור, מערכות משרד הביטחון, צה"ל, תל אביב, עמ' 182-188.
- נאמן, נדב (תשנ"ח). "מסע שישק לארץ ישראל בראי הכתובות המצריות, המקרא והממצא הארכיאולוגי", **ציון** סג, ג, ירושלים, עמ' 247-276.
- נה, רבקה (תשמ"א). "יומצאהו אריה בדרך", **בשדה חמד** כד, עמ' 21-23.
- סימון, אוריאל (תשל"ז). "אות נבואי גובר על מפרי", **הגות במקרא** י, תל-אביב, עמ' 171-185.
- סמט, אלחנן (תשמ"ח). "גדול הוא קידוש השם מחילול השם", **מל"א פרק י"ג**, הסיפור ופשרו, **מגדים** ו, עמ' 55-85.
- רביב, חנוך (תשמ"א). "הפילוג ומלכות רחבעם: מלכות ירבעם בן נבט", **מבית אב לממלכה, ישראל בתקופת המקרא**, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 157-161.

נספחים

דרך הילוכם של איש האלוקים והנביא-תרשים זרימה

1. איש האלוקים מיהודה מגיע אל המזבח ומנבא חורבן.
2. איש האלוקים הולך בדרך אחרת כדי לחזור ליהודה, הנביא הזקן הולך בעקבותיו ומוצא אותו תחת האלה.
3. איש האלוקים והנביא הזקן הולכים אל בית הנביא הזקן בבית אל.
4. האריה הורג את איש האלוקים בדרך ליהודה.
5. הנביא הזקן נושא את איש האלוקים לעיר, כדי לקבור אותו ולספור לו.

מסכת סנהדרין קב, ע"א

וַיִּלְךָ רַחֲבֶעֶם שָׁכֵם כִּי
שָׁכֵם בָּא כָּל יִשְׂרָאֵל לְהַמְלִיךְ אוֹתוֹ תָּנָא מִשּׁוּם רַבִּי
יוֹסֵף: יִמְקוּם מִזִּמְזוֹן לְפִדְרַעְנִית. בְּשָׁכֵם עֲצוּ אֶת דִּינָה,
בְּשָׁכֵם מָכְרוּ אָחִיו אֶת יוֹסֵף, בְּשָׁכֵם נִחְלָקָה מַלְכוּת
בֵּית דוֹד. וַיִּרְבֶּעֶם יָצָא מִירוּשָׁלַיִם אָמַר רַבִּי חֲנִינָא בַר פַּפָּא: שִׁיבָא מִפִּתְקָה
שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם. וַיִּמְצָא אוֹתוֹ אַחִיה הַשְּׂלִילִי הַנְּבִיא בְּדָרָךְ וְהוּא מִתְכַּסֶּה בְּשִׁלְמָה
חֲדָשָׁה וּשְׁנֵיהֶם לְבָדֵם בַּשָּׂדֶה. מֵאֵי בְּשִׁלְמָה חֲדָשָׁה? אָמַר רַב נַחֲמָן: כְּשִׁלְמָה
חֲדָשָׁה, מֵה שִׁלְמָה חֲדָשָׁה אֵין בָּהּ שׁוֹם דּוֹפִי, אִף תּוֹרַתוֹ שֶׁל יִרְבֶּעֶם לֹא הָיָה בָּהּ
שׁוֹם דּוֹפִי. דְּבַר אַחֵר: שִׁלְמָה חֲדָשָׁה – שֶׁחִידְשׁוּ דְּבָרִים שְׁלֵא שְׁמַעְהָ אֵין מְעוּלָם.
מֵאֵי ״ וּשְׁנֵיהֶם לְבָדֵם בַּשָּׂדֶה ״? אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: שָׁכַל תַּלְמִידֵי חֻכְמִים
דּוֹמְיוֹ לַפְּנִיָּהם כַּעֲשָׂבֵי הַשָּׂדֶה. וְאִכְּבָּא דְאַמְרֵי: שְׁכַל טַעְמֵי תוֹרָה מְגִילִיו לֵהֶם כַּשָּׂדֶה.

מסכת נדרים מ, ע"א

וידברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה וגו'. תניא רשב"א אומר: אם יאמרו לך ילדים בנה וזקנים סתור שמע לזקנים ואל תשמע לילדים, שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין, וסימן לדבר רחבעם בן שלמה ב. (נדרים מ, ע"א)

ביאור בעל "מוסר הנביאים" למלכ"א פרק י"ב

ימים, ולכל אלה הדברים נחנך היה הרבה כסף, ולכן כשבאו בני ישראל ודרשו ממנו שיוסר מהם את עול המסים, אמרו לו הילדים שהוא צריך לומר להם שמבלי המסים יסתור את כל מה שבנה אביו, כי אי אפשר לתחזיק כל הדברים שבנה אביו מבלי הוצאות גדולות. והוא לא רק שאינו חפץ לסתור אותם אלא הוא רוצה עוד להוסיף עליהם. וכל זה הוא עושה לטובת העם וחסידיה ולכן הוא שמע יותר לעצת הילדים, אבל באמת מוטב הית יותר לשמוע עצת הזקנים אף שהם אמרו לסתור.

ב) וחנה מה שאמרו כאן שהזקנים אמרו לרחבעם לסתור והילדים אמרו לבנות נראה לפרש כן. דהנה מה שאמרו הילדים לרחבעם שואמר להם כי הוא עתיד עוד להכביד את העול עליהם, בודאי הוא שהיה להם טעם בדבר. ונראה לומר שזהו כי מה ששלמח הפיל חרבה מסים על ישראל. זהו מפני שהיה עסוק תמיד בבנינים שונים. כי בנה את בית המקדש, ובנה את הבנינים השונים הדרושים לכל מלוכה. ועוד בנה צי גדול העובר ארחות

מסכת עבודה זרה בירושלמי פ"א, ה"א

וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בן. גסות רוחו של ירבעם היא החליטתו. א"ר יוסי בר יעקב במוצאי שמיטה מלך ירבעם על ישראל ה"ה"ר מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. אמר אנא סיתבני מיקרי קאים אנא ואינון אמרין מלכא דאתרא קדם. ואין מיקרי תיניין גנאי הוא לי ואין לא ניקרי ביזיון הוא לי. ואין מרפינון אזלון סלקין אינון שבקין יתי אזלין לון נכי רחבעם בן שלמה ה"ה"ר אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם ישוב לב העם הזה אל אדניהם אל רחבעם.

א"ר אבין בר כהנא אף שבתות וימים טובים מצינו שבדה להם ירבעם מלכו ה"ה"ר ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמישה עשר יום לחדש בחג אשר ביהודה ויעל על המזבח כן עשה בכית אל לזבוח בחדש אשר בדה מריבו מלכד כתיב כמה דאת אמר מלכד שבתות ה'.

מסכת סנהדרין בירושלמי פ"א, ה"ה

כחש לו. מה הוא כחש לו שיקר ביה, ויהי הם יושבים על השולחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו אשר הושב אין כתיב כאן אלא אשר השיבו, והרי הדברים קל וחומר ומה אם מי שהאכיל את חברו לחם שקר וזה שנתייחד עליו הדיבור המאכיל את חברו לחם אמת על אחת כמה וכמה.

מסכת סנהדרין קב, ע"א

אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה. מאי אחר, א"ר אבא: אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו, ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן (יב), אמר לו: מי בראש, אמר לו: בן ישי בראש, אמר לו: אי הכי לא בעינא (יג).
(סנהדרין ס ב, ע"א)

ביאור בעל "מוסר הנביאים" למלכ"א פרק י"ג

יג) והנה יש מקום לשאול והרי הקב"ה אמר לו: ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן. הרי שהזכיר אותו קודם לבן ישי ובודאי הוא שהוא יהיה לראש. והנראה לומר שמה ששאל נתנה לשכט יהודה ואי אפשר למסור אותה לאחר שהוא יהיה הראש, ועל זה השיב לא בעינא. כי לא רצה להקטין את עצמו לפני בן ישי גם בעניני המלוכה.

מתוך "פרשת פילוג הממלכה ודרך הוראתה בכיתה" לוינברג צבי

בתוך "שמעתין" 64, עמ' 5-6

בעזרת שני הספורים המשולבים על ירבעם — הספור ההסטורי והספור התיאולוגי — נוכל להציג בפני תלמידינו את אופיה של ההסטוריוגרפיה המקראית. בדרך כלל מציג המקרא טופס הסטוריוסופי-תיאולוגי, או טופס הסטוריוגרפי שעבר עבוד תיאולוגי. בדרך כלל אין אנו מוצאים שתי גרסאות שונות בתכלית. טוב שתלמידינו ילמדו, שהתרחשות הסטורית ריאלי, גם זו שאנו חיים בה, צופנת בחובה אפשרות של אינטרפרטציה תיאולוגית. לכל התרחשות יש שתי פנים.

יתר על כן, נדמה לנו לעתים שניתן להמציא הסבר ריאלי לארועים שונים המתוארים במקרא כמעשיו המופלאים של הבורא. אין סתירה בין התפיסה הריאלית-הסטורית לבין התפיסה התיאולוגית-הסטוריוסופית, ההבדל הוא רק בנקודת המוצא ובזווית הראיה. אם נרצה להדגים ולבסס הנחה זו, אין טוב מן הספור אודות פלוג המלוכה.

מתוך "דבר העמק" לנצי"ב, חידושים וביאורים על נביאים, תשמ"א,
עמ' צג-צד למלכ"א פרק י"ב, כ

יב, כ ויועין המלך ויעש שני עגלי זהב ויאמר אלהם רב לכם מעלות ירושלים וגו', וכל הענין. אמר רב לכם מעלות ירושלים, ולא אמר מעבוד את ה'. שמתחלה לא בא ירבעם להסית את ישראל לעבוד ע"ז, אלא שהטעה אותם ואמר שהוא לשם ה', והכי איתא בסנהדרין דף ק"א דאמרי סלקא דעתך דגברא רבא כירבעם פלח לע"ז, והיו סבורים דענין העגלים אינו ע"ז אלא לשם ה' והותר להם להקריב בבמות בכל מקום, ופתה אותם ירבעם דכשם שיש השראת שכינה על הכרובים שהוא אחד מצורת המרכבה, כך תהא השכינה שורה על העגל שהוא השור השני שבמרכבה, ורק אם אנו הולכים לירושלים במקום אשר נבחר מה' אנו מוזהרים על הבמות, אבל כשאנו מתחלקים משם, והוא ברצונו ית' חילק המלוכה ע"פ הנביא אחיה השילוני, הרי אנחנו בהיתר במות, ומרוב תשוקת ישראל לזה⁶² נתפתו וקימו וקבלו העגלים.

וכתיב בתחלת מעשה העגלים ויהי הדבר הזה לחטאת, ולא כתיב לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה, כמו דכתיב להלן י"ג ל"ד אחר מעשה הנביא של בית אל, והוא פלא מה גרם בוא הנביא בשם ה' שיהיו עגלי ירבעם להכחיד ולהשמיד יותר משהיה לפני בוא הנביא. אלא הענין כדבריני, שהיו העם סבורים שאינו ע"ז ורק בא איסור במות, וזה החטא היה לרצון כל ישראל, וקסברי דעוד מצוה קעבדי, וזהו החטא אינו גורם גלות אע"ג שהוא באיסור כרת מ"מ אינו בא להכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה. וכתיב ויעש את בית במות ויעש כהנים מקצות העם וגו', פי' עשה ירבעם בבית אל במה גדולה ששם היה העגל, ובבית הזה היו רשומים כל הבמות שבקהלות ישראל שיהיו טפלים לעגל שבבית אל, כמו שהיו ישראל נגררים בעת נוב וגבעון אחר במה גדולה שהיתה שם, ומכ"מ היו רשאים להקריב בכל מקום, ובדה ירבעם חודש חשון שיהיו עולים לרגל בבית אל, וקרא לו חדש האסיף ופירש להם דכך כונת התורה. והנה הקב"ה עשה את שלו ושלח להם הנביא להזהיר אותם על איסור כרת, והורה להם שלא כן רצונו ית', ולא אמר אז הנביא שיהיה גלות הארץ כמו שאמר אח"כ אחיה השילוני, והיינו משום דאז לא היה עוד חטא ע"ז כלל, ולא אמר הנביא אלא שיאשיהו מלך יהודה יובח כהני הבמות וגו', וזה אפשר שיתגבר מלך יהודה ויעשה כדן תורה דאסורים הבמות, אבל אחר שנגלה עון ישראל שלא דרך ישרה היא כמו שהיו סבורים, ומצד רצונם היו הרבה אנשים רוצים לבטל העגל, [וזולת כמה פושעי ישראל מתחלה שידעו שהיה ע"ז כדאיתא בירושלמי ריש מסכת ע"ז] אבל שוב לא יכלו לבטל מה שכבר קבלו עליהם, וירבעם הרשיע לטובת עצמו להחזיק בעגלים אפי' לע"ז, ואחריו נכשלו אח"כ כל ישראל. והיינו דכתיב אחר מעשה הנביא ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה, ולפירוש הראשונים ויהי בדבר הזה, העגל, היה ראוי לכתוב ויהי הדבר הזה, אלא הפי' ויהי הנביא, בדבר הזה שעשה אות ומופח להראות שלא כן רצון ה', לא להועיל שיסורו ישראל מן העגל, אלא לחטאת בית ירבעם. דעד כה היה חטאת ישראל כמש"כ, ועתה נעשה לחטאת בית ירבעם, וגם להכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה, דאח"כ קבלו העגל לשם ע"ז, ואח"כ בא אחיה הנביא ונבא על גלות הארץ⁶³.

כך יש להבין את המשמעות הפומבית של פניית ירבעם אל איש האלוהים לעשיית שלום, כניסיון לזכות בלגיטימציה ציבורית כל שהיא למפעלו בבית אל. היענותו של איש האלוהים (ושוב בפומבי) הייתה מזכה את ירבעם בהגשמת חפצו ובניצחון חלקי במאבק על דעת הקהל. זאת, אף אם איש האלוהים היה נענה להזמנה זו בתום לב, וללא מודעות למשמעות מעשיו.

מעתה, לא נתקשה להבין את צו ה' המתגלה לנו עם סיום המערכה הראשונה (ט): "כי כן צוה אתי בדבר ה' לאמר: לא תאכל לחם ולא תשתה מים ולא תשוב בדרך אשר הלכת". בדיוק מאותו הנעם, שבגללו חפץ ירבעם בהיענותו של איש האלוהים לסעוד עמו, נצטווה הלה **מראש**, שלא לעשות זאת! לאמור: אין פשרה עם העיר בית אל ועם ירבעם שהנהיג בה פולחן אסור, אף לא פשרה זמנית ומובלעת העיר מוחרמת ואסורה בהנאה כעיר הנידחת. במלים אחרות: אין להבין בשום פנים את נבואת הפרענות, המכוונת מחמת אילוצים שונים לעתיד רחוק, כהכשר לקיומה של בית אל בהווה; בכך הופך איסור זה לאמצעי נוסף לפתרון בעיית הנבואה המכוונת לעתיד ולהמחשת משמעותה אף בהווה. אם נקבל הנחה זו, בדבר מעמדו של הנביא הזקן בבית אל, נוכל להסביר את מניעיו כך: ניצחונו של איש האלוהים במערכה הקודמת, שומט את הקרקע מתחת רגליו של הנביא הזקן. שם נאבק איש האלוהים במלך, ויצא כשידו על העליונה. המלך יכול להרשות לעצמו הפסד זה, משום שמניעיו לקיים את פולחן בית אל הם מדיניים (כמבואר בסוף פרק י"ב), והפסילה הנבואית של פולחן זה, לא תשנה את האינטרס הפוליטי שלו. אולם הנביא הזקן אינו יכול להרשות מצב דברים זה שכן הוא המייצג את הביסוס 'הדתי' נבואי של בית אל. ניצחונו של איש האלוהים מהווה הכרזת פשיטת רגל במה שנוגע לתורתו של הנביא הזקן ולמעמדו, ולפיכך הוא יוצא במאבק נמרץ והחלטי להצלת 'תורתו הנבואית' כמו גם להצלת מעמדו המקצועי וכבודו האישי בקרב בית אל²⁷.

מדוע אם כן האמין איש האלוהים לנביא הזקן ולא חשד בו שהוא משקר?

התשובה הנראית היא, כי דווקא היותו נביא אמת שאינו מזדהר רגשית עם תוכן נבואתו, היא שגרמה לו לטעות. איש האלוהים, ככל נביא הנשלח להינבא פורענות על ישראל, אינו שמח למשבתה של בית אל, ואינו אינטרסנט פוליטי, אלא שליח הכפוי למלא שליחותו הקשה ולבו בל עמו. הוא מאמין בנבואתו של הנביא הזקן, המתפרשת לו כחזרה אלוהית מן הפרענות, משום שהוא רוצה שכן יהיה. הוא מאמין שחל שינוי בבית אל (בעקבות נבואתו), אף שלא ראה לכך שום הוכחות, מפני שהיה רוצה מאוד שכן יהיה. הוא שב לבית אל עם הנביא הזקן – ומסתבר שעשה זאת בשמחה, וללא כל בדיקה וחקירה – משום שאהבת השלום ואהבת עמו מפתות אותו להאמין שהלה דובר אליו את דברי ה' באמת.

אולם לא כך היה צריך לנהוג. שכן נביא אמת צריך להתגבר על נטיותיו האישיות, אף אם הן חיוניות ביסודן ומהוות תשתית נחוצה לכל נביא אמת. הוא חייב לשמש את שולחו ואת דברו במלוא המסירות והאובייקטיביות. במקרה דנן, היה עליו לדרוש אימות לנבואת הנביא הזקן (כרד"ק). בכך שנתפתה להאמין לו מתוך אותה נטייה אופטימית, עבר על דברי הנבואה של עצמו.

לדברינו אלה יש להוסיף את הממד האנושי בסיטואציה שאלה נקלע: הנביא הזקן היה ודאי בעל הופעה מרשימה, בשל גילו ובשל ניסיונו הרב בתפקיד 'נביא'. הוא מופיע לפני איש האלוהים הצעיר ממנו בהרבה והבלתי מוכר, ומצווה עליו בסמכותיות רבה ציווי הפוך לזה שנצטווה קודם לכן, כביכול ללא כל קשר לפרשה הדומה שאירעה בבית אל³¹. בסיטואציה זאת, פקפוק באמינותו של הנביא הזקן ודרישת אימות לנבואתו עשויים להיראות בלתי מכובדים ואף מחוצפים, ומצב דברים זה מנוצל היטב בידי הנביא הזקן.

יוצא אפוא; שבאופן פרדוכסלי, כישלונם של איש האלוהים נובע דווקא מהיותו נביא אמת! שהרי נביא שקר לא היה נכשל כפי שנכשל איש האלוהים³².

לסיכום חלק ב: הרושם החמור של שיבת איש האלוהים לבית אל תוקן באופן מיידי ונמרץ. איש האלוהים קיבל את עונשו. אולם הבנת הדבר לאנשי בית אל, התאפשרה רק הודות לפרשנותו של הנביא הזקן. אגב כך למדו אנשי בית אל בעקיפין, כי נביאם הזקן חזר בו ממעשיו ומדרכו. בדבריו הודה בפניהם, בעצם, בכך שהשבת איש האלוהים הייתה חטא חמור, ובכך אישר את הצו האלוהי המחריס את בית אל, ביתר תוקף ממה שהיה אלמלא חטא איש האלוהים.

שתי הערות סיכום

א. הקבר המשותף לאיש האלוהים ולנביא הזקן מהווה מוקד שבו מתאחדות דרכיהם ההפוכות של השניים במהלך המערכה השנייה. בחלק א פסל איש האלוהים את בית אל בסרבו (עד הפסוק האחרון בחלק זה, שבו נכשל) להיענות לנביא הזקן היוצא להגן על עירו וכשרותה. בשל כך נזכר איש האלוהים ארבע פעמים בחלק זה, בעוד הנביא הזקן נזכר פעמיים (עיי' בהערה 28 לעיל). בגלל חטאו בסוף החלק הראשון, נותנו לבית אל החוטאת זכות קיום, נענש איש האלוהים בחלק ב, ונגזר עליו למות ולהיקבר בבית אל. הנביא הזקן, לעומתו, הופך בחלק ב לבעל תשובה המתחיל בתהליך נטישה של פולחן בית אל. לפיכך מתהפכים היוצרות: איש האלוהים החוטא והמקבל את עונשו, נזכר פעמיים, והנביא הזקן בעל התשובה, נזכר ארבע פעמים. בחלק ג, לאחר שחטאו של איש האלוהים נתכפר במותו ובקבורתו בבית אל, ולאחר שהנביא הזקן השלים את תהליך תשובתו בצוואתו לבניו, נפגשים השניים בקבר המשותף. אלא שלגבי איש האלוהים מהווה קבר זה עונש, ולגבי הנביא הזקן – שכר. השוויון שאליו הגיעו בחלק זה מסומל בשוויון הופעת כינוייהם: פעמיים כל אחד.

ב. במרכז הסיפור כולו (על האפילוג שלו במלכ"ב), עומד דבר ה' על בית אל, אימותו והתגשמותו. אלא שדבר ה' זה מתייחס לבית אל בשתי תקופות זמן: בעתיד הרחוק – הפורענות העתידה לחול על המזבח וקברי כוהניו, ובהווה בשעת אמירתו – החרמת בית אל על ידי איש האלוהים המייצג את שולחו. שני החלקים הללו של דבר ה' תלויים זה בזה ונובעים זה מזה.

המערכה הראשונה פותחת בדבר ה' המתייחס לעתיד הרחוק, ומסיימת בדבר ה' המחריס את בית אל בהווה. המערכה השנייה, לעומת זאת, פותחת בדבר ה' הנוגע להווה (ועוסקת בהכשלתו, ובתיקון הכישלון), ומסיימת בחזרה לדבר ה' העתידי, שבו פתחה המערכה הראשונה. בכך נוצר מבנה כִּיאִסְטִי של הפרק⁵².

מתוך "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע" לתמר ורדיגר, מגזים ח' עמ' 103

כל עוד תמכו בנבואת איש האלוהים הזר רק מופתיו, יכלו אנשי בית אל להניח שזהו מתחזה בעל כוחות חריגים (ראה לעיל סעיף ב והערה 12). כיוון שאיש האלוהים עצמו מת באופן נסי על שעבר על דברי עצמו – בעטיו של הנביא הזקן – הוכח למפרע שלא היה זה מתחזה אינטרסנט אלא שליח ה', עבד למאמר הנבואי ולא אדון לו. רק עתה יכול כל אדם, גם מי שה' לא ניבא אותו, לדעת בוודאות מוחלטת שהבא מיהודה היה שליח ה'. רק עתה פרסם זאת הנביא הזקן ברבים, או לפחות – בקרב בניו (אגב הנחיית הקבורה) וזכה לנבואה נוספת – הרחבת דבר ה' לכל בתי הבמות אשר בערי שומרון (שם שבו עדיין לא נקראה ממלכת ישראל).

עתה, כשהובהרה אמיתות דברי איש האלוהים למעלה מכל ספק, וגם נודע כי מזבח בית אל יהיה פתח להקמת בתי במות רבים, עולה בכל עוז התביעה מירבעם לשוב מדרכו. משלא עשה כך – נחתם דינו.

ואחרי פירוש פסוקי הפרשה והיתר שאלותיה ראוי שנשתדל להשיב תשובה מספקת לשאלה הששית אשר הערותי מהסרת המלכות מבית דוד וזרעו בהפך מה שיעד השם יתברך לדוד ע"י נתן הנביא, וכבר יוכל המשיב להשיב על הספק הזה דרך כלל, שכאשר יעד הקב"ה לדוד (שמר' ו' י"ד) בחטאת בניו וזרעו שלא יסיר המלכות ממנו אבל יענישם בנגעי בני אדם, לא אמר זה על חטא ע"ז כי אם על שאר העונות, וכמו שיורו עליו דברי היצוד באמרו אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהענותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסרותי מעם שאול אשר הסרותי מלפניך, וידוע ששאל לא חטא בע"ז אבל עבר על מצות ה', ולזה אמר שבנו של דוד יהיה לו לבן, ר"ל שיאמין באלהות ולא יסעה אחרי אלקים אחרים כבן שיכיר את אביו וישמור כבודו והוא ית' יהיה לו לאלקים ולאב, כי לא יהיה לו אלוה אחר, ועם ההנחה הזאת מהאמונה השלמה בו יתברך הנה בהרעותו, ר"ל כאשר בנו וזרעו יעונו דרכיהם ויחטאו באשר החטאים ממצות עשה ומצות לא תעשה, יוכיחם השם בשבט אנשים ובנגעי בני אדם, ר"ל שלא יהיה העונש עונש מלכים שהוא הסרת המלכות, כי אם עונש שאר האנשים ונגעי שאר בני אדם, אם מהחלאים או שאר הצרות הכוללות לבני אדם לא המיוחדות למלך במה שהוא מלך, וזהו וחסדי לא יסור ממנו, שהוא המלכות, כאשר הסרותי מעם שאול, ר"ל כי עם היות ששאל נענש בהסרת המלכות בהחלט על חטאיו, הנה זרע דוד לא יענש כן. הנה לא אמר בכל זה אם ילכו אחרי אלקים אחרים או אם ישתחוו לאלקי גבר הארץ, כי זה אין ספק שיחייב הסרת המלכות, כי אחרי שהמלך יושב על כסא ה', הנה כאשר יסור לבבו מאחרי ה' לא יהיה משורת הדין שישב עוד על כסאו, אבל בהכרח יסירהו השם יתברך מהמלכות ולא ישב עוד במקומו בארץ, אחרי אשר לבבו גוטה מאחוריו, ומפני זה נאמר שם לדוד ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עד עולם, רוצה לומר כאשר יהיה ביתך וממלכתך נאמן עד עולם, רוצה לומר שלם באמונותיהם שהוא השלמות האמתי באמונות, אז יהיה הכסא נכון עד עולם לא בזולת זה התנאי כמו שפרשתי שם, ומפני זה גם כן אמר שלמה בתפלתו ועתה ה' אלקי ישראל שמור לעבדך דוד אבי אשר דברת לו לאמר לא יכרת לך איש מלפני יושב על כסא ישראל, רק אם ישמור בניו

את דרכם ללכת לפני כאשר הלכת לפני וגומר, שביאר
היות ירושת המלכות בתנאי שורע דוד ישמרו את
דרכם לפני השם, ר"ל בענין האמונה ועבודת אלוהותו
יתברך כדוד, אבל אם יעבדו ע"ז כבר נפסלו ונפרדו
מהיותם מזרע דוד, ולכן לא ירשו עוד מלכותו לפי
שאינם בניו, ואחרי ששלמה ורחבעם נטו מאחרי השם
באמונתם ונמשכו אחרי הע"ז, אם בעבדם אליה ואם
בתתם מקום בארץ לנשיהם ובני ביתם לעבודה, היה
משורת הדין שיוסר מהם המלכות האלקי, ואחרי כן
כאשר ישראל כלו עבדו אלקי העמים ויעזבו את ה'
נעזבה הארץ מהם והמלכות מזרע בית דוד, והיה החטא
מתיחס לעונש ומדה כנגד מדה, הם לא רצו לתת לאלוה
יתברך העבודה וההכנעה והאמונה אשר היו מחויבים
בה ואשר הורישו מאבותיו ועזבוהו, גם הוא יתברך
לא רצה לתת להם ארצו וכסא מלכותו ויגל ישראל
מארץ ה' וזרע בית דוד הוסר מכסאו, ולא עבר הקב"ה
אם כן על שבועתו ולא חלל בריתו ומוצא שפתיו אשר
דבר לדוד לא שנה. נהג הדרך הכולל בתשובת זה
הספק והוא האמת בעצמו:

**קטע מהספד הרב קוק זצ"ל על ב"ז הרצל
(מאמרי הראי"ה 4, 94)**

והנה מתחילה הוכנו ב' הכחות הכלליות בשני השבטים שהוכנו למלוך בישראל, אפרים ויהודה, שהוא כלל יוסף ויהודה. וכמו בתחילה מעשי אבות סימן לבנים יוסף היה המשביר, ששלח אותו אלקים לפליטה גדולה להחיות עם רב, והחיה את יעקב ובניו בחיי החומר לחם לפי הטף בעת שג"כ כל הארץ באו למצרים לשבור, והיה נבלע בין האומות,⁹ וידע שבעים לשון¹⁰, שהוא מורה על הצדדים שיש יחש שיווי בין ישראל לעמים כולם, ומ"מ ידע כח קדושתו, ודוקא ע"י זה היתרון אין עשו נופל כ"א ביד בניה של רחל¹¹, כענין מיניה ובי' אבא גיזיל ביה נרגא¹², ויהודה מיוחד לכה ישראל המיוחד, "היתה יהודה לקדשו"¹³, ועל אהל יוסף נאמר "אהל ש"כן באדם"¹⁴. והנה תכלית בחירת מלכות ב"ד היה שיהיו ב' הכחות נכללים כאחד, ולא די שלא יהיו סותרים זה את זה כ"א עוד עוזרים זל"ז, ואמרו ז"ל במדרש¹⁵ שנאמר בדוד אדמוני, כמו שנאמר בעשו, אלא שנוסף בו יפה עינים, ומדעת סנהדרין הורג. קיבוץ הגבורה החומרית וכל התלוי בה, לתוקף עם וממלכה גדולה ואדירה רבתי בגוים, עם העילוי הרוחני היותר מרום וקדוש. ולולא שגרמו עוונות, וישראל מאסו במלכות ב"ד עד שנחלקה האומה, עשרת השבטים שאפרים שהוא כח יוסף בפ"ע, ויהודה בפ"ע, היה הכל מאוחד בכח אחד ע"י עץ יהודה¹⁶ שהיה כולל ג"כ כחו של יוסף, "ירבר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו יבחר לנו את נחלתנו את גאון יעקב אשר אהב סלה"^{16*}, וע"י קיבוץ ב' הכחות יחדיו היו שניהם מתעלים, הכח החמרי היה מתעדר ומתקדש מצד קרבתו אל הקדושה המיוחדת לישראל, והכח הרוחני היה מתחזק ומתאמץ בכח חיים מלא ואדיר כדי לגלות הודו ותפארתו על ישראל, עד שקרני הודו היו מאירים ג"כ על העולם כולו, וכמו שיהיה לע"ל, "והיה שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרשו והיתה מנוחתו כבוד"¹⁷, לא מלחמה בין שני כחות מתנגדים כ"א מנוחה שלמה, שהוא הכבוד היותר עליון ונשא, אמנם, עוונותינו הטו אלה^{17*}, שנתחלקה מלכות בית דוד וכל אחד מן הכחות השנים, שהיו ראויים להתאחד דוקא, התחיל להתפתח בפ"ע, כאילו דבר אין לו עם משנהו, ומזה יצא מה שיצא להפסד כללי לשני הענינים בעוה"ר. אפרים, שנוסד ע"י ירבעם, שהופקד מתחלה על סבל בית יוסף, מפני כשרונו המעשי, "וירא שלמה את הנער כי עושה מלאכה הוא ויפקד אותו לכל סבל בית יוסף"¹⁸, פנה לגמרי מהקדושה העליונה המיוחדת לישראל, "ואותי השלכת אחרי גוי"¹⁹. ומה יצא הסילון הממאיר, חטא ע"ז שגרם להתפתחות הנטיה של השווי שיש בישראל לעמים לצד הרע והגרעון, עד מדת "אפרים בעמים הוא יתבולל אפרים היה עוגה בלי הפוכה"²⁰, ויהודה בחסור לו הצד המעודדו בחומריותו, היה צריך להשלמה רוחנית גדולה ואדירה, שתספיק להמציא ג"כ את הצד החסר החמרי, וכיון שלא עלה למעלה זו נתבזבו הכח הרוחני ג"כ עד שלא החזיק מעמד ו"כשל גם יהודה עמם"²¹, ו"לשונם ומעליהם אל ד' למרות עיני כבודו"²². והנה גם אחרי הפירוד, אם היו עכ"פ מתאחדים לדעת שכל אחד יסגל לו את נטייתו הפרטית, אבל באופן שיקבלו זה מזה את הצדדים הטובים, ויהודה יקבל מאפרים את הדרכים והנטיית המוכשרות בו לשכלול האומה בתוקף חומריותה ואנושיותה הכללית, ואפרים יקבל מיהודה את

הכח העליון המיוחד לישראל בדרכי קדושה, מתורה ומדות קדושות והכשרה לנבואה ורוה"ק למיוחדים לזה, היה המחץ הולך ומתרפא. אלא שכיון שנחלקו חלק ממלכה, וע"י ההשפעה המאחדת הלא הדבר מחוייב שהצד הגובר יהיה לו המצב העליון הרוחני המיוחד לישראל, שהיא הנשמה המאחדת ומחיה את הגוף, וזה לא רצה ירבעם, ע"כ היתה התכנית הפנימית של ציור אפשרות ההתאחדות עם המניעה מצד חפץ ההתנשאות שלא במשפט, מה שאמרו חז"ל²³ שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו וא"ל חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בג"ע, יחדיו תשכללו את האומה הישראלית להביאה לתכליתה להיות לעם לד' א-להי ישראל להיות ג"כ ראוייה להיות לאור גויים, שהצדדים השווים לכל האדם אשר ע"פ האדמה ג"כ ראויים להכנס בבנין. אמנם על שאלת "מי בראש", מוכרחת התשובה לבא "בן ישי בראש", כי מבלעדי הכרת השליטה העליונה של הצד הרוחני, "כי חלק ד' עמו, יעקב חבל נחלתו"²⁴, אז אפשר כל תעודה לישראל, חלילה, והגם המעט מכל העמים, וראויים יותר מכולם להרס וכליון, חלילה, אבל שרירות הלב גרמה שאמר "א"ה לא בעינא"²⁵, ומוזה נמשכה השלשלת של צרותיהן של ישראל ופיזורם, ותכלית מרוק הגלות עד עת קץ. ע"כ עומד בכל משך זמן הגלות המצב הכללי של האומה בדרך ניגודי של אלה שני הכוחות, שלפעמים מתגלה נטיה לחוזק הלאומי החמרי ויתר הצרכים האנושיים.

ובאשר אי אפשר לאומהנו שתבוא לתעודתה הרוממה לשא בגאון עז שם ד' הנקרא עליה כ"א בהשתלמה בתכלית ההכשר בשני חלקיה, הכללי, חלק יוסף, והפרטי, חלק יהודה, מלכות בית דוד, שמחוזק כחו הפרטי כולל הוא ג"כ את הצד הכללי, "אדמוני עם יפה עינים"²⁶, הנה מתנעלים באומה כחות לכל צד, וכמו שהכחות המגבירות את הרוחניות הם מכשירים למדת משיח בן דוד, שהתעודה התכליתית היא עיקרו ויסודו, כי באמת מרכז החיים הוא ההתעלות הרוחנית, אלא שא"א שתהיה הרוחניות מפותחת כראוי אם לא יהיו שלמים עמה כל הקנינים החמריים הנדרשים לאומה שלמה ומשוכללת, כן ההתנערות לבקש חוזק לאומי, חמרי, ויתר מכשירי החיים הכלליים הם הכשרת משיח בן יוסף. וכשהם משמשים בערבוביא מצרת הגלות ומקוצר הדעות ופיזור הכוחות, הם חבלי משיח, הכוללים חבלי שני משיחים, "אשר חרפו אויביו ד', אשר חרפו עקבות משיחיו"²⁷, שתי העקבות של תרין משיחין.

קטעים ממאמר "אות נבואי גובר על מפירי" לאוריאל סימון,

מתוך הגות במקרא ב' עמ' 175-181

לאור כל זאת מסתבר, שאיסור השיבה שהוטל על איש האלוהים הינו חלק אינטגרלי של האות הנבואי. כפי שאיסור האכילה והשתיה בא לממש את עומק מאיסתו של ה' את בית-אל, כך בא איסור השיבה באותה הדרך להמחיש את החלטיותו ואת סופיותו של גזר-הדין. בלכת איש האלוהים "בדרך אחר, ולא שב בדרך אשר בא בה אל בית-אל" (יג, י), חשו הכל באי-הפגיעות של דבר ה' שבפיו. לנוכח הוסיקה ההדוקה שבין המבשר והבשורה ושבין הנביא והנבואה,⁶ ברי שכאשר אי-אפשר להשיב אחר את השליח, אין להשיב גם את דברו. יתר על כן: השב בדרך בה בא, כמוהו כמי שחושב אחר, ואילו הבוחר בדרך חדשה מותיר את היעד מבלי להעיב עליו על-ידי צל צילה של נסיגה.

פעולתו של דבר ה' היא, אם כן, עצמאית, אך לא בלתי-אמצעית. דבר ה' אינו נותר בשמים כגזירה העתידה להתגשם ביום מן הימים, אלא מושמע באמצעות שליח; והפקדתו זו בידי בשר-ודם היא אחד הביטויים של "ארצייותו". כל התנכלות לשליח (על-ידי הכנעתו או פיתויו) וכל פגיעה במופת (על-ידי מופת נגדי) או באות (על-ידי הפרתו) מחייבות תגובה נמרצת. וזאת מכיון שריבונותו של דבר ה' אינה עומדת על אי-היפגעותו העקרונית, אלא על יתרון כוחו המוחלט לעומת כל פוגע. לקחו הספציפי של סיפורנו בחינת סיפור נבואי הוא, אם כן, שאין עצה ואין תבונה נגד דבר ה', כי הפוגע בו יאולץ לחזקו, כפי שהמועל בו יחוייב לבצרו, אפילו במחיר חייו. ברם, היש לסיפור משמעות רחבה יותר, שתוקפה לא פג גם משפסקה הנבואה בישראל?

אמור מעתה: מלכים א יג אינו בא לספר בשבחה של מידת צידוק הדין, כפי שאינו מעורר לחזרה בתשובה. מתחילתו ועד סופו הוא דן בנושא אחד – התקיימות דבר ה' במועדו תוך התגברות על חולשת נושאן, והפיכת מפיריו למאשריו. אמרנו 'במועדו', כי התקיימותו מקץ שלוש מאות השנה שבין ירבעם לבין יאשיהו מוצגת כביטוי נוסף לעוצמתו. כפי שדבר ה' גבר על הקמים עליו, כך גם לא נס כוחו במשך ימים רבים אלה. אדרבה, אם נגזר שמזבח בית-אל יחרב בימי יאשיהו, הרי ככל שתקדם הבשורה למאורע כך תרבה התפארת שב"בטרם תצמחנה אשמיע אתכם" (ישע' מב, ט). תיריה מזאת, העובדה שיאשיהו קיים את דבר ה' על בית-אל מבלי להיות מודע לו, ממחישה גם היא בעוצמה רבה את כוחה של הגזירה הקדמונה.

"ויעש אסא הישר בעיני ה' כדוד אביו" בתי המלוכה בישראל בתקופת מלכותו פרקים ט"ו-ט"ז

מבוא

יחידה זו מתמקדת בתיאור האירועים בשתי הממלכות, כאשר בממלכת יהודה יש יציבות שלטונית ובמלכות ישראל יש אי יציבות וחילופי שושלות מהירות. אחרי מות רחבעם עולה אבים על יהודה, אך תקופת שלטונו הייתה קצרה ביותר והכתוב מתייחס אליו כאל תקופת מעבר.

הפרטים העיקריים על אבים נמסרו לנו בדב"ב י"ג, והם משלימים את הנאמר אצלנו. לפי דב"ב בתקופה הקצרה שהיה אבים מלך הוא הספיק להילחם ביוזמתו במלכות ישראל וגם הגיע להישגים משמעותיים. אין לנו פרטים מדוע תקופת שלטונו הייתה כה קצרה, לפי המסופר בירושלמי אבים נענש על התנהגותו במלחמה עם ישראל¹.

בכל אופן אי אפשר ללמוד את מלכות אבים ומלכות אסא בלי להיצמד גם לדברי הימים ב', פרקים י"ג-ט"ז והכתובים משלימים זה את זה. לעומתו, אסא בנו, האריך ימים בשלטון, וספר מלכים מתעכב רק על פעולותיו הדתיות מצד אחד ועל פעולותיו המדיניות מצד שני. דברי הימים משלימים את הפרטים החסרים אצלנו וגם מוסיפים פרטים שאין להם זכר בספרנו. במקביל לתקופת אסא, מספרים לנו הכתובים על ארבע שושלות שמלכו בתקופתו. אסא חי במקביל למלכים הבאים:

1. בנספח הבאנו את המקור המתייחס למותו של אבים (אביהו) בטרם זמנו. ברור שאבים מת לפני ירבעם, כי אסא עלה לשלטון עוד בימי ירבעם, לכן הכתוב טעון הסבר, כי לפי פשוטו של פסוק יוצא שירבעם מת בימי אביהו, וזה סותר את הנאמר במלכים ט"ו, ולכן נעזר במקורות שציינו.

1. ירבעם ונדב בנו.
2. בעשא ואלה בנו.
3. זמרי והתהפוכות (תבני בן גינת).
4. עמרי ואחאב בנו.

רישום האירועים במקרא איננו תמיד בסדר כרונולוגי ומחייב אותנו להביא לתשומת ליבם של התלמידים ולהרגילם לדרך תיאור האירועים במקרא. כך יוצא שלמרות שעוד לא שמענו על עליית בעשא לשלטון כבר אנו שומעים על אסא שנלחם בבעשא ורק אח"כ יופיע נדב בן ירבעם ויסופר איך בעשא השתלט על נדב ועוד דוגמאות כאלה.

ועוד הערה אחרונה: יש לא מעט בעיות בקשר לתיאום וההתאמה של שנות מלכות בצורת ספירת השנים. נראה לנו שפרשנותו של רד"ק מספיקה בהחלט לצאת מן הסבך של מניין השנים ואין צורך להעסיק את התלמידים מעבר למינימום הנדרש לפשוטו של מקרא. רצוי להיעזר בלוחות כרונולוגיים מקבילים של מלכי יהודה וישראל ובהמשך גם של מלכי ארם, אשור ובבל².

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים

א. בתיאור מלכות אבים מציין הכתוב שכל זכותו היא שהוא מזרע בית דוד - הוא נין לדוד. יש להבליט את פס' ד, במיוחד את הביטוי "ולהעמיד את ירושלים". שלמה בנה את ירושלים והפך אותה למטרופולין בין-לאומי, אך לאחר הפילוג ולאחר מסע שישק, כנראה ירדה קרנה ויש להעמידה ולחזקה למען הדורות הבאים.

ב. גם פס' ה צריך עיון ותשומת לב, מה כוונת הכתוב, מדוע יש להזכיר עוונות ראשונים?

ג. אבים (אביה) עולה לשלטון בבשנת ה-18 למלך ירבעם, אך כבר בימי אביו הוא ניהל מלחמות עם ירבעם כמו שנאמר: "ומלחמה בין רחבעם ובין ירבעם כל הימים". אבים מנסה לבטל את ממלכת ישראל ולהעבירה מן העולם. למרות שמלכות ישראל היא הגדולה והיא מסוגלת לגייס יותר כוחות לא נרתע אבים לצאת למלחמה³. לפני המלחמה מנסה אבים לשכנע את ירבעם וצבאו שיוותרו ויחזרו לקבל את שלטון בית דוד. הנאום בהר צמרים ראוי ללימוד ולעיון ויש לסכמו לפי הנקודות המרכזיות שבו.

המלצתנו היא, שהמורה יקרא את הנאום (בקריאה דרמטית - כפי שצריך לקרוא נאום) והתלמידים יכתבו את ראשי הפרקים של הנאום. לאחר עבודה זו

2. בכיתה תמיד ימצאו תלמידים שיש להם נטייה וגם יכולת להכין פלקטים צבעוניים שילוו את הלימודים בעדכון הלוחות הנ"ל. אפשר להיעזר גם בלוחות הקיימים ב"עולם התנ"ך" לספר מלכים א'.

3. אין ספק שאבים יוזם את המלחמה וגם מכין צבא מיומן. הכתוב מכנה את צבא אבים בשם "חיל גיבורי מלחמה" ואת צבא ירבעם "גיבורי חיל" בלבד, אבל לירבעם יש עדיפות כמותית כפולה.

נוכל לדייק ולהשוות למה שמסופר בספר מלכים על תהליך הקמת מלכות ישראל ולשאול מה לא מזכיר אבים ומעלים בכוונה ומדוע. כאשר נתח את הנאום הזה נוכל להביא את דברי הירושלמי על ההכללות ואי הדיוקים שעשה אבים. המלחמה הזאת הסתיימה בניצחון של אבים, אם כי לא הצליח לבטל את מלכות ישראל, אך השיג הישגים חשובים בגבול הצפוני של יהודה. ראוי לציין שברגעי המשבר בשעת המלחמה, פונים אנשי יהודה בצעקה להי והניצחון המתואר של מעטים מול רבים הוא ניצחון אלוקי ככתוב: "ויגוסו בני ישראל מפני יהודה ויתנם אלקים בידם".

ד. מעשי אסא פותחים בתיאור הטיהור שהוא עושה ביהודה ובביטול המעמד של הגבירה שהייתה מקור לשחיתות הרוחנית, אמנם הבמות נשארו, אך אסא בעצמו היה שלם עם ה' כל ימיו, זאת אומרת שהוא לא הקריב בבמות וכנראה גם לא הרשה להקים במות בירושלים. לאחר ה"שוד" של שישק הוא חיזק מחדש את המצב הכספי של בית המקדש, ברם החיזוק של ירושלים ושל אוצר ה' לא ארך זמן רב, כי בשעת מצוקה הוא משתמש בכל אוצרות בית ה' לשחד את בן-הדד שיתקיף את ישראל מהצפון. בשעת המצוקה שנוצרת מלחץ של בעשא אין הוא פונה להי ואין הוא מארגן את צבאו להילחם בבעשא, אלא עושה מעשה אשר לא יעשה.

בדבה"י נזכר שהאירוע היה בשנת ה-36 למלכות אסא וזה בלתי אפשרי, ראה רלב"ג ואחרים, לכן חז"ל מקשרים את המספר הזה של 36 לתקופה שהקב"ה אמר שיענה את זרע דוד "אך לא כל הימים" (מל"א י"א, לט). פירושו של ר' יוסף קרא למל"א י"א, לט אנו קוראים:

"ואענה את זרע דוד עבדי למען זאת – כנגד שלשים ושש שנים שנתחתן שלמה בבת פרעה, שנשאה בשנה הרביעית למלכו, וכנגדן נגזרה גזירה על מלכות בית דוד ליחלק, ועתידה היתה המלכות לחזור בימי אסא, בשנת שש עשרה למלכו, אלא שקילקל לשלוח שוחד למלך ארם, ולא סמך על הקדוש ברוך הוא, הוא שנאמר בדברי הימים 'בשנת שלשים ושש למלכות אסא עלה בעשה' וגו' 'ויבן את הרמה' (דה"ב ט"ז, א) – ואי אפשר, שהרי אסא קבר את בעשא בשנת עשרים ושש למלכותו! אלא שש עשרה שלו הוא קורא שלשים ושש – לחלוקת המלכות, והגיד הכתוב שבאותה שנה קילקל אסא".

שלושים ושש שנים ישב שלמה עם בת פרעה ולכן בתום שלושים ושש שנה לאסא נפתח "חלון הזדמנות" לביטול גזירת הפילוג, אך אסא פנה לארם, לא סמך על ה' וגם לא על צבאו. חשוב מאוד שהתלמידים יראו איך חשבון נפתח וגם איך הוא נסגר.

ה. גם את תקופת אסא יש ללמוד משני המקורות וליצור תמונה אחת שלימה. נראה לנו שרצוי להיעזר במניפה המסכמת שנמצאת ב"דפי מלכים למעיין ולמורה", חלק א' (שראתה אור במכללת הרצוג להכשרת מורים ליד ישיבת הר עציון), כך שבסיכום מלכות אסא נקבל תמונה שלימה על הטוב שבתקופת אסא ועל הביקורת עליה.

ו. המלחמה בין יהודה וישראל נמשכת בתקופת אסא, כאשר היוזמה עוברת למלכות ישראל בניגוד לתקופה של אבים. מה היו הכוונות של בעשא - אם הוא רצה להשתלט על מלכות יהודה ולצרפה למלכות ישראל, כולל כיבוש ירושלים, או שבעשא רצה רק לבצר את הגבול הדרומי של ישראל ולא לאפשר ליהודה לחלום חלומות של ביטול מלכות ישראל או איחודה מחדש. החוקרים נחלקו בדעתם. יש רמזים במקרא לכאן ולכאן ואפשר להיאחז בהם כדי לחזק דיעה אחת מן הדיעות⁴.

נראה לנו שלא היה בדעת בעשא לכבוש את יהודה, ככתוב: "ויבן את הרמה לבלתי תת יוצא ובא לאסא מלך יהודה", זאת אומרת שהוא רצה גבול חזק ויציב ברמה כדי לגרום להפרדה מוחלטת בין שתי המדינות - שלא יהיה מעבר חופשי ביניהן.

אסא נוקט בפעולה נגדית לא הגונה ופונה לעזרה מבחוץ, תמורת שוחד רציני. בעשא שילם "מחיר יקר" על הרפתקה זו, אך למעשה אסא ירשם לדיראון עולם: "בהשענן על מלך ארם ולא נשענת על ה' אלקיך" (דבה"י). אסא לא ניסה לנהל מלחמה נגד בעשא וגם לא פנה לה' בצר לו כמו שפנה כשנלחם בזרח הכושי (דבה"ב י"ד, י), יש לקרוא את תוכחתו של חנני הרואה בדבה"ב ט"ז, ז-ט, שהם בעצם מעין סיכום של ביקורת על התנהגות אסא. התגובה של אסא לביקורת גם היא אופיינית לחולשת הדעת שלו, להשתיק ביקורת ע"י מאסר, זו הדרך הקלה, אך היא לא פעלה ולמעשה לא פועלת אף פעם.

ז. כאשר בעשא מפסיק לבצר את הרמה וחוזר לבירתו תרצה, פונה אסא לביצור ממלכתו מגבולה הצפוני, ובאופן ברור כולל את כל בנימין בשטחו. כשהוא מבצר את גבע בנימין ואת המצפה, הוא נעזר בחומרים שהכין בעשא ורואה בביצורים האלה "עבודת קודש", כדי להפסיק את האיומים מצד ישראל בגבולו הצפוני⁵. המלחמות בין ישראל ויהודה נפסקות למעשה בעליית יהושפט לשלטון ביהודה ועליית עומרי בישראל, לא רק שאין מלחמות, אלא בתקופת שושלת עומרי יש שיתוף פעולה בין יהודה וישראל כפי שנראה להלן.

ח. היחידה שלנו מסתיימת בחילופי המשמרות במלכות ישראל ובמלחמה על כתר המלכות ועל ביסוס המלכות בידי עומרי. עומרי מצליח לייסד שושלת שמחזיקה מעמד שלושה דורות. הכתוב רואה בעומרי רק תקופת מעבר ומספר עליו רק בעניין של בניית עיר בירה חדשה וכך אנו מגיעים לאחאב בן עומרי שמלך כפול שנים מאביו ובימיו התחילה ההתבוללות הגדולה של התרבות הרוחנית בישראל, ולכן הסיום של פרק ט"ז מספר על חיאל בית האלי שבונה מחדש את יריחו ואין פוצה פה ומצפצף ועונשו בא מלמעלה.

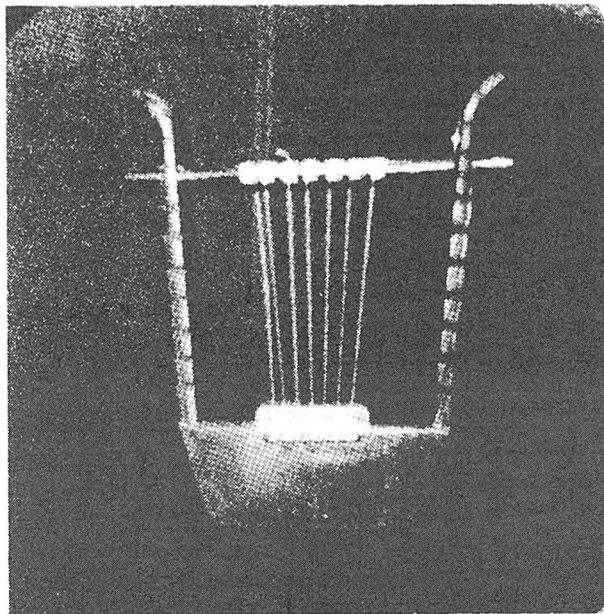
4. אנו ממליצים לעיין במאמרו של אלגביש שהוא מאמר מסכם בנידון (ראה ביבליוגרפיה).

5. יתר העניינים על אסא ותקופתו השתדלנו להכניס בדפי העבודה והמורה יבחר שאלות או נושאים לדיון במליאה לפי הזמן העומד לרשותו.

ביבליוגרפיה

אלגביש, דוד (תשנ"ד). "הקרב ברמה - סכסוך גבול בין בעשא ובין אסא",
מחקרי יהודה ושומרון ג, עמ' 45-54.

ארבלי - רוה, שושנה (תשמ"ה). "מעכה כאם המלך (הגבירה) בימי מלכותם של
אביה ואסא, והסרתה ממעמד רם זה", **שנתון לחקר המקרא ולחקר
המזרח הקדום** ט, עמ' 165-178.

כלי נגינה עתיק

נספחים

מסכת סוטה י, ע"א והערות בעל "מוסר הנביאים" לקטע,
מתוך פירושו למלכ"א ט"ו, עמ' 287

(כג) רק לעת זקנתו חלה את רגליו. דרש רבא מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים, שנאמר: והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי, אמר רב יהודה אמר רב: אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה ד). (סוטה י', ע"א)

ב א ו ר

והנה אסא היה נחשב מהמלכים הצדיקים של בית דוד. כי עליו נאמר: ויעש אסא הישר בעיני ה' כדוד אביו. — והוא זכה להאריך ימים על כסא מלכותו. כי היה מלך ארבעים ואחת שנים. ונראה לומר דלכך עלה הוא על אבותיו בצדקות, משום שהוא ראה בחייו, כי שני בתי המלוכה של מלכות ישראל, הלא הם בית ירבעם ובית בעשא נשמדו לגמרי מעבדיהם עד שלא נשאר מהם שום שריד ופליט, ובוה ראה שאין תקומה לבית מלוכה בישראל אם הם עובדים עבודה זרה. והירידה של בית מלכות ישראל הביאה לידי העלית של בית מלכות בית דוד, ואפשר דלכך רחבעם ואביה בנו התנהגו שלא כשורה, כי עליהם נאמר בדה"ב ט"ו: וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה. — זחו משום דבימי תייהם היתה מלכות ירבעם חזקה. והם חשבו דלכך ההצלחה משחקת לו משום שהוא עובד עבודה זרה.

ד) זהו כמפורש לעיל בהאות הקודמת. והרלב"ג אמר דלכך נענש אסא מפני שבקש מבן הדד מלך ארם שיעזור לו במלחמתו עם בעשא, כי הית לו לבמות בה' ולא בכשר ודם. ולכך חלה את רגליו לעת זקנתו. כי הוא שלח אל בן הדד לעזור כאילו לא הית לו רגלים ללכת במלחמה. ולכן סבב הקב"ה שנחלש כח רגליו לעת זקנתו. ובאמת כן נאמר בדה"ב ט"ז שהוכיחו הנביא חנני על זה ואמר לו: בהשענך על מלך ארם ולא נשענת על ה' אלהיך על כן נמלט חיל מלך ארם מידך, וגו'. והוא לא שמע לדברי הנביא ועוד העניש אותו שנתן אותו בבית האסורים.

מסכת סנהדרין קב, ע"ב

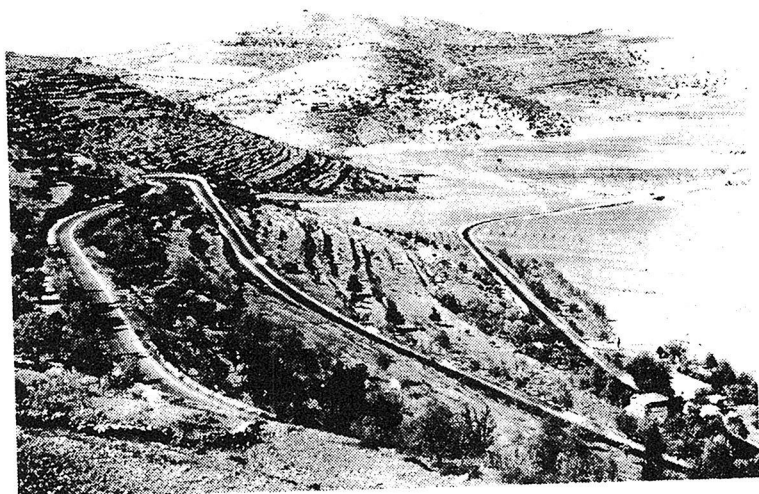
יֵאמֹר רַבִּי יוֹחָנָן: מִפְּנֵי מַה זָכָה עֲמֵרִי
לְמַלְכוּת – מִפְּנֵי שֶׁהוֹסִיף כָּרֶךְ אֶחָד בְּאַרְצֵי יִשְׂרָאֵל.
שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּקֶּן אֶת הָהָר שְׁמֵרוֹן מֵאֵת שֹׁמֵר בְּכַכְרִים
כֶּסֶף וַיְבֹן אֶת הָהָר וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הָעִיר אֲשֶׁר
בָּנָה עַל שֵׁם שֹׁמֵר אֲדֹנֵי הָהָר שְׁמֵרוֹן".

מסכת סנהדרין קב, ע"ב

ויקן את ההר וגוי. אי"ר יוחנן מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך
אחד בארץ ישראל שנאמר: ויקן את ההר שמרון מאת שומר בככרים כסף ויבן את
ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שומר אדני ההר שמרון.

מדרש אליהו רבא ט

ויקן את ההר וגוי ויקרא את שם העיר אשר בנה וגוי שמרון. תנא דבי אליהו :
טעם אחת הייתי יושב בבית המדרש הגדול בירושלים לפני חכמים, אמרתי להם:
רבותי, מה נשתנה עמרי שר צבא ישראל, שכל שהנו לפנינו לא הושיבו מלך בן מלך עד
שבא עמרי וישבו לו שלשה מלכים על כסאו, אמרו לי: לא שמענו, אמרתי להם:
רבותי, על שהותיר עיר גדולה בישראל, וכך היה בדעתו, אמר: כשם שירושלים
למלכי יהודה כך שמרון למלכי ישראל.

עמק שילה

נוף קרית יערים

"עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים" **פרקים י"ז-י"ט**

מבוא

הגענו לאחת הדמויות המרכזיות בספר מלכים ובמקרא כולו - אליהו הנביא. פרקי אליהו טעונים ערכים מרכזיים של המקרא ושל ערכי נצח של עם ישראל. קשה, או כמעט אי אפשר, למצות את הפרקים האלה בשלב לימוד מחזור ראשון של המקרא ונכון הוא שתפסת מרובה לא תפסת, אך יחד עם זאת בגלל מרכזיותם של הפרקים במסגרת ספר מלכים ובמסגרת העל-זמנית של המקרא רצוי לא לחסוך בזמן ולייחד להוראת הפרקים את הזמן הנדרש להיכרות טובה של האירועים ומשמעותם.

ככל שהמורה יתכונן יותר להוראת היחידה וייעזר בנספחים ובביבליוגרפיה, כך יצליח לעורר אצל תלמידיו חוויות לימודיות ויזרע גרעיני נצח בתלמידיו. בסיכומי של לימוד יחוש התלמידים מעורבות רבה בתהליך הלמידה ברכישת כלי למידה ויעריכו נכונה את גודלו של אליהו הנביא שרק משה רבנו היה גדול ממנו, אך בהרבה דברים הוא היה בחינת ממשיכו של גדול נביאי ישראל בכל הדורות.

בחיתום הנבואה בסוף ספר מלאכי אומר לנו הכתוב שאת משה רבנו יש לזכור כמניח את יסודות קיומו של עם ישראל לכל הדורות, אך מיד לאחר מכן הכתוב מסיים באלה הנביא שתפקידו טרם הסתיים וכאן הזיכרון הוא לא לעבר, אלא לעתיד ויש לו תפקיד בהתחדשותו של עם ישראל בעתיד ומכאן גדולתו וחשיבותו הנצחית.

לפנינו כעת שלוש מערכות הקשורות באלהו הנביא, במעשיו ובפועלו להחזיר עטרה ליושנה ולגרום למהפכה תרבותית-רוחנית בתוך ישראל. אבל הן לא עוקבות זו אחר זו והסדר הוא כדלהלן:

א. יחידה 8 - כוללת את פרקים י"ז-י"ט המספרים את מעשיו הראשונים של אליהו בקשר לעצירת הגשמים ובקשר לניסיון הגדול להשיב את העם אל הדרך הנכונה. יחידה זו מסתיימת במעמד הר אלוקים בחורב ובסיום שליחותו הפורמלית כנביא.

ב. יחידה 9 - (פרק כ"י) לא נזכר בה אליהו. יחידה זו מטפלת במלחמת אחאב בארם.

ג. יחידה 10 - (פרק כ"א), אנו חוזרים לאליהו במעשה כרם נבות.

ד. יחידה 11 - (פרק כ"ג), המשך מלחמות ישראל בארם לאחר הפסקה של שלוש שנים. גם כאן לא הוזכר אליהו הנביא.

ה. יחידה 12 - (פרק א' במלכים ב') ביחידה זו אנו חוזרים שוב לאליהו הנביא, בשל מעשה התנגשות עם אחזיה ושליחיו.

ו. יחידה 13 - (פרק ב' במלכים ב') אליהו הנביא נפרד מאיתנו.

מוקדים רבים ליחידה זו. יש לתת לתלמידים שיחת רקע לפני התחלת לימוד יחידות אלה. המקרא האריך בסיפורים אלה משום העניין הרב שיש בהם הן מבחינת הבנת התקופה והן מבחינת נבואות שנצרכו לדורות. הביבליוגרפיה ליחידות אלו עשירה מאוד והבאנו כאן רק מקצת מן החשובים הקשורים באליהו ופועליו וריכזנו אותם בסוף יחידה 8 כדי שהמורה ימצאם ויחליט כיצד להתכונן להוראת יחידות אלה.

רקע למאורעות המרכזיים

הפסוקים כט-לד בפרק ט"ז, בסוף היחידה הקודמת הם הרקע להופעת אליהו. הכתוב מתאר במילים קשות ביותר את מעשה אחאב - "ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו". לאחר מכן הכתוב מתאר את מעשי אחאב:

א. נישואיו עם איזבל בת אתבעל מלך צידונים.

ב. הקמת מזבח לבעל בשומרון - עיר הבירה. הוא נתן בכך לגיטימציה ממלכתית - כלל ישראלית מלאה לעבודת הבעל, הוא לא ביטל את עבודת ה', אך אפשר להפיץ את עבודת הבעל ונתן חופש לאשתו לעסוק ביבוא תרבות הבעל והאשרה ולהכין בתי מדרש להפצת התרבות באמצעות נביאי הבעל.

ג. "בימי בנה חיאל בית האלי את יריחה", פירוש הדבר שנפרצו הגדרות בענייני מסורת אבות ומה שהיה אסור ובגדר חרם, נעשה מותר².

ד. היחידה שלנו פותחת במפגש בין אליהו לאחאב, בלא לציין את מקום המפגש ובלא לציין את סיבת השבועה של אליהו על עצירת הגשמים. הכתוב מניח שמה שמסופר עד כה הוא הרקע להתפרצותו של אליהו לתוך ההיסטוריה.

התגובה האלוקית היא בלתי נמנעת לאור ההידרדרות הקשה - אם לא תהיה

1. אם כי עפ"י המדרש הוא הודיע על כפירה באלוקי ישראל, הדבר לא נראה לנו כי אליהו בעצמו אמר "עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים" - האמונה באלוקי ישראל נשארה קיימת, אך היא לא הייתה בלעדית.

2. עיין בתשובת רד"ק בקשר לעניין בניית יריחו שנמצאת בנחלת בנימין ויהושפט הוא שהיה צריך למנוע את בנייתה. למה אם כן מציין הכתוב בימיו דהיינו בימיו של אחאב?

התערבות אלוקית באמצעות הנביא הרי בעוד דור או שניים אין המשך לישראל - ההתבוללות תהיה מוחלטת גם באמצעים ממלכתיים - הריגת נביאי ה' וגם באמצעים תרבותיים וחברתיים כלליים.

ובכן, הגענו לשעת אפס ואין זמן כביכול לספר את תולדות אליהו עד לרגע זה שהוא התחיל לפעול על הבימה הלאומית. רש"י בתמצות מביא את המדרש על מקום המפגש של אליהו ואחאב בבית חיאל בית - האלי, שכנראה היה אדם עשיר וידוע שכן גם אליהו וגם אחאב הולכים לנחמו במות בניו. בנספח הבאנו את המדרש במלואו ורצוי שהתלמידים יקראו אותו בשלמותו³.

שיקולים דידקטיים

ניתן ללמד את היחידה הזאת בעבודה בקבוצות, כאשר כל קבוצה מקבלת תחנה אחת בפעילות אליהו ולאחר עבודה בעזרת דפי עבודה ומקורות מדרשיים ואחרים הקבוצה מדווחת למליאה בדרכים שהיא בוחרת בהם. תפקיד המורה הוא לעורר תשומת לב, ללוות ליווי צמוד ולהדריך בקשר לבחירת דרכי הדיווח. הפסוק הראשון וכל הקשור בכך, כאמור ילמד במליאה ואח"כ יכינו התלמידים **תרשים זרימה** של הפרקים לפי התחנות (ראה דוגמא בנספח) ולאחר מכן יחלקו את המשימות. נראה לנו שיש להתמקד ב"תחנות" הבאות:

- א. אליהו בנחל כרית.
- ב. אליהו אצל האישה האלמנה בצרפת.
- ג. אליהו מחיה את בנה של בעלת הבית.
- ד. אליהו יוצא לשליחות בשנה השלישית לבשר על סיום הבצורת ופגישתו עם עובדיה.
- ה. אליהו פוגש את אחאב ומחליט (בהסכמת אחאב) על הניסוי בהר הכרמל - "מבחן האמונה".
- ו. הניסוי בהר הכרמל - התפילה והניצחון של אליהו כולל הריגת נביאי הבעל.
- ז. התפילה לגשם וההתפייסות עם אחאב (עד סוף פרק י"ח).

כמובן, אם הכיתה לא גדולה, אפשר לצרף שתי "תחנות" לקבוצה אחת. העבודה בקבוצות לא תתחיל לפני הפריסה הנ"ל וההיכרות הראשונית של מהלך העניינים מנחל כרית דרך צרפת, הכרמל ודרך באר שבע והר חורב ומשם חזרה עד אבל מחולה שבבקעת הירדן.

התלמידים ייעזרו בדפי העבודה וכן במקורות נוספים שהמורה ימציא להם, מתוך הנספחים ומתוך מקורות נוספים. דרך זו, מצד אחד, עשויה לחסוך זמן ולעורר מעורבות ואחריות של התלמידים, אך מאידך, ההפסד הגדול עלול להיות

3. לדעתנו רש"י קיצר מאוד את המדרש וחסרה בו הלגיטימציה שקיבל אליהו לגזור גזירות כרצונו - "אם הם יאמרו דברים המכעיסים אותי כל אשר אתה תגזור אני מקיים." "מוסר הנביאים" מעלה שאלה למחשבה על דברי אחאב לגבי חומרתה של קללת יהושע, שהעונש בא מיד והרי עונשי התורה לא מתקיימים מיד והרי אף שעבדו כולם ע"ז לא הייתה עצירת גשמים (רק לאחר שבועת אליהו), ראה תשובתו בעמ' 295 אות ג'.

בדרך הדיווח ובאי מיצוי החוויה הלימודית כאשר פרקים אלה יילמדו בדרך פרונטאלית ובאמצעי המחשה מגוונים של המורה. יש פנים לכאן ולכאן והרבה תלוי גם באישיות המורה ובדינאמיקה הפועלת בכיתה בלימודי המקרא.

על המורה לעבור על היחידה ועל כל דפי העבודה לפני שיחליט על אסטרטגיות ההוראה. יש עניינים שהבאנו בדפי העבודה ולא התעכבנו עליהם במדריך כלל, לכן חשוב שהמורה יסמן לעצמו עניינים שהוא רוצה לעסוק בהם בכיתה, לאו דווקא כחלק משיעורי הבית. הנספחים ליחידה זו במיוחד עשירים ומאפשרים הרחבה והעמקה כפי שראוי לעשות ביחידה זו (אך עדיין תקף מאמר חז"ל "תפסת מרובה לא תפסת").

להלן מיקוד העניינים הראויים לתשומת לב בעת העבודה על כל "תחנה" ו"תחנה", חלק מן הארות והערות יופיעו גם בדפי השאלות והמורה יכוון את הדיון בהתאם.

א. אליהו בנחל כרית

1. גזירת הבצורת היא מן הגזירות הקשות ביותר גם מבחינה שהיא חלה על כל חי, אדם ובהמה וכל הבריאה והטבע סובלים רעב כתוצאה מאי התחדשות הבריאה וניוון איטי של הקיום האנושי⁴. ואכן נקט אליהו במכה הקשה מכולן ולכן הוא חייב להיעלם, אם כי לא כתוב שאחאב חיפש אותו או רדף אותו, אך מן ההמשך ברור שהמלך והשלטון מחפשים אותו.

2. בעצם הקריאה על הבצורת היא כמו הכרזת מלחמה של אליהו בממלכה ובתרבות המתהווה. המלחמה אינה נגד העם, אלא נגד **השחתת העם** באמצעות הכנסת התרבות האלילית. אליהו מבקש להוכיח שלא הבעל הוא באמת הבעלים של הטבע ואין בידו כוח להביא גשם ולהפריח את האדמה. ה' הוא האלוקים והוא השליט על כל היקום.

3. יש מפרשים את דברי ה' "לך מזה" כתוכחה על הצעד החמור שאליהו נקט⁵, הקב"ה מבקשו לחיות את חיי הבצורת במקום מבודד ובתנאים קשים כדי שירגיש הוא עצמו את הגזירה שגזר על הציבור. "לך מזה" הוא גם לשון דחייה וגירוש.

4. "ואת העורבים ציוותי לכלכלך שם". רד"ק מביא את שני הפירושים של עורבים גם שהם עורבים ממש וגם שהכוונה לסוחרים והוא מעלה סברה שאולי הסוחרים האלה הם שהחביאו אותו, אבל רוב המפרשים רואים בתיאור הניסי

4. הבצורת שגורמת לרעב היא מן המכות הקשות ביותר, אנשים הסובלים מרעב מאבדים צלם אנוש והמוות האיטי מוציא אותם מדעתם וכבר אמר הנביא "טובים היו חללי חרב מחללי רעב", ראה תיאורים קשים באיכה פרק ד'.

5. אברבנאל: "לפי שאליהו עשה זה בלי ציווי אלוקי וכלי רשות כי אם מרצונו ובחירתו ובקנאו את קנאת ה', לכן בא הדיבור 'לך מזה' ופנית קדמה' וגו' (אברבנאל בפירושו למל"א י"ז, עמ' תקע"ה).

של כלכלת אליהו את עיקר המסר⁶. יפה הוא המדרש שמובא בב"ר ל"ג על העורבים של ימי נוח, ראה בנספח⁷.

5. אליהו נאלץ לעזוב את נחל כרית כי נגמרו המים בנחל, ושוב רמז לאליהו שאם אין גשם אין גם מה לשתות.

ב. אליהו אצל האישה האלמנה בצרפת והחייאת בנה

1. התחנה הבאה מביאה את אליהו לעיר שם הוא יראה במו עיניו איך נראה רעב בציבור גדול. כאן מתמודד אליהו עם אתגרים נוספים וחייב לפתור בעיות שרק בדרך נס ניתנים לפתירה. הוא יגוש אישה אלמנה במצוקתה הקשה, אך עם מידות של פתיחות ושל גמילות חסד. האישה האלמנה עמדה בניסיון, אך יחד עם זאת היא מרגישה אשמה בכך שכאשר היה לה כבר אוכל, לא חילקתו לבני עירה ("להזכיר את עוונתי" ויש עוד פירושים לאיזה עוון היא מתכוונת).

2. אליהו לומד מספר דברים ביניהם: מהו המצב הכלכלי של העם ואירוע חמור בעל מסרים שהנה כאן לפניו, ילד מת שוודאי חף מפשע ולא אשם במצב הרוחני של העם.

3. מות הילד ומאמצי אליהו להחיותו מחוללים את השינוי של אליהו בעצמו על הבצורת. תפילתו לה' להציל את הילד היא הדרך להצלת עמו מן הבצורת. במאבק על חיי הבן הוא פותח את הדרך למוכנות אליהו להחזרת המצב לקדמותו ולבקש רחמי שמים על עמו.

4. בסיומה של הפרשה אנו למדים שהאלמנה מכירה בכוחו של אליהו להטיב. ואכן זה תפקיד איש האלוקים - לא רק להטיף, אלא גם להטיב. כעת, לאחר שאליהו למד את הלקחים בתחנתו זו, הוא בשל לשליחותו המרכזית לפגוש את אחאב ולבשר את בשורת הגשם.

ג. השליחות בשנה השלישית

1. אנו נמצאים בשנה השלישית, לא כתוב מקץ, מכאן שלא עברו שלוש שנים מלאות, אלא שלוש שנים מקוטעות: שנה ראשונה חלקית ושנה שלישית חלקית. הקב"ה ראה בצרת עמו - ולא דיבר ה' ח"ו להשמיד ולהכחיד את ישראל, ולכן

6. האלשיך הקדוש, לאחר שהוא מסביר את הפסוק כולו כדברי תוכחה וזכרונות לאליהו הנביא שלא טוב נהג כשנקט בגזירת הבצורת, כותב: "להיות שהוא יתברך חפץ חסד להאריך גם בלתי ראויים. רצה הוא יתברך לרמוז לו עניין זה ולצער מעט להורות לו כי חפץ ה' להיות ארך אפים לרבים". (אלשיך, מראות הצובאות לפרק י"ז פס' ב, צילום מהוצאה ישנה משנת תשל"ט בניו יארק), ראה גם פירוש המצודות.

7. וכבר העיר הרא"ש על הפסוק "עד יבושת המים על הארץ" שבמילה "יבשת" שהן אותיות "יתשבי" מרומז הצורך בעורבים לאליהו הנביא. (מובא ב"תורה שלימה", עמ' ת"מ).

הגיע הזמן שאלוהו יפגוש את אחאב ויש להניח שגם אחאב למד שהגשם הוא בכוח אלוקים ממעל, ולכן בוודאי קיימים כבר הרהורי תשובה גם אצל אחאב. ה' איננו מתנה את סיום הבצורת בתהליך כלשהו נוסף, אך אליהו, שקיבל את ההוראה להיפגש עם אחאב ולבשר לו על המטר, חושב שיש להביא את העם עוד לפני המטר לידי הכרה בטעות הרוחנית שלו, ולכן אליהו פוגש את אחאב ומבקש לערוך את הניסוי הגדול במעמד הר הכרמל.

2. בדרכו לשליחות הוא פוגש את עובדיהו. הכתוב מעיד שעובדיהו היה ירא את ה' מאוד ואנחנו שומעים גם מפי הכתוב וגם מפי עובדיהו בעצמו על מעשיו בעת מלחמת התרבות. רצוי לעורר דיון בקשר להימצאותו של עובדיהו בבית אחאב ועל תפקידו המרכזי בבית אחאב. יש מקום גם להשוותו עם עוד "יראי אלוקים" במקרא שהם: אברהם, איוב ויוסף. אמנם גם על שפחה ופועה נאמר שהיו יראות אלוקים (שמות א', כא), וגם יונה הנביא מעיד על עצמו "את אלוקי השמים אני ירא", אך בכל זאת הם אינם כלולים בין האנשים הזכאים לתואר הנכבד הזה (ואפשר לדון בהבדלים) ראה בנספח.

3. מהמפגש הזה אנו למדים מספר עניינים בעלי השלכות רבות, ביניהם:

א. על מצב הרעב הקשה.

ב. על המצב הדתי-תרבותי הקשה, על תוצאות שלטונה של איזבל. התיאור של איזבל הוא מזעזע ומזכיר לנו תיאורים מהמהפכות התרבותיות בסין או ברוסיה בתקופת סטאלין ר"ל. רק אנשים כמו עובדיהו יכלו לשמור על הגחלת שלא תכבה. מסירותו לאמונה מזכירה לנו אנשים מתקופות אחרות ששמרו על הגחלת בסתר וראוי להשוות מסירותם ללקח שעובדיהו מלמד אותנו.

ג. למדנו עוד על נידותו של אליהו - "ובאתי להגיד לאחאב ולא ימצאך והרגני". לפי מה שמסופר, אחאב אכן חיפש את הפגישה ורצה בה, ולא כתוב כדי להמיתו אלא כדי לנסות לשנות את הגזירה. והנה כעת לפי צו ה' מזדמנת הפגישה ולאחר החלפת האשמות פורמאליות ומחויבות המציאות, ניגש אליהו למשימה העיקרית שלו ואחאב לא מביע שום התנגדות ולהפך - הוא מבצע את מה שהוטל עליו ואנחנו לא שומעים שום מילה מאחאב עד לסוף המבחן על הכרמל. יש להניח שהוא נמצא שם, רואה ושומע את העם שאומר "ה' הוא האלוקים". אליהו גם מציע לאחאב לאכול ולשתות כי הגשם המיוחל כבר בדרך.

4. ראוי לעמוד על הביטוי "עוכר ישראל" ומה המשמעות שאחאב מייחס לביטוי זה, ומה המשמעות שאלוהו מייחס לזה⁸. מכאן ואילך יסופר לנו בדרמטיות יתירה על כל התהליך של ההכנה לקראת המעמד.

5. לפני שאלוהו ימלא את שליחותו ויודיע על הפסקת הבצורת ודבר ה' יתקיים, "ואתנה מטר על פני האדמה", מבקש אליהו לערוך כנס גדול ובכנס ההוא

8. לולי דמסטיפינא הייתי ממחיש את הביטוי בפירוש אקטואלי של עוכרי ישראל שמבקשים כביכול לשמור על ישראל הפיזית, אך לעקור מתוכה מסורת ויסודות אמונה שקיבלנו מדורי דורות.

לגרום למהפך באמונת העם - להחזירם למוטב ולהוכיח שהגשם איננו בברכת הבעל, ובקרבנות לאילילים אין מאומה. ההכרה המחודשת באמונה הטהורה בה' אלוקי ישראל ובתפילה אליו - תביא את המטר. אליהו יעשה את הניסוי ואז ידעו כל ישראל כי ה' הוא האלוקים ואליהו נביאו "ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה".

6. אליהו, אין לו דיון עם נביאי הבעל והוא מדבר רק עם אחאב ועם העם (הוא פונה אליהם רק בשלב הניסוי המעשי). אליהו פונה אליהם במשפט הנצחי "עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים" וגו'. העם אינו עונה ואליהו לא מוסיף תוכחה, הוא פתח את הלב והשאלה דורשת תשובה.

7. אליהו ניגש לביצוע ה"הצגה", הכתוב קורא לכך "ויהתל במ אליהו". ההצגה נמשכת כמה שעות והשעות האלו עוברות בציפייה דרוכה. אליהו נותן להם אורכה כמה שירצו. נביאי הבעל עוזרים בלא יודעין להוכיח את אפסות הבעל ולמעשה עוד לפני שאליהו בונה את המזבח ההרוס, כבר הוכחה אפסות הבעל, ועכשיו הגיע תורו של אליהו.

8. שתי בעיות עומדות לפני המעיין בקטע של העלאת המנחה:
א. האם כל המעמד הזה היה בנבואה ועם אישור אלוקי (ואולי אפילו בצו אלוקי), או אלו הם רעיונות אליהו והוא ביוזמתו "מכריח" כביכול את ה' להוריד את האש ברגע המתאים ויכריח את העם לראות במעמד מעין גילוי שכינה וקידוש השם ברבים ולקבל מחדש את עול מלכותו של הקב"ה?
ב. עניין המזבח וההקרבה מחוץ לבית המקדש.

9. מפליא הוא שבכל הפרק נקרא אליהו בשמו אך בלי התואר "נביא", בפעם הראשונה בפסוק לו, מופיע תוארו "ויהי בהעלות המנחה ויגש אליהו הנביא..." והלוא דבר הוא! כאן הכתוב מבקש שנקבל את דבריו של אליהו כנבואה ואת מעשיו כהוראת שעה של נביא ותפילתו בהמשך היא תפילה של הוכחה למעשי אליהו שנעשים כולם ברצון האלוקים ואין הוא מחדש או משנה משהו מעצמו.

10. התפילה הקצרה הזו על המזבח היא מן התפילות הקצרות המלאות כאב ותחינה להצלחת המעמד, וכאן באה לידי ביטוי מלא האמירה שצדיק גוזר והקב"ה מקיים. יש בתפילה הזאת כמה חלקים, יש לרשום את התפילה על הלוח ולעמוד על כל משפט ומשפט שבה. הנקודות שנעמוד עליהם הן כדלהלן:

"ויאמר:

א. ה' אלוקי אברהם יצחק וישראל¹⁰,

9. ראה רד"ק שניסח את שתי האפשרויות: "והניסיון הזה אשר עשה אליהו אפשר שעשה אותו מליבו ובטח באל שלא ישיבנו ריקם ושיקדש שמו ברבים, ומה שאמר 'ובדברך עשיתי' כלומר: אם תענני, ידעו העם הזה כי לא מליבי אני עושה מה שאני עושה, אלא בדברך ובמצוותך ומה שאני אומר אתה מקיים. או אפשר שהאל אמר לו אף על פי שהכתוב לא סיפר וזה שאמר 'ובדברך עשיתי'".

10. יש אומרים שמגיעה "זכות אבות" כאן לסיימה ומכאן ואילך יש רק "ברית אבות" ויש דוחים זאת לתקופה מאוחרת יותר.

- ב. היום יודע כי אתה אלוקים בישראל ואני עבדך.
ג. ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה¹¹.
ד. ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלוקים,
ה. ואתה הסבות את ליבם אחורנית".

חשוב כאמור, לנתח את המשמעות של התפילה, אך במיוחד לעמוד על המשפט האחרון שבתפילה, מה משמעות המשפט הזה. הגמרא (ברכות לא, ע"ב) מונה את אליהו בין אלה שהטיחו כלפי מעלה והקב"ה הודה בצדקתם ונענה להם, ראה המקור בנספח. אליהו הולך בדרכיו של משה רבנו ואף בדרכה של חנה שהטיחו דברים. הוא מבקש ללמד סגוריה על ישראל כקודמיו והקב"ה נענה¹². עניין של הטחת דברים כלפי מעלה דורש לימוד בזהירות - מתי היא "לגיטימית" אם אפשר לומר כך.

בכל אופן הגמרא במסכת תענית כה, ע"א מספרת:
"לוי גזר תעניתא ולא אתא מיטרא. אמר לפניו: 'רבונו של עולם, עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך'. אתא מיטרא ואיטלע (=נהיה צולע). אמר רבי אלעזר לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע. ומנו, לוי".
ראה הערת המהרש"א על הני"ל שלוי נענש, מפני שהיה תרעומת כלפי מעלה בדבריו, ויש להבחין בין דברי תרעומת או דברי התנשאות לבין אדם שבגלל סבלו הכבד מטיח דברים, שהם בעצם בקשת שימוע ובקשת רחמים. בכל אופן ההבדל הוא דק וטוב שנדע¹³.

11. שאני נביא אמת.
12. הוא נענה כפי שנענה גם לאחרים. יש כמובן גם פירושים אחרים לביטוי טעון זה, ראה למשל את פירוש המלבי"ם בנספח.
13. בסיפור קין והבל אנו פוגשים לראשונה את מצב העמידה של האדם מול בוראו.
"כיון שאמר לו הקב"ה 'אי הבל אחיך' אמר ליה, 'לא ידעתי; השומר אחי אנוכי?' אתה הוא שומר את כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה? לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש. לבוקר תפשו השוער. אמר לו: למה גנבת הכלים? אמר לו: אני גנב ולא הנחתי אומנתי אבל אתה אומנותך בשער, לשמור, למה הזנחת אומנותך? ועכשיו אתה אומר לי כך? ואף קין כך אמר: 'אני הרגתי אותו', בראת בי יצה"ר, אתה שומר את הכל ולי הנחת אותו להורגו? אתה הוא שהרגתו. שאילו קיבלת קורבני כמותו, לא הייתי מתקנא בו" (מדרש נחומא פרשת בראשית).

במדרש זה השאלה הקשה כלפי מעלה נשמעת מפי קין הרוצח... הגמרא במסכת ברכות (דף לא, ע"ב ולב ע"א) מביאה את מאמרו של ר' אלעזר על שלושה אישים גדולים שהטיחו דברים כלפי מעלה ואילו הם: חנה, אליהו ומשה רבנו. לשלושתם הקב"ה נענה וטענותיהם לא הושבו ריקם.
לצורך עניינינו, נזכיר את המקרה של אליהו הנביא. במעמד הר הכרמל ביקש לקדש שם שמים ברבים וערך את הניסוי עם שני הפרים. לאחר הכישלון הצורב והברור של נביאי הבעל הגיע תורו של אליהו והוא פונה לה' ומתחנן. בין שאר הדברים הוא אומר: "ענני ה' ענני, וידעו העם הזה כי אתה ה' אלוקים ואתה הסבות את לבם אחורנית". ומיד לאחר המילים האלה - "ותיפול אש ה' ותאכל את העולה...". במילים אחרות: אליהו טוען שה' הוא שגרם לישראל לחטא ולכן הוא חייב להיענות לתפילתו.

11. האירוע מסתיים בקידוש שם השם ובהכרת עליונותו ומלכותו. אליהו מבקש לנצל את התנופה ולעקור את השורש של הרע מיסודו וזה אפשר לעשות רק ע"י השמדת נביאי הבעל מפיצי הרעל של האלילות. גם כאן חלוקים המפרשים לגבי הצורך במעשה זה ויש פנים לכאן ולכאן¹⁴. לא ברור לנו מה היה הרצון האלוקי האם "ובדרך עשיתי" יכלול גם מעשה זה¹⁵.

12. ואחרון אחרון בחלק זה, הוא כמובן הגשם שצריך עוד לרדת, האש כבר ירדה, אבל הגשם טרם הגיע. גם כאן רואים את ההשתדלות העצומה של אליהו וצורת תנוחת הגוף בתפילה כהשתתפות בכאב ובצער על הבצורת שהגיע לסיומה. כשראה את "עב קסנה ככף איש עולה מים" ידע שתקופת הבצורת הסתיימה ומתחיל פרק חדש בחייו.

ד. המעמד האישי בחורב

המעבר בין הניצחון הגדול בכרמל לבין תחושת הכישלון הגמור שבא על הנביא ביום המחרת הוא פתאומי ודרמאטי ומצריך עיון רב. הכתוב מתאר את מה שאירע בארמון ביזרעאל באותו הלילה בקצרה ומיד לאחר מכן אנו חוזרים לאליהו הנביא, לתגובותיו הבלתי צפויות. שני חלקים לפרק זה:

החלק הראשון - דרכו של אליהו עד הר האלוקים וההתגלות האלוקית במערה. החלק השני (מפסי טו) - השליחות המחודשת או הודעת הפיטורין - סיום שליחות אליהו.

לגבי החלק הראשון יש להתמקד בנקודות כדלהלן:

1. אחאב מוסר דין וחשבון על אירועי היום בכרמל. הוא לא נותן פרשנות לאירועים רק עובדות. יתכן שהוא מצפה לתגובת איזבל ולפי תגובתה הוא יחליט איזה עמדה לנקוט. איזבל אינה מתרשמת מסיפור האש, היא מגיבה רק בעניין הריגת נביאי הבעל ומחליטה על עונש מוות לאליהו ודואגת שהחלטה זו תובא

הדבר דומה לשאלות ששמענו במדרשים הקודמים והשאלה נשאר עדיין פתוחה: האם הקב"ה מודה בצדקת הטענות האלה? ר' שמואל ב"ר יצחק אומר שאכן הקב"ה הודה לו לאליהו על טענתו באמצעות מיכה הנביא, כפי שנאמר (מיכה ד', ו): "ביום ההוא נאום ה', אוספה הצולע, והנידחה אקבצה ואשר הרעותי". ה' כביכול אומר שלעתיד לבוא הוא ירפא את ישראל, שהוא גרם להם שירעו מעשיהם.

14. השאלה המתעוררת היא, למה לא ניתן לעובדי הבעל הזדמנות לחזור בהם לאחר שנוכחו במופת הגדול ולהודות בטעותם.

15. מעניין להשוות למדרש שמואל בילק"ש לגבי משה רבנו. ראה גם התייחסות פרשני ימה"ב לנושא, ויש לאפשר לתלמידים להיתלות באילנות גדולים. עיין גם במאמרו של סימון "מלחמות אליהו", עמ' 237-242 שמסכם את דיעות הפרשנים של ימה"ב וכאמור יש פנים לכאן ולכאן. מעניינת במיוחד דעתו של בעל "עקידת יצחק" בנידון, כדאי לעיין. "יצחק היה להשאיר את דינם של נביאי הבעל בידי שמים...אין דרך מלכים וראשי ישראל הנביאים להרוג בידם ואין דעת עליונה נוחה מכך..." ספר במדבר שער פ"ג, פרשת פנחס.

לידיעתו של אליהו. אחאב אינו מגיב לגבי הרעיון של איזבל - להרוג את אליהו וכנראה "שתיקה כהודאה". שתי שאלות המצריכות דיון, מתעוררות: האחת, מה חשב אליהו שיקרה לאחר יום הכרמל? השנית, מדוע דוחה איזבל את פסק דינה בעשרים וארבע שעות ("כעת מחר")?

2. לגבי השאלה הראשונה, אפשר שאלהו חשב והאמין שאחאב המושל בכיפה יבטל או יגביל את מעמדה של איזבל, או לפחות העם שהיה נוכח בכרמל יתמרד וימשיך במהפכה התרבותית-דתית שפתח בה. בפועל לא קרה כלום ומכאן האכזבה, "וירא ויקם וילך אל נפשו". הוא הסיק מסקנות שאם לאחר המבחן הגדול המצב לא משתנה ומעמדו הוא כפי שהיה קודם, הרי אין לו מה לעשות יותר בישראל.

3. מטרת הודעתה של איזבל מתפרשת ע"י המפרשים בכמה דרכים: היא מבקשת "לעבוד" על אחאב במשך הלילה ו"לנקות את ראשו" מכל השפעה של אליהו ו"להחזיר אותו לתלם" ולאפשר את הריגתו של אליהו. ברם לשם מה להודיע על כך לאלהו? לכן יש מפרשים שהיא פשוט נתנה הזדמנות ואפשרה לאלהו לברוח ולהיעלם כפי שהיה נוהג עד כה. יתכן גם שהיא פחדה מהעוצמה של אליהו ושם היא תהרוג אותו יתקומם העם נגדה. יתכן גם שהיא מתכוונת לעשות משפט פומבי וחוקי כדי לבטל את השפעתו על אחאב והעם¹⁶.

4. בין כך ובין כך מנצל אליהו את ההזדמנות, מציל עצמו ומגיע מחוץ לטריטוריה של ישראל לבאר שבע ומשם הוא יוצא למדבר בגפו. הוא הלך במדבר דרך יום ואז התיישב תחת הרוותם. אין יעד ואין מטרה וכאן נקודת השבירה: "וישאל את נפשו למות". מה הסיבה שבגינה רצה למות? יש שתי אפשרויות: שליחותו הרוחנית נגמרה ואם אחרי כל פועלו לא חל שינוי בעמדת הממשל, אזי אין לו יותר טעם לחייו והוא חש את כשלון שליחותו וסיום דרכו. האפשרות השנייה היא שהוא פוחד מעונשה של איזבל, אך קשה לקבל אפשרות זו כי הוא יודע להיעלם וגם עכשיו יוכל להיעלם.

המלבניים מפרש את רצונו למות לא מתוך תחושת כישלון אלא מתוך שהגיע לסוף השליחות ולמיצוי עצמי בעולם הזה. בעולם הזה אין לו כבר מה לתקן והוא מוכן לעבור לעולם האמת:

"כי ראה שכבר תיקן לצורך עצמו את אשר היה לו לתקן בחיים הזמניים, וראוי כי תשוב נפשו אל צרור החיים ותעזוב את הלבוש החומרי המאפיל בינה ובין האור הבהיר"¹⁷.

5. אליהו נרדם מאפסות כוח, הוא לא אכל והיה רעב, מלאך ה' מעיר אותו

16. המדרש משווה את מעשה איזבל למעשה שאול כאשר הוא ביקש להרוג את דוד בלילה, ראה שמ"א י"ט, מתוך גנותו של שאול לומדים שבחה של איזבל שע"י הודעתה המוקדמת אפשרה לאלהו לברוח. (מדרש שמואל).

17. עיין במאמרו הממצה של סמט, "אליהו בהר חורב", פרטים בביבליוגרפיה. מעניין שהוא מגיע למסקנה ש"לא הבריחה מפני איזבל היא שהולידה את יאוש של אליהו ואת שאילת נפשו למות, ההפך הוא הנכון: יאוש של אליהו מתפקידו ומעם ישראל מושא שליחותו הוא שקדם, ויאוש זה גרם לו לברוח מאיזבל".

ומצווה עליו לאכול מתוך דאגה לקיומו הפיזי. אליהו אוכל מעוגת הרצפים ושותה את המים, הוא אינו שואל שאלות, אלא חוזר לישון. לא מבקש לדעת מה המלאך רוצה ממנו. מלאך ה' נוגע בו פעם נוספת ומצווה אותו לאכול שוב והרי הוא בדיוק סיים לאכול. המלאך מנמק את הציווי השני "רַב לָךְ הַדֶּרֶךְ".

אברבנאל מסביר את הצורך בשתי אכילות כך: האכילה הראשונה הייתה בגלל התענית, אליהו חוזר לשינתו אחריה כי אין לו מטרות או ציווי להמשיך. האכילה השנייה נעשתה לצורך העתיד ובה יש מטרות. הרב סמט סבור כי ההתגלות והאכילה הם שיעור שאלהיו צריך לקבל. הקב"ה רוצה לחזקו כדי להחזירו לתפקיד, לישראל ולכן מאכילו. לאחר שאלהיו לא חוזר לישראל אלא עומד על שלו מגיעה ההתגלות השנייה.

6. אליהו מגיע לחורב אל המערה, הוא לן שם ומחכה שה' יתגלה אליו. ה' מתגלה אליו ושואל אותו "מה לך פה אליהו?", מה אתה עושה פה? ויש פה תוכחה סמויה - נביא צריך להיות בקרב עמו ולא להתבודד בהרים. האלשיך הקדוש בפירושו את המילה "פה" בפסוק אומר כי אליהו נכנס למערה בה מידת הרחמים שולטת, אך הוא מחפש את מידת הדין לכן אין לו מה לבקש שם.

7. תשובתו של אליהו ראויה לניתוח מפורט ורצוי להעתיקה על הלוח ולעמוד בכל משפט על מה שנאמר וגם על מה שלא נאמר. הנקודות הן:

א. "קנא קנאתי לה' אלוֹקֵי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל

ב. את מזבחותיך הרסו,

ג. ואת נביאך הרגו בחרב,

ד. ואותר אני לבדי,

ה. ויבקשו את נפשי לקחתה".

הדבר הבולט הוא שאלהיו מאשים את כל העם על מעשי איזבל, כי הרי לא הם הרגו את הנביאים ולא הם רוצים לקחת את נפשו. ברור שהדברים נאמרים מתוך כעס וכאב. הוא מבקש למצות את מידת הדין. כנראה שאלהיו חש נעזב והעם אינו מגן עליו, לכן כאילו הם ביקשו את נפשו. השאלה שנשארת פתוחה היא: מדוע כל מעמד הכרמל כאילו נמחק מזכרונו ואין הוא מעלה רגע זה בעומדו עתה בפני ה'? יתכן שאלהיו מרגיש שיש צורך בעונש הקולקטיבי, למרות שכבר התחיל תהליך של התפייסות בין ה' לעמו. ה' ויתר על העונש וכבר בא המטר, אך אליהו עדיין בשלו. הקנאה לה' ומידת הדין דורשות עדיין תגובה ראויה.

8. ה' אינו מגיב לדברי אליהו ונותן לו הזדמנות נוספת - מוציא אותו מהמערה. הוא מצווה אותו לעמוד בהר לפני ה', הוא חש את המעמד המיוחד שמזכיר את מעמד סיני, "לא ברוח ה'" כי זה שלב של הכנה. אליהו חש בזאת. אחר הרוח בא רעש (כמו בסיני) - אליהו מבין שלא ברעש ה' ואחר הרעש אש (גם כמו בסיני) - לא באש ה'! אחר האש קול דממה דקה וסוף פסוק כי לא צריך לומר יותר, כי ברור לאלהיו שהגיע לשיא. יש לשים לב לסדר האירועים ברגע השיא:

א. "ויהי כשמוע אליהו,

ב. וילט פניו באדרתו.

- ג. ויצא ויעמד פתח המערה,
 ד. והנה אליו קול,
 ה. ויאמר מה לך פה אליהו?"

אליהו הגיע לשמיעת הקול ולגילוי אלוקי, אך הקול במקום לומר לו בשורה כלשהי חוזר על השאלה, כאילו הקול האלוקי מבקש מאליהו לחזור בו מקביעותיו הקודמות. אך אליהו בשלו חוזר מילה במילה על מה שאמר קודם, בתוך המערה. הפעם הקב"ה מטיל על אליהו שליחות אחרונה, שליחות קשה, שיש בה משום היענות לבקשת הנקמה. רצוי לעיין במפרשים לגבי הביטוי "שוב לדרכך", האם הכוונה ל"דרכך" הקנאית (להבדיל מ"דרכי"), או לדרכך במובן הפשוט - לך בבטחה ולא יקרה לך מאומה. המדרש אומר "שוב לדרכך מדברו דמשק" - אם אתה כ"כ רוצה להיות קטגור, אז תקטרג על אלו שבדמשק. (שיה"ש רבה א', 181).

9. לפני שנדון בשליחות החדשה יש להקדיש תשומת לב להופעות שאליהו רואה שנדחות אחת אחרי השנייה. אם הן שליליות ולא בהן מתגלה ה', למה צריכים אותן? אלא אין ספק שאלה סמלים שיש לפענח אותם ויש להם משמעות לגבי אליהו עצמו ולגבי כל עובד ה' (ראה רד"ק, רלב"ג ובמאמרים מהביבליוגרפיה).

10. הכתוב מספר שמכל התפקידים שהוטלו על אליהו הוא מבצע רק את התפקיד האחרון "את אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיו". השליחות קשה מאוד והכתוב מתאר זאת בצורה של התפתחות הדרגתית והשארית תהיה קטנה מאוד. האם שליחות זו היא היענות לבקשת אליהו (ראה רד"ק), או עונש לאליהו שמבקש נקמה? ברור שאליהו לא ביצע את השליחות הזאת, הוא הלך ישר לשליחות האחרונה, אבל גם כאן הוא לא משך את אלישע לנביא תחתיו, אלא רק כמשרתו ותלמידו. יתכן שאליהו בכל זאת למד משהו ומעוניין לדחות את השליחות הקשות האחרות. הוא אולי מבקש להישאר בתוך עמו ולטפל בעם בדרך אחרת. נתמקד אפוא בקטע האחרון של המפגש המרתק בין אליהו לאלישע. סך הכל פסוקים בודדים, אך מלאי מתח ועניין¹⁸.

ה. המפגש עם אלישע

להלן הנקודות שיש למקד את הדיון סביבן:

1. פסוק יט מתאר את הפעילות בלי דיבורים ובעוצמה חזקה. הכתוב פותח כאילו אליהו מזדמן במקרה "וילך משם וימצא את אלישע" תוך כדי עבודה. אלישע

18. כך אומר הרמב"ם בהקדמה למסכת אבות, שמונה פרקים, פ"ז: "ומצאנו באליהו זכור לטוב מידת הרגזנות ואע"פ ששימש בה בכופרים ועליהם היה כועס אבל אמרו החכמים שהשם יתברך לקחו ואמר לו, שאינו ראוי למשול בבני אדם ולהיות להם לכהן, מי שיש לו קנאה כמו שיש לו - כי ימיתם".

19. עיין בקטעים שהבאנו בנספחים בעניין זה.

מרוכז בעבודה ובאחריותו על הנעשה בשדה. במפגש אין כאמור דיבורים, וגם אין אמירת שלום, אלא השלכת האדרת עליו והמשך הליכה. נראה הדבר שאלישע הכיר את אליהו לפי לבושו המיוחד וגם הבין את משמעות השלכת האדרת.

2. אחרי שאלישע עוזב את הבקר ומשיג את אליהו, שוב ללא הקדמה כלשהי, אלישע אומר שהוא מוכן לתפקיד, אבל הוא מבקש לפני ההליכה להיפרד מההורים. כאן באה התשובה הסתומה של אליהו. יש לאפשר לתלמידים להתמודד בכוחות עצמם במשמעות התשובה ואח"כ להפנות אותם למפרשים ולהיתלות באילנות גדולים.

3. בין אם נפרש את תשובת אליהו כהסכמה ובין כאכזבה, הכתוב קיצר ולא סיפר האם משמעות "וישב מאחריו" פירושו שאכן נפרד מהוריו, או שבגלל הערת אליהו ויתר על הרעיון, אבל לא ויתר על הפרידה מן העובדים שלו "מן העם אשר איתו" ותלויים היו בו עד עכשיו.

4. הוא מכין סעודת בשר עשירה ורק בסיום הסעודה הוא קם והולך אחרי אליהו כדי לשרתו. הסעודה הזאת היא לא רק פרידה מהעובדים בשדה, אלא היא פרידה מאורח חייו, מסביבתו ומחבריו. מעתה ואילך הוא אינו שייך למקום כלשהו, הוא שייך כבר לעם ישראל כולו. הפעם הוא אינו רץ, הוא מבין את גודל התפקיד והולך לתפקידו החדש.

המהפך התחולל ולפנינו נולד נביא חדש בישראל. בתחילה כמשרת אליהו ואח"כ יבוא במקומו, כאשר האדרת תימסר לו סופית. אפשר לראות בכך שני שלבי הקדשה, אבל כאשר נגיע לשלב השני נראה שאלישע אכן הפנים את המעמד הקצר הזה ובשעת הפרידה מאליהו יבקש את חלקו בשלימות. מעניין לציין שאכן רק אחרי שאלישע חוזר מהירדן לבד, רק אז בני הנביאים מאשרים שאכן נחה רוח אליהו על אלישע ומשתחווים לו, כלומר ההקדשה הגיעה לסיומה.

5. לאחר סיום הלימוד ותשומת לב לפרטים הנ"ל יש לקרוא את הקטע מחדש לאט ובהטעמה נכונה כדי שהתלמידים יחוו את עוצמת האירוע, את הספונטניות שבו ואת מחיר היות אדם לנביא. מאלישע נדרש ויתור גדול של היפרדות ממשפחה אמידה ומסדרי חיים קבועים להליכה אל הבלתי נודע לאחר רבו. הכתוב חוסך מאיתנו את תיאור ההתנתקות מהמשפחה ומתאר במילים בודדות רק את ההתנתקות מהעבודה ומהחברים לעבודה. אנו עדים לצמיחתו של נביא בישראל.

ביבליוגרפיה

(מתייחסת לכל פרקי אליהו)

- אברמסקי, שמואל (תשמ"ז). "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו; לאפיון ההנהגה של אליהו ואלישע", **מחקרים במקרא**, עמ' 49-68.
- איילי, מאיר (1994). "אליהו מהיכן בא; ייחוסו ומוצאו של אליהו הנביא בדרשות חז"ל", **טורא** ג, 43-66.
- אמוראי, יעקב (1973). "לדמותו של אליהו הנביא במדרש ובאגדה (בתלמודים)", **והנה אין יוסף: קובץ לזכרו של יוסף אמוראי**, הוצאת המשפחה, ת"א.
- אצו, צבי (תשנ"ח). "סיפורי אליהו", **הסיפור המקראי**, המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים, עמ' 60-80.
- אררט, ניסן (תשמ"ט). "נביא-ומלך אמת-וחסד בספר מלכים; עיון בסיפורי אליהו ואלישע", **בשדה חמ"ד** 31.
- אררט, ניסן (תשנ"ז). "סיפורי אחאב ואליהו - טרילוגיה", **הזרמה במקרא**, המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים, עמ' 297-326.
- בורנשטיין, אהרון (1993). "כרם נבות אשר ב... שומרון; גן המלך אשר לאחאב", **מחקרי יהודה ושומרון** ב, עמ' 125-147.
- בורנשטיין, אריה (תשנ"ד). "במקום הרשע שמה המשפט", **מגדים** כב, עמ' 69-77.
- בכרך, יהושע (1984). **יונה בן אמיטי ואליהו הנביא: עיון בספר יונה על פי המקורות**, הוצאת הישיבה הגבוהה אור עציון, עמ' 105-168.
- בנדיקט, בנימין זאב. "אליהו הנביא - נביא השלום", **תורה שבע"פ** כא, עמ' קא.
- ברלין, נפתלי צבי (תשמ"ח). "דבר העמק - חידושים וביאורים על נביאים וכתובים מלוקט מכל חיבוריו", ירושלים, עמ' צו-ק.
- גרוסמן, אברהם (תש"ן). "ברית צבאית עם עמי נכר בספר מלכים", **מים מדליו** 1, ירושלים, עמ' 144-155.
- גרסיאל, משה (תשמ"ט). "מדרשי שמות במחזור הסיפורים על אליהו ואחאב", **ספר גבריהו: מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל**, כרך א', העורך: ב"צ לוריא, החברה לחקר המקרא, ירושלים.
- וינברג, צבי (תשמ"ו). "להוראת פרקי אליהו הנביא מל"א יז - מל"ב ב", **שמעתין** 83, עמ' 13-15.
- ויסמן, זאב (תשל"ז). "אדרת אליהו והקדשת אלישע", **שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום**, עמ' 93-99.
- ויסמן, זאב (תשנ"ו). "סיפור ההתגלות בחורב מל"א פרק יט", **בית מקרא** 11, ג, עמ' 140-143.

זקוביץ, יאיר (תשמ"ב). "קול דממה דקה: צורה ותוכן במל"א יט, **תרביץ** נא, עמ' 329-346.

קלפהולץ, יעקב-ישראל (תשכ"ח). **סיפורי אליהו הנביא, ליקוטי סיפורים ואמרות שנאספו מתלמוד בבלי, ירושלמי, מדרשים וספרי ראשונים ואחרונים**, ת"א.

יעקבי, משה (תשמ"ה). "נזיפה לנביאים אוהבים על כעס וקטרוג", **שמעתין** כב 80-81, עמ' 21-26.

יעקב, רפי. "אחאב ויאשיהו החומר והרוח", **מגדים** ה, עמ' 58-69.

כהן, עזי (תש"ן). "חזרה כאמצעי הבעתי במל"א יח, **בית מקרא** 35, עמ' 80-82.

לוי, יוסף (תשט"ו). "אחאב ו'איש אחד מבני הנביאים'-פרק כ' מלכים א", **החנוך** כז, עמ' 338.

מזר, בנימין (תשכ"ד). "מלחמת ישראל עם ארם", **הסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**, מערכות, ת"א, עמ' 206-220.

מזר, בנימין (1989). "בית עמר", **ארץ ישראל: מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה** כ, ירושלים, עמ' 215-219.

מרגליות, אליעזר, **אליהו הנביא: בספרות ישראל, באמונתו ובחיי רוחו**, קרית ספר, ירושלים, עמ' 189.

מרגלית, שלמה (תשמ"ט). "הנביא מתשבה אשר בגלעד; מקרא, מדרש, אגדה", **בית מקרא** 34, עמ' 216-222.

נבו, יהושפט (תשס"ג). "אחאב מלך ישראל - מלך מול יוצרו", **שמעתין** 154, משרד החינוך מנהל החינוך הדתי, ירושלים, עמ' 42-51.

סימון, אוריאל (1997). "מלחמת אליהו בנביאי הבעל: חלקו של הנביא בהשבת ישראל אל אלקיו", **קריאה ספרותית במקרא, סיפורי נביאים**, אוניברסיטת בר אילן, פרק שישי.

סמט, אלחנן (תש"ן), "עיונים בפרשת נבות; מל"א כא", **מגדים** י, עמ' 55-91.

סמט, אלחנן (תשנ"ב). "המלחמות הראשונות בין אחאב ובן הדד, עיונים במלכים א פרק כ", **מגדים** טז, עמ' 55-100.

סמט, אלחנן (תשנ"ה). "המפגש הראשון בין אליהו לאלישע", **מגדים** כד, עמ' 61.

סמט, אלחנן (תשנ"ד). "אליהו בהר חורב", **מגדים** כא, עמ' 61-120.

סמט, אלחנן (תשנ"ו). "אליהו מול אחזיה ושליחיו - עיונים במל"ב פרק א", **מגדים** כו, עמ' 49-105.

פלאי, פנחס (תשמ"ו). "אליהו הנביא בבית מדרשם של חז"ל", **באורח מדע**: מחקרים בתרבות ישראל מוגשים לאהרון מירסקי במלאות לו שבעים שנה, עמ' 141-168.

פרנקל, מאירה, שילה, תמר (תש"ן). "המערכת השלטונית ומחויבותה לקיום החוק והמשפט; עיון ודיון דידקטי בסיפור כרם נבות, מלכים א'", כא, **סוגיות בחינוך** 4, עמ' 139-161.

קוק, הרב א' הכהן (תשמ"ה). **אורות הקודש** ג, מוסד הרב קוק, המשרד לענייני דתות, ירושלים, עמ' שס"ב-שס"ה.

קריגר, בן ציון (תשמ"ט). "אדרת אליהו", **שנתון מכללת אורות ישראל** א, עמ' 36-56.

רוזנסון, ישראל (תשס"ב). "אליהו בכרמל - מגיאוגרפיה לפרשנות ספרותית (מלכ' א', יח)", **טללי אורות** י, מכללת אורות ישראל, אלקנה, עמ' 197.

נספחים

הצעה לתרשים זרימה לפרקים י"ז – י"ח

מסכת סנהדרין בירושלמי פ"י, ה"ב

אמר הקב"ה לאליהוהרין חיל נברא רבא
הוא איזיל חמי ליה אפין א"ל לי נה מיזל א"ל למה. א"ל דנא מיזל וינן אמרין מלין דמבעסין קך ולינה יכול מיסבול.
א"ל ואין אמרין מילה דמבעסה לי כל מה דאת גזר אנא מקיים. אול ואשבחון עסיקין בהן קרייא ויושבע יהושע
בעת הריא לאמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בכבורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה.
אמר בריך הוא אלההון דצדיקיא דמקיים מילי דצדיקא והוה תכין אחאב אמר לון אחאב וכי מי גדול ממי משה או
יהושע. אמרין ליה משה אמר לון בתורתו של משה בתיב השמרו לכם פן יפתה לבככם וסרתם ועבדתם אלהים
אחרים והשתחיתם להם ומה בתיב בתריה וחרה אף ה' בכם ועצר השמים ולא יהיה מטר ולא הינחתי ע"ז בעולם
שלא עבדתי אותה וכל שבן ונחמן דאית בעלמא אתון בדרי. מילוי דמשה לא קנן ומילוי דיהושע מקים. א"ל אליהו
אם כדברך חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי

הערות בעל "מוסר הנביאים" על דברי הירושלמי בסנהדרין המתניחסים למלכ"א י"ז, עמ' 297

והנה מלבד דברי אחאב הרי גם לנו יש
מקום לשאול מפני מה קללת יהושע נתקיימה
תיכף ועונשי התורה לא נתקיימו באותה שעה.
כי אף שעבדו ע"ז בכל זה היה טל ומטר.
והנראה לומר שזהו משום דדון הצבור הוא
יותר ברחמים מדון היחיד. כי בעד חטא
ע"ז הרי היו צריכין לדון את כל העם לכן
לא היה דן אותם בחומר הדין. אבל דינו
של חילא היה של בית אחד לכן נידון בחומר
הדין. ועוד טעם בדבר לפי מה שאמרו
בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ד: חביבים דברי
כופרים מדברי תורת. שחרי ר' מרפון אלו לא
קרא ק"ש כלל לא היה עובר אלא בעשה. ועל
ידו שעבר על דברי ב"ה נתחייב מיתה, על
שם (קהלת ו'): ופורץ גדר ישכנו נחש. —
וכן גם מחמת זה חרמו של יהושע חמור
יותר מאיסור ע"ז.

קטע ממדרש בראשית רבה לפרשת נח- פרק ל"ג סימן ה'

ה. (ו) ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח הדא מסינא
להוא דאמר ר' אבא בר כהנא חלון.

(ז) וישלח את הערב הדא הוא דכתיב (תהלים קה, כח)
'שלח חשף ויחשף'.

ויצא יצוא ושוב ר' יודן בשם ר' יודה ב"ר סימון
התחיל משיבו תשובות אמר לו מכל בהמה חיה ועוף
שיש כאן אין אתה משלח אלא לי אמר לו מה צריך
לעולם כך לא לאכילה לא לקרבן רבי ברכיה בשם רבי
אבא בר כהנא אמר אמר לו הקדוש ברוך הוא קבלו
שעתיד העולם להצטרף לו אמר לו אימתי אמר לו 'עד
יבשת המים מעל הארץ' עתיד צדיק אחד לעמוד ולנבש
את העולם ואני מצריכו לו הדא הוא דכתיב (מ"א י, ו)
'והערים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר
בערב'.

קטע ממדרש פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ג

קום לך צרפתה. ר' שמעון אומר מכח הצדקה המתים עתידין להחיות
מנין אנו למידין מאליהו ז"ל שקבלתו אלמנה בכבוד גדול. ואמו של יונה היתה.
מפתן ומששמנן ומיצהרן היו אוכלים היא והוא וביתה שנאמר: ותאכל היא והוא,
א"ר לוי הוא והיא כתיב, בזכות אליהו אכלו הוא והיא, לכך זכתה שאליהו החיה
את בנה.

קטע ממדרש שמות רבה לפרשת יתרו- פרק י"ט סימן ט'

הרי אליהו בשבא לפרמל כנס כל
הבומרים ואמר להם (מ"א יח, כז) 'קראו בקול גדול כי
אלהים הוא' מה עשה הקדוש ברוך הוא הדמים כל
העולם והשתיק העליונים והתחתונים והיה העולם תהו
וכהו כאלו לא היה בריה בעולם שנאמר (שם שם, כט)
'ואין קול ואין ענה ואין קשב' שאם ידבר הם אומרים
הבעל עננו על אחת כמה וכמה כשדבר הקדוש ברוך הוא
על הר סיני השתיק כל העולם כדי שידעו הבריות שאין
חוץ ממנו ואמר 'אנכי ה' אלהיך' ולעתיד לבוא כתיב
(ישעיה נא, יב) 'אנכי אנכי הוא מנחמכם'.

"וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר לֹךְ מִזֶּה וּפְנִיתָ לָךְ
 קִדְמָה וְנִסְתַּרְתָּ בְּנַחַל כְּרִית" "וְהָעֲרָבִים מְבִיאִים לוֹ
 לֶחֶם וּבֶשֶׂר בַּבֶּקֶר וּגו'" "מֵהֵיכָא? אָמַר רַב יְהוּדָה
 אָמַר רַב מְבִי טַבְחֵי דִּאֲחָאב. "וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים
 וַיִּיבֹשׁ הַנַּחַל כִּי לֹא הָיָה גֶשֶׁם בָּאָרֶץ", כִּיּוֹן דִּחְזָא
 דְּאִיכָא צַעְרָא בַּעֲלָמָא כְּתִיב "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלָיו
 לֵאמֹר קוּם לֹךְ צַרְפְּתָה", וְכְתִיב "וַיְהִי אַחֵר הַדְּבָרִים
 הָאֵלֶּה חָלָה בֶן הָאִשָּׁה בַּעֲלַת הַבַּיִת". בַּעַד רַחֲמֵי
 לְמִיתוֹ. לִיָּה אֶקְלִידָא דְתַחֲיִית הַמֵּתִים, אָמְרֵי לִיָּה:
 שְׁלֹשׁ מַפְתָּחוֹת לֹא נִמְסְרוּ לְשִׁלְיָח: שֶׁל חַיָּה, וְשֶׁל
 גִּשְׁמִים, וְשֶׁל תַּחֲיִית הַמֵּתִים. יֹאמְרוּ: שְׁתֵּים בֵּיד תִּלְמִיד
 וְאַחַת בֵּיד הָרַב! אֵייתִי הָא וְשָׁקִיל הָא, דְּכְתִיב "לֹךְ
 הִרְאָה אֶל אֲחָאב [וְאִתְּנָה] מָטָר". דְּרֵשׁ הָהוּא גְלִילָאָה קָמִיָּה דְּרַב חֲסִידָא:
 מִשְׁל דְּאֵלֵיהּ לְמָה הַדְּבַר דּוּמָה – לְגַבְרָא דְטַרְקִיָּה לְגַלְיָה וְאַבְדִּיָּה לְמַפְתָּחִיָּה.
 דְּרֵשׁ רַבִּי יוֹסֵי בְּצִיפּוּרִי: אָבָא אֵלֵיהּ

קִפְדוּ, הוּא רָגִיל לְמִיתֵי גִבִּיָּה, אִיכְסִיָּה מִיָּנָה תִּלְתָּא
 יוֹמֵי וְלֹא אֶתָּא. כִּי אֶתָּא אָמַר לִיָּה: אֲמַאי לֹא אֶתָּא
 מָר? – אָמַר לִיָּה: קִפְדוּ קָרִית לִי – אָמַר לִיָּה: הָא
 דְּקָמוּ, דְּקָא קִפִּיד מָר.

קטע ממדרש בראשית רבה, פרשה ל"ג והערות בעל "מוסר הנביאים"

למלכ"א, עמ' 296

והעורבים מביאים לו וגו'. כתיב (בראשית ח'): וישלח את העורב ויצא יצא ושב, ר' יודן בשם ר' יודה ב"ר סימון התחיל משיבו תשובות, א"ל מכל בהמה וחיה ועוף שיש כאן אין אתה משלח אלא לי, א"ל מה צורך לעולם בכך לא לאכילה לא לקרבן, א"ר אבא בר כהנא: א"ל הקב"ה: קבלו שעתיד העולם להצטרך לו, אמר לו: אימתי, אמר לו עד יבשת המים מעל הארץ, עתיד צדיק אחד לעמוד ולייבש את העולם ואני מצריכו לו, הה"ד: והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב ו). (ב"ר ל"ג)

ו) ואפשר לומר שמה שהשתמש הקב"ה עם שליחות העורבים בכדי לפרנס את אליהו, זהו להגיד שבחו של אותו צדיק. שגם העורבים שהמה אכזרים שגם את בניהם אינם מפרנסים. בכל זה בחפץ לב היו משתדלים בפרנסת אליהו הנביא.

ועוד שבזה רצה הקב"ה לעורר מדת הרחמנות של אליהו על ישראל שיבטל את הגזירה שלא יהיה טל ומטר. ולכן היו העורבים מפרנסים אותו, ומהם לקח תוכחת מוסר שאם העורבים שהמה אכזרים מתרחמים עליו, מכל שכן שהוא צריך להתרחם על ישראל.

קטע מדברי רש"י למלכ"א פרק י"ז, י עמ' 296 והערות בעל "מוסר הנביאים"

עמ' 297-298

(י) קחי נא לי מעט מים, הוא לא היה מכיר באלמנה שאמר לו הקב"ה ולמד מאליעזר עבד אברהם ואמר אותה שתתן לי מים לשותות היא האלמנה ט). (רש"י)

ובזה אפשר לבאר מה שאמר לה אחרי כן: עשי לי משם עוגה קטנת בראשונה וחוצאת לי. — ויש להכין מפני מה אמר לה שתוציא את העוגה לחוץ, ולא שחוא יכנס בתוך הבית לאכול שמת. ולפי האמור מכואר משום שלא רצה להכנס לתוך ביתה עד שידע בודאי שחיא בעלת גמילת חסד. ורק אחרי כן כשראה את נדיבת רוחה נשאר לדור אצלה.

קטע ממדרש בראשית רבה פרשה ג והערת בעל "מוסר הנביאים"
(למלכ"א י"ז, עמ' 300)

(יח) באת אלי להזכיר את עוני. שני בני אדם אמרו דבר אחד: לוט וצרפתית. צרפתית אמרה: עד שלא באת אצלי היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה אנשי עירי, והיה מעשי רבים על אנשי בני עירי והייתי צדקת ביניהם. עכשיו שבאת אצלי באת להזכיר את עוני ולהמית את בני. לוט אמר (בראשית יט): ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה ומתי, אמר עד שלא הלכתי אצל אברהם היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי בני עירי ואני צדיק ביניהם, עכשיו שאני הולך אצל אברהם שמעשיו רבים על שלי אני יכול לעמוד בנחלתו י).

עוד אמרו במפרשים על מה שאמרה הצרפתית: באת אלי להזכיר את עוני. שזהו שאמרה כמדומה כי על ידך נזכר עוני, שמה לא עבדתי לפניך כראוי ועל כן הזכיר לי הקב"ה עון שיש לי והענישני בבני שמת. דבר אחר מפני שאיש צדיק בביתי והקב"ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה, ושמה עכשיו מדקדק הקב"ה על כל עון שבי. מה שלא היה מדקדק קודם ביאתך לביתי.

ואפשר שזהו מה שאמר אליהו להקב"ה: הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה חרעות להמית את בנתי. — כי אי אפשר שבוה שחיא קיימה מצות הכנסת אורחים עמדי תצא מזה רעה לה. שהרי כתיב: שומר מצוה לא ידע דבר רע. — ועוד שעל ידי זה תהיה נעולת דלת שלא יחפצו לקבל סתתה אורחים הגונים בביתם ככדי שהם לא יהיו להם לסוכרת עון.

קטע ממדרש ויקרא רבה פרק י"ט, ה

ויהי ימים רבים ודבר ד' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר. א"ר יוחנן שלשה חדשים בראשונה ושלשה חדשים באחרונה ושנים עשר באמצע, הרי שמונה עשר חדשים, וכי ימים רבים היו אלא ימים של צער, לפיכך הוא קורא אותן רבים א).

קטע ממדרש קהלת רבה פרק י, א והערת בעל "מוסר הנביאים"
(למלכ"א י"ח, עמ' 310).

וישחטם שם. הה"ד (קהלת י'): זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקת. מדבר בדורו של אליהו, אתמול מבאישין דברים כנגדו ואומרים: הבעל עננו, והיום מביעין דברים ואומרים: ד' הוא האלהים, יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט (שם), מחכמה זו תורה ומכבוד זו גבואתו של אליהו, סכלות מעט, ויורידם אליהו אל נחל קישון וישחטם מז).

המת קוראים את מה ששחט את נביאי הבעל ענין של סכלות, כי אי אפשר להתנהג תמיד במדת הדין, וגם המקום לא היה שבע רצון מזה שהיה נעשה מהקנאים כמו שנבאר להלן. כי אין דרך החכמה ואין דרך הכבוד מסכימים להנהגה הזאת, אך צורך השעה היה אז להתנהג בסכלות מעט, כי לולא כן היתה עבודת הבעל מתגברת על עבודת המקום ולא היתה תקומה לישראל. ועל זה נאמר: יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט.

קטע מהשל"ה, שער האותיות

(יב) ואחר הרעש אש וגו'. ואחר האש קול דממה דקה. דברי חכמים בנחת נשמעים, מי שמדדו כך אזי אינו בא לידי כעס לעולם, והכוונה בנחת נשמעים בנחת רוח ולא ברמות רוח, כי מי שאוחז במדת הענוה ממילא אינו כועס לעולם, כי הוא סובל ומעלים עין מסוררים, וגם הכוונה בנחת דהיינו במתינות ולא במהירות ברעש גדול, על כן יתנהג האדם במדת המתינות ואל ימהר לא ברבור ולא במעשה, ואז לא יבא לעולם לידי כעס ולא יגרום סילוק השכינה ממנה רק יהיה כסא לשכינה, וסימנך כי השכינה אינה לא ברוח ולא ברעש ולא באש, הרוח מרמז על רוח הגאווה, הרעש הוא ההיפוך מהמתינות, האש הוא רתיחת הכעס, ובקול דממה דקה שם שורה השכינה ח).

שהוא מתנהג אפשר להגיע לידי מלכות שמים, אלא רק מי שהוא מתנהג בדברי נחת הוא מגיע לזאת, מפני שהקב"ה נמצא רק בקול דממה דקה. ונראה לנו לומר דעוד על דבר אחד רמז לו הקב"ה, וזהו דהנה באותו חזון הרי היו בישראל שבעת אלפים שלא כרעו לבעל. וזוהי אליהו לא בא להזכיר להמקום כי יש צדיקים האלו בישראל. אלא בא להזכיר רק מעשי חרשים.

ח) וזוהי רוב הספרשים אמרו דמה שהראה חקב"ה את הדברים האלו לאלהוה, וזהו בכדי לרמז לו כי אין דעתו נוחה מזה שהוא מתנהג במדת הקנאות, ושלא כהוגן עשה בזה ששחט את נביאי הבעל ולא בזה שהוא היה מקטרג על ישראל, כי לא בהדרכים של רוח ורעש ואש

קטע מסיכום מאמרו של א. סימון "מלחמת אליהו בנביאי הבעל" בתוך "סיפורי נביאים", עמ' 276

שתי מטרות שונות יש לסיפור הכולל על מלחמת אליהו בעבודת הבעל. המטרה הראשונה היא להוכיח את אינות הבעל על-ידי פרשת הבצורת והמבחן בכרמל, והמטרה השנייה — להסביר את מרד יהוא ואת נצחונות חזאל בחינת עונשים צודקים על המשכת עבודת הבעל בישראל גם לאחר הוכחת אינותו. שני חלקיו הראשונים של הסיפור (פרקים יז-יח) עוסקים בשליטתו הבלעדית של ה' ב'טבע' לשם הוכחת יחידותו; וחלקו השלישי (פרק יט) מתווה את דרכי השגחתו הישירה ב'היסטוריה' לשם הוכחת צדקתו. המטרות האלה אכן שונות זו מזו, אך לא זו בלבד שהן משלימות זו את זו, אלא שהשנייה אף בנויה על גבי הראשונה.

מסתבר שבזמן שהסיפור נתחבר לא היה המאבק בעבודת הבעל נחלת העבר, אלא מאבק אקטואלי, שבו נמשכת השפעתו של הנביא באמצעות הסיפור אודותיו. לתכלית זו המחיש המספר את נוראות הרעב בצורת ובשומרון, האריך בתיאור ההקפדה המלאה על תנאי המבחן בכרמל, והטעים את עוצמת ההיפעלות של כל הנוכחים מנפילת אש ה' על מזבח. אך מאיד שכל-אף כל אלה נמשכת עבודת הבעל בישראל, עיקרו של הסיפור אינו בניצחון (שהיה זמני) אלא במופת (שתוקפו קיים ועומד). נפילת האפיים של "כל העם", קריאת ה' הוא האלהים! ותפיסת נביאי הבעל במצוות נביא ה' מוצגות כעדות לאמיתות המופת ולעוצמתו, מופת שחלילה לבני הדורות הבאים להתעלם ממנו

...אולם שום דבר מאלו לא קרה. איזבל ממשיכה לפעול בדרכה, ואין מוחה בידה. המהפכה הרוחנית לא ניתרגמה תרגום פוליטי לחיים המעשיים. אחאב, לא זו בלבד שלא פעל דבר נגד איזבל, אלא שבשובו לתחום השפעתה חזר לסורו, והוא המעורר אותה, בכוונה או שלא בכוונה, לפעולה נגד אליהו בספרו לה שאליהו הרג את נביאיה. כמה מאוכזב אליהו מהתנהגותו של מלך הפכפך זה, שאך אתמול עוד רץ אליהו לפני מרכבתו בגשם השוטף, כדי לתת לו כבוד. בעיון הקודם ביארנו, כי איומה של איזבל משמעו גילוי דעת מצדה על תכניתה להרוג את אליהו במשפט גלוי ופומבי לעין השמש. אולם היכן הם אותם ההמונים שהיו על הכרמל? מדוע נשמטו כולם מעם אליהו? מדוע לא ימנעו זאת ממנה ולא יתמרדו כנגד ב'ת המלוכה? מדוע לא יגנו בגופם על אליהו? הרי רק אמש ראו את האש הנופלת משמים בגזרת אליהו ואת הגשמים היורדים בזכותו, ועתה נאלץ הנביא הגדול הזה, שהשיבם אל אלוהי אבותיהם, לברוח מתוכם כעברין נמלט. אין זאת, אלא שכל מה שהושג על הר הכרמל היה חיצוני ורגעי בלבד.

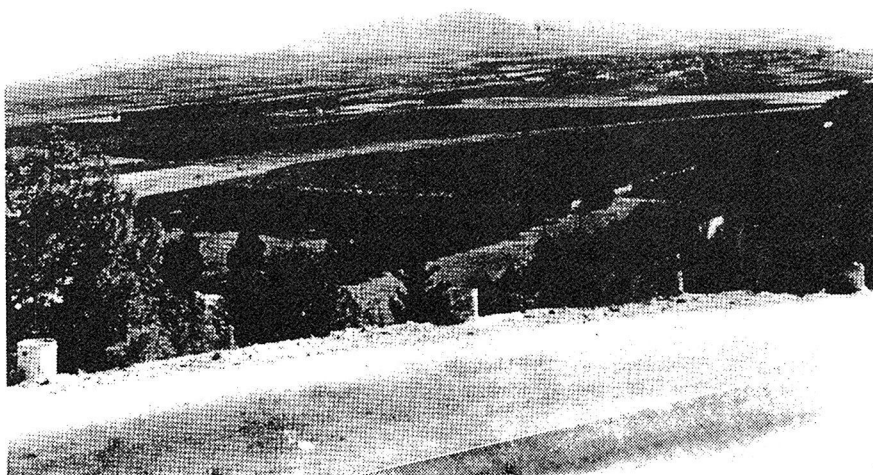
מלבד המשמעות הזאת, האובייקטיבית לכאורה, של איום איזבל, יש לתת את הדעת על דרכו של אליהו כנביא עד עתה: לכל אורך פעילותו עד עתה (ובמידת מה גם בהמשך) פועל אליהו בדרכים דרסטיות ומצפה להישגים מידיים. כך בגזרת הבצורת המוחלטת, כך במפגשו עם האלמנה בשערי צרפת וכך במעמד שבהר הכרמל בכמה עניינים שהיו שם. דרכו זו, ככל שהיא כרוכה בענישה חמורה של עם ישראל, אינה זוכה בתמיכה, ואדרבה, ה' מניאו ממנה. אולם משהפכה דרכו של אליהו, זו הדרך התואמת את אישיותו רבת התביעות מישראל, לדרך שאינה כרוכה בענישה אלא בפקחת עיניים דרסטית, כפי שהיה בכרמל, נדמה כי היא זוכה בהסכמה אלוהית ובהצלחה בתחום האנושי. כאן נכונה לאליהו אכזבה אישית מרה: דרכו אינה נושאת את הפירות אשר להם ציפה. דברי הרגעה שהיינו מעלים בדעתנו, כגון זאת כי הזרע שנזרע בכרמל אולי עתיד להבשיל פרי ראוי בעתיד הרחוק יותר, אין בהם כדי לנחם את אליהו החפץ בהצלחה מלאה ומיידית.

הדבר שנתגלה עתה לאליהו, נתגלה כבר למשה במדבר: העם שרגליו עמדו בהר סיני, ואשר בלב אחד כאיש אחד קרא "כל אשר דבר ה' נעשה" וזכה בהתגלות ה' אליו בדיברות קודשו, הוא זה שחולל סביב העגל לאחר ארבעים יום.

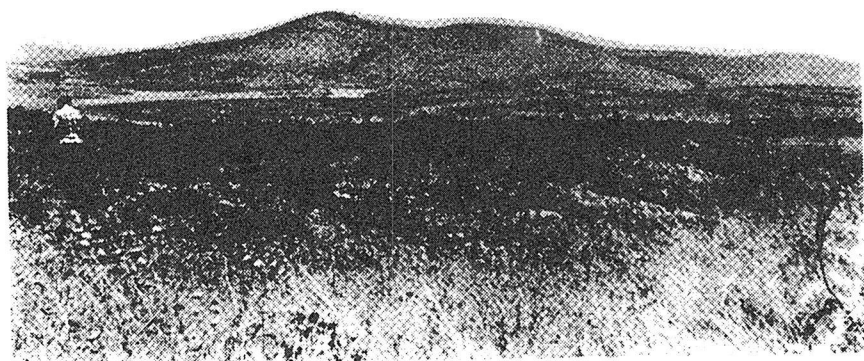
מעתה ברורה תכלית הבאתו של אליהו להר חורב בעקבות משה: אליהו נתבע לדבוק בדרכיו של משה, רבם של כל הנביאים בישראל, שהן הן הדרכים הראויות לו לנביא. אף כשהנביא שלוח קשות לישראל, הרי בהיותו עם אלוהיו שומה עליו להיות סניגורן של ישראל. כשהיה משה בהר חורב התפלל על ישראל והעביר מעליהם את רוע הגזרה (ל"ב, יד), ואילו כשירד מן ההר אל מחנה ישראל, השליך מידיה את הלוחות ושיברם, ופעל נמרצות להעניש את החוטאים. ושוב, בעלייתו אל ה' לאחר מכן, לא נותר בו דבר מן הזעם, ורק דברי תחנונים בפיו על ישראל. ולא עוד, אלא שהוא דיבר עזות אל ה':

שמות, ל"ב, לב. וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם, וְאִם אֵין מַחְנֵי נָא מִסְפָּרָךְ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ

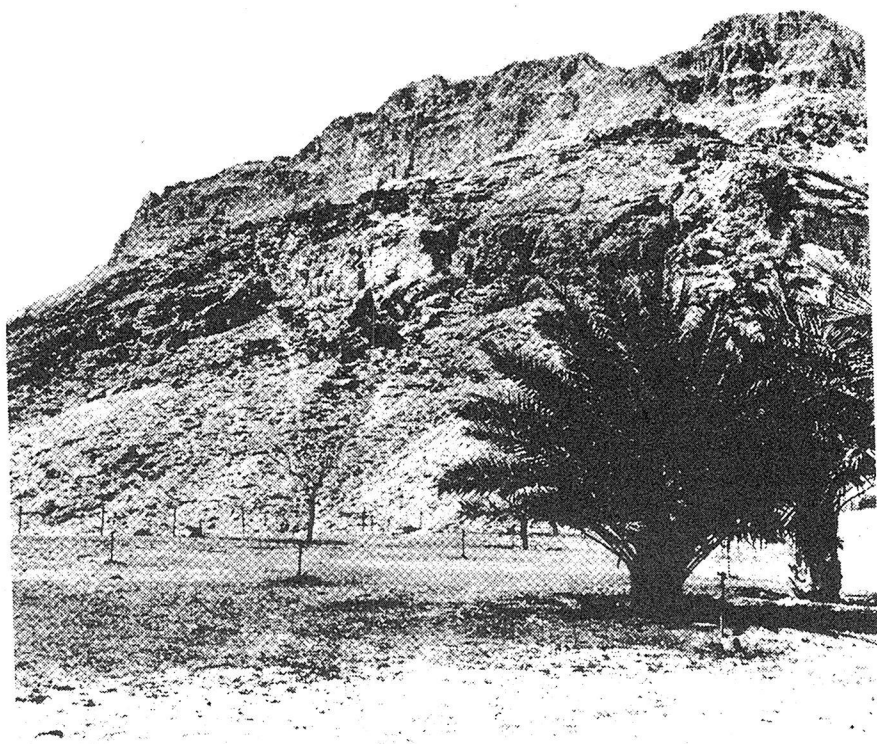
דברים אלו מזכירים לנו את בקשת אליהו "קח נפשי", אולם בכיוון הפוך: משה עושה זאת מתוך מסירות נפשו על ישראל, ואילו אליהו מבקש זאת מתוך ייאושו מעם ישראל.

נוף עמק יזרעאל

הר גלבוע

עין גדי

"אל יתהלל חוגר כמפתח"

פרק כ'

מבוא

לאחר עיסוק בבעיות פנים משך שלושת הפרקים הקודמים, אנחנו חוזרים למציאות הבין-לאומית ולאירועים בגבולות ישראל, נוסף לבעיות שפגשנו ביחידה הקודמת שבעיקרן עסקו בבעיות התבוללות תרבותית ואמונית בסביבה ובמיוחד במלכויות צור וצידון. ישנן בעיות לאומיות המתהוות ממציאות היסטורית באזורינו. ארם היא המדינה החזקה בצפון המאיימת על מלכות ישראל ומחלישה אותה. מדינת ארם היא איחוד של כמה ממלכות קטנות שרצתה להשתלט על דרך הים ולכן רצתה לכבוש את ישראל.

דוד כבש את ארם ושיעבד את כל האיזור הצפוני למלכות הגדולה. המצב נשאר יציב גם ברוב ימיו של שלמה, אך בסוף ימיו כבר יש תסיסה והכתוב אומר: "ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה" (י"א, כה). כאשר מלכות ישראל מאיימת על מלכות יהודה, פונה אסא לבקש עזרה מארם ותמורת שוחד רציני לוחצים הארמים על ישראל ולישראל אין ברירה אלא להפסיק להילחם ביהודה.

בתקופת אחאב מרגישה ארם שיש חלל ריק והיא יכולה לנסות להשתלט על ישראל¹. בפרק שלנו מסופר על הניסיונות הללו של בן הדד מלך ארם. ארם עדיין לא מאיימת מהממלכה העולה בצפון (אשור) והיא מתפנה לתכנן התקפה על ישראל. בן-הדד אוסף קואליציה של שלושים ושניים מלכים כדי לעלות על שומרון. על המצור הזה ואת כל אשר אירע מסופר בפרק שלנו. מכיוון שכל זה קורה בימי אחאב הרי זה המשך של היחידה הקודמת, אבל אליהו לא מופיע באירועים המסופרים כאן. אליהו קיבל אמנם שליחות למנות מלך חדש לארם, אך הוא

1. רצוי לחזור עם התלמידים על יחסי ארם וישראל עד למפגש שלנו בין ישראל וארם בתקופת אחאב.

כנראה חזר בו ולא רצה למנות מלך שעתיד להכות את ישראל ולכן יש פסק זמן בביצוע השליחות של אליהו. אליהו לא מינה את אלישע תחתיו, אבל הוא לקח אותו כמשרתו.

בפרק הזה אנו עדים לתוצאות חיוביות שהיו לאירועים על הר הכרמל, בכל זאת קרה משהו בעם. הנביאים מדברים בחופשיות, מופיעים בפני מלכים ואין פחד מאיזבל ובכלל כל הפרק הזה עומד בסימן של פיוס בין הקב"ה למלכות אחאב.

ישראל מנצחים אויב קשה וזאת למרות שדורו של אחאב הוא דור של עובדי אלילים. הדור זוכה לחסד אלוקים ומנצח. הפרק כולו הוא פרק ארוך ומתאר את שני סיבובי המלחמה ויש בו הרבה מן הדראמה הלאומית והאנושית.

שיקולים דידקטיים

הפרק בנוי משני חלקים, כאשר החלק הראשון (פס' א-כה), מתאפיין בכותרת שנתנו ליחידה "אל יתהלל חוגר כמפתח". החלק השני (פס' כו-מג), מתאפיין בכישלון של אחאב ביחסו אל מלך מלך ארם. הוא לא השתמש בהזדמנויות הניסיות שהתרחשו ולכן הכותרת המתאימה לחלק השני היא "והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו".

החלק הראשון שהוא קל יותר אפשר ללמדו בעזרת דף עבודה ולקיים שיחה מסכמת. החלק השני יילמד בדרך אינטנסיבית ובקריאה צמודה של הכתוב.

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים

1. ההבדל בין המשא ומתן הדיפלומטי בין בן-הדד ואחאב: בן-הדד רוצה להשיג את ההשתלטות על שומרון ולמעשה על כל מלכות ישראל בלי קרבות. אחאב נוטה לקבל את המשלחת הראשונה בחיוב מתוך מחשבה שמדובר סה"כ במין וסאליות של בן-הדד על מלכות ישראל, כי הוא חושש ממלחמה טוטאלית שבה הוא עלול להפסיד את הכל, אך כנראה שהייתה אי הבנה בין בן-הדד לאחאב. אחאב הבין שלא מדובר בהשתלטות פיזית על הארץ, אלא כאמור במין וסאליות והעלאת מס מידי שנה בשנה והמלך הקטן משועבד למלך הגדול, אך אין לזה השלכות פיזיות ממשיות בשטח.

2. בן-הדד לא מסתפק בהסכמה זו, הוא מבקש באמצעות המשלחת השנייה לקבל לידי **בפועל** את כל מה שהוא מבקש, במקום "לי הס", עכשיו הוא דורש "לי תתן". כדי לחזק את דבריו הוא מודיע שכבר מחר תבוא משלחת לארמונות המלך עם זכות החרמה, רק הפעם הוא מוסיף את הביטוי "והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ויקחו", ביטוי שיש בו יותר השפלה מאשר הישג מדיני. חז"ל פירשו את המשמעות של "כל מחמד עיניך" שהכוונה גם לספר תורה שנמצא בבית גנזיו של המלך (ראה מפרשים).

3. התביעה הזאת מכריחה את אחאב לקבל אישור של זקני העם. אחאב מרגיש שמדובר פה בכבודם של ישראל ולא רק בכבודו הוא כמלך על ישראל. אחאב מקבל עידוד מהמועצה שלו ועונה שהוא לא יוכל לעמוד בדרישה השנייה. בן-הדד מאבד את סבלנותו ומאיים בהרס מוחלט של שומרון ובתיאור ציורי של מה שהוא הולך לעשות, כאן באה התשובה המפתיעה של אחאב "אל יתהלל חוגר כמפתח", משפט שנכנס להיסטוריה והוא אמת נצחית.²

כמובן, בן-הדד בטוח בניצחונו ומרשה לעצמו יחד עם כל המלכים וכנראה ראשי הצבא לעשות משהתה לפני תחילת מבצע כיבוש שומרון. ההוראה ניתנת במילה אחת "שימו", כנראה במשמעות של שימו מצור, או שימו מארב. בכל אופן הפקודות נתנו ובלשון מליצית "והמלך והמן ישבו לשתות" ("מועצת השיכורים").

4. אחאב מתלבט, הוא זקוק לעידוד והעידוד בא מכיוון בלתי צפוי, "נביא אחד" פותר לו את הבעיה. אך אחאב שלא היו לו יחסים טובים עם נביאים, שואל "מי יאסור המלחמה", כי הוא מרגיש שאין הוא ראוי לעזרת ה' בגלל עברו. הנביא מפתיעו ואומר לו "אתה", התשובה תבוא על ידך, למרות עברך. אחאב עושה את ההכנות הנדרשות, אך מספר החיילים הוא מועט, בסה"כ 232 ועוד 7,000 כנראה "מילואים". הכתוב אינו מספר בדיוק מה התכנית, אך אפשר לשער את התכנית לפי המילים הבודדות.³

5. משיקולי הדעת של בן-הדד אנו מבינים שהוא אינו בטוח אם מדובר כבר בתחילת המתקפה. נראה לו שמדובר בחיילים קרביים שבאים להיכנע ולא להילחם, כי לא יוצאים למלחמה בשעת צהריים ויש לאפשר להם להגיע עד מחנה ארם ולדון בתנאי כניעתם וכך נרדמה ערנותם הצבאית. היחידה הקטנה פורצת לתוך שורות חיילי ארם בקרב פנים אל פנים ("ויכו איש איש") ובהפתעה גמורה גורמת לבהלה ואיבוד עשתונות ומתחילה הנסיגה שגם היא לא מסודרת. כעת מפעיל אחאב את יחידת המילואים ויחד איתו הם רודפים אחרי הארמים הנסים. בן-הדד מצליח להימלט, אך ארם הוכתה מכה גדולה.

6. שמחה וששון במחנה ישראל, אך הנביא מסביר למלך ש"החגיגה" מוקדמת עדיין. הארמים הפסידו בקרב, אך לא הפסידו עדיין את המלחמה ואת מטרות המלחמה - לכבוש את אחאב ואת ישראל, לכן יש כבר כעת להתכונן לסיבוב הבא שיהיה בוודאי בעוד כשנה. ("דע וראה את אשר תעשה" פירושו, להכין צבא מיומן, כלי מלחמה ואספקה).

7. כעת נעבור למחנה ארם, גם במחנה ארם מנתחים את תוצאות הכישלון ומציעים הצעות חדשות שמסתכמות גם במישור האמוני וגם במישור הצבאי.⁴ יש לנתח את כל ההצעות הנזכרות בכתוב אחת לאחת.

2. כדברי הרמב"ם: קבל את האמת ממי שאומרה, ונתן לו את הקרדיט על כך.

3. יתכן לפרש את שאלת אחאב במשמעות של מי יזום את המלחמה, האם עלינו להיות פאסיביים ולחכות להתקפה ואז להפתיע את האויב במוכנות מלאה, או לנקוט ביוזמה לכתחילה ולהפתיע את האויב בבחירת העיתוי הנכון לפתיחת המלחמה, למקום המלחמה וכו', ראה מאמרו של סמט, עמ' 56 הערה 1.

8. עוברת שנה ואכן הצדדים מוכנים לסיבוב השני. הכתוב מתאר מצד אחד את הקרבה בין שני הצבאות ומאידך את ההבדלים בגודל הצבאות (ראה פירוש "שני חשיפי עיזים" ב"דעת מקרא" המסתמך על פרשנים קדמונים). גם כעת מופיע הנביא "איש אלוקים" (המלווה כנראה את צבא ישראל) ומבטיח ניצחון לישראל למרות העליונות המספרית של ארם והנימוק אינו זכויותיו של אחאב או צדקות צבא ישראל, אלא קידוש שם שמים, שלא יאמרו שאלוקים הוא אלוקי הרים בלבד, "וידעתם כי אני ה'" גם במעמקים, גם בהרים ובכל מקום⁵.

9. אחרי שבעת ימי המתנה והכנה מנסים הכוחות הארמיים לפרוץ לתוך המערך הקרבי הישראלי, כאשר שם מחכים להם בדריכות מקסימלית. התוצאות המתוארות בכתובים הן ניצחון טוטאלי של ארם, כולל אלה שבורחים לאפק⁶. המלך ועבדיו מצליחים להסתתר בתוך העיר "חדד בחדד".

10. הנמלטים ושארית מהמפקדים מתכנסים שוב להחליט מה עושים כעת, הצעתם המפתיעה היא להיכנע מתוך הסתמכות על ידע קודם על אופי מלכי ישראל - "מלכי חסד הם" ולכן המלך אחאב יקבל את כניעתם. הם צדקו, ההימור הצליח. למרות המהפך הגמור מיום המלחמה ולמרות שאפשר היה לנצל את המומנטום ולהרוס את הממלכה האויבת והמסוכנת מסכים אחאב להשאיר את המלך שהוא סמל המלכות ולא מנצל את הניצחון הגדול.

מה פשר המהפך הגדול הזה? מה עניין החנינה הזאת? האם מדובר באחוות מלכים, או אולי שיקול פוליטי מתוך ראייה לעתיד⁷. בכל אופן צורת קבלת הפנים וגם הברית הם לא הפתעה גדולה ובניגוד למצופה בן-החדד ושריו קוראים לבן-החדד בשם "עבדך" ואחאב מפגין שמחה רבה שבן-החדד נשאר בחיים ומכנה אותו בשם "אחי". כדי שנבין את הכעס האלוקי רצוי לקרוא בעיון רב את המפגש שמוביל מהשפלה לכבוד רב⁸. אחאב התעלם לגמרי מהשגחת ה' שהייתה במלחמה הזאת,

4. אנו מציעים לעשות "משחק" של ישיבת מטכ"ל בה מתקיים הדיון על סיבות הכישלון ועל ההצעות לתיקון המצב.

5. מעניין שהכתוב מציין שהלקח לא מיועד רק לארמים, אלא גם לישראל פנימה, "וידעתם כי אני ה'" ולא "וידעו כי אני ה'", ראה גם פירוש רד"ק.

6. לגבי איזור המלחמה ברור שמדובר במישור והשאלה היא היכן העיר אפק המוזכרת כאן. ברור שזו לא אפק הנזכרת בשמ"א כ"ט, במלחמה עם הפלשתים. סביר יותר שמדובר בעיר "פיק" או "אפיק" שבגולן, קרוב לים כינרת, בדרך מדמשק לבית שאן, ראה דעת מקרא.

7. יתכן שאחאב אינו מעוניין להרוס את ארם, מתוך ראיית העתיד כאשר האשורים צופים לכיוון הדרום וחשוב לאחאב שארם תהיה חומת המגן בבוא הזמן נגד אשור ושאר יריבים יהיו על אדמת ארם ולא על אדמת ישראל. ואכן היו קרבות כאלה בימי אחאב שלא מסופרים אמנם במקרא, אך רמז יש להם בפרק כ"ב, פס' א': "וישבו שלש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל", השקט הזה בין ארם לישראל הוא כי יש ברית למלחמה באויב המשותף - אשור.

8. יפה מסכם האברבנאל את ביקורתו על אחאב במילים: "אוייל שמישיב דבר בטרם ישמע" במיוחד מעניינת היא ההשוואה בין המצב כאשר יד בן-החדד על העליונה, למצב כעת כאשר יד אחאב על העליונה:

"והנה בראשונה כשדיברו לאחאב אמרו עבדך בן-החדד אמר תחי נא נפשי, רוצה לומר אינו שואל ממך מלכות ולא שררה כי אם חיי ראשו בלבד, ואחאב (כדרך האוייל שמישיב דבר בטרם ישמע) כששמע שם בן-החדד השיבם העודנו חי אחי הוא, ובוזה היה עליו מהאשמה והסכלות מה שלא יעלם, כי הנה בהיות אחאב על כסא מלכותו בשמרון

הוא מקבל את התוצאות כמובנות מאליהן, אך לא מנצל אותן לטובת עמו. מכאן שמתבקשת תגובה אלוקית והיא לא מאחרת לבוא.

11. הקטע האחרון שמופיע בו שוב הנביא (הפעם הוא מכונה "איש אחד מבני הנביאים") דורש עיון רב. יש לעמוד על הנקודות הבאות:

א. יש להתעמק בשאלה המרכזית שמתבקשת מתוך העיון בקטע והיא להבין את המהפך שחל אצל אחאב, אחרי ניצחון אדיר כזה מדוע הוא לא מנצל את פירות הניצחון עד הסוף, מדוע הוא מוותר בקלות על ההישגים והופך את שונאו הגדול ביותר לבעל בריתו ונותן בו אמון מלא? הכתוב איננו מפרט את שיקולי הדעת של אחאב, מה עובר בראשו בדקות אלה כשהוא מחליט החלטה כה גורלית ומשמעותית לחיי האומה.

יש לאפשר לתלמידים להעלות הצעות לשיקולי דעת ולאחר מכן להפנות אותם למפרשים ואף להציג בפניהם את "התעודה האשורית" שהמקרא איננו מתייחס אליה. כל זאת על רקע כעסו של ה' על חומרת מעשהו של אחאב. אם נאמר שלאחאב היו שיקולים מדיניים סבירים, אזי נצטרך להתמודד עם תגובת ה' והעונש החמור שמוטל על אחאב "נפשך תחת נפשו"⁹.

ב. יש לעמוד על עצם צורת המשל ועל ההמחשה החיה בפני המלך, במה כוחה של ההמחשה גדול מכוחם של המילים בלבד. יש להדגים בפני התלמידים את כוחה של ההמחשה (ההמחזה) ואת השפעתה על השומעים.

ג. יש לעמוד על העניין של "המשל השיפוטי". המשל והנמשל אינם חייבים להיות זהים לגמרי. לפי המשל יש סה"כ התרשלות, ובנמשל יש חטא גדול יותר. העבירה במשל קלה ונסבלת.

ד. יש להסביר מדוע האדם שלא הסכים להכות את חברו חייב בעונש מוות גם אם הוא נביא.

ה. "יען שלחת את איש חרמי מיד", משמעות הביטוי "איש חרמו של הקב"ה" (מדוע של הקב"ה?), ראה פירוש "מצודות" על רשת הדגים שהצודה משחרר את הדג שהמשימה הייתה לצוד אותו.

ו. "נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו", מה אשם העם במעשי אחאב?

ז. יש לדון בתגובת אחאב לנבואה הקשה הזאת הבאה לו כהפתעה, אך הוא מבין את משמעותה. יש לדון בכך בהשוואה לתגובתו לסיפור כרם נבות¹¹.

כששלח אליו בן-הדד לאמר כספך וזהבך לי הם, השיבו אחאב כדברך אדוני המלך ואמר כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה תעשה. והנה לא אמר אז בן-הדד אחי הוא, כ"ש בהיות בן הדד תחת כפות רגליו למה לא קיבל המאמר שאמרו עבדך בן הדד? ולמה השיבם אחי הוא? ואם היה שירא להלחם עמו ונתנו ה' לפניו והחרימו והיה בידו מן הידוע שהיה עבדו ואויבו לא אחיו" (אברבנאל בפירושו לפס' לב).

⁹ ראה דיון רחב אצל הרב סמט ואצל גרוסמן בנידון, ראה בביבליוגרפיה.

¹⁰ יש הרואים בעצם סמל ההכאה של הנביא מעין כפרה על חטא העם במובן של "גוי נתתי למכים" (ישעיה נ, ו) ולכן את החלק של "עמך תחת עמי" לקח הנביא על עצמו, ראה מדרש בנספחים.

¹¹ יש עוד מוקדים שאפשר להתייחס אליהם, אנו ממליצים להיעזר במאמרו היסודי של הרב סמט (ראה בביבליוגרפיה) ולעמוד על עוד נקודות בסיפור זה. ראה בנספח קטעים אחדים מן המאמר המקיף הזה.

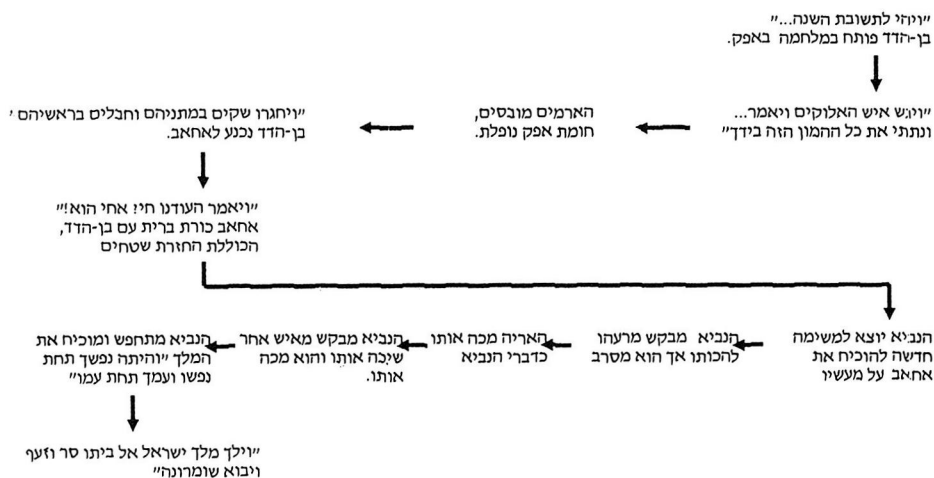
ביבליוגרפיה

- גרוסמן, אברהם (תש"ן). "ברית צבאית עם עמי נכר בספר מלכים", **מים מדליו** שנתון המכללה הדתית ע"ש רא"מ ליפשיץ, ירושלים, עמ' 145.
- לוי, יוסף (תשט"ו). "אחאב ו"איש אחד מבני הנביאים"-פרק כ' מלכים א", **החנוך** כז, עמ' 338.
- מזר, בנימין (תשכ"ד). "מלחמת ישראל עם ארם", **הסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**, מערכות, ת"א, עמ' 206-220.
- סמט, אלחנן (תשנ"ב). "המלחמות הראשונות בין אחאב לבין בן-הדד", **מגדים** טז, עמ' 55-100.

נספחים

תרשים זרימה

מלכים א' פרק כ', פסוקים כו – מג
מהצלחה צבאית לכישלון מנהיגותי

קטע ממדרש הגדול, פרשת ויקהל, עמ' תשלו

בוא וראה, שאין לך דור חייב כדורו של אחאב... ואין לך מלך רשע יותר מאחאב... וששלח בן-הדד על ספר תורה לקחתו, אמר לו: "כל אשר שלחת אל עבד בראשונה אעשה, והדבר הזה לא אוכל לעשות". אמר לו אחאב: הכול ברשותך והכול שלך, חוץ מספר תורה. באותה שעה עלה ספר תורה ונשטתה לפני הקב"ה. אמר לפניו: רבש"ע, זה שחמל עליי ינתן ביד בן-הדד? מיד "והנה נביא אחד נגש אל אחאב מלך ישראל ויאמר, כה אמר ה', הראית את כל ההמון הגדול הזה, הנני נתנו היום וידעת כי אני ה'!"

קטע ממדרש דברים רבה, פרק ה' סימן י

דא"ר שמואל בר נחמן דורו של אחאב עובדי עבודת כוכבים היו והיו יוצאין למלחמה ונוצחין ולמה כן שלא היה ביניהן דילטורין לפיכך היו יוצאין למלחמה ונוצחין תדע לך כשבקשה איזבל להרוג כל נביאי ה' מה עשה עובדיה הטמין אותן במערות שנאמר (מלכים א' יח) ואחביא מנביאי ה' חמשים איש במערה ולא היה אדם שאמר לאחאב כך וכך עשה עובדיה.

תדע לך קש"ש"לח בן הדר אל מלך
 ישראל שגאמר (מ"א כ. ג.) 'כה אמר בן הדר בספך וזהבך
 לי הוא' שלח לו מלך ישראל (שם שם. ד.) 'בדכךך אדני
 המלך לך אני וכל אשר לי' פעם שניה שלח לו (שם שם. ו.)
 'כי אם בעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך
 ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם
 ולקחו' וכי כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה בקש בסף
 וזהב והם חמדה שגאמר (חגי ב. ז.) 'ובאו חמדות כל הגוים'
 בקש נשים והם חמדה שגאמר (יחזקאל כד. טז.) 'בן אדם
 הנני לקח ממך את מחמד עיניך וגו'' בקש בנים והם
 חמדה שגאמר (הושע ט. טז.) 'והמתי מחמדי בטנם' הוי
 אומר כל מה שתבע בראשונה חמדה ומהו 'כל מחמד
 עיניך' דבר שהיא חמדה מתוך חמדה זו התורה שגאמר
 (תהלים יט. יא.) 'הנחמדים מזהב ומפז רב' כיון ששמע מלך
 ישראל זה אמר אין זו שלי אלא של זקנים היא מיד (מ"א
 שם. דח.) 'ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ וגו' ויאמרו
 אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולא תאבה' כיון
 ששמע לעצת הזקנים מיד (שם שם. כא.) 'ויצא מלך ישראל
 ויך את הסוס ואת הרקב וגו' הוי ישראל נמלכים בזקנים
 ולכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה 'לך ואספת את זקני
 ישראל'.

ד) ומה שאמרו לו אל תשמע ולא תאבה,
 זהו מפני שכל זמן שהוא בא למלחמה רק
 עלינו יש מקום לחשוש אולי ינצח אותנו,
 אבל כשהוא בא ליקח את הספר תורה מאתנו,
 הרי הוא בא לפגוע בכבוד המקום, ויש לנו
 לבטות בה' שיציל אותנו מתחת ידו.

והנה זהו ביאור הכתובים האלו על פי דרך
 פירוש. ופשוטו של הדברים האלו סבואר
 ברד"ק בן: דמה שאמר מתחלה אחאב: לך אני
 וכל אשר לי. לא אמר על דעת שיקח אותם
 אלא שיהא הכל תחת ממשלתו להטיל מס
 ועבודה עליהם. ואחרי כן שלח לו בן הדר,
 בספך וזהבך ונשיך ובניך לי תתן. כלומר מה
 שאמרתי לי הם, על דעת בן אמרתי כי מעתה
 תתן אותן כי אם בעת מחר אשלח את עבדי
 אליך. והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם
 ולקחו, וזה היה החילוק בין הדברים
 הראשונים להאחרונים. ומפני זה מאן אחאב
 והזקנים בדבריו האחרונים, ומה שאמר ולא
 מנעתי ממנו, פירוש לא מנעתי אלא הודיתי
 לו שיהיה לו ולא שיקחם. לפיכך אמרו
 הזקנים: לא תשמע ולא תאבה.

מסכת סנהדרין בירושלמי פי"א, ה"ה
וביאור בעל "מוסר הנביאים" בהתייחסות למלכ"א פרק כ'

ועמך תחת עמו. את מוצא בשעה שיצאו ישראל למלחמה לא מת מכולם
אלא אחאב מלך ישראל בלבד, והדא היא דכתיב (מ"א כ"ב): ואיש משך בקשת לתומו
ויך את מלך ישראל בין הדביקים ובין השיריין ויאמר לרכבו הפוך ירך והוציאני מן
המחנה כי החליתי, ומה אני מקיים ועמך תחת עמו, אמר ר' יוחנן בשם רשב"י: אותה
הטיפה שיצאת נאותו צדיק כיפרה על כל ישראל י).
(ירושלמי סנהדרין פי"א, ה"ה)

ומה שהנביא כיפר על כל העם. זהו
משום דהוא ראש העם. ומוי שמכה אותו
דומה כמו שהכה את כל העם. והנה מחמת
השעם הזה אפשר לומר שהיה עוד רמז בזה
שצוה הנביא לחבירו להכותו. וזהו כי בהכאה
זו רצה להראות לאחאב כי בזה שחמל על
בן הדר בזה נתן הכאה גדולה לכל העם. כי
מה שהוכה היה לסימן שהוכה העם, כי סוף
כל סוף עתיד העם לסבול מיד ארם, ואין לו
למלך להתנהג ברחמים עם מי שהוא אם בני
עמו עתידים לסבול מזה כי מאי חזית דדמא
דהאי גברא סומק מפני מדם בני ישראל.

קטעים ממאמר "המלחמות הראשונות בין אחאב ובן הדז"
לא' סמט, מתוך "מגדים" ט"ז, עמ' 55 – 100

מספרם המועט להפליא של הלוחמים אשר בהם יושיע ה' את ישראל בשני המקומות
הללו, מותאם לפעולה נועזת ובלתי שגרתית. פעולה כזאת מחייבת מעצם טבעה דווקא
כוח קטן וגמיש. בנסיבות ההן, כשישראל עמדו לפני כוח עדיף מהם לאין שיעור, הורתה
הנבואה כי אין לנסות להתמודד עם הכוח העדיף בדרך המקובלת של העמדת כוח שכנגד.
המאמין בדבר ה' ויודע כי "אין מעצור לה" להושיע ברב או במעט", עיניו נפקחות להבין כי
בכוח קטן ביותר יוכל להושיע את עמו, אם ידע להשתמש בו בתושייה, באומץ לב ובדרכי
לחימה בלתי צפויים. לכך כיוונה הנבואה הן את גדעון והן את אחאב. ולא רק על הקטנת
הכוח הלוחם ציוותה הנבואה את שניהם, אלא גם על כך שהם יהיו אלו שייזמו את
ההתקפה על האויב ויפתיעו אותו בעצם תעוזתם לפעול כנגדו כמו גם בבחירת הזמן,
המקום והאופן.
אולם יש לשים לב: בשני המקומות הנידונים, קבעה הנבואה רק את המסגרת
לפעולה: גודל הכוח והיותו יוזם התקיפה. אך את עיבוד התכנית הצבאית לפרטיה היא
משאירה למנהיגי העם, גדעון ואחאב. גדעון הוא שמעבד את תכנית התקיפה שלו (ו'),
טז-יח) ואחאב הוא שמחליט על זמן התקיפה ועל סדר הפעולות והכוחות שהיווה בה. בכך
נחפכים ראשי העם לשותפים פעילים בתשועת ה'.

על-פי מה שנתברר מתחילת העיון, יש לראות את הנבואה לאחאב בעת המצור על שומרון לא רק כמבטיחה ניצחון, אלא גם כמתנה ניצחון זה בעמידתו של אחאב במבחן אמונה קשה: האם יישמע להוראות הנביא, ויזום פעולה כה נועזת ומסוכנת מתוך אמונה בדבר ה' שאין לפניו מעצור להושיע מעטים מול רבים, או שמא ידחה את הוראותיו ויסתגר בין חומות שומרון, כפי שנהגו בדרך כלל מלכים במצבים דומים? רק היענותו לדרישות הפעולה שהוצבו לו על-ידי הנבואה זיכו את אחאב בניצחון. לא כמתנת חנם ומתוך אפס מאמץ הושג הניצחון, בחינת "ה' ילחם לכם ואתם תחרשו", אלא כתוצאה של התגברות רבה, התגברות של אמונה, "לאמונה גברו בארץ", והתגברות של תעוזה צבאית. ניצחונו של אחאב, כפי שראינו, נושק בנקודות אחדות בניצחונו הרחוק של גדעון ואנשיו את המדיינים, ויהונתן ונושא כליו את הפלשתים. במערכה השנייה, שוב לא היה צורך להדריך את אחאב ולהעמידו במבחן, והוא זכאי היה לניצחון אף בלא זאת¹.

נמצא כי טעם הפסד של הארמים במלחמה זו (או לפחות אחד הטעמים, והמובלט בכתוב) הוא לסתור את תפיסתם האלילית ביחס לה' אלוהי ישראל, תפיסה שהיא בגדר חירוף וגידוף. המלחמה בארמים אמנם לא הוגדרה כמלחמת חרם, אולם המלך שזים מלחמה זו ממניעים כאלו, הוא חייב למצוא בה את מותו כאשר יאפשרו זאת הנסיבות. כל ניסיון להפיק רווח כל שהוא מהשארית של בן-הדד בחיים (בין רווח אישי מתוך תחושת הזהות המעמדית "אחי הוא", ובין רווח פוליטי של כריתת ברית) ייחשב למעילה בחרם. והדבר מקרב מחדש את חטאו של שאול בהשארית אגג חי, לחטאו של אחאב בהשארית בן-הדד חי.

הדברים הללו, מבהירים את טעמה של הזיקה הלשונית-המבנית בין דבר ה' בפי נביאו לאחאב בטרם המערכה השנייה, אודות מפלת הארמים, לבין דבר ה' בפי נביאו לאחאב לאחר אותה מערכה, אודות עונשו שלו:

דבר ה' על ארם		דבר ה' על אחאב	
כח	כה אמר ה'	מב	כה אמר ה'
יען אשר אמרו ארם אלהי הרים ה'		יען שלחת את איש חרמי מיד	
ולא אלהי עמקים הוא		והיתה נפשך תחת נפשו	
ונתתי את כל ההמון הגדול הזה בידך.		ועמך תחת עמו.	

הרי כאן מידה כנגד מידה: הניצחון הובטח לאחאב כיוון שארם יצאו למלחמתם בישראל מתוך חירוף וגידוף של ה'. דבר זה הוא שהפך את בן-הדד לאיש חרמו של ה' המחויב מיתה. כיוון שאחאב לא עשה את המוטל עליו מכוח המשתמע מן הצו הנבואי להרוג את איש חרמו של ה', אלא מעל בחרם בחנינתו את בן-הדד, יתהפך ניצחונו בעתיד למפלה שינחיל לו בן-הדד זה ועמו: "נפש תחת נפש".

הנה חזרנו לאותו פסוק, כח, שממנו לקח המדרש את תשובתו לשאלה במה חטא אחאב. אולם לא מדיוק מדרשי בתחילתו של פסוק זה ("ויאמר... ויאמר") נטלנו את התשובה, אלא מעצם תוכנה של הנבואה המצויה בהמשכו.

עוד נוסיף בסימו של עיוננו, כי בן-הדד ראוי היה לזכות בתואר 'איש חרמו' של ה' כפי שנתפרש כאן גם מחמת התנהגותו היהירה בחלקו הראשון של פרקנו, במערכה הראשונה. בדרישותיו המשפילות כלפי אחאב וישראל ובמשמעותן של אלו (כפי שעמדנו עליהן בסוף עיון ב ובהערה 9 שם), ובהתנשאותו וגובה לבבו על כוחו ועוצם ידו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בשעה שהטיל את המצור על שומרון (כפי שעמדנו על כך בעיון ג), ראוי היה להתחייב מיתה כאויבו של ה'.

"הרצחת וגם ירשת"!!

פרק כ"א

מבוא

בפרק זה אנו חוזרים לסיפורי אליהו הנביא, הוא יופיע בפרקנו בתוכחתו הקשה לאחאב, תוכחה שהפכה לאבן-יסוד בקיום חברה אנושית בכל עת ובכל זמן. הפרק הזה מציג לפנינו את המאבק בין בעל השררה לבין האדם הפשוט, האדם מן השורה. הסיפור משמש אב-טיפוס ולקח לכל הזמנים נגד המעשים שנעשים ע"י בעלי השררה נגד החלשים מהם והכל לטובת עצמם וללא התאפקות הנדרשת מהם. קריאת "הרצחת וגם ירשת" היא קריאה המזעזעת את אמות-הסיפים של החברה התובעת מינימום של יושר והגינות מכל אדם ובמיוחד מן השלטון.

הפרק הזה ממוקם בין מלחמות ישראל וארם, כאשר בפרק כ' קראנו על הניצחונות של אחאב וסיימנו בכשלונו האישי הקשה שלא ניצל את הניצחון וריחם על בן הדד כשהקב"ה נתן אותו בידו. הפרק שלנו בא לספר לנו על כישלונו של אחאב, אבל הפעם מכיוון הפוך: "ולא חמל על נבות היזרעאלי מבני ישראל שהרגו לגזול את כרמו ובזה היה מוסיף על חטאתו פשע שהרג את הצדיק ומילט את אויבו הרשע" (אברבנאל). בדרך זו מבקש אברבנאל להסביר את סדר הפרקים.

1. להלן קטע הפתיחה של אברבנאל לפרק:

"אחאב חמל על בן-הדד כמו שחמל שאול על אגג מלך עמלק. ובזה היה מהרשע, לפי שמרחם על רשעים - אכזרי, ולא חמל על נבות היזרעאלי מבני ישראל שהרגו לגזול את כרמו, ובזה היה מוסיף על חטאו פשע שהרג את הצדיק ומלט את האויב הרשע". (אברבנאל, עמ' תקצ"ו).

שיקולים דידקטיים

פרק דראמטי זה ניתן ללמד בדרכים שונות. המורה צריך להחליט לאחר עיון במקורות ולפי שיקול דעתו יבחר בין שיטת הגייקסו שדורשת הכנה טובה מראש, לבין הוראה פרונטאלית רגילה ו/או אולי בדרך ההמחזה לאחר עיון ראשון. אנחנו חושבים להציע את שיטת שאילת השאלות. כל שיטה ויתרונותיה (וגם חסרונותיה). שאילת השאלות מחייבת לימוד צמוד ואופקים רחבים. התלמידים שיתנסו בשיטה הזאת ייהנו לעבוד ולהכין דפי עבודה לכיתה ברמות שונות. אפשר כמובן לשלב כמה מן השיטות בחינת אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך.

רצוי להתחיל בכל מקרה בהכנת תרשים זרימה של הפרק, ראה דוגמא בנספח. (אפשר להכין שקף מתפתח יחד עם הכיתה).

ניתן לחלק את הכיתה לקבוצות התמחות כאשר כל קבוצה מכינה דף שאלות לאחת הדמויות, בחינת הקטיגור שמתכוון למשפט ומכין לעצמו את השאלות שירצה לשאול את ה"נאשם". המורה ידריך ויעלה נקודות מבט מזוויות שונות ויעודד את התלמידים להתייחסות מעמיקה בכתוב. השאלות שתצטרבנה לפי הדמויות, או שאלות כלליות על הכתוב, תשמשנה כמאגר לדיון הכיתתי. לקראת הדיון יחלק המורה דף מקורות כולל מקראות גדולות הנמצאים בידי התלמידים? דפי השאלות של הקבוצה ימסרו לקבוצה מקבילה והיא זו שתנסה למצוא תשובות לקבוצה שהכינה את השאלות ולהניח את דעתם ולתת תשובה לגירוי של שאלותיהם.

מוקדי עיון ולימוד בנושאים המרכזיים

1. שאלות לאחאב

א. בקשר לבקשת אחאב: מה הוא בדיוק מבקש? בתור מה הוא מבקש (בתור מלך ישראל, מלך שומרון או אחאב השכן?) ויש נפקא מינא בעניין. מדוע לא מסתמך אחאב על משפט המלוכה?

ב. היכן נמצא בדיוק הכרם שמדובר בו? ראה מאמרו של בורנשטיין "במקום הרשע שמה המשפט". הפרטים ברשימה הביבליוגרפית שבסוף יחידה זו.

ג. האם יש קשרים משפחתיים בין נבות לאחאב? (למה היא נפקא מינא?).

ד. ניסוח ההצעה של אחאב הנראית לגיטימית.

ניסוח הסירוב של נבות (ראה מפרשים בקשר לשימוש בביטוי "חלילה לי מה' מתת את נחלת אבותי לך") האם תשובתו של נבות היא עניין עקרוני, או עניין אישי "לך" לא אתן, אבל לאחרים כן?

ה. איך הסירוב של נבות מתנסח בהמשך השתלשלות העניינים: רצוי להשוות

2. אפשר להיעזר בביבליוגרפיה העשירה ובקטעים מן הנספחים.

את הסירוב המקורי לחזרה וציטוט במחשבת אחאב, לציטוט בדברי אחאב לאיזבל ואיך איזבל חוזרת על הדברים (פס' טו). משמעות השינויים הדקים האלה, האם אחאב שותף פאסיבי או אקטיבי לתכניות של איזבל, או שהוא מחוץ לתמונה? איזבל אינה משתפת אותנו במעשיה, פרט לשימוש בחותמת שלא ברור אם נעשה בידעתו, בהסכמתו או בלי ידיעתו.³

1. המפגש הדרמטי בין אליהו לאחאב בכרם, מדוע דווקא בכרם? (כביכול הוא מופיע במקום נבון, אבל רוח נבון עוד תופיע בהמשך). מהי תגובת אחאב?

2. החטא ועונשו לפי אליהו, כאשר נלקחים בחשבון גם הדם הנקי של נבות וגם שאר מעשי אחאב והעונש שנגזר על **אחאב האיש** בגלל מעשה נבון ועל **אחאב המלך** בגלל שאר מעשיו. העונש הכללי הזה מופיע כאן כיוון שמעשה נבון היה הקש ששבר את גב הגמל והוא שהביא להכרעה הסופית ביחס לגורל המלכות. הסיכום הזה נחוץ כאן כדי להצביע על הקשר בין עבודה זרה לשפיכות דמים ולזלזול ביחסים בין אדם לחברו. לאמור: שורש הרע בזלזול במצוות בין אדם לחברו הוא בעבודה זרה.

3. אחאב נאשם על ניסיונו לברוח מן האחריות, הניסיון לזכות ב"פירות הפשע" בלי "ללכלך את הידיים" בעשייתו בפועל. כיצד ניתן להגדיר התנהגות שכזו: צביעות, צדקנות, שפלות, או אחרת.

4. התגובה של אחאב והתשובה. מהי נקודת השבירה של אחאב? האם העונש האיש, או העונש על השושלת שיהיה כבית ירבעם? סיפור בית עומרי נגמר ולא יהיה לו המשך.

5. הסיום הדרמטי של הפרק מעורר את המחשה על כוח התשובה, שגם לפני אדם כמו אחאב לא ננעלו שערי תשובה, אמנם גזר הדין לא בוטל, רק נדחה, אך בכל זאת הדחייה אפשרה לאחאב להמשיך וללחום מלחמות ישראל ולשמש דוגמא חיובית להתנהגות של מפקד בשעת קרב.⁵ אמנם תשובתו נתקבלה והרעה לא תבוא בימיו, אך את גזירת "ללוקו הכלבים את דמו" אי אפשר להביא בימי בנו, אלא עליו. (ראה רש"י פס' כט).

3. יש להוכיח מהכתובים שאחאב אחראי על מעשי איזבל, למרות שהכתוב לא מנדב לנו פרטים על קטע זה, אך הפניה של אליהו "הרצחת וגם ירשת" מגלה את כל הקלפים כמו כן שתיקת אחאב לפני המעשה ואחריו והקימה לרשת את הכרם ללא שאלות. בכל אופן נראה כי אחאב לא שותף לכל העלילה בכוונה כדי לשמור את ידיו נקיות, ניתן לראות זאת בדיווחם של הזקנים על ביצוע "המשימה" לאיזבל ולא לאחאב.

4. רעיון זה טעון הרחבה כי הוא אחד המסרים החשובים ביותר של המקרא. וכבר אמר אברהם אבינו לאבימלך מלך גר "כי אמרתי רק אין יראת אלקים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי" (בראשית כ', יא).

5. מעניין לציין שפרק כ"א מסתיים בויתור של הקב"ה ובכך שהרע יבוא רק בימי בנו של אחאב והפס' "וישבו שלש שנים" וגו' שייך כבר לפרק כ"ב, זו חלוקה נוצרית ואילו לפי המסורת שלנו, למעשה הפס' "וישבו שלש שנים" הוא סיומו של פרק כ"א, לומר לנו שזוהי מעין מפרעה על חשבון ההנחה האלוקית הדוחה את גזר הדין של בית אחאב לדור הבא. (ראה סמט, "עיונים בפרשת נבות", פרטים בסוף היחידה).

2. שאלות לנבות

א. ההצעה של אחאב נראת הוגנת ונדיבה, מדוע נדחית ההצעה? מה עמדת ההלכה בעניין? אם אחאב היה בא אל נבות בתור מלך ישראל, האם גם אז יכול היה נבות לסרב? מה ההצדקה החוקית לסירובו המוחלט של נבות?

ב. האם הביטוי "נחלת אבותי" יש בו כדי להסביר את נימוקי הסירוב? האם אי אפשר היה להעלות הצעות נגדיות אחרות, כגון: למכור לו לזמן מוקצב, להחכיר לו וכו'?

ג. האם נבות ענה בפזיזות יתר לא לאחאב האיש, אלא לאחאב המלך? במילים אחרות האם יש איזה שמץ של אשמה בסיפור הטראגי הזה גם לנבות בחינת "ירא את ה' בני ומלך" (משלי כ"ד, כא). האם נבות לקח בחשבון את תוצאות דחייתו המוחלטת של הצעת המלך?

ד. האם יש בסירובו של נבות למכור את הכרם, עקשנות, כפי שכתב הרלב"ג בתועלת השלושים וחמישה: "אין ראוי לאדם שיקשה את ליבו. הלא תראה מה שקרה לנבות מפני הקשותו ליבו, שלא נתרצה להחליף כרמו על המלך מכרם טוב ממנו ולא רצה גם כן למוכרו אליו".

3. שאלות לאיזבל

א. כיצד במהירות כזאת ובו במקום מתרקמת במוחה של איזבל תכנית להשגת הכרם? כיצד מייד היא אומרת לאחאב "קום אכול לחם ויטב לך, אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי".

ב. מהי תכנית איזבל בדיוק ובשביל מה כל ההצגה?

מדוע צריך להיות יום צום?

מדוע צריך למנות את נבות בראש העם?

מדוע צריכים שני עדי שקר להמציא שתי האשמות גם "ברך אלוקים" וגם "ברך מלך"? האם לא מספיק שקילל את המלך?

האם זקני העיר היו שותפים למזימה? כיצד הם בגדו בבן-עירם?

מדוע לא נענשים זקני העיר על שנתנו ידם לעלילת דם מלוכלכת? ראה תשובה חלקית (לדעתנו) בתועלת שלשים ושישה בפירוש הרלב"ג.

ראה שאלת רד"ק:

"ויש לשאול כיוון שהשרים והסגנים ידעו בדבר כי שקר היה, למה היו צריכים לכל זה? יהרגוהו במצוות איזבל בלא עדות ובלא דבר".

ותשובתו: "לא היה בכח איזבל לעשות כן מרד העיר".

ג. באיזה מילים מודיעה איזבל לאחאב על ביצוע המשימה?

ד. מה עונשה של איזבל?

4. שאלות לכתוב ולאלהיו

א. הכתוב מכנה בתחילת הסיפור את אחאב "מלך שומרון" ואילו כאשר הקב"ה שולח את אליהו לפגוש את אחאב מכנה אותו "מלך ישראל".

ב. דברי ה' לאליהו שימסור לאחאב "הרצחת וגם ירשת" לא מצאנו שנמסרו לאחאב.

ג. מצאנו את דברי אליהו לאחאב שמתייחסים לחטאים של אחאב, אך לא נזכר עניין רצח נבות.⁶

ד. מהם חטאי אחאב ברשימת החטאים?

ה. מדוע אחאב לא מצטדק שלא עשה כלום? ראה אברבנאל ו"מצודות" שכנראה אחאב כן ניסה להשתמש באמצעי הגנה של "לא עשיתי מאומה", אך אליהו אומר "מצאתי" ודוחה את הטענה של אחאב.

ו. ונסיים בלקח שאליהו למד מדרכי ה' ומרחמיו לאחר הביקור בהר חורב.

6. ראה רמב"ן על במדבר פרק ט"ז פס' ה, בנידון.

ביבליוגרפיה

אופנהיימר, בנימין (תש"ל). "מעשה נבות היזרעאלי", **ספר יוסף ברסלבי** קובץ מאמרים ליובלו השבעים, ירושלים, עמ' 47-78.

אררט, ניסן (תשנ"ז). "סיפור 'כרם' היה לנבות' כדרמה במבנה קלימטי", **הדרמה במקרא**, המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים, עמ' 312-326.

בורנשטיין, אהרון (1993). "כרם נבות אשר ב... שומרון; גן המלך אשר לאחאב", **מחקרי יהודה ושומרון** ב, עמ' 125-147.

בורנשטיין, אריה (תשנ"ד). "במקום הרשע שמה המשפט", **מגדים** כב, עמ' 69-77.

בן ברק, ציפורה (תשמ"א-תשמ"ב). "פרשת נבות היזרעאלי לאור תעודה ממוסופוטמיה", **שנתון למקרא וחקר המזרח הקדום** ה-ו, עמ' 101-117.

בר מעוז, יונה. "אחאב ונבות; עיון בצדק האלוקי על פי ספר מלכים א פרק כא", **שמעתין** 69.

ברנר, עתליה (תשמ"א-תשמ"ב). "איזבל", **שנתון למקרא וחקר המזרח הקדום** ה-ו, עמ' 27-39.

זקוביץ, יאיר (תשמ"ז). "כרם היה לנבות", **המקרא כדמותו** מ' וייס, עמ' 354.

יעקובי, רפי. (תשמ"ח). "אחאב ויאשיהו - החומר והרוח", **מגדים** ה, עמ' 69-78.

סימון, אוריאל (1997). "מלחמת אליהו בעבודת הבעל - חלקו של הנביא בהשבת ישראל אל אלוהיו", **קריאה ספרותית במקרא - סיפורי נביאים**, מוסד ביאליק ואוניברסיטת בר-אילן, ירושלים, עמ' 189-278.

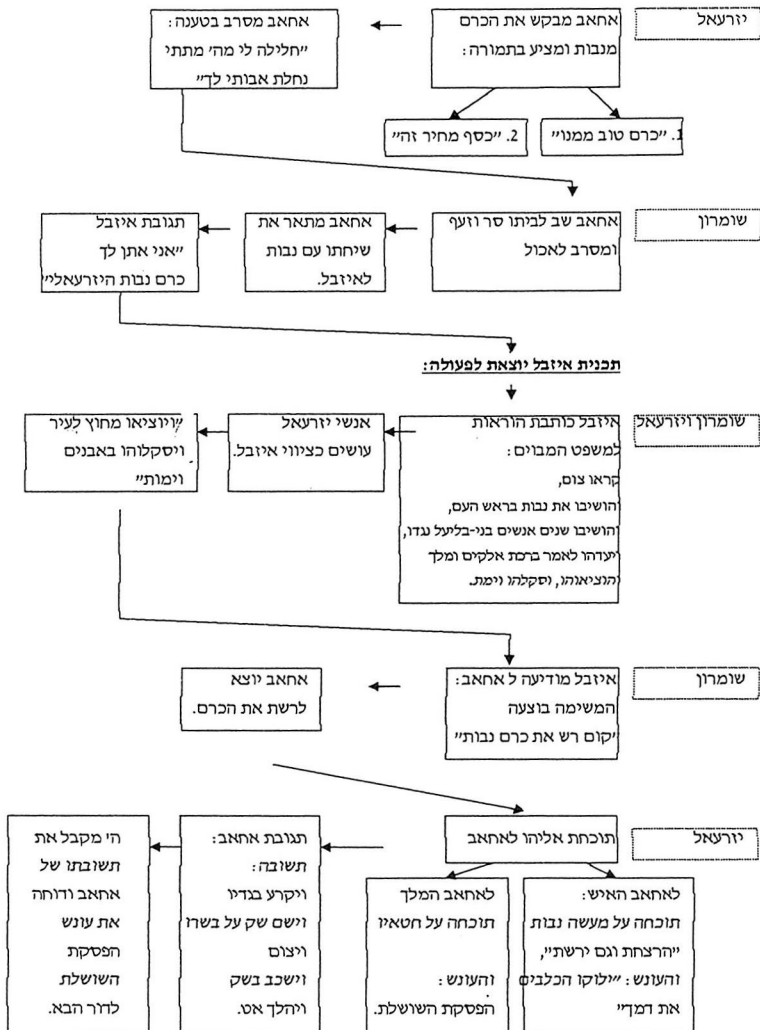
סמט, אלחנן (תש"ן). "עיונים בפרשת נבות ; מל"א כא", **מגדים** י, עמ' 55-91.

רוזנסון, ישראל (תשמ"ו). "אישיותו והשקפותיו של אחאב מלך ישראל", **שמעתין** 83, עמ' 16-24.

נספחים

תרשים זרימה פרק כ"א – הרצחת וגם ירשת!?

פרק בא

אמר רב יהודה אמר

בענין המלך וזכויותיו שמואל: כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו. נחלקו דעות החכמים. אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, בפרשת מלך שבספר שמואל (שמואל א' ח. יא"ז) מלך מותר בו. ויכול לעשות את כל האמור שם. והוא חלק מזכויותיו המלכותיות. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם. שיקבלו עליהם את מרותו של המלך באימה. שנאמר "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) שתהא אימתו עליך. אבל אין המלך רשאי לעשות כל מה שנאמר שם.

מסכת סנהדרין מה, ע"ב

תנו רבנן: יהרגי מלכות נכסיהן למלך, הרוגי בית דין - נכסיהן ליורשיו. רבי יהודה אומר: אף הרוגי מלכות נכסיהן ליורשיו. אמרו ליה לרבי יהודה: והלא כבר נאמר "הנה בכרם גבות אשר ירד שם לרשתו". - אמר להו: בו אחי אביו היה וראוי ליורשו היה. - והלא הרבה בנים היו לו! - אמר להו: אותו ואת בניו הרג, שנאמר "אם לא את דמי נבלת ואת דמי בניו ראיתי" - ורבנן: ההוא - בנים הראויין לצאת ממנו. בשלמא למאן דאמר נכסיהן למלך - היינו דכתיב "ברך גבות אלהים ומלך", אלא למאן דאמר נכסיהן ליורשיו - למה לי "ומלך"? - ולטעמיה "אלהים" למה לי? אלא לאפוש ריתחא, הכי נמי לאפוש ריתחא.

רמב"ם - הלכות מלכים פרק ד' הלכות א - 1

א רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמה. וקוצב לו מס ואסור להבדילו מן המס. שיש לו לגזור שכל מי שינעב המס ילקח מסונו או ירגנו שנאמר ואתם תהיו לו לעבדים. ולהלן הוא אושר יהיו לך למס ועבדך. מכאן שנותן מס וקוצב מס ודינו בכל אלו הדברים ויבואו בהן דין. שכל האמור בפרשת מלך מלך וזכה בו: ב וישלח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם הנבחרים ואנשי חיל ועושה מהן חיל למרכבתו וכפרשיו ומעמיד מהן עומדים לפניו. ומעמיד מהן אנשים לרוץ לפניו. שנאמר ויש לו במרכבתו ופרשיו ורצו לפני מרכבתו. ולוקח מן הדינים שבהם להיות שמשים ועומדים לפניו שנאמר ואת בחוריהם הטובים יקח ועושה למלאכתו: וכן לוקח מן בעלי האומות כל מה שהוא צריך ועושה לו מלאכתו ונותן שכר. ולוקח כל הבתמות והעבדים והשפחות למלאכתו ונותן שכרן או דמיון. שנאמר ולחרש חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו. ואת עבדיכם ואת שפחתיכם ואת בחוריהם הטובים ואת חמוריהם יקח ועושה למלאכתו: ד וכן לוקח מכל גבול ישראל נשים ופולגשים. נשים כהנות וקדושים. ופולגשים בלא [ה] כהנות ובלא קדושים, אלא ביחוד בלבד קנות אותה וטוהרת לו. אבל ההדיומי אסור בפילגש אלא באמה העבירה בלבד אחר ייעוד. ויש לו [רשות] לעשות הפולגשים שלוקח לאיטנו טבחות ואופות

ורקחות. שנאמר ואת בנותיכם יקח לרקחות ולמבחות ולאומות: דן וכן כופה את הראיין להיות שרים וממנה אותם שרי אלפים ושרי חמשים. שנאמר ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים: ו' ולוקח השדות [ג'] והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם. ונזחן דמיון. שנאמר ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם המביאים יקח ונתן לעבדיו:

קטעים ממאמר "עיונים בפרשת נבות" לא' סמט בתוך מגדים י' עמ' 55-91

אם אמרנו קודם, שרצח נבות הוא שהגדיש את סאת החטאים הקודמים של אחאב בעבודה זרה, ובכך חרץ את גורל ביתו, נאמר עתה ששורש חטאו של אחאב בפרקנו, חטא הרציחה החמור בחטאים שבין אדם לחברו, הוא בחטא עבודה זרה שקדם לו. רק התרבות האלילית הנוכרית שנכנסה לישראל עם איזבל, היא שהכניסה מושגים חדשים לחברה הישראלית ולבית המלוכה הישראלי, במה שנוגע למעמדו של המלך ולדרכי ניהול המדינה. השחיתות הדתית. היא שורש השחיתות המוסרית והחברתית שנתגלתה לבסוף בבית אחאב. אולם דווקא זו האחרונה, בהגיעה עד לפרשת נבות, היא שחרצה דינו של בית זה²⁸.

שוב רואים אנו, כמו בעיון הקודם, כי דמיון במסגרת החיצונית, נועד להבליט את הניגוד הפנימי. שני הדיבורים הללו פותחים בפסוקי מבוא זהים לחלוטין. לאחריהם באה בשניהם שאלה רטורית, ולבסוף בא בשניהם פסק הדין הנובע מן התשובה, המובנת מאליה, לשאלה הקודמת. אולם המגמה של כל שלושת המרכיבים הללו (המבוא, השאלה הרטורית ופסק הדין) הפוכה בשני הדיבורים הללו!

למרות הדמיון המבני שהצבענו עליו, יש להדגיש גם את השוני: ראשית – אין ההקלה בעונש בדבר ה' האחרון מתייחסת לעונש שבדבר ה' הראשון. שנית – בעוד שבדבר ה' הראשון לאלהיו, נועד להימסר לאחאב, והוא מעוצב כפנייה אל אחאב בגוף נוכח, הרי דבר ה' האחרון נמסר לאלהיו בלבד, ללא כל פנייה לאחאב. דבר זה משמעו, שאחאב אינו ראוי לגילוי נבואי זה של מידת הרחמים, וכל עיקרו של דבר ה' הזה לא בא אלא ללמד את אליהו עצמו מהי מידתו של הקב"ה בקבלת התשובה, אפילו פגומה וחלקית היא.

אלא שבזאת לא ימיצינו את הלקח הנלמד מדבר ה', שכן מהו והמכונן בשאלה הרטורית שאותה מפנה ה' לאלהיו: "הראית כי נכנע אחאב מלפני?!!" מה היה הכתוב חסר, לו היה מתחיל מיד בהמשך: "יען כי נכנע מפני...?"

ונראה, שבשאלת ה' הזאת מובע גודל הפליאה על כך, שיכול אדם שהוא במעמד מלך, והוא מצוי בעומק גורא של חטא, להישבר ולהיכנע לפני ה'. אף אם אין זו תשובה גמורה, מעידה כניעתו של אחאב על היכולת של האדם להמיס את לב האבן אשר בו, ולזכות בכך במידת מה של חנינה.

וזהו אכן הלקח של סיפור זה: מה גדול כוחו של האדם לשוב ממעמקי החטא, ומה גדול כוחה של התשובה, שאף שאינה שלמה היא מתקבלת אצל ה' ופועלת את פעולתה.

קטע מירושלמי על מסכת סנהדרין פרק י' ה"ב והערת בעל "מוסר הנביאים"

למלכ"א כ"א, כז, עמ' 334-335

רק לא היה כאחאב. ר' לוי היה דורש הדין טרא שיתא ירחין לגנאי, דכתיב: רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ד'. אתי לגביה בלילה, אמר: ליה מה חטאתי לך ומה סרחתי קדמך, אית לך רישא דפסקא ולית לך סופו, שנאמר: אשר הסתה אותו איזבל אשתו, התחיל דריש ליה שיתא ירחין לשבת י). (ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב)

(י) כי כבר אמרו ברמב"ם בפ"ד מרוצת ה"ט והובא גם כן לעיל: צא ולמד מאחאב כשנסדרו עונותיו וזכויותיו לפני אלחי הרוחות לא נמצא עון שחייבו כליו ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות. שנאמר (מ"ב כ"ב): וחצא הרוח ותעמד לפני ה' זה רוח נבות. ונאמר לו תפתח וגם תוכל. ונמצא דהריגתו של נבות הכריעה אותו לכף חובת. וכשנראה סמלך הדברים במעשה זה אחאב בעצמו לא חטא מתחלה במאומה. כי הוא לא רצה לקחת את חכרם מנבות בחוזק יד בלא תשלומין. כי אם רצה לשלם לו בעין יפת. וכשאמר לו נבות: חלילת לי סח' סתתי את נחלת אבותי לך. — אשר בזה באמת פגע הרבה בכבודו. כי אמר לו כי יקר אצלו כבוד זכרון אבותיו מכבוד מלך ישראל, ואחאב לא השיב לו על זה מאומה כי אם סבל בדומיה את צערו, וכל העון כנגד נבות יצא מתחת יד איזבל. והיא שחקה מסגו ואמרה לו: אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל. — היונו הכי אפשר לך לחיות מלך בישראל אם תתנהג רק ביושר ובצדק. כי המלך צריך להנהיג את מלכותו בכח ובחוזק יד. והיא הביאה אותו אח"כ לידי החטא של שפיכת דמים אשר הכריע את הכף שלו לצד חובה. וזה מראה לדעת כי אחאב מצד עצמו היה איש בעל סוסר ובעל מדות טובות.

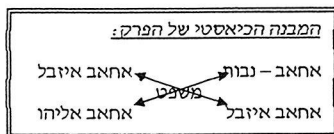
נקודות ממאמרו של זקוביץ: "כרם היה לנבות",

המקרא כדמותו/ מ' וייס, עמ' 354 – 377.

החזרה בסיפור המקראי מגוונת וכל חריגה היא עתירת משמעות ותורמת להבנת הדמויות. ביחידתנו השיחה בין אחאב לנבות חוזרת מספר פעמים בשינויים, יש לשים לב לשינויים הללו.

סיפור הכתוב	אחאב לעצמו	אחאב לאיזבל
תנה לי את כרמך * ויהי לי עץ ירק * כי הוא קרוב אצל ביתי אחאב נוהג בהגינות וממקם את בקשתו.		תנה לי את כרמך אחאב משמיט בפני איזבל את חסיבות, כי הוא רוצה להיראות בפני אשתו תקיף.
ואתנה לך תחתיו * כרם טוב סמט * אם טוב בעיניך אתנה לך כסף מחיר זה אחאב מגלה התחשבות ומציע חלופה הוגנת ומסובדת.	* כסף * או אם חפץ אתה אתנה לך כרם תחתיו אחאב משמיט את הצעת חיסוב מסוויכדי לא להתגלות כחלש אופי מול אשתו חדומינטית, כמו כן הוא מקדים את הצעת הכסף לכרם חלופית מפני שהוא מכיר את ערכיה של אשתו.	
ויאמר נבות חלילה לי מהי מתני את נחלת אבותי לך נבות מסרב בטענה דתית.	לא אתן לך את נחלת אבותי נבות בהרחרוזו משמיט את הפאן הדתי ולוקח את חסיוכב באופן אישי ולך לא, אך לאחר כן	לא אתן לך את כרמי אחאב משמיט את העניין הדתי לגמרי, עבור איזבל אין משמעות ל"נחלת אבותי", זה כרם ותו לא. הוא מדגיש את חילוקי – רואה בסיורב עניין אישיואולי מנסה לגרום לאיזבל להגיב, כך שהיא תפעל והוא ישאר נקי.

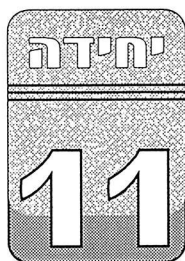
ע"י החזרה אנו רואים את התהליך הסובייקטיבי של תפיסת אחאב את המתרחש. הוא רואה בנחלת נבות כרם, אך לא לוקח אותה בכוח (מרחמים או חולשה). הוא אינו פועל, אך גם אינו משלים עם הוויתור ובכך גורם לאיזבל לפעול. בסצינת המשפט הוא אינו מופיע (אולי כדי להראות שאין לו חלק בכך), אך מהירות קימתו

לרשת את הכרם ואי שאילת השאלות מתמיהה. אליהו, התופס את מקומו של נבות עפ"י המבנה הכיאסטי של הפרק מוכיח את אחאב על מעשהו ולא על מעשי איזבל, אחאב הוא מלך ולכן

האחריות נופלת עליו. הוא אינו יכול לטעון "לא ידעתי".

תגובתו לתוכחה אקטיבית (בניגוד לתגובה הפאסיבית מול נבות) הוא מתאבל ועושה תשובה.

"ואיש משך בקשת לתומו ויכה את מלך ישראל" הסיבוב השלישי במלחמות ישראל-ארם פרקים כ"ב

מבוא

פרק כ"ב, היא היחידה הסוגרת את פרשת אחאב. לאחר שפרק כ"א סיפר לנו על אחאב במלחמתו באויבו הפנימי, שהוא היצר הרע וחמדנותו היתירה, חוזר הכתוב כעת לספר לנו על האויב החיצוני, אך הפעם היוזמה היא של אחאב. בפרק זה שוב אליהו איננו מופיע ואנו פוגשים את אחד מתלמידיו מבני דורו, את מיכיהו בן ימלה. זהו נביא שכבר הכרנו אותו בשני ה"סיבובים" הקודמים של המלחמה בארם, אם כי לא בשמו¹. בפרק שלנו הוא יפעל כנביא בשליחות קשה, כשהדברים מתקשרים עם השליחות בפרקים הקודמים.

הפרק פותח (לפי החלוקה לפרקים), בעובדה שאין מלחמה בגבול הצפון במשך שלוש שנים, אבל גם אין שלום. ההסכם בין בן-הדד לאחאב לא קוים מצד בן הדד ואחאב אינו עומד על ביצוע ההסכם עד לשלוש שנים לאחר נצחונו².

1. מהערת אחאב על מיכיהו בפרקנו בפס' ח: "ואני שנאתי כי לא יתנבא עלי טוב כי אם רע..." ברור שזהו אותו נביא שניבא לו במלחמותיו הקודמות עם ארם, אך גם ניבא לו על סופו בגלל עניין בן הדד. אחאב זכר היטב את הנבואה ההיא ולכן אינו מעוניין לפגוש אותו, יתר על כן יש מן הפרשנים שחושבים שאחאב לאחר הנבואה הקשה ההיא, העניש את מיכיהו ושם אותו במאסר ולכן כאשר יהושפט עומד על כך שיביאו אותו, שולח אחאב את אחד מסריסיו להביא אותו מבית מעצרו. עפ"י פס' כו מצווה אחאב **להחזירו** אל המעצר "והשיבהו אל אמן שר העיר", זאת אומרת למקומו הקודם ואולי בתנאים מחמירים יותר.
2. יש המקשרים את המצב של אין מלחמה בין ישראל לארם למצב הגיאו-פוליטי הקשור למלחמה באשור ומעורבות ישראל בקרב קרקר בצפון בשנת 853 לפנה"ס. ראה אטלס "דעת מקרא", עמ' 256. להלן קטע ממאמרו של מזר בעניין זה:

בשנה השלישית, בהזדמנות הביקור הממלכתי של יהושפט מלך יהודה, מעלה אחאב לדיון את נושא רמות גלעד. הכתוב אינו מספר מה הסיבה שיהושפט יורד לאחאב מלך ישראל. מהמשך העניינים (מל"ב ח', יח) ברור שיהושפט השיא ליהורם בנו את בת אחאב, אבל לפי דברי חז"ל, אסא, אביו של יהושפט, כבר חיתן את יהושפט עם בת עומרי, אחות אחאב, ובדרך זו חיזק אסא את מלכותו של עומרי. יהושפט הוא איפוא גם גיסו של אחאב וגם מחותנו. בכך יהושפט הוא "בעל עניין" במלכות ישראל³.

אחרי שנות השקט מזמין אחאב את יהושפט לקחת חלק בהמשך תוכניותיו הצבאיות והמדיניות. יהושפט לו עניין משלו במלחמה בארם, כדי לעצור את התפשטות ארם לכיוון דרום עבר הירדן ולמנוע מארם להשתלט על דרך המלך דרומה לכיוון ים סוף.

עד כאן הרקע לסיבוב השלישי בין ישראל לארם.

שיקולים דידקטיים

יש ללמד פרק זה לימוד פרונטאלי ולהתמקד בו במספר בעיות שנפרט להלן. על המורה להיעזר גם בדף השאלות ולשלב חלק מהשאלות בשיעור. אפשר לבקש מהתלמידים לקרוא את הפרק ולנסח את השאלות המרכזיות שלדעתם מצריכות דיון⁴.

לדעתנו, ראוי להביא בפני התלמידים גם את הידוע לנו היום ממקורות חוץ על מנת להבין יותר את המסופר לנו במקרא, לפיכך אנו מציעים שבהגיענו ליחידה זו, נקדים הקדמה קצרה על ממלכת אשור, שמתחילה לגלות עניין באזורנו. מכאן ואילך יהיו לנו בעיות קשות עם ממלכה זו, עד שגם היא תרד מבמת ההיסטוריה.

"וישבו שלוש שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל". נראים הדברים כי לברית זו בין שתי הממלכות המתחרות היה גורם חיצוני רב משקל - הסכנה של פלישת האשורים לסוריה. מהמקורות האשוריים למדים אנו שבשנת 853 לספ"ה יצר שלמנאסר הג' בראש צבא גדול לעבר הנהר פרת מערבה, הכניע את כל מלכויות הארמים והחתים בגלילות הפרת ובסוריה הצפונית והגיע עד קרקר שבארץ חמת.

שם התייצבו נגדו מלכי סוריה וארץ ישראל ובראשם הדדעזר מלך דמשק, הוא בן הדד הב'. בין בעלי הברית היו גם אחאב מלך ישראל, מלכי חמת וערי פיניקיה, וחיל עזר ממצרים ומערב. על אף דברי ההלל והשבח לשלמנאסר המנצח שבתיאור האשורי של המערכה, מסתבר בוודאות שהמערכה נסתיימה בלא תוצאות ושלמנאסר נאלץ לשוב אשורה ריקם. הסכנה האשורית חלפה לשעה וממילא הקיץ הקץ על ברית מלכי סוריה וארץ ישראל בראשותו של בן הדד, שהצליחה לעצור את צבא הכיבוש האדיר של מלך אשור. הסכסוכים הישנים בין ארם דמשק ובין שכנותיה נחדשו ביתר שאת.

3. בדבה"י נאמר "ויהי ליהושפט עושר וכבוד לרוב ויתחתן עם אחאב" (דבה"י ב, י"ח, א).

מוקדי לימוד ועיון מרכזיים

א. כל הנושא של הדיון במפגש המלכים בהשתתפות, כנראה, של ראשי העם, הוא אירוע יוצא מן הכלל, ואין רבים כמוהו במקרא. יהושפט מסכים להשתתף במלחמה לשחרור רמות גלעד, אך הוא בא מירושלים ובירושלים נוהגים לדרוש את ה' לפני קבלת החלטות גורליות. אחאב אינו מתנגד ונותן הוראה לקבץ מיד את הנביאים שבחצרו⁵. והם נותנים הסכמתם. יהושפט חושד שאלה "נביאי חצר" ונביאים בהשפעת איזבל. בכל אופן, זה לא נראה לו רציני, והוא מבקש לשמוע חוות דעת נבואית נוספת (מעין *second opinion*) שהיא לגיטימית. אחאב למרות שקשה לו, אינו יכול לסרב. כאן נכנסים לבעייה קשה.

רד"ק שמגיע לנושא המחזה שבשמים כותב: "הדברים האלה הם מבוכה גדולה למי שמבין אותם כמשמעם".
האברבנאל מאריך בשאלה וכותב:

"השאלה הרביעית בדברי מיכיהו בן ימלא, שאמר 'ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי יפתה את אחאב' וגומר. ויצא הרוח ויעמוד לפני ה' ויאמר אני אפתנו והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו וגומר. והדברים האלה מולידים מבוכה גדולה למי שמבין אותם כמשמעם, אם באמרו שהיה שואל השם מי יפתה את אחאב, אומר שלא היה צריך השם יתברך אל מפתה יפתהו כי אם להעיר רצונו במה שיגזור חכמתו. ואם במה שאמר הרוח אני אפתנו והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו, ויתחייב מזה שנביאי השקר היו מנבאים ברוח אלקין קדישין, אם לא שהרוח והנבואה היה מכזב בהם לא בעצמם, ואיך היה אפשר מהשפע האמיתי הנקרא רוח אלקים ישפיע שקרים בנביאים?"

ב. משמעות נבואת מיכיהו, מה היה צריך אחאב להבין מן הנבואה ומה בפועל הבין מכך ואיך התייחס יהושפט לנבואה? טעונים בירור. אבל הקושי העיקרי הוא שרוח השקר יוצא מפי עליון כביכול.
להלן קטע מ"מוסר הנביאים" שנראה לנו מתמודד עם השאלה של הפיתוי שחז"ל אומרים לנו שהוא רוחו של נבואת, וכשהקב"ה מסכים לדרך זאת "ויאמר תפתה וגם תוכל", ומיד הוא מוסיף "צא ועשה כן".

הגמרא אומרת (סנהדרין קב, ע"ב) שיש לקרוא את הכתוב הזה גם כהסכמה וגם כגערה: "צא ממחיצתי כדכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני". בכיתה מתקדמת אפשר, ואפילו רצוי להביא דרך חשיבה זו והשכר בצידו. אפשר לחלק לתלמידים את הפיסקה הזו מ"מוסר הנביאים" ולקרוא יחד אתם עם כל המשתמע מכך:

"והנה יש מקום לשאול, והרי הקב"ה בעצמו אמר 'מי יפתה את אחאב', ואח"כ כשאמר רוחו של נבואת שהוא יפתה אותו, אמר לו הקב"ה שהוא

4. יתכן בהחלט שתלמידים יעשו "קפיצת דרך" וירשמו שאלות מחוברת העבודה בלי להתאמץ כלל, אך זה הרע במיעוטו ואין בכך כלום.

5. ראה שאלה בעניין כמות הנביאים לאחר שכבר נהרגו כמספר הזה ע"י אליהו בקישון.

צריך לצאת ממחיצתו כי דובר שקרים הוא. והנראה לומר דהנה בשני דרכים אפשר היה לפתות את אחאב. הדרך הראשון הוא, שיאמרו לו באמת בכל מלחמה אפשר להיות מפלה ואפשר להיות שגם אתה בעצמך תפול שדוד במלחמה, אבל כדאי הוא כבוד העם, ובכדי להשיב את רמות גלעד לישראל שאתה תסכן את נפשך בעבור זה.

והפיתוי בדרך הזה הוא אופן של אמת, והדרך השני היה לפתות אותו שהוא ילך במלחמה כי בודאי ינצח את ארם, והפיתוי בדרך הזה הוא דרך של שקר. והנה הרוח של נבות בא ואמר שהדרך הראשון אינו ראוי לאחאב. כי אז הרי מיתתו תהיה באופן של קדושה, כי הוא הלך במלחמה בעבור כבוד העם והיה מוכן למות ובלבד שיעלה בידו להשיב לעמו את רמות גלעד. והוא אינו כדאי למיתה זו. אבל כשאני אפתה אותו שינצח במלחמה אז כשימות במלחמה זו, לא תהיה מיתתו כמיתת צדיקים. ועל זה השיב לו הקב"ה שהדין עמו, אבל אם תשתמש בדרך של שקר צריך אתה לצאת ממחיצתו.

ומה שרוחו של נבות עשה הדבר הזה. וכי היה כדאי להפסיד את מחיצת הקב"ה ובלבד שיתנקם משונאו, נראה לומר שלא מחמת נקמה עשה הדבר הזה אלא בכדי לעשות גדר לשפיכת דמים, כי כשיראו סופו של אחאב, אז יפרוש העם מעבירה זו, וכדאי הוא להפסיד חלק מעולם הבא ובלבד לזכות את הרבים שלא יהיו פרוצים בשפיכות דמים" (הערת בעל "מוסר הנביאים", עמ' 342-344).

ג. אחאב מתחשב כנראה בדברים שזה עתה שמע, אך יש לו תשובה טקטית והוא משכנע את יהושפט לא לדחות את עיתוי המלחמה. כל נושא ההתחפשות רומז על תכנית כלשהי של אחאב. הוא משתף את יהושפט בתכנית הזאת. רוב המפרשים קוראים את הפסוק:

"אתחפש ואבא במלחמה, ואתה לבש בגדיך, ויתחפש מלך ישראל ויבוא במלחמה".

לפי מבנה הדברים הקטע הראשון לא יכול להתייחס ליהושפט כי כתוב "ואתה לבש בגדיך" ובסיפא כתוב שרק מלך ישראל מתחפש, לכן הרישא מוכרח לדבר על אחאב כאילו כתוב "אתחפש ואבוא במלחמה ואתה לבש בגדיך" (שמות פועל במקום פעלים נטויים "אתחפש ואבוא").

יש פרשנים המסתמכים על דברי יוסף בן מתתיהו ומפרשים שבעצם אחאב הוריד את בגדי המלכות ויהושפט לבש את בגדי אחאב כדי להטעות את האויב. התכנית של אחאב הייתה להפיל את שריון הרכב של בן-הדד במלכותו. לאחאב, כנראה, היה ידוע שבן-הדד מחפש אותו אישית, והוא מתכוון להפנות את עיקר הקרב נגד אחאב אישית, לתפוס אותו, להרוג אותו ולגרום לכניעה, או להפסקת ההתקפה של ישראל (וע"י כך יתבטלו כל ההסכמים הקודמים עם אחאב).

יהושפט מלך יהודה בלבוש מלכות (שלו או של אחאב) יהיה במרכז החזית, אחאב עם הרכב שלו יהיה באגפים, ולפי סימן מוסכם, כאשר הארמים יתקרבו למלך יהושפט ולחייליו, יזעיק יהושפט את אחאב והוא יתקוף מן האגפים את חיל ארם המופתע. במובן מסוים מלך יהודה הוא פיתוי למשוך את אש האויב ולהכניסו במלכותו. הפיתוי לא הצליח, כי הארמים גילו שלפניהם מלך יהודה (או

לפי החיילים ששובבו את יהודה, או בדרך אחרת) ונסוגו מיד, כי אין להם עניין ביהודה. ועוד יותר מזה, הפיתוי לא הצליח, לא בגלל הארמים, אלא כי "מאת ה' הייתה זאת" - "ואיש משך בקשת לתומו" והשאר ידוע.

ד. מעשה הגבורה של אחאב ראוי לדיון ולהשוואות היסטוריות, ראה שאלות. איך נגמר הקרב? לא כתוב שהארמים ניצחו וגם לא נאמר שהם ניצלו את תוצאות הנסיגה, סימן שהם לא ניצחו בקרב. מאידך, גם צבאות ישראל מתפזרים בלי להשיג את היעד.

ה. בפרק הזה אנו מגיעים לסיום מלכות אחאב, וגם לסיום תקופה. רצוי איפוא לדון בסיכומם של הדברים על אחאב ודורו. ראוי להקדיש זמן ולאפשר לתלמידים להתבטא ולהביע את תחושותיהם והרגשותיהם. בנספח, הבאנו קטע מ"דעת מקרא" המסכם את נושא אחאב.

ו. הפרק מסתיים גם בסיכום תקופת יהושפט ופתיחת תקופת אחזיה. בקשר ליהושפט יש להיעזר בדברים הנאמרים בדבה"ב י"ז-כ'. אפשר לתת לתלמידים לקרוא בעצמם ולכתוב סיכום בנקודות על כל הדברים החיוביים שמסופרים על יהושפט ועל טעותו שהשתתף עם אחאב במלחמה אבודה מראש: "הלרשע לעזור ולשנאי ה' תאהב, ובזאת עליך קצף מלפני ה' אבל דברים טובים נמצא עמך..." (דבה"ב י"ט).

ביבליוגרפיה

אופנהיימר, בנימין (1974). "אחאב ומיכיהו בן ימלה", **שיחות במקרא** א, עורך: בנימין צביאלי, הוצאת רשות השידור והחברה לחקר המקרא בישראל, ירושלים, עמ' 230-231.

אררט, ניסן (תשמ"ח). "מיכיהו בן ימלה ונביאי השקר", **בשדה חמד**, עמ' 227. אררט, ניסן (תשמ"ח). "נביא ומלך, אמת וחסד בספר מלכים (עיון בסיפורי אליהו ואלישע)", **בשדה חמד**, עמ' 27-43.

אררט, ניסן (תשנ"ז). "סיפור מות אחאב כדרמה הירואית", **הדרמה במקרא**, המרכז העולמי לתנ"ך, ירושלים, עמ' 327-340.

נספחים

מסכת סנהדרין לט, ע"ב

ר' יעקב בר' חנינא: "באבד רשעים רנה" – אמר רבי אחא בר חנינא: "באבד רשעים רנה" – באבד אחאב בן עמר רנה. יומי חדי קודשא בריה הוא במפלתו של רשעים? הכתיב "בצאת לפני החלוצ ואמרים הודו לה' כי לעולם חסדו" ואמר רבי יונתן: מפני מה לא נאמר בהודאה זו "כי טוב" – לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתו של רשעים. דאמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: מאי דכתיב "ולא קרב זה אל זה כל הלילה" יבאוהו שעה בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקדוש ברוך הוא, אמר להן הקדוש ברוך הוא: מעשה ידי טובעין ביים ואתם אמרים שירה לפנינו? – אמר רבי יוסי בר חנינא: הוא אינו שש אבל אחרים משיש. דיקא נמי, דכתיב "ישש" ולא כתיב "ישוש" שמע מינה. "והזנות רחצו וע" – אמר רבי אליעזר: למרק שתי חזיונות – אחת של מיכיה ואחת של אליהו. במיכיה כתיב "אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה' בי". באליהו כתיב "במקום אשר לקחו הקלבים את דם נבות".

תמצית מסיכום דמותו של אחאב, לפי "דעת מקרא" (עמ' תלט)

אחאב מצטייר כדמות 'קטבית' ה'פוסחת על שתי הסעיפים'. הוא מושפע מאיזבל אשתו, אך גם מאליהו הנביא. הוא היה גדול בחטאו אך גם גדול בתשובתו המרשימה. חז"ל דרשו את שמו "אחאב אח לשמים ואב לעבודה זרה". הוא הנהיג מדיניות חוץ שקולה והתייעץ עם זקני הארץ, דאג לכבוד ישראל ושמר על יחסי שלום עם ממלכת יהודה. הוא היה גיבור שלום, אך גם גיבור מלחמה ויצא בראש צבאותיו למלחמות. במלחמתו האחרונה בה מצא את מותו הוא לא נטש את עמדת הפיקוד גם לאחר שנפצע אנושות כדי לאפשר לחילו נסיגה בטוחה. הוא בנה ערים רבות ופיתח את עיר הבירה שומרון. למעט ימי הבצורת ימי מלכותו היו ימי עושר ורווחה.

"המבלי אין אלוקים בישראל אתם הולכים לדרוש בבעל זבוב?" מלכים ב' פרק א'

רקע

היחידה שלנו פותחת במצב המדיני בעקבות מות אחאב "ויפשע מואב בישראל". מעיר על כך הרלב"ג שזה חלק מהעונש על התנהגותו של אחזיה:

"סיפר זה להעיר שיותר רעות היו פעולות אחזיה מפעולות אחאב, כי אחאב שב קצת מרוע מעשיו אבל זה היה מחזיק בכל אותן הפעולות הרעות שעשו אביו ואמו וכאילו היה זה סיבה שפשע מואב בישראל ולא נתנו למלך ישראל המס שהיו נותנים לו".

הכתוב אכן מדגיש "וילך בדרך אביו ובדרך אימו ובדרך ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל". אנו עדים איפוא לסימני ההתפוררות של בית אחאב. הכתוב מדגיש ומספר עד היכן הגיע קלקולו ורשעותו של אחזיה עד שהיה נזקק לקבל ברכה או עצה לגבי עתידו הבריאותי. במעשה זה מגיע חילול השם לשיאו וכשיש חילול השם אנחנו נזקקים מחדש לאליהו המקנא לה'. במלחמה בחילול השם מסתיים תפקידו של אליהו בסיבוב הזה. אמנם אלה הפעולות האחרונות של אליהו לפני שניפרד ממנו. גם כאן יש הרבה "אש" למרות ש"לא באש ה'".

השיקולים הדידקטיים

פרק זה נוח ללמידה ויש בו זרימה של האירועים, אך שריפת שתי קבוצות השליחים מעוררת תהיות ומצריכה עיון ודיוק בכתובים כדי להבין במה חטאו שרי החמישים וחמישיהם, שמילאו פקודה של מלכם שלכאורה לא נראית כפקודה בלתי חוקית בעליל. התלמידים יתקשו להבין את מעשי אליהו, ויתר על כך מניין לוקח אליהו את הרשות לעשות מעשה חמור כזה, האם האש הזאת יורדת בלי

לוקח אליהו את הרשות לעשות מעשה חמור כזה, האם האש הזאת יורדת בלי ציווי אלוהי, או כאשר הנביא אומר והדברים מתרחשים, הרי אין ספק שאליהו פועל ברשות ובסמכות.

לפני שניכנס לבירור סוגיות קשות אלו יש להביא לפני התלמידים את האירוע כולו באמצעות שקף, או באמצעים אחרים ורק לאחר עיון ראשוני בתמונה הכוללת אפשר להיכנס לבירור הפרטים. בנספח הבאנו תרשים לקריאה ראשונה ומכאן ואילך יש לטפל בכל קטע בנפרד. אנו ממליצים להיעזר במאמרו היסודי של הרב סמט ולהתמקד בחלק מן העניינים הנידונים (תלוי בזמן שהמורה רוצה להקדיש ליחידה קצרה זו).

להלן השאלות המרכזיות שדורשות עיון, אולם ניתן להפקיד חלק מהדברים כמשימות לעבודות בבית:

א. מדוע השליחות היא לא ישירות לאחזיה (ורק בסוף הוא יפגוש אותו)? מדוע לסבך אנשים נוספים?¹

ב. השליחים פוגשים את אליהו ומקבלים את המסר. הם מזדהים איתו וחוזרים אל המלך מילה במילה על דברי הנבואה, רק כשבהתחלה כשיצאו לדרך הזדהו עם דברי מלכם ולכן אליהו אומר להם "אתם הולכים לדרוש בבעל זבוב" ואילו כעת הם אומרים למלך "אתה שולח לדרוש בבעל זבוב". ההזדהות שלהם עוברת לאליהו וכנראה הם כבר פוסלים את עצמם לשליחות כזאת ולכן מיד כשפגשו את אליהו ושמעו את דבר ה' הם שבים למלכם ולא ממשיכים בדרך, כדי לא להיות מסייעים לעוברי עבירה. לסיכום, השליחים האלה האמינו לדברי אליהו ובכך הם מקדשים את שם ה'.

ג. אחזיה ויתר על שליחות לבעל זבוב וכעת הבעיה היא אליהו, מה מטרת אחזיה בשליחת הקבוצה הראשונה של חמישים איש עם מפקדם? האם להביא אותו כדי להענישו על מרידה במלכות, או על פגיעה בכבוד המלך, כלומר לחסלו ובכך **כאילו לבטל את הנבואה** (ראה קטע ממאמרו של סמט בנספח), או שאחזיה מרגיש נפגע ששליחות כזאת לא נמסרת לו אישית והוא רוצה שאליהו יעמוד בפניו ויגיד לו את כל מה שיש לו להגיד - לא באמצעות שליחים.

ד. קבוצת השליחים הראשונה יוצאת לדרכה. שר החמישים עולה אל אליהו. הוא קורא לו בשם "איש האלוקים", על זה אין ויכוח. יש פקודת מלך: "המלך דיבר רדה", דיבור המלך הוא צו. אליהו טוען "אם איש אלוקים אני..." אז היית צריך לדבר איתי אחרת, אבל מכיוון שלא עשית כך תרד אש מן השמים וכו'. השאלה שוב - מה בדיוק חטאו הגדול של שר החמישים ומה חטאו החייליים שבכלל לא עלו? מוכרחים לומר ששר החמישים מזדהה עם המלך ומצפה לכניעה של אליהו. הוא לא אמר אפילו "רדה אל המלך" אלא "רדה בלבד" דהיינו אנחנו רוצים להענישך - קיבלנו פקודה להורגך, זוהי כבר פקודה בלתי חוקית בעליל (כי הוא איש האלוקים). דברי אליהו הופכים לצו אלוהי והאש שורפת את השר ואת חמישיו.²

1. אמנם כאשר ה' שלח את אליהו לבשר על סוף הבצורת הוא שלח אותו ישירות לאחאב, אך אליהו עושה את שליחותו באמצעות עובדיה. לעומת זאת, כאן השליחות היא לכתחילה רק לשליחים, השליחים האלה שהם שליחי אחזיה יהפכו לשליחי אליהו וימסרו לו את דבר הנבואה.

2. מעניינת השערתו של בעל "דעת סופרים" שחושב שהכוונה אינה לכל חמישים האיש, אלא לשרי העשרות, אלה שפקדו על האנשים והייתה להם האפשרות לציית לאליהו, מה שאין כן החיילים הפשוטים. לכן נראה ממה שנכלל "ותאכל אותו ואת חמישיו" ולא נאמר כל אנשיו.

השאלה היא האם בין האמירה והביצוע הייתה שהות לשר החמישים לבקש על נפשו? אנו חייבים להניח שהיה איזשהו פסק זמן ורק כאשר לא הייתה תגובה ירדה האש. ההכרעה האלוקית הייתה ברורה וחד משמעית ולכן מדהים שהמלך לא נכנע עדיין ולא הבין שלא משחקים באש.

ה. לגבי הקבוצה השנייה, השאלה אל אחזיה – מדוע חזר על שליחת עוד חמישים איש? אחזיה איננו מוכן לוותר ולא מתרשם מהאירוע הקשה. השאלה היא לגבי הקבוצה השנייה, מדוע אנשיה לא למדו את הלקח מהאירוע של הקבוצה הראשונה? שר החמישים השני לא עולה אפילו אל ההר, אלא קורא לו מלמטה, לא רק זאת הוא מבקש ציות מיידי לדברי המלך "מהרה רדה". גם הוא איננו אומר לאיזו מטרה. העונש חוזר על עצמו.

ו. הקבוצה השלישית: כאן אנו עדים לשינוי יסודי בגישתו של שר החמישים:

1. הוא עולה אליו.

2. הוא כורע על ברכיו.

3. מבקש על נפשו ונפש חייליו.

הוא אינו אומר מה על אליהו לעשות, רק "תיקר נפשי בעיניך", זה אמנם מובן מה שהוא מבקש, אך הוא אינו מוציא זאת מפיו. בינתיים נצטווה אליהו להיענות לבקשה לרדת איתו ולא לירא מפני שר החמישים (או מפני המלך). ואכן, אליהו ממלא את שליחותו והמלך לא מגיב, אך גם לא חוזר בתשובה ולכן הנבואה מתקיימת "וימת כדבר ה' אשר דיבר אליהו". ויש לדייק בכתוב המדגיש "וימת כדבר ה'", לא דווקא מן המחלה. כל מעשה אליהו מקבלים כעת אישור סופי, לא רק שחילול ה' נמנע אלא התקיימה כאן פעולה גדולה של קידוש שם ה' ברבים והחוטאים קיבלו את עונשם.

לסיכום הנימוקים למעשה אליהו (שריפת המשלחות):

א. לאליהו דין "נרדף", יש גזר דין מוות על ראשו ולכן הוא חייב להציל את עצמו באמצעים העומדים לרשותו. (שרי החמישים התכוונו להרוג את אליהו, ראייה לכך: ה' אומר לאליהו "רד אתו אל תירא מפניו" - אל תירא משר החמישים השלישי, משמע הקודמים התכוונו לפגוע בו).

ב. אליהו שורף אותם כדי להוכיח שדבר ה' אמת. (התפלל כמו משה רבנו בעניין קורח כדי לאמת את נבואתו).

ג. שר החמישים הראשון והשני היו בדיעה אחת עם אחזיה ורצו לחסל את אליהו כדי לחסל את דבר ה' שבפיו, לכן על אליהו להענישם.

ביבליוגרפיה

סמט, אלחנן (תשס"ג). "אחזיה", פרקי אליהו, הוצאת מעליות, ירושלים, עמ' 484-414.

נספחים

פירוש רלב"ג למלכ"ב פרק א'

איש האלהים המלך

דבר רדה – ידמה מדבריהם שהם היו רוצים להביאו עמהם בהכרח מצד מצות המלך, ולזה אמרו לו שיבא במצות המלך. והרגיש אליהו מענינם, שהיה דעתם, שאם לא יסכים ללכת מעצמו, יקוהו בכח למלאת מצות המלך; ואז אמר להם, כי מאחר שהם קוראים אותו 'איש האלהים', הנה מזה הצד אינו תחת המלך, ולא יועילו בחזקם עמו; ולזה אמר **ואם איש אלהים אני תצא אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמשיך**. ולפי שהשר השני דבר אליו גם כן, באופן שדבר אליו הראשון, עשה אליהו שירדה **אש מן השמים** גם כן, ואכלה אותו ואת חמשישיו. אמנם השר השלישי לא הראה שיבא אליו בכח, אך בא אליו בתחנונים, ולזה לא עשה אליהו דבר כנגדו.

פירוש אברבנאל למלכ"ב פרק א' (ט) והנה אחזיהו

שלח שר חמשים וחמשישו בעד אליהו וצוה אותם שיביאוהו בחזקה אם לא ירצה לבא בשמרון, כי ידע המלך שמפני איזבל אמו לא היה נכנס שמה זה ימים רבים, ולכן לא נזכר ענין אליהו במלחמות בן הדד ובמלחמת רמות גלעד. והנה שר החמשים אמר לו איש האלקים המלך דבר רדה, לא אמר המלך דבר שתלך לראותו כי חולה הוא על המטה כי אם המלך דבר רדה שתדד מראש ההר, כי אינו רוצה שתשב שם מתבודד. ולפי שראה אל הו' שהיה שר החמשים מכין אנשיו להורידו בחזקה באף ובחמה וכדי בזיון וקצף, (י) אמר אם איש אלהים אני כמו שאתה אמרת, אינני משועבד למלך ואיני תחת ידו, כי עבד אלקים אנכי, ואם העינין כדברי תצא אש אלקים מן השמי' ותאכל אותך ואת חמשיך, כדי שתדע שיש אלקים שובטים בארץ. (יא) ולפי שבא שר חמשים אחר והוסיף על חטאתו פשע, באמרו כה אמר המלך מהרה רדה בזדון ובגובה לבו, השבו כמו שהשיב לראשון ונשרפו כלם שם. והנה בחר אליהו להוריד האש עליהם ולשרפם, לפי שבהר הכרמל הוריד האש מן השמים לעיני אחאב ולעיני כל עבדיו, ואחרי שהמה ראו הנס האלקי ההוא בעיניהם ולא שתו לב אליו ובאו לפניו בזדון ובגובה לב, היה מענשם שישרפו באש, כי כל הקרב אל מקדש השם יומת, והנביא היה מקו'ש השם. ואין ספק שאליהו חשב שאחזיהו היה רוצה להרגו, ולכן התאמץ לנקום נקמת נפשו ולשרוף שרי החיל כדי שאחזיהו יפחד מלפניו ולא ישלח ידו בו, וכן היה דעתו לעשות לכל אשר יבא אליו.

אולם זיקה זו שבין הנביא עצמו לבין הנבואה שבפיו, נתגלגלה גם בתפיסה שלילית של מתנגדי הנבואה: הם סברו כי פגיעה בנביא גופו תהא פגיעה בנבואתו ותגרום לביטולה. מכאן ניסיונם של כמה מלכים במקרא לפגוע בנביאים ואף להרגם, לאחר שהללו נשאו נגדם נבואת פורענות. אין זה רק ניסיון לסתימת פה של גורם אופוזיציוני, כפי שהדברים נתפשים על ידי אדם בן ימינו. יש כאן כוונה 'מטפזית' לבטל את דברו הרה האסון של הנביא.¹⁸

נראה כי גם על פי תפיסתו של אחזיה, השוכב חולה במיטתו והחרד בוודאי מפני התגשמותה של נבואת הפורענות שנשלחה אליו מאת אליהו, מהווה הפגיעה באליהו מעשה המבטל את תוקפה של הנבואה שבפיו. הוא שולח את חייליו לפגוע באליהו, כדי להבטיח את רפואתו ממחלתו. ההתנגדות ל'איש האלוהים' היא אפוא ביסודה התנגדות ל'דבר האלוהים'; המאבק כנגד הנביא הוא ניסיון לסכל את קיום נבואתו.

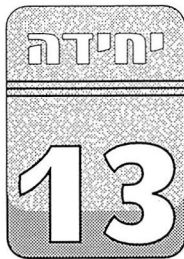
הבחנה זו במניעיו של אחזיה, המוסיפה היבט חדש למחצית השנייה של סיפורנו, מאחדת את כל חלקי הסיפור סביב נושא אחד - ניצחון דבר ה' את מתנגדיו, עד להתקיימותו המלאה:¹⁹

במחצית הראשונה של הסיפור, מתגלה דבר ה' באמצעות אליהו וכובש את מלאכי אחזיה. הללו זונחים את שליחות מלכם, והופכים לשלוחיו של אליהו הנושאים את דבר ה' אל מלכם. זהו ניצחון ראשון של דבר ה', והוא ניצחון כפול: ראשית, הוא קוטע את מעשה חילול השם שנעשה על ידי אחזיה, ומונע את השלמתו. שנית, דבר ה' מובא לידיעת אחזיה בעל כורחו, על ידי מלאכיו שלו. ניצחון כפול זה נתאפשר הודות לתשובתם של מלאכי אחזיה והתמסרותם לדבר ה' שבפי אליהו.

במחצית השנייה של הסיפור עוברת היזמה אל אחזיה. ניסיונו לסכל את קיום הנבואה נגדו הוא באמצעות פגיעה בנושא הנבואה - באיש האלוהים. זאת, מתוך אמונה כי קיום הנבואה תלוי בקיום נושאה. 'דברו' של המלך המתגלה ב'דברו' של שר החמישים הראשון (שתי הופעות) נועד לפגוע בנביא, המצטווה לרדת מראש ההר. אולם מייד מופיע 'דברו' הנגדי של איש האלוהים, ולמרות יתרון כוחם הארצי של המלך ושלוחיו (המתבטא בכפל הופעת המילה המנחה לעומת הופעתה היחידה בתגובת אליהו) גובר 'דברו' של הנביא וגזרתו מתקיימת בנס האש היורדת מן השמיים. עזות מצחו של שר החמישים השני גוברת ביחס הפוך לחולשת הופעתו אל מול איש האלוהים. 'דברו' של שר זה אל מול 'דבר' הנביא מוצבים כאן הופעה מול הופעה. סופה של המשלחת השנייה הוא כשל הראשונה. 'דבר' איש האלוהים גבר גם הפעם. ניצחונו של איש האלוהים במאבק שמנהל המלך כנגדו מתמצה בבוא שר החמישים השלישי: 'דברו' של שר זה אינו אלא הבעת כניעה לאיש האלוהים. או אז מופיע 'דבר' מלאך ה', המצווה על אליהו להיענות לתחנוניו של שר זה ולרדת עמו אל המלך. לאחר ניצחון איש האלוהים את המתנכלים לו (המלך ושלוחיו) באמצעות 'דברו' שלו, חוזר 'דבר ה' ' ומופיע לקראת סיום הסיפור. ניצחונו הסופי של דבר ה' מופיע בעקבות ניצחון נושאו, הנביא, על מתנגדיו. אליהו משמיע את דבר ה' באוזני אחזיה עצמו, ודברו זה של ה' ממחר להתקיים במציאות כפי ש'דיברו' הנביא. (עמ' 472

הבזקים מפינות המוזיאון - תחנות עבודה

"ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים"

חילופי משמרות אליהו - אלישע

פרק ב'

מבוא

הגענו לפרק הפרידה מאליהו והעברת התפקיד לאלישע. זה אחד מן הפרקים מלאי הוד ומסתורין ואין עוד כדוגמתו במקרא¹. הפתיחה היא חגיגית ומוסרת את תמצית האירוע של עליית אליהו בסערה השמים². העלייה נעשית בביצוע ה' בעצמו "ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים". זה מאותם הפרקים שגם כשאנחנו גומרים ללמוד אותו ולעייין בו, אין אנחנו יודעים יותר משידענו קודם, אבל אנו חשים יותר את גודל האירוע ואת התפעמות המעורבים בו. מה שאנו לומדים הוא בשה"כ שלפנינו דמות נצחית שלא מתה, אליהו נלקח חי שמשמעותו היא כפי הנראה שתפקידו לא תם. הכתוב מעיד שעוד הוא עתיד למלא שליחות של גאולה לעתיד לבוא (מלאכי ג', כג)³.

מכאן באו חז"ל והוסיפו פרקי חיים לאליהו. אליהו חי בקרבנו ברוח העם ומשמש השראה מתמדת לאנשים גדולים וקטנים בשעות של מצוקה. אנחנו מביעים געגועים לאליהו המבשר בשורות טובות ואת הבשורה הגדולה מכולם של בשורת ציון וירושלים ובינתיים "אשרי מי שראה פניו בחלום, אשרי מי שנתן לו שלום והחזיר לו שלום" (מתוך פיוט למוצ"ש)⁴.

1. אמנם על חנוך בתקופת בראשית נאמר שהוא איננו "כי לקח אותו אלוקים", אך אין סיפור לעומת זאת, אצל אליהו יש פתיחה נסערת של האירוע ופרטים אחדים בלתי מבוארים לקורא.
2. ראה הערת רד"ק בקשר לסערה.
3. כך גם לגבי מכתב אליהו ליהורם, דבהי"ב כ"א, יב.
4. במקרא נזכר אליהו לאחר עלייתו עוד פעמיים, פעם בדבהי"י - המכתב מאליהו שהגיע ליהורם בן יהושפט (דבהי"ב כ"א) ופעם בשליחותו של אליהו בסוף ספר מלכים, ברם אליהו מופיע

השיקולים הדידקטיים

אנו ממליצים ללמד פרק זה בדרך פרונטאלית ובהשתתפות פעילה של התלמידים. הסיפור מרגש וכאמור, אין לו אח ורע במקרא על שלושת חלקיו. אנו מציעים לחלק את שני השיעורים (או שלושה) לארבעה חלקים ורק לאחר שמיצינו כל חלק לעבור לחלק הבא.

החלקים הם:

1. סיור הפרידה מבני הנביאים במקומותיהם.
2. עליית אליהו בסערה השמים והפרידה מאלישע.
3. אלישע מתקבל ע"י חבריו כממשיכו של אליהו רבם.
4. מעשי אלישע.

להלן מספר נקודות שיש להתעכב עליהן ולהביא את התלמידים לעיון מעמיק בקטעים:

1. סיור הפרידה מבני הנביאים: פירושים שונים ניתנו למטרת הסיור הזה, אך נראה לנו שהפירוש שמתקבל ביותר הוא זה שמסביר שאלהו יודע שהגיע זמן סיום שליחותו וכנראה שאין הוא מיידע על כך את יורשו, אלישע⁵. אך אלישע יודע זאת ממקור נבואה משלו. אליהו מחליט לעשות "סיבוב פרידה" אצל בני הנביאים הנמצאים באזור הסמוך לירדן⁶. אליהו חשב שלא לשתף אף אחד באירוע (מתוך ענווה, עפ"י רש"י, או אולי מתוך פחד שאלישע ינזק כי היו שם מראות אלוקים, כמו מרכבות אש וכד'), אך עקשנותו של אלישע משכנעת אותו למרות שהוא מבקש בכל תחנה לנסות ולהשאיר את אלישע יחד עם בני הנביאים. בני הנביאים גם הם יודעים את העתיד לקרות וכדברי האברבנאל - מרוב השפע שהיה באלהו הושפעו גם בני הנביאים ולכן המידע הסודי הזה מגיע אליהם. ואכן, אחרי שנגזר עליהו, נסתלקה מהם רוח הנבואה, ולכן הם אינם יודעים היכן אליהו ומציעים לחפש אותו. אלישע שהיה נוכח ראה וידע, אך לא יכול היה לספר להם, כי הוא ראה מה שראה בזכות היותו ממשיכו של אליהו.

2. וכך אנו מגיעים לירדן, מנגד חמישים איש מבני הנביאים עומדים וצופים ושניהם עומדים על הירדן. כנראה בני הנביאים רואים את נס המעבר כאשר המים

במדרשים וביצירת העם במשך הדורות ואי אפשר ללמוד את הפרק ולהתעלם מכל מה שנוצר לאחר תקופת המקרא. הפנינו כמה שאלות לתלמידים בנידון והרופה להרחיב יעניין במאמרו המסכם של הרב סמט (ראה ביבליוגרפיה) ותבוא עליו ברכה, אך לא עליך המלאכה לגמור ואנו ממליצים שיהיה בבחינת "תנא ושייר".

5. הקושי בפירוש זה הוא שאלהו חוזר בכל שלוש התחנות ואומר "כי ה' שלחני עד בית אל...", "ה' שלחני יריחו...", "ה' שלחני הירדנה..." משמע שיש כאן יותר מסיוור של פרידה, יש כאן שליחות ואולי המפרשים שמוצאים סיבות לכל מקום ומקום צודקים, ראה אברבנאל ואחרים.

6. יש מפרשים המסבירים את הביקור במקומות האלו כביקור פרידה ממקומות סמליים הקשורים בעם ישראל ובאמונתו: בית אל - שער השמים, יריחו - נס הכיבוש, גלגל - מילת בני ישראל. בכל המקומות האלה היה גילוי שכינה והם מקומות של השראה.

נחצים ושניהם עוברים בחרבה. אך מכאן ואילך כשחוצים את הירדן אין איש ואליהו יוזם כעת שיחה ומציע לאלישע שיבקש את בקשתו האחרונה ממנו. אלישע לא נדהם והבקשה שלו מוכנה, כאילו מראש. היא קצרה וחד משמעית. אליהו נראה כאילו הופתע מהמשאלה ולמעשה התשובה כביכול לא בידיו והוא רק נותן את ברכתו - אם תראה מה שעתיד לקרות מיד הרי משאלתך מתקבלת, אך אם לא תראה אז מן השמים עיכבו את משאלתך. את בקשת אלישע פירשו חז"ל בדרכים שונות⁷. חלק מהמפרשים מסבירים שאלישע באמת רוצה כפליים ממה שהיה באליהו (אליהו החיה מת אחד, אלישע יחיה שניים וכו') אנחנו מציעים לעיין בנספח מ"מקדש מלך" ולהציע לפני התלמידים מספר פירושים וכל אחד יבחר את המתקבל על דעתו "כפטיש יפוצץ סלע".

3. רגע הפרידה, הכתוב (פס' יא) מקמץ במילים ומספר לנו את הרגע של הפרידה ו"במפלא ממך על תדרוש". אנחנו רק עדים למה שקוראים ודי לנו בכך. אלישע זוכה לראות מה שלא ראה אף אחד בדורו, והצעה היוצאת מפיו "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" הופכת לזעקת פרידה נצחית מגדול הדור. המשמעות של ביטוי זה היא שאליהו הוא רכב ישראל, דהיינו עוצמת ישראל, ובזכותו - ישראל הוא מה שהוא, ומכאן המשמעות הנצחית של אמירה זו. סוד כוחו של ישראל טמון בתמונה הזאת ובאמירה הזאת.

4. אלישע מגיב כבן שאביו נפרד ממנו וקורע קריעה - סמל של היפרדות. אך באותו רגע הוא מרים את אדרת אליהו ומתחבר מחדש אל רוחו של אליהו ורוצה לחזור לבני הנביאים שמחכים לו מעבר לנהר. והנה הוא עושה כמעשה רבו וחוצה את הירדן. בני הנביאים הרואים את אלישע חוצה את הירדן, כרבו, אך בלי רבו אומרים את המשפט שכה ציפינו לו "נחה רוח אליהו על אלישע". במשפט זה הם מאשרים שאכן אלישע הוא הנבחר ע"י ה' להיות היורש המוכר של אליהו ותהליך ההקדשה של אלישע לנביא הסתיים (התחיל בשדה בהשלכת האדרת על אלישע ומסתיים כעת) כאשר אלישע חוזר עם אדרת אליהו ופוגש את בני הנביאים. כעת מסתיימת המשימה שהוטלה על אליהו "ואת אלישע בן יהושפט מאבל מחולה תמשוך לנביא תחתך". אלישע הוא נביא הדור אחרי אליהו (תחתיו במובן אחריו), אך הוא גם נביא מכוח רוחו של אליהו. הוא יורשו הרוחני וממשיכו עלי אדמות, אם כי כפי שנלמד בהמשך, הוא מביא כוחות רוחניים משלו וגם יוצר דפוסים התנהגותיים (יוזמות ותגובות) שונים לא מעט משל רבו.

5. בני הנביאים מקבלים את אלישע כנביאם, הם משתחווים לו, אך לא מוותרים על חיפוש רבם - אליהו. הם לא ראו מה שקרה אבל מכירים את אופיו של אליהו, "פן נשאו רוח ה' וישליכוהו באחד ההרים..." הצעתם היא הגיונית, הרי לא ישאירו את רבם תוהה בדרכים, או ח"ו קרה לו משהו חמור יותר, אך אלישע דוחה את בקשתם. השאלה העולה היא למה אלישע לא מספר להם מה שקרה

⁷ הרב כספי פותח את פרשנותו על בקשה זו במילים: "כמה נבהלו ונבעטו כל המפרשים על זה כי לא שמו ליבם להבין ספרנו הקדושים על דרך ההיגיון ולא יובן ספר בלעדי על דרך ה"ישר".

ומפסיק בכך את הדיון בעניין? לא מצאנו התייחסות מיוחדת בפרשנים ולכן נסתפק במה שמעיר "מצודות דוד", שבגלל ענוותו נמנע מלספר מראות שרק הוא היה עד להם, אך כשהלחץ גבר עליו הוא נאלץ להסכים מתוך שלא יאשימו אותו ביהירות יתירה שהרי אם אליהו יחזור אז לא נחה רוח אליהו על אלישע ולכן הסכים לחיפוש המיותרים.

6. פרשת עלייתו של אליהו השמימה מסתיימת בפעילותו של אלישע. לפנינו כעת שני אירועים. באירוע הראשון אנשי יריחו מנצלים את ההזדמנות שאלישע נמצא בתוכם כדי להתנות בפניו את מצוקתם. אלישע פותר את הבעיה ומביא חיים. בסיפור השני אלישע במצוקה, אך הוא פותר את הבעיה בדרך קשה וגורם למוות⁸. שני הסיפורים מרתקים והתלמידים עוסקים בהם בעניין רב. הקטע הראשון יוצר הרבה אמפתיה לאלישע, אך הקטע השני גורם לדחייה ומצריך הרבה מחשבה ועיון.

7. לגבי המתקת המים, אלישע איננו חוקר ואינו שואל, אלא פועל מייד. לא ברורה לנו המשמעות של המעשה שהוא עושה עם הצלוחית והמלח, אך ברור שהמים נרפאו בדבר ה': "כה אמר ה' רפאתי למים האלה" וגו'. חשוב להדגיש לתלמידים עניין זה כדי שלא יחשבו שאלישע משתמש בפעולות מאגיות. הכתוב מדגיש "וירפאו המים עד היום הזה כדבר אלישע אשר דיבר", סיפור הצלוחית החדשה והמלח הוא סמלי, אך איננו עיקר⁹. ו"מי שענה לאלישע ביריחו הוא יעננו" (בקשה מתוך הסליחות).

8. כעת לאירוע השני: הנערים מקלסים את אלישע והוא מקללם בשם ה' (בדרך כלל מברכים בשם ה'). דוברים יוצאים ומחסלים חלק מילדי העיר, הדוברים הם שליחי ה' (כמו האריה בסיפורים אחרים). הסיפור משאיר רושם קשה. חז"ל אומרים שבקללה יצר אלישע את היער ואת הדוברים כדי להעניש את הנערים ואחרים אומרים שהיער היה כבר קודם לכן. (מכאן הביטוי "לא דוברים ולא יערי").

מה חטאם של הילדים? התקלסו בו, אמרו מה שאמרו, על זה מגיע עונש מוות? אין פרופורציה בין מעשה הילדים לבין העונש. אלישע מקלל את הנערים, אך לא קובע את העונש (בשונה מאליהו וממשה) - אלא ה' מחליט על סוג העונש וזה מקטין את אחריותו לעניין. ועדיין העניין קשה, ואפשר לומר לתלמידים שאכן חז"ל התלבטו וחיפשו תשובות לשאלה זו. אין ספק שהעיתוי הוא חלק מן העניין, אלישע זה עתה השתתף במעמד עליון. הוא ראה מה שאחרים לא ראו, הוא קיבל הכרה מבני הנביאים - "נחה רוח אליהו על אלישע".

הוא מבצע את מעשה ההצלה הראשון בדרך ניסית והנה הוא בדרך לבית-אל ואז באו מילות הקילוסין. המילים הבוטות פוגעות וגם הנביא הוא בן-אדם וכך יוצאת הקללה מפיו, אך כאמור אלישע לא ביקש את סוג העונש¹⁰. רצוי להביא

8. מעניין להעיר שהסיפור הראשון בו פגשנו את אליהו היה קשור למים - לגשם, אך הוא גזר שלא יהיה הגשם, הסיפור הראשון של אלישע הוא בפתרון לבעיית מים והבאת ברכה לעיר.

9. רצוי להזכיר לתלמידים שמעין על יד תל יריחו שנקרא "תל הסולטן" מזוהה היום כ"מעין אלישע".

בפני התלמידים את התייחסות הגמרא במסכת סוטה (מו, ע"ב) להסברת האירוע ולחלוקת נטל האשמה (הטלת חלק מהאשמה על אנשי יריחו, יש להרחיב את הדיבור ולדבר על המשמעות החשובה של הסבר זה ועל השלכותיו גם לגבי ימינו. רצוי להזכיר גם את פרשת עגלה ערופה והאחריות המוטלת על זקני העיר - השלטון - שהם מצידם עשו הכל שלא יקרו אסונות ותקלות בדרך מסוג כלשהו, הכבישים תקינים, מוארים היכן שצריך, לא מסתובבים גמלים בדרך או שיש חובה להאירם במחזירי אור, הדרכים נקיות מפושעים למיניהם, יש משמר אזרחי בסביבה וכו').

המורה יחליט על איזה נימוקים הוא מדלג (וד"ל) או יסביר אותם בשפה המובנת לתלמידים. בסיכומי של דבר, הגמרא רואה פגם כלשהו בקללת אלישע והדברים טובים לסיכום¹¹. ברור שיש כאן שליחות אלוהית ושני הדובים לא זקוקים לארבעים ושניים ילדים גם אם הם רעבים מאוד ולא בא אוכל אל פיהם זה כמה ימים. מכאן שהם מבצעים שליחות ענישה ולא יצאו כדי להשביע רעבונם (כך אנו צריכים להתייחס לזה).

10. באמירת הנערים הייתה פגיעה גם באליהו ולכן האברבנאל אומר ששני הדובים אחד כנגד אליהו וזכרו נפגם ואחד כנגד אלישע שכבודו נפגע.
11. לא ברור מדוע הגמרא אומרת ש"גיריה דובים בנערים", לא מצאנו בכתובים שום רמז לכך פרט לקללה בשם ה', שממנה לא משתמע שהוא ידע מה יקרה. הכתוב אומר "ותצאנה שנים דובים מן היער", ללא כל מעורבות של אלישע, וצריך עיון.

ביבליוגרפיה

אברמסקי, שמואל (1987). "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו לאפיון ההנהגה של אליהו ואלישע", **מחקרים במקרא**, מאגנס, האוניברסיטה העברית, עמ' 68-49.

אריאל, יגאל (תשנ"ו). "עליית אליהו", **מקדש מלך; עיונים בספר מלכים**, חיספין, עמ' 232-222.

זקוביץ, יאיר (תשמ"ה). "עלה קרח עלה קרח; מעגלי פרשנות בסיפור המקרא", **מחקרי ירושלים בספרות**, עמ' 23-7.

סמט, אלחנן (תשס"ג). "עליית אליהו בסערה", **פרקי אליהו**, מעליות, ירושלים, עמ' 539-486.

סמט, אלחנן (תשס"ג). "אליהו לאחר עלייתו", **פרקי אליהו**, מעליות, ירושלים, עמ' 565-540.

נספחים

מסכת סוטה מו, ע"ב

אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר:

כל שאינו מליה ומתלה – כאילו שופך דמים. שאילמלי ליוהו אנושי יריחו לאלישע לא גירה דובים לתינוקות, שנאמר "ויעל משם בית אל והוא עלה בדרך ונערים קטנים יצאו מן העיר ויתקלו בו ויאמרו לו עלה קרח עלה קרח", אמרו לו: עלה, שהקרח עלינו את המקום. מאי "ונערים קטנים"? אמר רבי אלעזר: "שמנוערים מן המצות, קטנים – שהיו מקטני אמה. תנא: נערים היו ובבבז עזמן בקטנים. מתקיף לה רב יוסף: "ודלמא על שם מקומן? מי לא כתיב "וארס יצאו גדודים וישבו מארץ ישראל נערה קטנה", וקשיא לן: נערה וקטנה? ואמר רבי פדת: קטנה דמן נעורן! – התם לא מפרש מקומה, הכא – מפרש מקומן. "ויפן אחרי ויראם ויקללם בשם ה'". מה ראה? אמר רב: ראה ממש. כדתניא, "רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל מקום שנתנו חכמים עיניהם – או מיתה או עוני, ושמואל אמר: ראה שכולן נתעברה בהן אמן ביום הכיפורים, ורבי יצחק נפחא אמר: בלורית ראה להן בגוויים, ורבי יוחנן אמר: ראה שלא היתה בהן לחלוחית של מצנה. – ודלמא בורעיהו היתה הנה! – אמר רבי אלעזר: לא כן ולא בורעם, עד סוף כל הדורות. "ותצאנה שמים דבים מן היער ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים".

מסכת סוטה מז, ע"א

תנו רבנן: ישלשה חלאין חלה אלישע: אחד שגירה דובים בתינוקות, ואחד שדחפו לגחזי בשתי ידיים, ואחד שמת בו, שנאמר "ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו".

קטעים ממאמר "עליית אליהו" ליגאל אריאל ב"מקדש מלך"

עמ' 225-231

אמנם עלייתו של אליהו אינה צריכה להפתיע, שהרי גם בימי חייו הוא נחשב אדם שאינו מעלמא הדין. מראהו היה נורא ומדהים⁸. הוא היה חסר משפחה, חסר כתובת, בית ואחיה במציאות. הוא נישא ברוח ה' וריחף בשמים: **ורוח ה' ישאך על אשר לא אדע**⁹, ובני הנביאים אומרים: **כן נשא רוח ה'**¹⁰. אליהו היה הראשון ששרה עם המוות, התגבר עליו והחיה מת. מדוע נתפלא על שזכה בעצמו לחיי נצח?¹¹ עלייתו של אליהו השמימה אישרה את קדושתו העילאית, והוכיחה לכאורה גם את צדקת דרכו. אבל ייתכן שהכרה שמימית זו בגדולתו יש בה גם נימה של הסתייגות. אליהו היה נישא ומרומם מן הבריות ושיטתו לא ניתנה ליישום בעולם הזה עם חולשותיו, חסרונותיו ומגבלותיו, לכן נזף מן העולם – לא נמצא לאיש האמת מקום בעולם אלא בעולם האמת.

יש מספר פירושים לבקשתו המופלאה והנועזת:

א. כבחיר התלמידים ביקש אלישע פי שניים מתוך חלוקת רוח אליהו לנביאים. הוא ביקש לקבל כדין בכור, היורש פי שניים משאר האחים, ולזכות יותר משאר בני הנביאים.

ב. ברוחך, כמו שאתה פי שניים מכל הנביאים, כן אהיה גם אני כמוך.

ג. פי שניים ממך.

לכל הדעות ביקש אלישע לא את רוח עצמו, אלא להישאר קשור ברבו וברוח שהיתה עליו.³⁷

חכמים³⁸ תפשו את בקשתו של אלישע בגדולתה ושלמותה ומדדו בדייקנות היכן התקיימה ברכה זו. אולם נראה שאין צורך בחשבונאות מפורטת. בכל התחומים זכה אלישע לקבל פי שניים מרבו:

א. מספר הניסים שתואר אצל אלישע גדול ועצום - פי שניים ויותר מאשר אצל אליהו וכל אדם אחר, חוץ ממשה רבנו.

ב. אליהו מדד את הברכה שהביא בניסיו במידה ובמשורה, באופן מתון, ובניסוח שלילי: **כִּד הַקֶּמַח לֹא תִכְלֶה וצִמְחַת הַשֶּׁמֶן לֹא תִחְסַר** (י"ז יד). ואילו אלישע העניק את אותה ברכה בשפע ללא הגבלה. כברכת הנביא, **וְהִרְקֵתִי לָכֶם בְּרֵכָה עַד-בְּלִי-דִי**.³⁹

ג. ניסי אלישע פתרו את הבעיות משורשן, פדו והושיעו, בעוד שניסי אליהו השאירו את המציאות עם סיבוכיה, ורק יצרו בתוכה אפשרות של פתרון.

ד. ניסי אליהו נעשו לציבור או לנביא; ניסי אלישע נעשים בפזרנות לכלל ולפרט, לישראל ולאומות העולם, לצורך ולכאורה גם כאשר הדבר לא היה הכרחי.

ה. אליהו צימצם את פעולתו לתחום המוסרי־דתי ולא התערב בהנהגה הלאומית והמדינית. אלישע פעל בכל התחומים גם יחד. הוא טיפל ביחידים במישור האישי המוסרי, אבל ניהל גם את תנועות החברה, ובשעת הצורך לקח לידיו את מושכות ההנהגה הממלכתית והצבאית.

הרי שברכתו היא ברכת פי שניים, כפולה מברכת אליהו. בשעה שעמדה הברכה להיעלם ולהיגזז עם אליהו, דבק בה אלישע והשאירה פה בעולם בכפל כפליים. ואולם את כל זה פעל דווקא בכוח קישורו אל רבו. לכן הותנתה אפשרות האצלת הרוח הכפולה הזאת באיכות הקשר הנפשי ביניהם: **אִם-תִּרְאֶה אֶתִּי לִקַּח מֵאֵתְךָ יְהִי לְךָ כֹּן, וְאִם-אֵין לֹא יִהְיֶה**. אלישע זכה לראות את אליהו, ואליהו השיר⁴⁰ את אדרתו, אשר כבר זרק על אלישע בפגישתם הראשונה, והשאיר אותה למענו. ואכן אלישע הלך בעקבותיו, וחזר בכל מקום על ניסי רבו.

שאלותיו ותשובותיו של אברבנאל על יחידתנו

האברבנאל מקשה ביחידתנו שנים עשרה קושיות, שלא כדרכו, להלן טבלה המסכמת את שאלותיו ותשובותיו, אין המורה חייב לקבל את כל דברי האברבנאל כ"עסקת חבילה", הרשות ניתנת לו לקבל מה שנראה ולדחות מה שלא נראה ולקבל פרשנות אחרת.

השאלה	התשובה
1. מי הגיד לבני הנביאים שאלהיו ילקח ביום ההוא? (לא יתכן שכולם יתנבאו נבואה זהה).	מרב השפע שהיה באלהיו הושפעו גם בני הנביאים וידעו את העתיד בדרך נבואה.
2. אם ידעו זאת נבואה, כיצד יכלו לחשוב כי רוח ה' נשאה את אלהיו והשליכה אותו באחד ההרים או הגאיות ושלחו אנשים לחפשו?	אחרי שנגנו אלהיו נסתלקה מהם רוח הנבואה.
3. מה תכלית ההליכה לגלגל, לבית אל וליריחו?	אלהיו לא ידע באיזה מקום ילקח וביקש להילקח במקום קדוש, לכן הלך אל המקומות הקדושים הללו (בהם היו התגלויות וניסים).
4. מדוע ניסה אלהיו למנוע מאלישע ללוותו ולראות את לקחתו?	אלהיו רצה לנסות את אלישע, האם יסתפק במעלות המצויות באותם המקומות או יתעקש להגיע למדרגתו של אלהיו.
5. מדוע נלקח אלהיו דווקא בהיותו בתוך מי הירדן?	רמו לעצירת הגשמים שעשה בימי אחאב.
6. למה נלקח אלהיו בסוסי אש ורכב אש על המים? (מדוע הסערה לא מספיקה?)	רמו לאש שהוריד בהר הכרמל, ולאש שהוריד על שרי החמישים וחמישיהם.
7. מדוע אלהיו אמר לאלישע "שאל מה אעשה לך" ולא "מה אתן לך",	אלהיו ידע שאלישע יצטער מאוד על פירדתו מאיתו ושאל מה הוא יוכל לעשות כדי לנחמו.
8. כיצד העז אלישע לבקש מאלהיו להיות פי שניים ממנו וכיצד אלהיו יכול לתת לו זאת (אינו בסמכותו ובכחו)?	אלישע היה רגיל לחברת אלהיו (וכדי לזכות בחברתו עזב את כל מה שהיה לו) כעת הוא מבקש שהחברות ביניהם תימשך – שרוחו של אלהיו תדבר עימו בחלום או בהקיץ.
9. מדוע אלהיו מעלה את התנאי של הראיה? הרי ברור שאלישע יראה בלקיחתו.	כוונת אלהיו בתנאי – אם אלישע יזכך את נשמתו יוכל לראות את אלהיו לאחר הילקחו, אך אם גופו של אלישע יהיה גשמי אלהיו לא יוכל להתראות (כלומר להתגלות) אליו.
10. האם אדרת אלהיו נפלה ממנו במכוון ולאיוז מטרפה נפלה?	אלהיו השליך על אלישע את האדרת במכוון כדי להעביר אליו את השפע והנבואה שהייתה באלהיו.
11. האם אלהיו מת או חי?	לא נאמר בכתובים באלהיו לשון מיתה, גופו לא נפרד מרוחו.
12. אם אלהיו חי, באיזה מקום הוא נמצא?	הוא יושב בגופו ובנפשו בגן – עדן אשר בארץ. (וממלא את תפקידו שעדיין לא הסתיים – להשיב לב אבות על בנים ולבשר את הגאולה)

"פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו"

מלחמת שלושת המלכים במואב

פרק ג'

מבוא כללי לסיפורי אלישע

ארבעת היחידות הבאות קשורות ומחוברות ע"י פעילותו של אלישע: לעתים הוא מרכזה של היחידה ושאר האירועים סובבים סביבו, ולעתים הוא פועל ברקע המאורעות בלבד. חשוב מאוד לתת מבוא לתלמידים לפני תחילת הוראת יחידות אלה¹. לשם נוחות דידקטית חילקנו את הפרקים ג'-ח' לארבע יחידות ונראה לנו שהדבר מוצדק גם מבחינת תוכן העניינים.

כמובן, המורה ידאג לחבר את הטעון חיבור באמצעות מעשיו של אלישע ומעקב מסודר אחר פעילותו לפי קטגוריות שונות. אנו מציעים לעקוב אחר פעילות לפי הקטגוריות הבאות:

1. פתרון ניסי לבעיות של יחידים.
2. פתרון ניסי למצוקותיהם של בני הנביאים.
3. פתרון ניסי לבעיות לאומיות - להצלת העם.
4. פתרון מצוקה ללא נס.
5. נבואות טובות לעתיד הקרוב והרחוק.
6. מעורבות מעבר לעם ישראל.

יש לציין שלעתים יש פעילויות שונות הראויות להימנות במספר קטגוריות שונות. הנס לנעמן הוא דוגמא לנס שנעשה כפתרון אישי אך השפעתו היא ברמה לאומית. יוצא מן הכלל הוא עניין הנערים כפי שהתייחסנו אליו ביחידה הקודמת.

1. כדי להכין אותם לבאות ולקבל תמונה כוללת של מה שעומדים ללמוד בשיעורים הקרובים.

בכל אלישע שונה מאליהו רבו העוסק בתיקון ולא בענישה. גם לא מצאנו שעוסק במישרים בביעור עבודה זרה. יתכן שתהליך החזרה בתשובה של העם היה בעיצומו כתוצאה מפעילות אליהו².

עוד יש לשים לב שאצל אלישע לא מצאנו צו אלוקי לפני ביצוע מעשה הנס. רק לעתים רחוקות נאמר "כה אמר ה'", אך יש להבין שמעשי הנביא נעשים בדבר ה' אף בלא שקדם להם ציווי מפורש, למרות שלעתים אין הסכמה אלוקית לרצון הנביא, או אפילו קיימת התנגדות אלוקית. ראה לדוגמא, מעשה שמואל בבחירת מלך ומעשה אלישע בשליחת גיחזי להחיות את הילד³.

למעשי אלישע שייכים גם הדברים האמורים בפרק י"ג על מות אלישע ועל תחיית המת שנגע בעצמותיו. באירוע בלתי צפוי זה (שהוא אולי תמוה מכולם) מסתיימים סיפורי אלישע.

אלישע, בניגוד לאליהו, קשור לממלכה ופועל בתוכה בלי כל חשש, לעתים בתיאום מלא עם המלך ועוזר לפתור בעיות ממלכתיות - מדיניות. אלישע הוא תלמידו המובהק של אליהו. מבחינת עשיית הניסים אמנם הוא פי שניים מרבו (כפשוטו), אך הוא לא השאיר "טביעות אצבעותיו" לדורות רבים אחריו. עלינו לתת לו קרדיט על מעשיו ולהפיק לקחים שהם נצחיים ונוגעים גם לנו. אלישע קידש את ה' במעמדות רבים וע"י כך הפיץ את האמונה הרבה מעבר לדורו. הוא קידש שם שמים לעיני עם ישראל ואומות העולם ורישומו היה ניכר גם מעבר לדורו. אלישע מתייחד בכך, שנוסף לתפקידים הקלאסיים של הנביאים, להוכיח את המלכים על מעשיהם הרעים, הוא גם עוזר להם בשעות קשות מדיניות או חברתיות-כלכליות.

השיקולים הדידקטיים

ניתן ללמד את פרקי אלישע כפי שחילקנו לארבע יחידות ולמצות כל יחידה בנפרד. ברם, אנו מבקשים להציע דרך אחרת להוראת ארבעת היחידות הקשורות באלישע במישרין, או בעקיפין ולחלק את הכיתה לארבע קבוצות לימוד, כל קבוצת לימוד תלמד ביסודיות יחידה אחת במשך מספר שעות לפי לוח השעות, או בתוספת שעות ופגישות לאחר שעות הלימודים.

2. אם כי הדבר עדיין קשה, כי אחד התפקידים של יהוא היה לבער את הבעלים - ואירוע זה התרחש בתקופת אלישע.

3. דיון מפורט בעניין שליחות נבואית ודרך ביצועה של השליחות ראה במבוא לספרו של הרב אלחנן סמט, "פרקי אליהו" להלן סיום המבוא של הרב סמט בנידון, הנראה לנו כמשקף את גישתו:

"פרקי אליהו ואלישע בספר מלכים מספרים על שני נביאים גדולים, שרוב פעילותיהם כנביאים נעשו שלא על פי ציווי אלוקי אלא על פי שיקול דעתם. דבר זה כשלעצמו שבח הוא לנביאים אלו, והוא מלמד על גדולתם הרבה ועל נאמנותם על שולחם. אין להסיק מכאן כי כל אחד מהסיפורים אודות מעשיהם הוא בהכרח סיפור שבח לנביא. המעיין בפרקים אלו נדרש לקריאה רגישה, המתמודדת ללא הרף עם השאלה האם הסיפור שלפניו מכיל ביקורת על מעשהו של הנביא או שמא הוא בא לתארו כמעשה החתום בהסכמה אלוקית ללא סייג". (עמ' 18).

משימות הקבוצה תוגדרנה מראש, כולל סיכום והצגת הדברים בצורת פלקט מסכם, מצגת תיאטרלית, מצגות או במחשב או בכל דרך אחרת שיבחרו. המורה יכוון וידריך את הקבוצות, יביא לתשומת ליבם מקורות, יצלם וימציא לתלמידים הן מקורות הנמצאים בספריית ביה"ס והן מקורות שלא נמצאים. אנחנו, כדרכנו בדפי העבודה מעלים רעיונות ושאלות היכולות לשמש כגירוי לתלמיד ולכיווני חשיבה. כן נביא בנספחים רעיונות שהמורה ישלבם במשך הלימוד, או בחזרה וסיכום של כל ארבעת היחידות. אין לנו ספק ככל שתלמידיו יהיו מעורבים יותר בלמידה ובהפקת חומרי למידה, כן ילמדו יותר בחשק ומתוך תורה לשמה וגם יזכרו טוב יותר את מה שעמלו וטרחו בו, בחינת "יגעתי ומצאתי תאמיני".

המורה יעזור כרצונו בנספחים לחזרה, או שיטיל על התלמידים (המוכשרים לכך) להכין חומרים כאלה ואחרים כדי הדמיון הטובה עליו והעיקר להגדיל תורה ולהאדירה⁴. בדפי השאלות יש התייחסות לעניינים רבים והמורה יעזור בהם, תוך כדי הדיון הפרונטאלי, או יעיר את תשומת ליבם של התלמידים לשאלות מיוחדות.

מבוא

לאחר מות אחאב נחלשה מלכות ישראל הן כתוצאה מהמלחמות עם ארם והן כתוצאה מהשתתפות ישראל במלחמות נגד אשור (קרב קרקר), גורמת לכך שמואב מורד בישראל ומשתחרר מעולה⁵. אחזיה כידוע לא הגיב בגלל מחלתו וקוצר שלטונו. יהורם, אחיו, שעולה לשלטון מחליט ששמימתו הראשונה היא להחזיר את המצב לקדמותו ולהכריח את מואב להמשיך להעלות את המס השנתי. יהורם מעריך שאין בכוחו להשתלט על מואב והוא זקוק לעזרת יהושפט מלך יהודה ולעזרת מלך אדום הנמצא תחת שליטת יהודה. יש להוכיח שמישע מלך מואב ידע מראש מה שצפוי לו והניח שישראל לא תעבור בשקט על פשיעתו. מישע השאיר לנו זיכרון היסטורי נדיר (מצבת מישע), ובו פרטים רבים על מרידתו ועל מלחמותיו ונצחונותיו⁶.

החוקרים מתלבטים מתי נחקקו הדברים הכתובים במצבה, האם הם נרשמו

4. רצוי לעיין בחזרה ליחידה 17, שכוללת סיכום וחזרה על כל ארבעת היחידות ואפשר להיעזר בהם גם בתהליך הלמידה של כל יחידה בכל שלב וראה הצעתנו לתכנית "חיים שכאלה" לאלישע.

5. כידוע, מואב נכבשה ע"י דוד כמאה וחמישים שנה, לפני האירועים שלפנינו. בשנים אלה הייתה מואב תחת שלטון ישראלי שהתבטא בהעלאת מס. הכתוב מציין את הכמות האדירה של הצמר שנמסר לישראל מידי שנה בשנה. אין ספק שמהצמר הזה התפתחה תעשיית טקסטיל ענפה שהעשירה מאוד את כלכלת ישראל ולכן ישראל לא יכולים לוותר בקלות על השליטה במואב. יהורם חייב לעשות מאמץ להחזיר את השליטה על מואב ומכאן המלחמה. המלחמה לא הצליחה, ואכן זה הורגש היטב בישראל – מצד אחד ארם שלוחצת ומצד שני חסרה ההכנסה של מואב, התוצאה היא המצוקה הכלכלית והרעב שנגיש בפרקים הבאים.

6. כמובן שיש להתייחס בערבון מוגבל לתיאורים המוצעים במצבה, כי לא תמיד הם אמת היסטורית, אלא יותר משאלות לב שלא מומשו בפועל.

לפני מה שמסופר בפרקנו, או לאחריו. מה שברור שמישע אכן החרב והרס עד תום הרבה מן ההתיישבות הישראלית שהייתה בעיקר בשטח הצפוני של מואב והרי הגלעד. מעשי מישע נותנים תשובה במידת מה על הוראתו של אלישע להכרית כל עיר מבצר ולהפיל כל עץ טוב ולסתום מעיינות מים. זהו הרקע לאירועים המסופרים בפרקנו.

מוקדי עיון ולימוד מרכזיים

א. הפרק פותח בהצגת המלך יהורם בדרך די חיובית לגבי עברו, במיוחד לגבי אימו איזבל, שהיא עדיין חיה וקיימת, אך יהורם כבר אינו חושש ממנה ומסיר את מצבת הבעל המרכזית שכנראה הייתה בארמון המלוכה, או במקום מרכזי בשומרון.⁷

ב. יהורם פונה לגיסו, יהושפט, ומבקש את השתתפותו. יהושפט מרגיש מחויבות לא רק משפחתית, אלא יש לו גם עניין משלו להשיב את מואב לישראל ולמנוע התפוררותה של מלכות ישראל בכלל ושל ממלכתו הוא כתוצאה מכך. יחד עם זאת הוא רוצה לשמור על אדום שלא תלך בעקבות מואב.⁸ מלך יהודה מסכים וכמובן זה כולל את המלך הווסאל, מלך אדום. מלך ישראל שואל "איזה דרך נעלה", דהיינו איך נפתיע את מואב ותשובתו של יהושפט היא "דרך מדבר אדום". זאת הצעה שיש בה קושי לביצוע, אך יש בה הפתעה מבחינת מואב, כי מואב בוודאי ביצרו את הגבול המערבי מול ישראל ויהודה, אך בוודאי לא ביצרו את גבולם הדרומי עם אדום.

התכנית מתקבלת, יוצאים לדרך, והדרך אורכת שבעת ימים ואז מתגלים הקשיים ל"קואליציה"⁹. המצוקה קשה ויהורם מלך ישראל, היוזם את המהלך, נראה מיואש. יהושפט שקיבל חינוך אחר, ויודע מה עושים בשעות מצוקה כאלה, מבקש לדרוש את ה' באמצעות נביאי אמת הנמצאים בישראל. לאחר שמתברר שגם אלישע הנביא בחזית, מתקבלת הצעתו של יהושפט והפנייה אליו נתקלת

7. ראוי לציין שיהוא במסגרת המהפכה יהרוג אותו בחטאי אביו ואימו ולא בחטאיו הוא, ראה פרק ט' מפס' כב). יחד עם זאת, אין סתירה בין מה שהכתוב מציין אצלנו בדרך די חיובית לגבי שורשיו לבין מה שהכתוב מספר לנו בפרק ט'. עלינו לציין שעצם הדבר שיהוא פוגש את יורם בחלקת נבות מוכיח שהוא ממשיך ליהנות מהגול של אביו למרות שהוא יודע בוודאות איך חלקת השדה הגיעה להיות רכוש של אביו - אחאב. ועוד יותר מכך, בעיונינו בפרק י' אנחנו רואים שחזרה הפריחה לנביאי הבעל ולמרות שאליהו הרג ארבע מאות מהם הרי בתקופת מלכות יהורם הם היו רבים מחדש ויהוא נאלץ להשתמש בעקבה (במרמה) כדי לטור את הארץ מנביאי הבעל, מעובדי הבעל ומבתי הבעל והמצבות שהתברבו בימי יורם. אנו מניחים שעשה משהו כשעלה לשלטון, אך ברבות הימים למרות יחסיו עם אלישע, הצליחה איזבל להחיות מחדש את התרבות האלילית.

8. אכן יהושפט הצליח במשימה זו, אך בימי בנו יהורם, כבר אדום פשעה, ראה פרק ח', פס' כ.
9. מפליא הדבר איך תכננו להגיע לגבול מואב בלי לדאוג למים. יתכן שהסתמכו על מקווה ועל בורות מים שהיו בשטח, או שלא העריכו נכון את הזמן שיקח להם עד שיבואו למגע עם האויב.

בנזיפה קשה למלך ישראל. בזכות יהושפט מתרצה הנביא ומוסר את דבר ה', אך כדי לקבל את דבר ה' הוא מבקש מנגן ורק אח"כ "ותהי עליו יד ה'"¹⁰.

ג. נבואת אלישע נותנת תשובה גם לבעיית המחסור במים וגם לניצחון שיבוא בעקבות ההתקפה, אך לגבי הניצחון הוא עומד על כך שיש להכות את מואב ולהשחית מה שניתן - כדי שלא תהיה להם תקומה במהרה וילמדו לקח לדורות רבים.

לגבי פתרון המים - הנס היה בעייתי הנכון של האירוע. התופעה מוכרת לנו מהמציאות באיזור זה - הגשמים יורדים על ההרים הגבוהים, רחוק מן העין. אחרי כמויות רציניות של גשם המים פורצים להם דרך מן הסלעים ומתנקזים אל הוואדיות לכיוון הים, או לכיוון אגמים גדולים. האנשים שנמצאים למטה בוואדי מופתעים לשמוע את רעש המים היורדים מבלי שראו עננים ובלי רוחות מקדימים¹¹.

המים שהצילו את המחנה הישראלי הטעו את המואבים. פסוקים כב-כג מתארים בצורה מדהימה את אשר קרה. הצבע האדום של הסלעים שהתפוררו בתוספת זריחת השמש של הבוקר הביא לקונספציה מוטעת: המים הם דם של שלושת המלכים הלוחמים זה בזה. אך הטעות הגדולה ביותר הייתה הקריאה "ועתה אל השלל מואב". המחדל הזה ראוי שיילמד בכל ספרי ההיסטוריה הצבאית - מדוע לא שלחו יחידות מודיעין לבדוק האם הקונספציה נכונה לפני שיוורדים לשטח לאיסוף שלל (וכנראה שלאיסוף שלל לא צריך נשק).

כך הפסידו המואבים בקרב הגורלי, והצבא יכול לפרוץ פנימה לתוך מואב ולהגיע בלי קושי (תוך הרס השטחים שעוברים בם) למצור על קיר-חרשת (קיר מואב), עיר בירתם. גם כאן הקלעים (היורים על החומה) מצליחים לפרוץ קטעים בחומה והמלחמה נראית כאילו עומדת לפני סיומה המוצלח, אך כאן בא המפנה.

פסוקים כו-כז מתארים אירוע חריג אשר תוצאותיו מעוררות מחלוקת גדולה בין הפרשנים, מרביתנו ז"ל עד לפרשנים של ימינו. ברור שנבואתו של אלישע לניצחון מוחלט לא מתקיימת, אך התהליך והסיבות להתפתחות האירוע נתונים לדיון. נראה לנו שבכיתה זו כבר אפשר לשתף את התלמידים ולהביא בפניהם גישות שונות של הפרשנים להסבר הפסוקים האלה צעד אחר צעד. הנקודות שיש לעמוד עליהן הן:

א. כשמלך מואב רואה את מצב המלחמה הוא מפעיל את היחידה המובחרת ביותר שלו (מעין "סיירת מטכ"ל"), הטובים ביותר, במטרה להבקיע אל מלך אדום. הוא רוצה ליצור פרצה ולהגיע אל החוליה החלשה של שלושת המלכים. השיקול נכון, אך לפי הכתוב הוא לא מצליח.

10. רצוי להביא את דברי הגמרא בעניין הכעס בפני הקבוצה העוסקת בפרק זה, ראה גם שאלות לתלמידים.

11. ידוע הסיפור על הגדוד התורכי במלחמת העולם הראשונה שחנה בוואדי באיזור אל-עריש ונשטף בתוך זרם המים מבלי יכולת לצאת בעוד מועד מהוואדי. תופעות הקיימות גם באיזור ים המלח, ומכאן האזהרות לציבור בימי גשם. חשוב לעיין גם בספר שופטים פרק ה', פסוק כא וכן להביא לתשומת ליבם של התלמידים לאזהרות שניתנות באמצעי התקשורת בימינו.

ב. של מי אותו בן בכור, האם בנו של מלך אדום, לפי קשר הכתובים, או בנו שלו (של מישע).

ג. מדוע הוא מעלה אותו לעולה על החומה? מה מטרת קרבן אדם זה? כנגד מי הוא מכוון? האם הוא בא לפייס את כמוש אלוהי מואב, האם הוא בא למטרה אחרת והדברים באים כלפי אמונת ישראל.

ד. הקצף הגדול על ישראל - מצד מי ומדוע? מה פירוש "קצף"?

ה. "ויסעו מעליו וישבו לארץ" (ג', כז), מדוע? איך אפשר לפרש מהלך אחרון זה של נסיגה של החזק? האם הקצף פירושו תבוסה, אז זה לא מסופר, או הקצף הוא אירוע אחר?

המהלך של רד"ק בשם אביו, או בשם אחיו, הוא מהלך סביר ואפשרי להסברה, כאשר יש הסברים על כל השאלות הנ"ל.¹²

להלן תמצית דעתו של י' אליצור כפי שמובא בספרו, ראה ביבליוגרפיה: לפי אליצור, בנו הבכור הוא של מישע מלך מואב, המוקרב כמעשה יאוש וכניסיון לכפרה של אלוהיהם. להתרחשויות יש שני מימדים - מימד אנושי ומימד אלוהי. קרבן מישע ותוצאותיו פועלים במימד האנושי: המואבים האמינו בקרבן מלכם ולכן התאוששו ממצבם וחל מפנה במלחמה. דברי אליצור כלשונם:

"המעשה האכזרי הנורא פעל את פעולתו. על מי? לא על ה' אלוהי ישראל, כפי שאומרת האגדה, ולא על ישראל, אלא כמובן על המואבים: המואבים הנסוגים. המוכים והמובסים, שעד עכשיו לא יכלו להחזיק מעמד בפני צבאות ישראל, בראותם את מעשה הקרבן המחריד. וכאן מקצר המקרא מפני הכבוד, כי אינו רוצה לומר בפירוש כי בעטיה של אמונת הבל בקסם דמים התאוששו המואבים. אך זו העובדה הרמוזה בין השיטין.

המואבים בראותם את בכור מלכם על מזבח כמוש, לבשו עוז. כדאי לזכור בנקודה זו כי כתובת מישע מסבירה את מפלת מואב ושעבודו "כי יאנף כמוש בארצו", הם מאמינים שלפעמים כמוש העניש את ארצו ואפשר לכפר את פניו. בראותם את מלכם מקריב את בנו הבכור, הם בטוחים שכמוש שכעס, שב מחרון אפו והגיע הזמן להתייבב בפני ישראל ולהשיב מלחמה שורה. מה התוצאה? הנסיגה המבוהלת של המואבים נעצרת. והמסקנה לגבי ישראל, המלחמה מתמשכת. הניצחון שוב אינו קרוב. המצור מחמיר ומאמץ של מצור ממושך כרוך בפורענות.

יש לזה זכר אפילו בסידור שלנו: "חרב" ו"רעב" ו"דבר" הולכים ביחד. כשצבא צריך לצור הרבה זמן, בימים ההם, היה דבר ומגיפה בקרבו אורח מצוי. זהו מה שהכתוב מספר. המואבים התאוששו. המלחמה ארכה. היה צורך לצור על ערים במשך זמן רב ואז פרץ במחנה ישראל דבר.

"ויסעו מעליו וישבו לארץ" המגיפה אילצה אותם להיסוג, זהו הצד הריאליסטי, העניין בתחום ההגיון ההיסטורי הפשוט. הדבר שסיבך והביך במידת

¹² רצוי לצלם בהגדלה את הקטע מרד"ק כדי שיימצא בידי כל תלמיד, והתלמידים יסמנו על הדף את ההסברים שהוא מביא.

מה את הפרשנות, שלפנינו קרבן, גורם סקראלי-תיאולוגי, לכאורה, אך לגבי המקרא אינו אלא חוליה תפלה בשרשרת ההיסטורית הריאלית. אך המואבים הם שהאמינו באופיו "הנעלה" הסקרלי של אותו קרבן. ומכיוון שכך, אזרו עוז, והמלחמה ארכה ומגיפה פרצה. אך לגבי הסופר הנבואי אין זו אלא ההשתלשלות ההיסטורית הארצית".

המצור הממושך הביא מחלות ומגפות גם לצבא הישראלי הצר (בשל תנאי החיים הבלתי תקינים). הצבא הישראלי נאלץ לסגת בשל המגפה שנפלה בהם מחמת אורך המצור. אם כן שרשרת האירועים מובנת, אך מדוע מכונה המגפה בשם קצף ומדוע קצף ה' על עמו?

קצף ה' שבכוחו קורים כל המאורעות הוא במישור האלוקי. מלך ישראל מנסה להשיג ניצחון שלא מגיע לו עפ"י תורת ההשגחה הנבואית (כך גם נראה מדברי אלישע אליו) לכן יוצא קצף ה' עליו ועל ישראל. וכדברי אלישע: "הגורם ההשגחתי-התיאולוגי האמיתי של אותה פורענות, מוסבר קודם, הינו שמלך ישראל ניצל חסד אלקים, שלא היה מגיע לו אלא למישהו אחר, הוא נישא על כנפי ישועה שלא נועדה לו והוא לא היה ראוי לה".

כתוצאה מקצף ה' באה השרשרת האנושית של קרבן מישע, התאוששות אדום, המגפה והנסיגה. קרבן מישע אינו הגורם לקצף, אלא רק חוליה בשרשרת תוצאותיו.

הקרבן האלילי הוא גורם צבאי אנושי במערכות המלחמה בלבד ואינו נחשב בתחום האלוקי.

לסיכום פרשת המלחמה של שלושת המלכים במישע מלך מואב, רצוי להביא בפני התלמידים פרטים על מצבת מישע, על חשיבותה ההיסטורית גם מבחינה לשונית. החוקרים חלוקים בדעותיהם לגבי תאריך הקמת המצבה ותיעוד מעשי מישע. רוב החוקרים חושבים שהדברים המסופרים מציינים את מרד מישע בישראל, את כיבושי מישע בעבה"י והרס הישוב הישראלי. המלחמה של שלושת המלכים במואב לא נזכרה, אם משום שהדברים נכתבו עוד לפני המלחמה, או משום תוצאות המלחמה - הרס הדרום. בכל מקרה מואב לא יצאו מנצחים ממלחמה זו.

הפנינו את התלמידים להכיר מצבה היסטורית זו כדי להראות להם דרכים להנצחת היסטוריה באותם הימים, אך גם כדי להראות שזה לא "תורה מסיני", ההתפארות של המלכים אינה יודעת להבחין לעתים בין דמיון למציאות, ראה מה כתב מישע על ישראל.

ביבליוגרפיה

- אברמסקי, שמואל (תשמ"ז). "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", **מחקרים במקרא**, עמ' 49-68.
- אליצור, יהודה (תש"ס). "עולת מישע", **ישראל והמקרא, מחקרים גיאוגרפיים היסטוריים והגותיים**, אוני בר אילן, עמ' 157-163.
- אריאל, יגאל (1994). "אלישע", **מקדש מלך**, מדרשת הגולן, חיספין, עמ' 233.
- אררט, ניסן (תשמ"ח). "נביא ומלך אמת וחסד בסיפורי מלכים; עיון בסיפורי אליהו ואלישע", **בשדה חמ"ד**, עמ' 27-43.
- אררט, ניסן (תשמ"ט). "אלישע איש העם והמלך - במידת החסד", **בשדה חמ"ד**, עמ' 256-260.
- בדש, עמוס (תשנ"ג). "אלישע... אשר יצק מים על ידי אליהו", **ניב המדרשה** כד-כה, עמ' 256-260.
- טרופר, מרדכי. "ויהי קצף גדול על ישראל", **בשבילי המקרא ורש"י** כרך ב', בהוצאת המחבר, עמ' 44-47.
- ליוור, י' (1965). "מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל", **היסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**, מערכות (צה"ל), ת"א, עמ' 221-240.
- ליוור, י'. "מלחמות ישראל ואדום בימי יהושפט ויהורם", **מלחמות ישראל ואדום**, עמ' 198-201.
- סימון, אוריאל (תשנ"ז). "אלישע והשונמית; מחולל הנס נזקק להדרכת בעל הנס", **קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים**, מוסד ביאליק, ירושלים, עמ' 279-316.
- רוזנסון, ישראל (תשס"ב). "נביא בדרך בית אל; משהו על היחס שבין ספרות לריאליה באחד מסיפורי אלישע", **על אתר ח-ט**, מכללת הרצוג, אלון שבות, עמ' 175-187.
- שטיינלץ, עדין (1984). "אלישע הנביא", **דמויות מן המקרא**, משרד הביטחון, תל אביב, עמ' 80-87.

נספחים

מסכת פסחים סו, ע"ב

ריש לקיש אמר בדומה לדברי רב:

כל אדם שכועס, אם חכם הוא – חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא – נבואתו מסתלקת ממנו ומפרש: אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו – למדים אני ממשו, שנאמר "ויקצף משה על פקודי החיל שרי

האלפים ושרי המאות הבאים מצבא

המלחמה" (במדבר לא, יד) ומה ענשו

– שנאמר אחר כך "ויאמר אלעזר

הכהן אל אנשי הצבא הבאים

למלחמה זאת חוקת התורה אשר

צוה ה' את משה" (שם כא) מכלל

דמשה איעלם מיניה [מכאן שמושה

עצמו נעלם מחנו] ששכח הלכות אלו

משום שכעס, אם נביא הוא –

נבואתו מסתלקת ממנו גלמד

מאלישע, שנאמר שכעס על מלך

ישראל ואמר לו "לולי פני יהושפט

מלך יהודה אני נושא אם אביט

אליך ואם אראך" (מלכים ב' ג, יד)

וכתיב [ונאמר] אחר כך "ועתה קחו

לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי

עליו יד ה'" (שם טו) שכיון שכעס על

מלך ישראל נסתלקה ממנו נבואתו,

והיה צריך למנגן שיעורר בו רוח

נבואה.

ריש לקיש אמר: כל

אדם שכועס, אם חכם הוא – חכמתו מסתלקת ממנו,

אם נביא הוא – נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם

הוא חכמתו מסתלקת ממנו – ממשו. דכתיב:

"ויקצף משה על פקודי החיל וגו'" וכתיב "ויאמר

אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת

חקת התורה אשר צוה ה' את משה וגו'" מכלל

דמשה איעלם מיניה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת

ממנו – מאלישע, דכתיב "לולי פני יהושפט מלך

יהודה אני נושא אם אביט אליך ואם אראך וגו'"

וכתיב "ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי

עליו יד ה' וגו'".

מסכת שבת ל, ע"ב

"ולשחוק אמרתי מהולל" – זה שחוק

שמשחק הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים בעולם הבא. "ושבחתני אני את השמחה"

– שמחה של מצוה, "ולשמחה מה זה עשה" – זו שמחה שאינה של מצוה.

"ללמדך שאין שכינה שורה ולא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק

ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר

שמחה של מצוה, שנאמר "ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'".

מסכת סנהדרין לט, ע"ב

"ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עלה על החמה", רב

ושמואל, חד אמר: לשם שמים, וחד אמר: לשם עבודה זרה. בשלמא למאן

דאמר לשם שמים – היינו דכתיב "ויהי קצף גדול על ישראל", אלא למאן

דאמר לשם עבודה זרה אמאי "ויהי קצף"? – כדרבי יהושע בן לוי. דרבי

יהושע בן לוי רמי: כתיב "וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם" וכתיב

"וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם" – כמתוקנין שבהם לא עשיתם,

כמקולקלין שבהם עשיתם.

קטעים ממאמר "אלישע" ליגאל אריאל ב"מקדש מלך" עמ' 243

תוצאות המעשה יכולות להתפרש באופן צבאי, באופן פסיכולוגי ובאופן דתי:

א. אפשר להבין את השפעתו של המעשה הנורא הזה באופן מציאותי פשטני. מעשהו של מִישַׁע, שריצה את מלכום באופן כל־כך נורא, השפיע עמוקות על המואבים הנואשים שהיו על סף שבירה וחשבו ששיקוצם פנה להם עורף. בעקבות מלכם התעודדו, החזיקו מעמד, בלמו את תנופת הקרב וישראל נאלצו להיערך למצור ממושך. מצור כזה מתאפיין במחלות ומגיפות, שבהעדז תנאים היגייניים סבירים תוקפות את הנצורים ואת הצבא הצר על העיר כאחד. קצף הוא - נגף, והוא שאילץ את ישראל להפסיק את המצור.³⁵

ב. הבן לא היה בנו של מלך מואב אלא בנו של מלך אדום. מתוך יאוש הסתער מלך מואב על מחנה ישראל וכיוון לנקודתו החלשה - אדום, אבל לא הצליח לתפוס את המלך אלא את בנו. בייאושו העלה את בן המלך השבוי לקורבן על החומה, והצליח לגרום בכך לפירוד ולהאשמות הדדיות בתוך מחנה ישראל.

ג. חכמים לא ניסו לפשט את העניין. הם הבינו את ההקרבה כמעשה פולחני; כקורבן לעבודה זרה, או לשמים³⁶, שהשפעתו היתה במישור הרוחני הפנימי. מעשה מזויע כזה בוודאי לא הועיל לרצות על המואבים, אבל הצליח לקטרג על ישראל, שלא גילו נכונות למסירות נפש דומה על אמונתם.

מה עשה? כינס את כל איסטרוֹלוגין שלו ואמר להן: אתון אמרי דאנה עבד קרבא עם כל אומיא ונצח להון, ועם אילין יהודאין, ואינון נצחין לי. אמרין ליה: בזכות חד סב די הוה להון. אמר להון: ומה הוא הדין סבא? אמרין: אברהם. אמר להון: ומהו עסקיה? אמרין ליה: חד בר יחיד אתייהיב ליה למאה שנין וקרביה. אמר להון: וקרביה? אמרו ליה: לא. אמר להון אין דלא קרביה, מתעבד ליה ניסין ואילו קרביה על אחת כמה וכמה...³⁷

(פירוש: מישע כינס את כל האסטרוֹלוגים שלו ואמר להם: לא אמרתם שאני עושה מלחמה עם כל האומות ונוצח? ואילו היהודים נוצחים אותי. אמרו לו, בזכות זקן אחד שהיה להם. אמר להם: ומי הוא? אמרו לו: אברהם. אמר להם: ומה עשה? אמרו לו: נולד לו בן אחד כשהיה בן מאה והקריבו. אמר להם: והקריבו ממש? אמרו לו: לא. אמר: אם בלא שהקריבו בפועל נעשו לו ניסים, אילו הקריבו על אחת כמה וכמה.)

קטע ממדרש במדבר רבה כא, ו

וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתמו. אמרו לו: התורה אמרה (דברים כ): לא תשחית את עצה, ואתה אומר כן, אמר להם: על כל האומות צוה דבר זה, וזו קלה ובזויה היא, שנאמר: ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם, שאמר (דברים כג): לא תדרוש שלומם וטובתם, אלו אילנות טובות.

"יש נביא בישראל" **מעשי ההצלה של אלישע** **פרקים ד'-ו', ז**

מבוא

בחרנו מתוך יחידה זו את הכותרת מדברי אלישע למלך ישראל "וידע כי יש נביא בישראל". אלישע מבקש שגם העמים מסביב יכירו בקיומו של נביא אמת בישראל וע"י כך יתקדש שמו יתברך¹.

היחידה שלנו עוסקת במעשי הצלה שונים של אלישע ואין כאן עניין של מוקדם ומאוחר, כל מעשה לעצמו. מעשי ההצלה מתייחסים לפתרון בעיות עוני ודוחק של אנשים בודדים, או לפתרון של קבוצות אנשים מבני הנביאים. תוך כדי מעשי הצלה אלו אנו נפגשים עם אנשים שונים ועם תגובות שונות לאירועים. אנו עושים היכרות עם אישיותו של אלישע ועם דרכי טיפולו באנשים. המשותף לכל פעולותיו הוא רצונו לקדש שם שמים, להפיץ ולחזק את האמונה בעם ישראל ולהחזיר את ישראל לדרך הטובה מקדמא דנא. הוא נמצא בתוך העם ועם העם. הוא רגיש למצוקה ובכוח תפילתו ונבואתו הוא מביא תשועה.

מעשי ההצלה ביחידתנו הם כדלהלן:

- א.** מצוקת אלמנתו של אחד מבני הנביאים שאלישע הכיר אישית.
- ב.** מצוקת האישה הגדולה משונם, מצוקה אחרת, שונה מהמצוקה של האישה הקודמת. האישה משונם אינה זקוקה לפרנסה, להפך, היא אישה עשירה, אך יש לה מצוקה של המשך חיים.
- ג.** אלישע ממשיך במסעותיו בארץ ומבקר את "בתי המדרש" של בני הנביאים ושוב נפגש עם מצוקת הרעב ועפ"י הצעתו נפתרת הבעיה בדרך נס.
- ד.** והנה עוד סיפור קטן: כאשר "מתנה אישית" שהוא מקבל מהאיש מבעל שלישה מספיקה להאכיל מאה איש ועוד נותר והכל כדבר ה'².

1. ראה הערה 9.

2. יש לשים לב שלפעמים אלישע זקוק לתפילה, לפעמים הוא זקוק לדבר הי שיגיד לו מה לפעול ואיך, ולפעמים הצדיק גוזר והקב"ה מקיים, לא כתוב לפני כן "כה אמר ה'", או "כדבר ה'". ראה התייחסות של הרב סמט בנידון ביחידה הקודמת.

ה. הסיפור עם נעמן עובר את הגבולות של ארץ ישראל ומעורבים בו יחסי שכנים ובעיקר ענייני אמונה וקידוש שם שמים.

ו. סיפור אחרון, באיזור הירדן. ואירוע קטן נוסף, כמעט חסר משמעות, אך לא בשביל אותו תלמיד מבני הנביאים שהייתה לו מצוקה אישית - איך יחזיר את הגרזן שלקח בהשאלה. אלישע מתרשם מן הכאב האישי של אותו תלמיד³. הוא בוודאי יכל לפתור את הבעיה הזאת בדרכים אחרות, פשוטות, אבל אלישע משתמש בכוחו האישי כאיש אלוקים ופותר את הבעיה.

השיקולים הדידקטיים

אסוך השמן

א. לגבי האישיה מבני הנביאים, יש להדגיש שהיא באה בטענה, אם לא בתביעה אל אלישע. התביעה על רקע אמוני (בחינת "זו תורה וזה שכרה?"), מוסרי וחברתי כאחד. בעלה, עובדיה, סיכן את חייו משום יראת ה' שהייתה בו⁴ וכעת השלטון מתנכל לה. המדרש מציין את הקשר בין סוף הסיפור של המלחמה במואב עם הסיפור של האישיה בקביעה שזכותה של האישיה הזאת ובעלה ושכמותם מנעו פורענות גדולה יותר והקצף הגדול שהיה על ישראל לא השאיר סימנים קשים יותר, וזה לשון המדרש:

"אמר רב מני אילולא זכות אשתו של עובדיה כבר כלו ישראל באותה שעה: ואישה אחת מנשי בני הנביאים צעקה על אלישע" וגו' (תנחומא, פרשת תשא).

אלישע אם כן מחוייב לעזור לה, כנציגם של יראי ה' ועבדי ה' וכנציג בני הנביאים. כפי הנראה כדי לפתור את הבעיה נזקק אלישע לנס. הניסים אינם המטרה, אך כשאין ברירה אלישע משתמש גם באמצעי לא טבעי⁵.

ב. רצוי להדגיש לתלמידים ששאלת אלישע "מה יש לך בבית" משמעותה שאין הברכה שורה על הריק, אלא על דבר ממשי ולכן כשתשובתה הייתה "אסוך שמן", יתחיל הנס מאסוך השמן. צריך "כלים" לנס⁶. ולכן כשהבן אומר "אין עוד כלי", נגמרת ברכת השמים "ויעמוד השמן".

ג. בשאלתנו האחרונה בעניין הנס הזה, אנו מתכוונים לכותרת היחידה "יש נביא בישראל", כי אין ספק שהאירוע הזה היו לו "כנפיים" וסיפור אסוך השמן "עץ החוצה" והתפשט בכל שומרון ונתקדש שם שמים.

3. המרגש בסיפור הוא שאותו תלמיד נכנס ללחץ לא רק על הגרזן שנפל למים, אלא על הגרזן שהוא לא שלו, "הוא שאולי". מכאן אנו מבינים שאם היה שלו לא היה צועק ומצטער כ"כ על האבדה. האחריות היא שמביאה אותו למצוקה.

4. ומכאן הזיהוי של הבעל כי בזמן ההוא לא היו הרבה יראי ה'.

5. אלישע איננו יכול כנראה לפעול נגד הנושה, אין סיכוי שיזכה לרחמי וכןראה שמדובר בסכום כסף גדול שבוודאי צבר גם ריבית ואין ברירה אלא לפנות לרחמי שמים ולזכות "בידו הפתוחה והרחבה".

6. מכאן אגב המנהג להותיר לחם בסוף הארוחה על השולחן, כדי שהברכה תהיה שרוייה הלאה, לא על הריק, אלא על דבר ממשי בפועל.

האישה הגדולה משונם

א. כעת אנו עוברים ממצוקה כלכלית למצוקה נפשית, שיש לה השלכות חברתיות. מבחינה מסוימת גם הנס הקודם עוסק בהצלה וגם הנס הזה עוסק בהבאת חיים. חז"ל מנסים לזהות את האישה הגדולה, אך אם הכתוב השאיר אותה אנונימית עם התואר "אישה גדולה" בלבד, כנראה שיש להסתפק בכך. היא הייתה מפורסמת בשונם. הכתוב מעיד על כך שקיימה מצוות הכנסת אורחים לדוגמא.

אלישע, שבתוך עמו הוא חי, מגיע למקומות שונים כדי להפיץ שם ה' ולהרבות אמונה בתוך עם ישראל, לאחר שנתרופפה בתקופת איזבל ואחאב. האישה מכניסת אורחים ועולה בדרגתה מפעם לפעם עד שהיא משכנעת את בעלה שכדי לצאת ידי חובת המצווה עליהם להקים גם מגורים לאורח החשוב והקדוש שעובר אצלם בתמידות. אין סירוב מצד בעלה והצעתה יוצאת לפועל.

ב. כשאלישע מזדמן אליהם בתנאים החדשים הוא מרגיש צורך לתגמל את האישה על מידת הכנסת האורחים שהיא מן הדברים שאין להם שיעור⁷. האישה משונם, נהגה בעניין הכנסת אורחים בדרגה של "מן המהדרין". ולכן מרגיש אלישע שגם הוא צריך לעשות מעבר למילת תודה שהוא חייב לה. אלישע, איש אלוקים. מוכר ומכובד, גם אצל השלטון - המלכות וגם עם שר הצבא - משטרה וזרוע מבצעת.

בתשובה שהשונמית עונה לו: "בתוך עמי אנוכי יושבת" היא דוחה את ה"פרוטקציה" ולא חושבת שעבור גמ"ח שהיא עושה מגיע לה זכויות יתר כלשהן. אולי היא מתכוונת לומר שהיא עסוקה בסיוע לנזקקים בתוך העם, ובפתרון בעיותיו ואינה מחפשת לעצמה זכויות יתר. זה מה שמוכיח שהיא אכן אישה גדולה ואין כמותה הרבה. אולי בהתמסרותה זו לצרכי הכלל היא מוצאת את תיקונה בכך שאין לה ילדים משלה.

ג. אלישע לא שם לב שאין ילדים בבית, אבל גיחזי יודע על המצוקה ועל הצער והסבל שקיימים בבית. הם לא נראים כלפי חוץ בגלל גדולתה של האישה שמסורה לצרכי הכלל. כאשר אלישע שומע, הוא בכוח האלוקי שבו קורא לה מיד ומוסר לה את הבשורה הגדולה. השונמית מביעה את חששה במילים: "אל תכזב בשפחתך". היא חוששת מקיום הנבואה בחלקה בלבד, דהיינו יהיה לה בן, אך לא בן של קיימא.

רלב"ג מסביר את הבקשה של השונמית להביא לה "טובה שאינה טובה, אם לא יתקיים הילד, כי אלישע לא הבטיחה שיחיה" וכו'. במילים אחרות, האישה שאינה צעירה, מבקשת מאוד, לא "לשחק ברגשותיה" ואם יקרה נס, שיהיה הוולד בר קיימא.

7. מצוות הכנסת אורחים היא מצווה לא קלה, גם לעשירים לא קל לקיים מצווה זו, המצווה אינה מסתיימת בהכנסת אורח לבית אלא יש להכניסו עם כל הבעיות והמצוקות שלו ולטפל בו עד כמה שאפשר. הכנסת אורחים אינה רק פתיחת הדלת ונתינת פרוטה או יותר, לפי היכולת ולפי חזות האורח, אלא הכנסת האורח עם כל בעיותיו.

ד. כאשר קרה מה שקרה, האישה מחליטה למהר אל אלישע, איש האלוקים. לשאלת בעלה היא נמנעת מלענות, כנראה כדי לא לבזבז זמן או יותר נראה כדי לא לצער אותו, כי בליבה היא מאמינה שאם אותו איש אלוקים יכול היה לגרום לכך שיהיה לה בן, בכוחו גם לרפאותו.

ה. אלישע מרגיש במצוקתה ומבין שה' העלים ממנו⁸. כאשר הוא שומע מה שקרה הוא שולח את גיחזי לפניו עם מקלו שישומו על פני הנער. אברבנאל בניסוחו החרף מנסח כאן שאלה קשה על אלישע:

"...והוא מהתמיהה איך חשב אלישע שמשענת קנה רצוץ יעשה נס תחיית המתים? והנה אליו רבו לא עשה אותו כי אם בעצמו על ידי תפילה ומעשים רשומים שעשה, וגם אלישע עצמו התפלל מאוד עליו שבע פעמים ועשה מעשים ואיך נסתפק עם המשענת להחיות המת?" (פירוש אברבנאל לנביאים ראשונים, עמ' תריג).

ותשובתו:

"ולא הייתה כוונת הנביא לדעתי שהמטה הוא לבדו יחיה את הנער, אבל היה דעתו שאם יהיה הנער מת יועיל המשענת שלא יתעפש גופו מאוד וישאר בתבונה אשר ימצאהו בה, באופן שלא יהיה קשה מאוד להשיבו אל החיים, הנה אם כן לא היה עניין המשענת לרפאו כי אם להעמיד גוף הנער שלא תתפשט בו העיפוש שיקרה למתים ביציאת נפשם, והיה דעת הנביא מפני זה ללכת מיד אחריו כמו שעשה". (פירוש אברבנאל לנביאים ראשונים, עמ' תריח).

ו. אלישע יוצא לדרך. הנס בא לאחר התפילה, כי רק בכוח הנביא אי אפשר לנס שיתרחש והקב"ה "משתף" את האדם בעשיית הנס. לאחר פעולת אלישע, שהיא מעשה אנוש, "כי רוב הניסים נעשים עם מעט תחבולה מדרך העולם" (רד"ק), פקח הנער את עיניו.

שני הניסים הבאים קשורים לבני הנביאים, לרעב ולאוכל. בשניהם פועל אלישע במהירות לפתרון המצוקה. האלשיך הקדוש חושב שמשרת אלישע רוצה לשמור את הלחם לאלישע "ויתכן לפי זה כי משרתו רצה לשומרם לאלישע לבדו כי בשבילו הוא ויספיקו לו כמה ימים, אמר לו אלישע תן לעם ויאכלו גם שהובאו בשבילו ואז אמר משרתו מה אתן זה" וכו'. בסופו של דבר, אומר אלישע כיוון שהלחם הובא עבורי, הרי אני מכבד את בני הנביאים ויאכלו משלי ואני איתם ואז יספיק לכולנו וגם ישאר.

8. לא ברור מדוע ה' העלים ממנו לכתחילה את האירוע, אולי אלישע חייב היה להתעניין יותר במשפחה הזאת!! ומעניינת היא הבחנתו של המלבי"ם: "יר"ל כי מה שיעשה ה' דרך עונש יגלה סודו תחילה אל עבדיו הנביאים למען יבקשו רחמים, וכמ"ש 'המכסה אני מאברהם את אשר אני עושה', אבל הנעשה מעצמו ע"י חולי יעלם מהנביא ומזה הוציא שלא חטאה ולא בא זה אליה בעבור חטאה".

נעמן

א. סיפור נעמן "מביא" את אלישע מחוץ לגבולות ישראל. מה שמעניין, שהקשר בין אלישע לארמים נעשה באמצעות נערה שבוייה מא"י. אנחנו למדים מכאן שגם נערה קטנה כבר מכירה את מעשי אלישע ושמך הולך לפניו. אלישע בניגוד לאליהו, מסתובב בישראל ונענה לצרכים המתעוררים במקומות שונים. מטרתו הייתה, כפי שצינו, להחזיר את ישראל לאביהם שבשמים לאחר תקופת אחאב ואיזבל. תפקידו באמצעות מעשי הניסים היה לחזק מחדש את יסודות האמונה.

בסיפורנו זה אנחנו עדים להפצת האמונה מחוץ לגבולות ישראל ובהכרת עמי הסביבה בעליונות אלוהי ישראל כאלוהי אמת. הכתוב מעיד על נעמן שהיה בין ראשי ארם ומציין את הסיבה לכך. הנערה מישראל מבינה מה שנעמן קשה לו להבין, הנערה הבינה שנעמן זקוק לטיפול רוחני אלטרנטיבי ולא לטיפול סטנדרטי של רופאים קונבנציונליים. הצרעת נובעת מתוך בעיה נפשית - פנימית לפי השקפת חז"ל ואיננה ניתנת לריפוי בלי התחדשות פנימית של האדם. הנערה יודעת ומבינה זאת ומכאן הצעתה המפתיעה.

רעיית נעמן מביאה לפניו את ההצעה, אך ההצעה אינה משנה את דעתו. כאן מתערב המלך ומתוך יאוש מהמרפאים המקומיים ומדרכי רפואה קונבנציונליות מכריח המלך את נעמן לצאת לדרך. הצעת המלך היא שהדברים ייעשו בדרך דיפלומטית ובפנייה ממלך אל מלך. המלך הופך את הטיפול בנעמן לעניין מדיני שאסור להיכשל בו. כדרכו, הוא מוכן לשלם תשלום רב למדינה תמורת העזרה בריפוי של נעמן.

ב. יש להדגיש לתלמידים מדוע מלך ישראל נבהל ומגיב בפאניקה, הוא חושב במושגים של מלך, צעד אחד קדימה. גם המלך שלנו לא הבין מה הייתה הצעת הנערה. המלך רואה את התקרית הדיפלומטית שבדרך ומיואש, כי ארם גדולה וחזקה מישראל. המלך רואה תואנה למלחמה קרובה. כאן מתערב אלישע וקובע שהמשלחת הזאת מיועדת אליו והוא צריך "לטפל" בכך, כי נעמן צריך ללמוד שיש נביא בישראל⁹.

ג. המלך הסתיר מנעמן, כפי הנראה, את מה שהתרחש בארמון ושלח את נעמן אל הכתובת החדשה של הנביא אלישע. כאן מתפתחת תקרית בלתי צפויה. נעמן בסוסיו וברכבו נעצר בפתח הבית ומצפה לאלישע שיצא לקראתו לקבל את פניו כראוי לאדם בדרגתו, אבל אלישע נוהג בפשטות כאילו מדובר באדם "מהשורה". השליח מוסר בקצרה את "המרשם" למחלתו של נעמן. הכתוב מציין את העלבון

9. המלבי"ם מפרש:

"יבוא נא אלי - באמת היה יכול לרפאותו מרחוק, שהוא באמת לא יצא אליו רק שלח אליו מלאך. אמנם ביאר שמה שרצה שיבוא אליו הוא כדי שידע שיש נביא בישראל, שזה מורה על השראת השכינה ודיבוקו עימהם." (מלבי"ם למל"ב ה', ח).

והכעס הגדול של נעמן. פסי' יא פותח במילים "ויקצוף נעמן" ופס' יב מסיים במילים "ויפן וילך בחמה" וביניהם תיאור הנימוקים של נעמן על מה שמתחולל בנפשו¹⁰.

ד. כאן מתעורבים הפקידים ומצליחים לשכנע את נעמן. מה בדיוק שכנע את נעמן? יש לקרוא בעיון פס' יג ולראות שהם היו מתוחכמים דיים שבדרך של ק"ו הצליחו לשכנע אותו שאין לו מה להפסיד ולכן כדאי לנסות: (1) מפני קלות הביצוע. (2) מפני שציווהו הנביא. "וגם השיבו שהלא זה חידוש יותר שתלה רפואתו בדבר קטן וזה מורה על גודל כוח הנביא ונפלאותיו" (המלבי"ם).

ה. לאחר שנעמן ביצע כפי שצווה ובשרו הפך כבשר נער קטון¹¹, הוא חוזר אל איש האלוקים כדי להודיע שלמד משהו על אמונת ישראל "כי אין אלוקים בכל הארץ כי אם בישראל" ובכדי להציע ברכה לאלישע¹². למעשה אין לצפות לתגובה טובה יותר מזו. אך כאן באה הצעה של נעמן איך להיות אסיר תודה לה' אלוקי ישראל ולאמונת ישראל.

ההצעה של נעמן היא מעין פשרה בין מאוויי לב לבין מציאות הסותרת אותם. הוא מבקש מאלישע שיתן לו את "אישורו" לדרך כזו של עבודת ה'. אלישע לא עונה ישירות לבקשתו. מה שאנחנו שומעים זה "לך לשלום". האם אלישע מסכים להצעתו ונותן ברכתו, או "לך לשלום" במובן של "תרד מהעניין" הזה. לפי רלב"ג, אלישע מסכים להצעה. אולם אברבנאל סבור שאלישע דוחה את הצעתו:

"ואמר לו בדרך עצה 'לך לשלום', רצה לומר, אל תעשה זה, כי יהיה לך לפוקה ולמכשול עם אדונך שיאמרו שאתה נתגיירת וישליכוך מביניהם"¹³.

1. באפיזודה אחרונה של סיפור נעמן, יש להתייחס גם לדמותו של גיחזי. גם היא מרתקת כקודמיה והתלמידים יעסקו בה בעניין רב. כי ההרהורים האלה של

10. רצוי לקרוא את הפסוקים בקול רם מספר פעמים כדי לעמוד על הפרטים הנזכרים בהם ועל ההבדל בין התייחסותו של נעמן לכוח הנבואי של אלישע לתפיסתו האמונית של אלישע. כדאי לעשות המחזה בכיתה, או בקבוצה, מצד אחד התנהגותו המזלזלת של אלישע במשלחת שנועדה כנראה להראות שהוא עצמו שליח של השגחה ופועל תחת השראה אלוהית בלבד, ללא שום אמצעים מאגיים, רפואיים וכו' ומצד שני נעמן המתאר לעצמו את המפגש בצורה אחרת לגמרי: א- "יצוא יצא" ב- "עמד וקרא בשם ה' אלוקי" (קריאה מאגית) ג- "והניף ידו אל המקום" פעולה מאגית ונגמר הסיפור. ההצעה לטבול בירדן שבע פעמים נראית אבסורדית, כי לא חסרים נהרות בדמשק.

11. בקשר לטבילה בירדן עיין במאמרו של הרב אברהם יצחק נריה זצ"ל, "צרעת נעמן ורפואתו", ראה ביבליוגרפיה בסוף יחידה זו.

12. כדאי לשים לב שנעמן חוזר אל "איש האלוקים", לא אל אלישע האדם, הוא מכנה עצמו "עבדך" ולא נעמן שר הצבא.

13. יש במקורות רמז לכך שנעמן עצמו היה מעין גר תושב וביחוד שנתן לבניו ולבני בניו כנראה חזרו ליהדות ומבני בניו של נעמן למדו תורה ברבים, או בלשון "בעל הטורים": "התקרב תחת כנפי השכינה ומבני בניו למדו תורה ברבים" ("בעל הטורים", תצווה כ"ח, ז). בסנהדרין צו, ע"ב נאמר שמבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, אך כבר דנו בכך ומוכיחים שלפנינו שיבוש ובמקור היה כתוב כפי שהיה לפני "בעל הטורים", ראה "מרגליות היס" על סנהדרין, עמ' 154.

גיחזי הם אנושיים ומצויים בתוכנו. אם נערוך שימוע לגיחזי נוכל לשמוע הרבה מהרהורי הלב של הרבה אנשים. אולם גיחזי חי ליד אדם גדול ומפליא הדבר שלא הפנים מספיק מרבו המובהק. הוא עושה מה שעושה בשם אלישע ובכך מעצים את החטא כפל כפליים.

אלישע מיאן לקחת גם אחרי הפצרות משום שביקש לקדש שם שמים והנה גיחזי באחת גורם לחילול שם שמים, אם כי "המציא" סיפור רקע להסביר מדוע אלישע כביכול שינה דעתו. השאלה היא מדוע נעמן שמח כ"כ על האפשרות ומציע יותר ממה שגיחזי ביקש. נראה לנו הדבר כאנושי מאוד להרגיש ש"אינני חייב, שילמתי עבור הריפוי"¹⁴. וזה בדיוק מה שרצה אלישע למנוע.

נעמן "מנדב" שני נערים שלוקחים את המתנות. לנערים האלה היה כנראה גם תפקיד נוסף, לוודא שאכן הדברים יגיעו לנביא ואין רמאות מצד גיחזי. למרות שגיחזי "שיחק" את התפקיד וביקש כיכר אחת בלבד ורק אחרי הפצרות "הסכים" לקבל ככרים. (ראה פירוש המלבי"ם המסביר מדוע הוא לקח את הדברים עד העופל, הנמצא מחוץ לעיר, ושלח את אנשי נעמן חזרה. הוא התיירא שאם יביאם לעיר יגלו את התרמית ולכן עצר מחוץ לעיר). אלישע מגיב בחומרה וכמו במקרה של הנערים מיריחו שוב יוצא מפיו דבר קללה: "וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם".

מתעוררת השאלה האם גיחזי חטא, מה חטאו בניו? נראה לנו להיעזר בדברי אברבנאל בתשובה לשאלה זו, אם כי יתכן בפשטות לקבל את דברי רד"ק שהבנים שיתפו פעולה ולא מנעו את אביהם מביצוע מעשה פשע זה.

סיפור הגרזן

בני הנביאים אמרו לאלישע שצריכים להרחיב את בית המדרש, אין מספיק מקום לכולם. הגמרא בסוטה מז, ע"א מסבירה את עיתוי הבקשה בסמיכות לסילוק גיחזי בלשון זו:

"גיחזי היה דוחה רבנן מקמיה אלישע. וכתוב: 'ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה נא המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר ממנו', מכלל דעד האידנא לא הוה דחיק"¹⁵.

רצוי לקרוא גם את הערתו של בעל "מוסר הנביאים" המסביר את החשיבות של שמיעת תורה מפי הזקן או ראש הישיבה ובמיוחד לחכמים שהתלמידים יראו שאם החכם הזה יושב ולומד תורה מפי הזקן, על אחת כמה וכמה שהם צריכים להשתתף בשיעור, להקשיב ולהוסיף דעת מפי הזקן.

14. ולולי דמיסתפינא הייתי אומר שבת הכרה עלול נעמן לחשוב בליבו עתה, שהנה היהודים אינם שונים מאחרים, והנביא שלהם הוא בדיוק כמו נביא שלנו, והם רודפי בצע כמו רבים אחרים. ויש לדברים השלכות לגבי ימינו, וד"ל.

15. הירושלמי (סנהדרין פרק י', ה"ב) מסביר בהרחבה את השיטה של גיחזי ואת תוצאותיה: "והיה המשנה ששנה אלישע נאמרת ואין בן אדם נהנה כלום".

בני הנביאים הלכו לירדן לחטוב עצים, כדי להרחיב את המקום. "האחד" מבקש שאלישע ילך איתם (חז"ל מזהים אותו כיונה הנביא). הם מגיעים לירדן להתחיל בעבודה. תוך כדי הפלת הקורה נופל הגרזן למים.

בן הנביאים מגיב בקריאה של מצוקה "אהה אדוני" והסיבה לכך - הגרזן שאול. במקרה כזה יכלו לעשות מעין מגבית ולאסוף את מחיר הגרזן. בכל זאת אותו בן נביאים מרגיש אחריות על החפץ ומצטער שאינו יכול להחזיר את החפץ המקורי. אלישע מתייחס לכך ברצינות למרות שלא מדובר במצב "נורא" ומחולל נס בתוך נס. אלישע רואה את מצוקת בן הנביאים, שרוצה להחזיר את מה שהשאיל, לכן משתמש בכוחו להחזיר את הגרזן. ויש למעשה זה השלכות מוסריות וחינוכיות שראוי להתייחס אליהן.

ביבליוגרפיה

אוריאל, סימון (1997). "אלישע והשונמית - מחולל הנס נזקק להדרכת בעל הנס", **קריאה ספרותית במקרא; סיפורי נביאים**, מוסד ביאליק, ירושלים, עמ' 316-279.

אררט, ניסן (תשמ"ח). "נביא ומלך אמת וחסד בספר מלכים, עיון בסיפורי אליהו ואלישע", **בשדה חמד** 31 א-ב, עמ' 43-27.

זקוביץ, יאיר (תשמ"ה). "גבוה מעל גבוה (על אלישע); ניתוח ספרותי של מלכים ב', פרק ה'", **עם עובד**, תל אביב.

נריה, אברהם יצחק (תשמ"ו). "צרעת נעמן ורפואתו", **שמעתין** 86-85, עמ' 30.

רוזן, מ' ובנדור, ש' (1974). "בני הנביאים והמלך", **שיחות במקרא** א', בעריכת ב' צביאלי, רשות השידור "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא בישראל ע"י קרית ספר, ירושלים, עמ' 248-247.

שטיינזלץ, עדין. (1974). "נעמן ודת ישראל", **שיחות במקרא** א', בעריכת ב' צביאלי, רשות השידור "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא בישראל ע"י קרית ספר, ירושלים, עמ' 246-245.

נספחים

קטע ממדרש תנחומא לחומש שמות, פרשת כי תשא, חלק ה'

אמר קדם הקדוש-

ברוך-הוא לישראל, עובדי עבודה-זרה אין מכירין בבודי, לפיכך הם מורדין בך. ואתם מכירין בבודי ומורדין אתם בך. אמר רבי מני, אלו זכות אשתו של עובדיהו, כפר כלו ישראל באותה שעה, ואשה אחת מנשי בני-הנביאים צעקה אל-אלישע לאמר (מ-ב ד א).

הערת בעל "מוסר הנביאים" למלכ"א, עמ' 368 לקטע שלעיל

ונראה לומר דהזכות של אשת עובדיהו היתה בזה שלא מיחתה בבעלת מה שהיה מבזבז כל אשר לו בעד כלכלת הנביאים. שהרי מצד הדיון היתה לה רשות לעכב אותו מדבר הזה. כי אין אדם רשאי לבזבז כל אשר לו בשעה שיש לו אשה ובנים. ובודאי שעובדיהו שהיה ירא ד' לא היה עושה דבר בזה שלא מדעתה, והזכות הזאת הגינה על ישראל שלא יבאו לידי כליה מהקצף שהיה אז על ישראל. כי הקצף היה מה שהקריב מלך מואב את בנו לקרבן, ובני ישראל לא היו נכונים לשום קרבנות בעד המקום, ואף גם הקרבנות המותרים לעשות אותם. אבל זה שאשת עובדיהו הסכימה לבעלה למשכן את בניה ליהורם בכדי להציל את הנביאים בזה הצילה את בני ישראל. כי הרי גם היא היתה נכונה להקרבנות היותר גדולים בעד קדשי האומה.

רחצה זו, טבילה זו, נתבארה ברמב"ם ברמז, וכן כתב בהלכות מקואות פי"א, הי"ב וז"ל:
"כשם שהמכין לבו לטהר, כיון שטבל טהור, ואע"פ שלא נתחדש בגופו דבר, כך המכין לבו לטהר נפשו מטומאת הנפשות שהן מחשבות האון ודעות הרעות, כיון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת טהור".

לעניינינו: הטבילה של נעמן בירדן, מתוך ציות עיור להוראת הנביא, מתוך ביטול דעתו העצמית, שאינה תופשת את ההבדל בין נהרות דמשק ובין נהר הקדוש בקדושת ארץ ישראל, היא שתוכיח את נכונותו לשוב מגסות הרוח לענוות הרוח, ואזי יהא ראוי להרפא.

נעמן מוכיח שאמנם שב בתשובה על גאווותו וגסותו. ואם כי באותם תנאים ונתונים שהיו קודם, הוא מגיע שוב אל הנביא "הוא וכל מחנהו", הרי עתה אינו ממתין בחוץ ליציאת הנביא אליו, כי אם "ויבא ויעמוד לפניו", ופירש האברבנאל, "כעבדא קמיה מאריה" (כעבד לפני אדוניו), בשפלות רוח ובענוה.

עמק יזרעאל הפורה

אלישע עשה, לכאורה, כל מה שניתן לצפות ממנו, ואף-על-פי-כן לא נחה דעתה של השונמית. כפי שהיא הסתייגה בסוף הסצינה השנייה מבשורת נס הלידה, כך היא מסתייגת עתה מן הדרך שבה בחר איש האלוהים לחולל את נס ההחייה. שוב היא בטוחה שהיא מטיבה לדעת ממנו בענייני נסים הנוגעים לה, והריהי נשבעת בחיי ה' ובחיי איש האלוהים, שהיא לא תעזוב אותו ולא תחזור לביתה אלא אם כן יתלווה הוא אליה ויטפל בעצמו בהשבת בנה לחיים. אין להבין זאת כהסתייגות עקרונית מן האופי המאגי של החייה באמצעות כלי תשמישו של איש האלוהים, שהרי היא עצמה השכיבה את הילד על מיטתו, אל נכון משום שהאמינה שמגע עם הכלים שספגו את כוחו ואת קדושתו יכול לעזור. כמו כן אין לדמות את התעקשותה של השונמית, שאלישע לא יסתפק בשיגור גיחזי עם הנישענת, לרוגזו של נעמן על כך שאלישע נמנע מלצאת אליו מביתו והסתפק בשליחת מלאך שהורה לרחוץ בירדן (מל"ב ה, יא-יב). שכן נעמן חייב היה לגבור על ידירותו ולהתגבר על ציפיותיו, ואילו היא אינה חשודה על כך שגאוות לבה תהווה בינה לבין התרחשות הנס. ואכן ההבדל ביניהם גדול — נעמן ראה בכוונת הנביא לפעול מרחוק סימן של אדישות וחלול, ובחמתו כבר פנה לשוב לביתו. ואילו השונמית ראתה בריצונו של אלישע לפעול מרחוק סימן לאי-הבנתו את ההכרח במעורבותו האישית המלאה, ובחוששה מכישלון ואובדן זמן היא מסרבת לעזוב את ביתו עד שהוא ילך עמה. כמו לגבי נס הלידה שוב הם חלוקים בדבר האיוון הנאות שבין מידת כוחו לחולל את הנס לבין מידת זכאותה לקבל נס זה. בטחון-היתר הנבואי שלו השיא אותו להאמין שדי בשיגור משענתו, ואילו ענוותנותה הדתית הניעה אותה להאמין שהילד, שניתן ושב ונלקח, לא ינתן שנית, אלא אם כן יאבק איש האלוהים עצמו על התמדת נסו שהופר בידי שמים.

אלישע נענה לשונמית גם בזאת, אף-על-פי שעדיין לא נתברר אם המשענת, הנשאת בידי גיחזי, אכן תחיה את הילד אם לאו. אין זאת אלא שלנוכח בטחונה העצמי ונחרצותה נתעורר בו חשש מטעות שלא תוכל לתקן. ייתכן מאוד שהוא גם התרשם עמוקות מכך שהשבועה שבאמצעותה היא כבלה את עצמה אליו — "חיי ה' וחי נפשך אם אעזבך" (פס' ל) — היא אותה שבועה עצמה שבאמצעותה הוא נצמד אל אדונו אליהו כאשר ידע שרבו עומד להסתלק ממנו לעד מבלי למנותו לממשיכו (מל"ב ב, ב, ד, ו). מי שהעז בהיותו משרת לתת ביטוי נחרץ לציפיות שלו מאיש האלוהים ונענה בסופו של דבר על-ידי אדונו, יכול להעריך עתה כראוי את הצירוף המפתיע של דבקות ותובענות, ולהבין שחרדת קודש אינה מחייבת תמיד הישמעות סבילה, משום שיש מצבים שבהם בעל הנס לא יזכה בנס אלא אם כן יעז להדריך את מחולל הנס.²⁶

המבנה של סיפור השונמית

I. אירוח איש האלוהים וגמולו — הלידה הנסית	
[1,I], ד, ח"י (בשונם) השונמית — שתי הצלחות באירוח אלישע	[2,I], ד, יא-יז (בשונם) אלישע — ניסיון כושל וניסיון מוצלח לגמול לשונמית
[משפט הפתיחה: "ויהי היום ויעבר אלישע"]	[משפט הפתיחה: "ויהי היום ויבא שמה"]
(1) סעודה — "מדי עברו יסר שמה לאכל לחם"	(1) הצעת סיוע חברתי נדחית — "בתוך עמי אנכי ישבת"
(2) קורת גג — "בבאו אלינו יסור שמה"	(2) הבטחת סיוע נסי מעוררת חשש — "אל תכוב בשפחתך", אך הילד נולד במועד

II. מחולל הנס נתבע להתמידו — ההחייאה הנסית

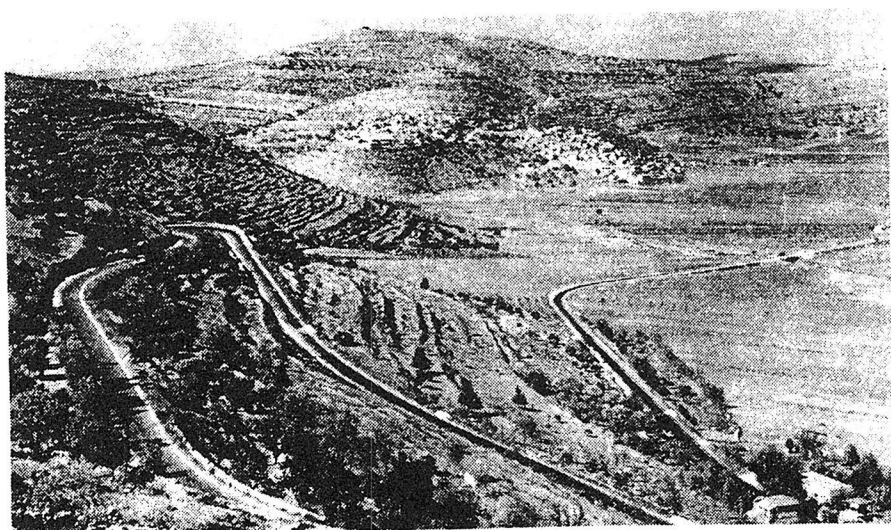
[1,II], ד, יח-כד (בשונם) השונמית — שתי פעולות נחוצות להשבת הילד לחיים	[2,II], ד, כה-ל (בכרמל) אלישע — שני נסיונות להיוודע ולעזור מרחוק נתקלים בהתנגדות השונמית	[3,II], ד, לא-לז (בשונם) אלישע — ניסיון כושל וניסיון מוצלח להחיות את הילד
[משפט הפתיחה: "...ויהי היום ויצא אל אביו"]	[משפט הפתיחה: "ותלך ותבא אל איש האלהים"]	[משפט הפתיחה: "וגחזי עבר לפניהם"]
(1) השונמית משכיבה את בנה המת במיטת איש האלוהים וסוגרת בעדו	(1) גיחזי אינו מקבל את המידע המבוקש — "ותאמר: שלום"	(1) כשלון ההחייאה באמצעות המשענת — "לא הקיץ הנער"
(2) השונמית יוצאת לדרך תוך העלמת הסיבה מן האב — "ותאמר: שלום"	(2) שיגור גיחזי אינו מספק את השונמית — "חי ה' וחי נפשך אם אעזובך", ואלישע נענה והולך אחריה	(2) הצלחת ההחייאה כתוצאה של מאמץ כביר — "ויפקח הנער את עיניו" — זוכה להוקרת השונמית — "ותפל על רגליו ותשתחו ארצה"

קטע מספרו של יאיר זקוביץ "גבוה מעל גבוה", עמ' 133
מהי מגמת הסיפור של נעמן?

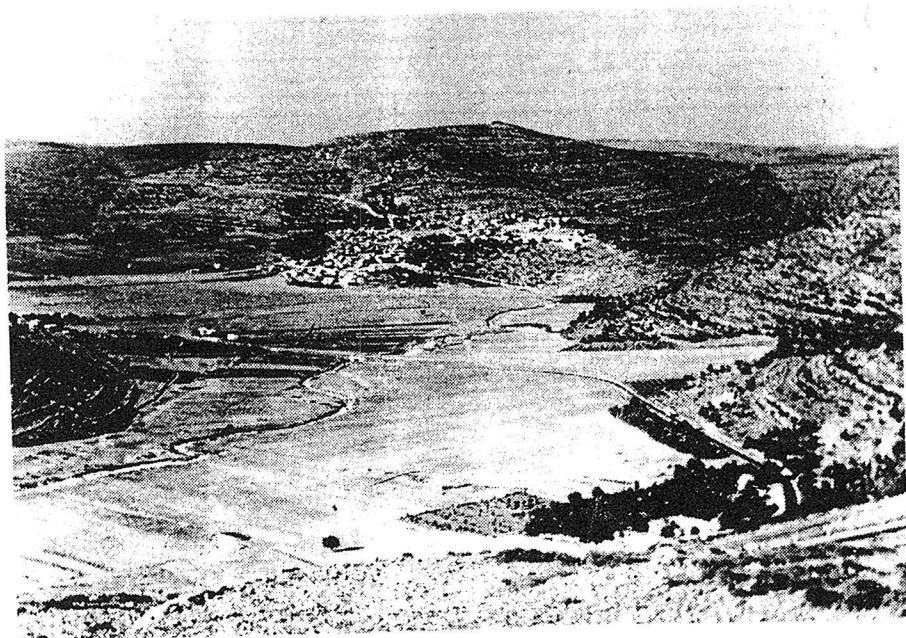
סיפור זה אינו בא לשעשע אותנו בקורות נעמן הארמי ובנפלאות הנביא אלישע, אלא לבטא רעיון - מגמתו של סיפור חינוכי זה היא להציג את מערכת הכפיפויות, וללמדנו כי הכל כפופים לה', ויונקים כוחם ממנו - הן עצמה צבאית - ואפילו של צבא האויב (פס' א) - והן יכולת לחולל נסים (וראה להלן סעיף ד).

התפישה שהנס הוא מעשה ידיו של הנביא מופרכת. הנביא אינו אלא איש אלוהים, שלוחו ועושה רצונו. גם כשאין שם ה' נישא על שפתיו בחוללו נס - הנס הוא נסו של ה' ולו נאווה תהילה.

להכרה זו מגיעים גבוריו של הסיפור: נעמן הארמי מכריז על גדולת ה' בעקבות ריפיו, והנביא נשבע בשם ה', מודיע על עמידתו לפניו, ואף מסרב ליטול שכר - כדי ללמד שלא הוא בעל הנס. נעמן, המסמל את הכח הצבאי, ואלישע המיצג את עצמת הרוח, שניהם אינם עוד בעלי גאווה בהכירם בעליונות

נוף מעמק שילה

נוף הר אפרים - אזור מגוריו של אלקנה

"ומלך ארם היה נלחם בישראל"

פעולותיו של אלישע בימי המצוקה המדינית

פרקים ו', ח-ח', ו

מבוא

היחידה שלנו כוללת שלושה עניינים גדולים ברמה הלאומית ועוד עניין אחד הקשור בגמילות חסד של אלישע לשונמית. שלושת העניינים הראשונים קשורים למצב המדיני והפתרונות באים באמצעות אלישע ובמעשה הניסים. הסיפור הרביעי קשור במצב המדיני בארץ, אין בו מעשי ניסים, אך יש בו גמילות חסד שאלישע גומל לשונמית וגם לגמילות חסד שהמלך גומל לשונמית בזכות מעשי אלישע ובהערכה לפועלו. להלן נתייחס לנקודות המרכזיות בסיפורים.

המורה יעזר בדפי העבודה כדי למצות את הנושאים בשלמותם. היחידה הזאת ניתנת ללימוד ולהוראה בשלוש קבוצות משנה, כאשר כל קבוצה עוסקת באחד הסיפורים. ברור שהדיווחים יהיו בהשתתפות תומכת ועזרה של המורה כדי שהמטרות המרכזיות ביחידה יושגו והמסרים יהיו נחלת כל הכיתה.

השיקולים הדידקטיים

א. אלישע והארמים: גם יחידה זו עוסקת בהמשך מעשי אלישע ברמה הלאומית. אלישע, בניגוד לאלהוה, חי בתוך עמו וער למצוקת העם ומשתדל לעזור ככל יכולתו ותוך כדי כך להחדיר אמונה ולתקן את המצב הרוחני של העם. בהמשך יחסי ישראל וארם אנו עדים לתקופה שהסכמים קודמים נשכחו "ומלך ארם היה נלחם בישראל". המלחמה הזאת היא מעין מלחמת התשה בדומה למה שראינו כבר בתחילת פרק ה'. הארמים מבקשים להשיג הישגים בלי לפתוח במלחמה כוללת.

היחידה מספרת על תכנית מלך ארם להכין מארב למלך ישראל ולכוחותיו. לאחר פעולות מודיעין הם קובעים את נקודת המארב מתוך ביטחון בהצלחות קלות. כאן מתערב "איש האלוקים" המזהיר את מלך ישראל מהסכנה הצפויה. הרעיון ש"יש נביא בישראל" עוד טרם נקלט, לא אצלנו וגם לא אצל האויב, אך המעטים שנפגשו בדרך זו או אחרת (נעמן וחייליו) כבר יודעים שיש נביא בישראל וגם מכירים את יכולתו, אך הידיעה הזאת לא חדרה למלכות.

מלך ישראל אימת כנראה את המידע שאלישע מסר לו ואיכזב את הארמים. מלך ארם משוכנע שיש בוגד בתוכם והוא מבקש לגלות את הבוגד ואז הוא שומע מאחד הקצינים שלו שיש נביא בישראל "כי אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך", וכאן קורה דבר מעניין: מלך ארם למרות שקיבל ידיעה שהנביא יודע הכל מראש, מבקש לברר היכן נמצא הנביא הכל יכול הזה ומשקיע כוח רב לתפוס אותו. ומכאן ואילך מתפתחת הדראמה כפי שמתואר בכתובים.

נשים לב לפרטים הבאים:

המשרת (במקום יגחזי) רואה את עוצמת כוח האויב המקיף את דותן ונכנס ללחץ, שהוא דבר טבעי. אלישע משתמש בכוחו הנבואי ופוקח עיניים למי שצריך לפקוח ומכה בסנוורים את מי שלא צריך לראות. השימוש הכפול בסינוור בא להדגיש את יכולתו של אלישע כמושיע לאומי ו"רצון יראיו יעשה". אלישע מתפלל שהנער יראה, שהחיילים לא יראו ובסוף שהחיילים יראו ויבינו ויתקדש שם ה' על ידם. הרלב"ג מסביר כי מטרת סוסי האש ורכב האש לא הייתה לצורך פעולה כלשהי, כי אין שימוש בהם, המטרה הייתה להרגיע את הנער כדי שלא יכנס לפאניקה ולא יצחק וע"י כך יכוון את הצבא אל מגורי אלישע.

דיון מיוחד יש לקיים לגבי היחס לשבויים, מטרת אלישע ומטרת המלך שונות הן, ורק אחרי שאלישע מסביר למלך את מטרתו משתנה היחס שלו ומכאן הארוחה המיוחדת לשבויים. אלישע מפרק את מטען השנאה ויוצר אווירה של רצון טוב (בימינו "צעדים בוני אמון").

נושא הפגיעה בשבויים ראוי לדיון במיוחד כשאנו משווים למקרים ידועים מהתנ"ך. שמואל הורג את אגג שהיה בשבי של שאול, גדעון הורג את אנשי סוכות ופנואל. אך בעיון ימצאו התלמידים שהרקע שונה והנימוקים מצדיקים את המעשים. אגג נאשם ע"י שמואל במעשי הריגה ומגיע לו עונש לא רק על חטאי אבות - אבותיו אלא גם על מעשיו הוא, יש לו "דם על הידיים". אנשי סוכות ופנואל נהרגים על בגידה ועל אי שיתוף פעולה בזמן מלחמה.

יש להדגיש עוד את ההבדל בין מלך ישראל שמבקש לנצל את ההזדמנות שנפלה לידי ולהכות באויב. לעומת זאת אלישע רואה לטווח רחוק יותר ומעוניין שיהיו עדים שיוכלו לספר בחזרתם הביתה שאכן "מלכי ישראל מלכי חסד הם" וש"יש נביא ה' בישראל" והמסר הזה הוא חשוב יותר מניצול הצלחה של רגע.

1. למרות שיש פרדוקס בדבריו - הרי אם הנביא יודע מראש כל תכנית ארמית, מה יועיל לו המצור על הנביא ועל העיר? הרי הנביא ודאי יקדים תרופה למכה. אין זאת אלא שהוא הוכה בסנוורים עוד לפני חייליו כשהוא מחליט על משימה כזאת.

ב. הרעב בשומרון: למרות שסיימנו את הקטע האחרון בשביתת נשק, הרי הכתוב מעיד שלא עבר זמן רב ובן - הדד יוצא לסיבוב נוסף, אך הפעם לא בקרב פנים מול פנים, אלא במצור על עיר הבירה. ואם שומרון תיכנע הרי כל הארץ לפניו. לפי דברי אברבנאל, הרעב הזה הוא לא רק בגלל המצור, אלא כעונש לישראל. על הרעב הזה מדובר בתחילת פרק ח' כאשר אלישע מבשר על כך לאישה השונמית, "כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים". לפי הגמרא במסכת תענית הרעב שמסופר בפרקנו הוא בשלבי האחרונים ולכן התיאורים הקשים².

אנו מציעים להתמקד בשלושה עניינים:

1. תיאורי הרעב שמומחים לנו בסיפור הם בלתי אפשריים להבנה אנושית, כי מצוקת רעב היא מן המצוקות הקשות ביותר.
2. חוסר יכולתו של המלך לעזור.
3. מפגש המלך ואלישע³.

בדף עבודה מיוחד הכנו תרשים זרימה לפרק ו', כד-ז', כ, התלמידים יסמנו את הפסוקים ויוסיפו כותרות לכל שורה⁴. מכאן ואילך נעבוד בדפי העבודה, אם במליאה, או בקבוצות, כאשר נתייחס לכל הקטעים לפי הסדר. לגבי השאלה, איך תוקפנותו של יהורם מצליחה להביא את אלישע לבשר את הבשורה, ראה קטע שהבאנו בנידון מ"דעת סופרים". אלישע, כשמוסר את דבר ה' על המפנה, גם הוא אינו יודע איך יקרה הדבר, אך הוא יודע שיש הרבה שלוחים למקום והקב"ה בוחר את המושיעים לפי צורך השעה ולא תמיד לפי צדיקותו או תכונות אחרות. הפעם נבחרו המצורעים ויש בזה ודאי לקח מיוחד, ראה במאמרים בנספח.

ועוד יש להדגיש בסיפור מופלא זה ש"ישועת ה' כהרף עין" ודרכי ההשגחה מופלאות וכשבאה שעתה של הישועה היא תבוא גם בדרכים בלתי צפויות מצד הזקוקים לה. תגובת המלך כשמעירים אותו בלילה היא מפתיעה, מתקיימת ישיבת לילה קצרה והוא - המלך אינו נוטה לקבל את האפשרות שהנה דברי

2. עיין ברד"ק ח', א. יש קושי של תיאום, כי לפי המסופר אצלנו, אין שנה שביעית כי הרי למחרת הסתיים הרעב בנס נסיגת הארמים. המפרשים חלוקים בדעותיהם לגבי השאלה מתי חלו שבע שנות הרעב, יש שדוחים את תקופת הרעב הזאת לתקופת הנביא יואל שמתאר אותה, או לתקופת יורם שאנחנו עוסקים בה כעת. שאלה זו קשורה גם עם הימצאות גיחזי בבית המלך, יש החושבים שגיחזי לא יכולה להתקיים עם יורם שחי ופעל בתקופת אלישע ולכן יתכן שהמלך האנונימי המופיע בפרקנו הוא יואש בן יהואחז בן יהוא שנמנה עם מעריצי הנביא ועם תלמידיו. מומלץ לעיין ב"דעת מקרא" לפני קביעת עמדה ברורה בנידון. ראה במיוחד את סיכומו של "דעת מקרא" בעמ' תקמב.
3. בכיתה מתקדמת ראוי להשוות את סיום הרעב בתקופת אליהו, שהוא תובע מאחאב ומן העם להוכיח שלמדו משהו ואילו אלישע אומר: "שמעו דבר ה'..." ונגמר הסיפור. אבל בים השורות ניתן לראות באמירתו של המלך "הנה זאת הרעה מאת ה' מה אוחיל להי עוד" שגם הוא למד את הלקח.
4. להלן הצעתנו לכותרות: 1. המצור והרעב בשומרון, 2. מעשה הנשים, 3. המלך שולח להמית את אלישע, 4. נבואת אלישע, 5. מעשה המצורעים, 6. נבואת אלישע מתקיימת במלואה.

אלישע מאתמול מתגשמים והולכים. מדוע?!

יש לקיים בכיתה דיון בעניין זה בדרך של הפנמה. נשים עצמנו במקום המלך ולמרות שכאשר שמע את דברי אלישע אתמול הוא נרגע וויתר על כוונתו להרוג את אלישע, זאת אומרת הוא הפנים את הנבואה ובוודאי לא שכח אותה. אבל הוא כמלך וכמפקד עליון חייב לתת את הדעת גם לאפשרויות הגרועות ביותר. הוא מכיר את האויב וחושש לא ליפול בפח שטמנו לו.

אך יתכן גם שלא הזהירות המירבית הזאת היא הסיבה, אלא יתכן שהוא מסרב לקבל את האפשרות שבשורת הישועה תבוא באמצעות אנשים מצורעים. לדעתו, **מצורעים לא יכולים להיות שליחי ה'** ולכן אם לא מועצת השרים שלו היה נשאר בקונספציה זו אך כאמור זו "ישועת ה' כהרף עין" והרבה שלוחים למקום. ואין אנו יודעים במי יבחר ובאיזו דרך תיעשה הבחירה⁵.

ג. האישה משונם: אנו מסיימים את היחידה בעוד סיפור על אלישע ועל דרכו בקודש. אין תאריך מדויק מתי היה אירוע זה, אבל מכיוון שגיחזי מופיע בסיפור, ברור שזה היה לאחר האירוע הקודם. כנראה, גיחזי נרפא מצרעתו בגלל הצלת ישראל ותשובתו ממעשיו הקודמים. אנו רואים את זה בשיקוליו לבוא אל המלך ולבשר על מנוסת הארמים. במעשה זה הוכיח שהוא למד סדר עדיפויות וערכים - הצלת ישראל קודמת לפתרון המצוקה הפרטית שלו⁶.

זהו הסיבוב השלישי בסיפור השונמית כאשר אלישע במפגש הראשון הציע לה את עזרתו היא ענתה "בתוך צמי אנוכי יושבת", הפעם היא תזדקק לשלטון והיא תזכה למענה בזכות קשריה עם אלישע.

עוד יש להעיר שהמלך מבקש מגיחזי, נערו לשעבר של אלישע, שיספר מהגדולות שעשה אלישע. אין להתפלא שהמלך לא יודע את כל הניסים הפרטיים שעשה אלישע, למרות הפומביות שבדרך כלל הייתה לניסים אלו, בכל זאת כנראה לא הגיעו לחצר המלכות. גיחזי מתחיל מן הנס הגדול של החייאת הילד (הוא היה מעורב בזה). השיחה הזו מתנהלת כנראה בשעת טיול והנה האישה השונמית (המכירה את הנוהג לפנות אל המלך ישירות בלי לעבור את כל הפקידים והמשרדים) צועקת אל המלך. המלך פועל בהשפעת מה ששמע והכל בא על תיקונו בשלום.

5. יש השלכות אקטואליות לרעיון זה ובכיתה מתקדמת אפשר לדון גם בעניין זה וד"ל.
6. ה"כלי יקר" חושב שגיחזי עדיין מצורע, אולם עבור היותו נער איש האלוקים, דיבר איתו המלך וביקש לדעת את הגדולות אשר עשה אלישע. אף ב"ילקוט מעם לועז" כתוב שהיה גיחזי מצורע והתפלא המלך כיצד נער האלוקים חלה בצרעת וסיפר לו גיחזי את עניין קללת הנביא ועל ידי כך נתגלגלו הדברים וסיפר לו גיחזי אודות שאר הניסים שעשה אלישע, והמלך ראה דבר פלא בזה שהשונמית הגיעה בדיוק בשעה שסיפר גיחזי אודות הנער אשר החיה אלישע.

ביבליוגרפיה

קופרמן, הרב יהודה, "המצורעים פתח השער", **שמעתין** 50, עמ' 77-80.

נספחים

קטע ממדרש אליהו רבה פרק ז' והערת בעל "מוסר הנביאים" עמ' 386.

(כ) ויאמר מלך ישראל וגו'. הרי הוא אומר (קהלת ט'): טובה חכמה מכלי קרב, גדול פיסטון [עצה של חכמה] שעשה אלישע יותר מכל המלחמות שעשה יורם בן אחאב, שנאמר: ויאמר מלך ישראל אל אלישע בראותם אותם האכה אכה אבי ויאמר לא תכה האשר שבית בחרבך ובקשתך אתה מכה ג) וגו' ויכרה להם כרה גדולה ויאכלו וישתו וישלחם וגו', ולא יספו עוד גדודי ארם לבא בארץ ישראל, הא למדת שגדול פיסטון שעשה אלישע יותר מכל המלחמות שעשה יורם, לכך נאמר: טובה חכמה מכלי קרב.

נשים חרבך בן תשכל מנשים אמך. — והוא שאמר שעתה שהוא נפל בשביה אין לו רשות להורגו מחמת שהוא אויבו, כי אין הורגין את השבוי, אבל אתה חייב מיתה בעד מעשיך הראשונים. כי היית הורג גם את הנשים שאינן בני מלחמה, ולכן בעבור זה הנך מחוייב מיתה. וכן נאמר בשופטים ח': ויאמר גדעון אל זבח ואל צלמנע איפה האנשים אשר הרגתם בתבור, ויאמרו כמון כמיהם אחד כתואר בני המלך. ויאמר אחי בני אמי הם. חי ד' לו החייתם אותם לא הרגתי אחכם. — היונו שהוא אמר להם שהוא הורג אותם רק מדיון גואל הדם. שהרי המה הרגו את אחיו. אבל אם לא כן לא היה הורגם. מפני שעתה כבר נפלו כשבויים בידו ואין ראוי להרוג את השבויים.

ג) ובוה יש ענין מוסרי גדול, כי פרש"י שאמר לו: וכי דרכך להרוג אותם שאתה מביא בשביה. — הרי שאפשר להרוג את האויב רק במלחמה שיש בוה ענין של הבא להורגך השכם להרגו. אבל כיון שנפל האויב בשביה, ואין בידו יותר להורגך אז אי אפשר להורגו. כי יש בוה ענין של רציחה. ונראה לומר דלפיכך אמר שמואל לאגג (ש"א ט"ו): כאשר שכלה

קטע ממשכת סנהדרין ק, ע"א

רב נחמן אמר: זה הקורא רבו בשמו. דאמר רבי יוחנן: מפני מה נענש גיחזי — מפני שקרא לרבו בשמו, שנאמר "ויאמר גיחזי אדני המלך זאת האשה וזה בנה אשר החיה אלישע".

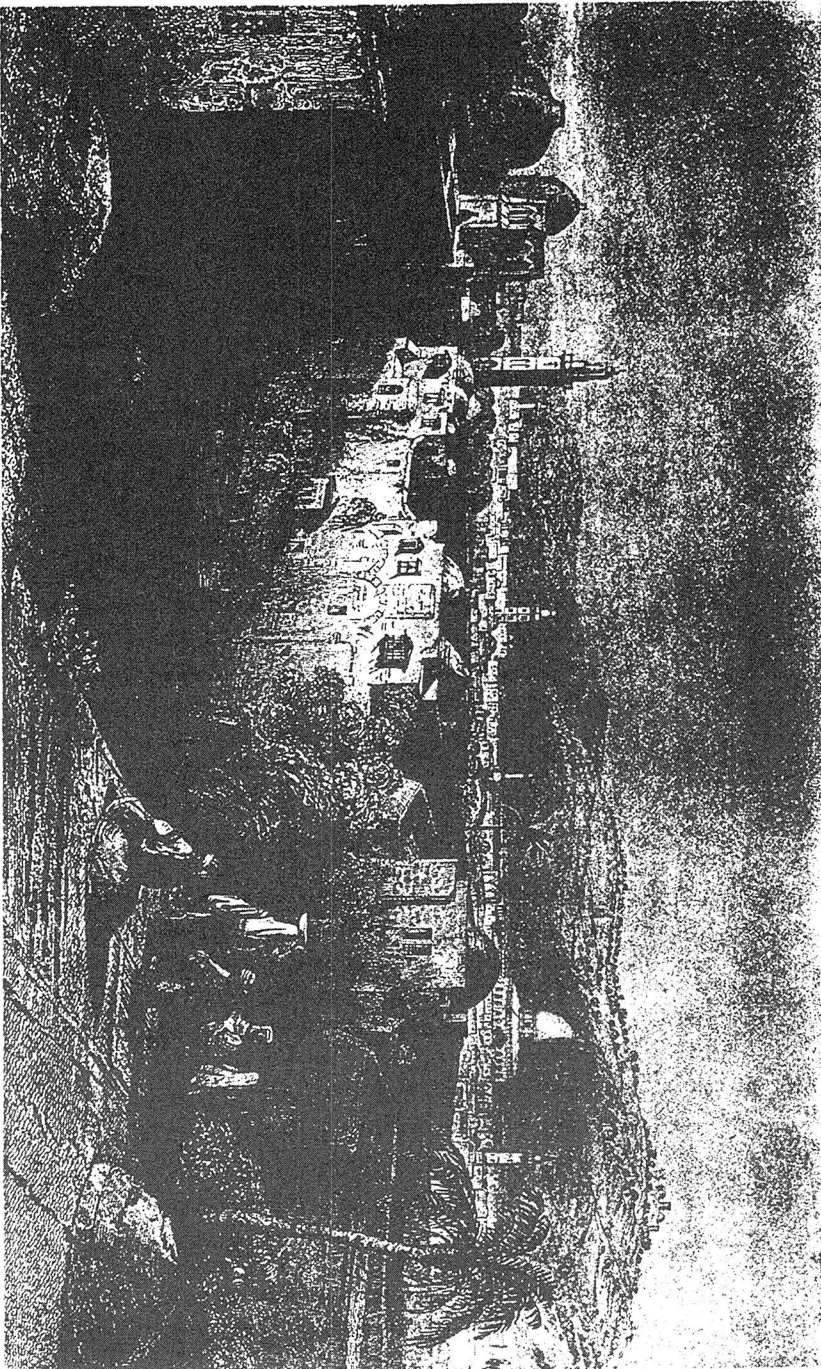
קטע ממשכת סנהדרין קז, ע"ב

וארבעה אנשים היו מצרעים פתח השער אמר רבי יוחנן: גיחזי ושלשה בניו.

קטע ממשכת בבא קמא ס, ע"ב

תירועב בעיר פור רגליך, שנא': ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה [לגור] (ויג' שם) ואומר: אם אמרנו נבא העיר והרעב בעיר ומתנו שם מאי ואומר: וכי תימא, ה"מ היכא דליכא ספק נפשות, אבל היכא דאיכא ספק נפשות לא, ת"ש: ולכו ונפלה אל מחנה ארם אם ידונו נחיה!

ירושלים-בריכת חזקיה
צויר מ-1904

"הראני ה' אותך מלך על ארם" **פרק ח', ז-כט**

מבוא

שני עניינים ביחידה זו, האחד והוא המרכזי, ביקור אלישע בדמשק והמלכת חזאל למלך על ארם. העניין השני בא לעשות סינכרוניזציה בין שתי המלכויות. בפרקים האחרונים התמקדנו במלכות ישראל בלבד, במעשי אלישע המתנהלים כולם במלכות ישראל. מאז השותפות במלחמה במואב (פרק ג') בין יהושפט ובין יהורם, לא סיפר לנו הכתוב מאומה על הקורות במלכות יהודה. כעת משלים הכתוב ומספר לנו שגם ביהודה אירעו אי-אלו דברים, מלכים הלכו לעולמם ובניהם עולים לשלטון (בלי מהפכות). מלכות אדום מורדת ביהודה.

הברית בין המלכויות מחזיקה מעמד וכאשר יהורם בן אחאב יוצא למלחמה בארם, אחזיהו נכד יהושפט מרגיש חובה לתת יד. המלך יהורם נפגע במלחמה ואחזיה נמצא בקרבתו, גם "כי חתן בית אחאב הוא" וגם בגלל הברית הקיימת עוד מימי יהושפט סבו.

קטע אחרון של יחידה זו בעצם מכין אותנו לסוף תקופת שושלת בית עומרי. כאמור, היחידה שלנו מתמקדת במעשי אלישע, ולמעשה לסוף תקופת הנביא אלישע. אליהו רבו השאיר לו "ירושה" לגבי שתי משימות קשות שבעצם הוטלו על אליהו בחורב. שתי המשימות קשורות בעונשים על ישראל. לאחר כניעת אחאב לפני ה' נדחתה הפורענות לתקופת בנו (מל"א סוף פרק כ"א), ומכאן שאליהו מוסר משימות אלו לאלישע, יורשו הרוחני. המשימה הראשונה הייתה למשוך את חזאל למלך על ארם ולהחליף את השושלת בארם¹.

1. לאלהו נאמר: "ובאת ומשחת את חזאל למלך ארם", אך למעשה לא נזכרת פעולת משיחה בכלל. אצלנו קיימת רק אמירה: "ויאמר אלישע הראני ה' אותך מלך על ארם" (בניגוד למשיחת יהוא, שם כתוב בפירוש שאלישע נותן בידי שליחו את פך השמן למשוך את יהוא), לע"ד בגלל שנאמר לגבי יהוא פעולת משיחה, נאמרה לשון זו גם לגבי חזאל.

המשימה השנייה הייתה שימוש את יהוא למלך ישראל ובכך להביא לקץ של שושלת עומרי. ברור שיש הבדל גדול בין שתי המשימות הללו. המינוי הראשון, צריך לגרום להרס ולהחלשת ישראל. ואילו המינוי השני, מטרתו לצורך תיקון, חידוש וצמיחה לכיוון הנכון לאחר הסטייה הקשה בימי שושלת עומרי ובניו. מכאן הבכי והצער בביצוע המשימה הראשונה. ואילו המשימה השנייה מתבצעת אם לא בשמחה, אבל בהבעת רגש של נקמה על מעשי בית אחאב. להלן קטע מ"מקדש מלך" המסביר איך בכל זאת שתי המשימות האלו סופן משתלבות למטרה אלוהית אחת:

"אבל לא היה טעם לברוח מן השליחות גם אם נבעה התנגדותו מאהבת ישראל טהורה, אלא יש לקבל את גזירת ההשגחה ולהבין את משמעותה.

אלישע העלה למלכות את מחריב ישראל, אבל הוא משח גם את יהוא כתרס בפני פורענות חזאל וארם. יהוא נקם בבית אחאב ושילם לו כגמולו, ובכך סלל את הדרך לתיקון הרוחני של חטאיו. אמנם גם יהוא חטא, והמהלך הרוחני נבלם והתקדם עקלקלות, אבל נפתח דף חדש בתולדות מלכות ישראל, ושושלת יהוא החזירה לבסוף את תפארת ישראל לקדמותה. שני מעשי אלישע אלה לא היו איפוא כה רחוקים. מול משיחת חזאל הוא כונן גם **חץ-תשועה לה'** ו**חץ-תשועה בארם**. פעולת המלקחיים הזאת עתידה להחזיר את ישראל לעצמם, והנביא בחזונו כבר ראה את המהלך המדיני המורכב לדורותיו, וכיצד חוליותיו הרבות מצטרפות לשלשלת אחת".

("מקדש מלך", יגאל אריאל, עמ' 282-283)

נראה לנו שיש כאן הסבר רעיוני-אמוני חשוב וגם הסבר דידקטי מעולה שיתקבל על דעת תלמידיו.

השיקולים הדידקטיים

א. אלישע הולך חופשי לדמשק והתואר שלו "איש אלוקים" מוכר היטב בדמשק. יתכן שלאחר האירוע עם השבויים בשומרון נודע בחלונות הגבוהים ובתוך העם שהשחרור הזה נעשה בעצם לפי הוראת אלישע ומכאן שאלישע היה ידוע ומכובד בדמשק². כמובן דבר הימצאותו של איש האלוקים מגיע למלך בדיוק כשהוא במצוקה וזקוק לעזרת איש אלוקים ומכאן המפגש בין חזאל לבין אלישע. אלישע מגיע אם כן למטרתו בעזרת המלך³.

ב. המפגש בין אלישע לחזאל הוא קצר אבל מרתק. מה אמר אלישע לחזאל? יש לתת לתלמידים לקרוא בהטעמה את פס' י, כאשר המשמעות כמו הכתיב או כמו הקרי, וגם לקרוא את פרשנותו של רש"י.

2. חז"ל אומרים "ויבוא אלישע דמשק - להחזיר את גיחזי בתשובה" (סוטה מז ע"א) וקשה מדוע צריכים להכניס את גיחזי לעניין זה, הרי הביקור מפורש ומיועד למעשה ממלכתי. רד"ק אמנם טוען: "נשלח כדבר ה' למשוך את חזאל", ואם גיחזי נמצא בדמשק אז כנראה לעשות לביתו (אולי לסחוט מנעמן עוד דורון כלשהו).

3. חשוב שהתלמידים יבינו את מעשה ההשגחה, כלפי חוץ הכל נראה במקרה, אך ההשגחה כיוונה את הדברים שאלישע יפגוש את חזאל באופן לגיטימי לגמרי כאשר היוזמה היא מאת המלך, והרי לך תנאים אופטימליים לבצע את המשימה שהוטלה עליו.

ג. יש להעמיד את התלמידים על המצוקה של נביא אמת בזמן שצריך למסור נבואת פורענות קשה לעם ישראל. דוגמאות לא חסרות מירמיהו ומנביאים אחרים. נביא אמת אינו יכול לברוח מהנבואה - קשה ככל שתהיה, אך הצער והכאב נשארים.

ד. לצערנו, חזאל קיים את נבואת אלישע בשלמות ובאכזריות, ראה נבואות עמוס וכן אצלנו, פרק י', לב-לג.

ה. לגבי מלכות יהורם אנו ממליצים להיעזר בדבה"ב, בתחילת פרק כ"א ולקבל תמונה משלימה למה שחסר אצלנו לגבי אישיותו של יהורם⁴. גם אצלנו הכתוב לא מציין אותו לשבח וראוי היה שיקרה לו מה שקרה ליהורם בן אחאב, אך "לא אבה ה' להשחית את יהודה..." (יט). הכתוב מנסה לתת רקע למעשי יהורם בן יהושפט, כי בת אחאב הייתה לו לאישה, היא עתליהו בת עומרי לפי רוב הדעות. רצוי להיעזר בדף עזר שבדפי העבודה כדי למפות את הפרק ולקבל תמונה שלמה על מלכות יהורם.

ו. הפשיעה של אדום היא חלק מהתעוררות העמים שסביבנו כתוצאה מחולשת הממלכות הן יהודה והן ישראל. המלחמות בארמים אפשרו לעמים המשועבדים עוד מימי דוד למרוד בתלות במלכי יהודה וישראל. פס' כא מתאר את המרידה של מלך אדום ותגובת יהורם מלך יהודה. רד"ק עוזר לנו להבין מה בדיוק קרה ונראה לנו שפירושו בשם אביו מסביר את מהלך המרידה עד שהפשיעה של אדום הייתה לעובדה קיימת. בהזדמנות זו מרדה גם לבנה. המפרשים מתלבטים בזיהוי העיר, ראה רש"י, רד"ק ו"דעת מקרא".

ז. לגבי המכתב מאליהו שנזכר בדבה"ב, כיצד אליהו יכול לשלוח מכתב שבע שנים לאחר שנגנז? ראה סיכום האפשרויות ב"דעת מקרא", על אתר, להערה 18 עמ' תשל⁵.

ח. למעשה, עם ביצוע שליחות זו - המלכת חזאל שהוא אישית מבצע ושליחת נציגו למשווח את יהוא למלך על ישראל מסתיים תפקידו של אלישע. אמנם אלישע האריך ימים ואנו פוגשים אותו פעם אחרונה כשהוא חולה: "ואלישע חלה את חוליו אשר ימות בו..." (י"ג, יד). יואש, נכד יהוא, בא לביקור חולים ואלישע מנסה לעודד אותו במעשה סמלי שירמוז שיבואו ימים טובים יותר לישראל ויתגברו על ארם. מעשים אלה אין בהם כדי להוסיף משמעותית למה שלמדנו עד כה ולכן אנו מציעים לעשות חזרה אחרי יחידה זו.

4. לגבי תקופת שלטונו יש להיעזר ברד"ק ט"ז, יז בפרקנו.

5. כאשר התלמידים יעסקו במיפוי הפרק בדבה"ב ויעלו את השאלה יש להביא בפניהם את התשובות כנ"ל.

בהמשך, ביחידה 20, כשניפרד מאלישע נציע נספח מיוחד להצעה לחזור על מפעל חייו של אלישע בדרך אחרת. אנחנו נציע לערוך תכנית "חיים שכאלה" לאלישע, כאשר בני הנביאים נוכחים לדעת שמחלתו הא סופנית ("אשר ימות בו") ורוצים לשמח את רבם ולערוך לו מסיבת הפתעה, מעין "חיים שכאלה" מודרני. המורה שירצה להתמודד עם האתגר הזה יכול לדלג על דף העבודה המיועד לחזרה על פעולות אלישע עד סוף פרק ח', או לראות בזה מעין עבודת רשות.

ביבליוגרפיה

ליוור, י' (תש"ל). "מלחמות ישראל ואדום בימי יהושפט ויהורם", **היסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**, מערכות, עמ' 198-201.

נספחים

קטע מ"מקדש מלך עיונים בספר מלכים", אריאל יגאל

מדרשת הגולן, חיספין, עמ' 283

אבל לא היה טעם לברוח מן השליחות⁴⁸, גם אם נבעה התנגדותו מאהבת ישראל טהורה, אלא יש לקבל את גזירת ההשגחה ולהבין את משמעותה.

אלישע העלה למלכות את מחריב ישראל, אבל הוא משח גם את יהוא כתרס בפני פורענות חזאל וארם. יהוא נקם בבית אחאב ושילם לו כגמולו, ובכך סלל את הדרך לתיקון הרוחני של חטאיו. אמנם גם יהוא חטא, והמהלך הרוחני נבלם והתקדם עקלקלות, אבל נפתח דף חדש בתולדות מלכות ישראל, ושושלת יהוא החזירה לבסוף את תפארת ישראל לקדמותה. שני מעשי אלישע אלה לא היו איפוא כה רחוקים. מול משיחת חזאל הוא כונן גם חֲפִצְשׁוּעָה לה' וחֲפִצְשׁוּעָה בארם⁴⁹. פעולת-המלקחיים הזאת עתידה להחזיר את ישראל לעצמם, והנביא בחזונו ראה כבר את המהלך המדיני המורכב לדורותיו, וכיצד חוליותיו הרבות מצטרפות לשלשלת אחת.

יהוא נמשח למלך באופן חיובי על-ידי שליח אלישע, וצווה במפורש להכרית את בית אחאב. ביצועו של המהלך התחיל בהמלכתו הפומבית של יהוא בגלעד, ויהוא ניצל את המרחק ליזרעאל כדי לתפוס את יהורם במפתיע כשהוא לא מוכן. לעומת זאת במעשיו עם חזאל נשאר אלישע מסויג. הוא לא משח אותו בידיו, ולא קיים את המשיחה שעליה צווה אליהו בחורב במובנה המילולי. אלישע לא הנחה את חזאל כיצד לפעול ולמלוך. אדרבה, אלישע ניבא שבן-הדד יחיה מחוליו, אבל סופו ליהרג וחזאל עתיד לרשתו. לאור נבואה זו היה חזאל צריך להמתין בסבלנות למות בן-הדד ולקוות להתגשמותו של דבר ה' שיהיה למלך. אבל לחזאל אצה הדרך והוא לא חיכה שהמלכות תבוא אליו מן השמים. הוא שמע די מן הנביא, ובלי לשאול כיצד ובלי להתמהמה הרגיע את בן-הדד בתשובת הנביא ומיהר לחסלו.

מנסרת סנחריב

”ויתקשר יהוא בן יהושפט בן נמשי

אל יורם”

מהפיכת יהוא

פרקים ט'-י'

מבוא

יחידה זו היא מן הדרמטיות שבספר מלכים והיא נלמדת בעניין רב בכיתה. בעצם היחידה הזו היא המשך אינטגרלי של סיפורי אלישע, שהרי אלישע הוא הממונה לבצע את התפקידים שהטילו על אליהו, כממשיכו. החוליה האחרונה שטרם בוצעה שאליהו נצטווה עליה, היא המלכת יהוא בן יהושפט בן נמשי למלך על ישראל. היחידה שלנו דנה אפוא בביצוע משימה זו ובהשלכותיה. שושלת יהוא היא מן השושלות החזקות והארוכות ביותר בממלכת ישראל. הכתוב מתאר את האירועים בהחלפת השושלת הן מזווית ראייתו של הנביא - שכך נגזר מלמעלה, והן מזווית ראייתו של ההיסטוריון שמתאר דברים כהוויתן בראייה אנושית ובהתפתחות המאורעות וסיבותיהן.

מכל מלכי ישראל יהוא הוא היחיד שנמשח למלך בצו אלוהי לבצע משימה מוגדרת. השאלה המרכזית שהעסיקה את הפרשנים ואת החוקרים עד זמננו היא: האם נתן הנביא ליהוא בן יהושפט לגיטימציה לא רק למרד, אלא גם לאמצעים בהם יהוא השתמש בביצוע המהפכה? או שמא ”שגעונותיו” של יהוא עברו את המתבקש ממנו והוא עשה מה שעשה מתוך דחף אישי שלא תמיד יש לו הצדקה. הנביא הושע מבקר את בית יהוא על מעשה מייסד השושלת ”ויאמר ה' אליו קרא שמו יזרעאל כי עוד מעט ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא והשבתי ממלכות בית ישראל” (הושע א', ד).

המפרשים על אתר מנסים להסביר את כוונת הושע בביקורתו¹, אך אין ספק

1. סגל במאמרו ”יהוא מלך ישראל” מפרש את הביטוי ”דמי יזרעאל”, שלא בקשר ישיר ליהוא וע”י כך הוא ”מנקה” את יהוא מפשעים של אכזריות יתירה, ראה קטע ממאמרו בנספח.

שהקורא את הפרקים שלנו (ט'-י') מרגיש מיד שבאופן ביצוע רצון ה' יש משום מסר סמוי נוסף למסר הגלוי. אפשר היה כנראה לבצע את רצון ה' גם באמצעים אחרים ובתהליך שונה. בביבליוגרפיה הבאנו רשימה של מאמרים שמשקפים דעות שונות בנידון וגם דנים ביחס של חז"ל לכל מעשי יהוא. רצוי לקרוא לפחות חלק מהמאמרים הללו כדי לגבש גישה לבעיות המתעוררות ביחידה זו.

הרקע ההיסטורי

מרידות פורצות בדרך כלל מן המניעים הבאים: פוליטיים, צבאיים, חברתיים, כלכליים ודתיים (כולם או חלקם). עד כה מספר מלכים נראה שבממלכת ישראל לא הייתה לגיטימציה דתית וחברתית מלאה לאף שושלת והניסיונות למרידה היו הרבה יותר קלים מאשר בממלכת יהודה. בממלכת יהודה ישנה שושלת שאין עוררין עליה, וגם אם לעתים יש מרידות הרי זה בתוך השושלת עצמה וללא ניסיון להחליף את השושלת. מבחינה זו מהפכת יהוא היא עוד מהפכה שמתרחשת אחת לכמה שנים.

לפי המסופר, נראה לנו שהיה רקע למרידה הן בתוך הצבא והן בחצר המלכות. הקלות שבה מצליח יהוא לתפוס את השלטון ללא עוררים, מוסברת בכך שהייתה הסכמה שבלב לפני פרוץ המרד. הפרשנים מנסים למצוא את הסיבות הצבאיות לכישלונות במלחמות ארם ומרידת מואב (אין יותר הכנסות מהמס השנתי של מואב). ואת הסיבות הכלכליות מתיאורי הבערות והערעור ומשלטון היהורה של בית אחאב. כנראה, השתלטותה של איזבל על עבודת ה' ונביאיו גם היא גרמה לתסיסה בקרב שכבות רבות של העם.

מבחינה אמונית - הרקע הדתי הוא הגורם העיקרי והוא היה בחינת "הקש ששבר את גב הגמל", והיה צורך אלוקי לשים קץ לפולחן הבעל בישראל לפני שיהיה מאוחר מידי ולא תהיה דרך חזרה. יהוא היה האדם המתאים ביותר לביצוע המשימה האלוקית. הוא היה מראשי הצבא, הכיר את אחאב ואת השחיתות מלפני ולפנים והיו לו גם את התכונות הדרושות לבצע משימה של מהפכה. הוא "משוגע" ("כי בשגעון ינהג") - אבל נצמד לשליחות².

מעניין שהכתוב לא מרחיב את הדיבור על תפקידים אחרים שמוטלים על המלך כמו: להושיע את העם מהאויב, להביא רווחה כלכלית וחברתית. הוא מתרכז רק בהשמדת בית אחאב ובעקירת פולחן הבעל. התפקיד העיקרי של המלך היה להושיע את ישראל מיד צר, והנה הכתוב מעיד ש"בימים ההם החל ה' לקצות בישראל ויכם חזאל בכל גבול ישראל" (י, לב).

יוצא אפוא, שיהוא היטיב לעשות בתחום ביצוע המשימה הספציפית, ולא היטיב לעשות בתחום הביטחון הכללי של עם ישראל. המקרא אינו מספר לנו

2. אנו ממליצים לקרוא לפחות את המאמרים של י" רוזנסון ב"מגדים" ל"ב וב"מגדים" כ"ה, וכן את מאמרו הקצר של מ' סבתו "יהוא צדיק גדול היה - האמנם?" ב"מגדים" ל"ב.

פרטים על המצב הבינלאומי שנוצר מניתוק הקשרים בין ישראל ויהודה ובין ישראל וצור. הכתוב רק מתאר את היחלשות ישראל וניצחונותיו הגדולים של ארם (י', לב). ממקורות חוץ מקראיים אנו יודעים שיהוא פונה לעזרת אשור, מעלה מס לשלמנאסר השלישי. כנראה, כדי שאשור תתקיף את ארם מצפון, וכך תצטרך ארם לרכז כוחות בצפון ותפסיק את הלחץ על עבר הירדן הישראלי. (ראה שאלה לתלמידים בנידון בדפי העבודה). חשוב שהתלמידים ילמדו כיצד אנו נעזרים במקורות חוץ מקראיים כדי להשלים את התמונה ולקבל מבט שלם יותר על התקופה.

השיקולים הדידקטיים

כאמור, שני הפרקים הם דרמטיים ואין כל קושי לרכז תשומת לב ועניין בלימוד. אנו ממליצים לפתוח את לימוד היחידה במשפטים בודדים ולהכין את התלמידים לקריאה ראשונה של כל היחידה³. מיד עם סיום הקריאה, לפני שנכנס לדיון, נחלק את הכיתה לשתי קבוצות. קבוצה א' תכין תרשים זרימה של האירועים בפרק ט' וקבוצה ב' תכין את האירועים של פרק י'. ראה הצעה לתרשים זרימה בנספח ליחידה.

לאחר שנסקור את התרשימים ונקבל תמונה שלמה (עיון חדש בסיפור) נתחיל בדיון עצמו. התלמידים, לפי התרשים שיופיע על הלוח, ירשמו לעצמם שאלות על האירועים המסומנים בפרק ט'. השאלות ילובנו ויורחבו לפי הצורך ע"י המורה. כאשר נקבל את השאלות המרכזיות המתעוררות בעיון החוזר נוכל לגשת לחפש תשובות. בדף העבודה התייחסנו לשאלות המרכזיות, והמורה יבחר אלו מן השאלות ילובנו בכיתה ואלו מהן יישארו לעבודה עצמית ולשיעורי בית. כך ננהג גם לגבי לימוד פרק י'. בסיכום, יתבקשו התלמידים להתייחס לשאלות שבדף הסיכום (דף עבודה 4).

מוצעת להלן דרך אחרת לטיפול ביחידה וללימודה. מיד לאחר העיסוק בתרשים הזרימה ניתן לחלק את הכיתה לקבוצות עבודה כאשר כל קבוצה תטפל באחד האירועים לפי תרשים הזרימה. הקבוצה תתבקש לרשום את השאלות המרכזיות ולהביא דעות פרשנים ודעות מקוריות לגבי התשובות לשאלות שהתעוררו. הקבוצות תדווחנה למליאה לפי סדר האירועים כפי שצוין בתרשים הזרימה. בדרך זו אין צורך לעסוק בדפי העבודה (הקבוצות יכולות להיעזר בהן), והכיתה כולה תעסוק רק בדף הסיכום. אנו מניחים שנצטרך כ-3 שעות, כולל עבודת הסיכום לשם עיון ודיון ביחידה זו. להלן כמה מהנקודות המרכזיות הדורשות התייחסות מיוחדת. המורה לפי שיקול דעתו ישלבם בשיעוריו:

3. רצוי לתת קריאת הכנה של היחידה וע"י כך לחסוך זמן ומיד לאחר מילות הפתיחה להטיל את המשימה כנ"ל.

א. היחידה נפתחת ברצונו של אלישע להשלים את צו ה' שניתן לאליהו. השאלה המתעוררת - מדוע אליהו לא קיים את הצו בעצמו לפני הסתלקותו. ועוד יותר מכך - מדוע אלישע מעביר את התפקיד לאחד מבני הנביאים ואינו עושה זאת בעצמו? אלישע אינו יכול לבצע שליחות זו בגלל הסכנה של השלטון וגם כדי לא לעורר תשומת לב יתירה בביקורו בחזית, אצל קציני המלך.

אליהו כנראה לא הספיק לבצע את המשימה לאחר שה' האריך ימיו של אחאב בגלל כניעתו לה'. יש הסוברים שאליהו לא ביצע את השליחות, אך יתכן ששמץ מהידיעה הסודית הזאת הגיע ליהוא עוד בטרם בוא השליח ששלח אלישע, מה שמסביר את הקלות שבה יהוא מקבל על עצמו משימת מרידה ובגידה במלך הלגיטימי ולא מנסה להתחמק יותר מידי ולהמציא "סיפור", אלא מיד מספר דברים כהוויתם. גם השרים ממהרים לשתף פעולה וממליכים אותו. ראוי להוסיף, שיהוא לא מספר להם את כל מה ששמע מפי הנער השליח⁴.

ב. יהוא בביצוע המשימה מרחיב אותה בהריגת אחזיה ויותר מאוחר גם בהריגת אחי אחזיה (בני אחיס, ראה דבה"ב כ"ב, ח). במשימתו הרשמית לא היו כלולים אחזיה מלך יהודה או מי ממשפחתו. אין ספק שזו יוזמה אישית. כנראה, בגלל קרבת משפחות המלוכה. לאורכם של כל מעשי יהוא, מורגשת היטב היוזמה האישית שלו ולעיתים בהרחבת המשימה מעבר לצורך. צורת הריגת בני אחאב, צורת השמדת נביאי הבעל, צורת "חיסול" איזבל, מלמדות אותנו על האיש ועל דרכיו.

כאמור, הכתוב אינו מגנה בפירוש את המעשים האלה, אך עצם תיאורם המפורט מביא את הקורא להבנה שיהוא הגדיש את הסאה⁵. מפליא מאוד שחז"ל לא מרבים לדון בדמותו של יהוא. יש רק מקור אחד בגמרא, סנהדרין קב, ע"א, שממנו יוצא ש"יהוא צדיק גדול היה". וכבר דנו בכך חוקרים ופרשנים, שהרי לפי המסופר קשה לומר עליו משפט זה. הרב סבתו שמסכם במאמרו את הדיון בנושא מגיע למסקנה ברורה - בכתבי יד חשובים חסר משפט זה או שבמקומו כתוב "ויהוא צדיקא רבא היה" (דהיינו אחיה השילוני המוזכר לפני כן). בכתבי יד אחרים כתוב בפירוש "והוא צדיקא רבא היה", והדוגמא שהגמרא מביאה מיהוא באה רק לומר, שיהוא טעה כי ראה את חותמו של אחיה השילוני⁶.

יש עוד מקור חיובי - בסדר אליהו זוטא פרשה ז' ששם נאמר בפירוש ש"יהוא בן נמשי אדם ירא שמים היה ולא הלך אחרי עגלי הזהב שעשה ירבעם בן נבט, אלא "כיוון שבא יהוא לידי גדולה ונכנס למלכות - קלקל מעשיו"⁷. ומכאן ההערכה החיובית על יהוא בראשית דרכו. כך אפשר להסביר את הנאמר על יהוא - "אשר היטבת לעשות הישר בעיני ה'". הוא זכה להמשך השושלת עד ארבע דורות,

4. האם "כזאת וכזאת" כולל את מטרת המלכת המלך (השמדת בית אחאב) או שמא "כזאת וכזאת" אין משמעו כן.

5. לא כולם מסכימים לקביעה זו, ראה מאמרו של סגל כנ"ל.

6. ראה את כל השקלא והטריא בסוגייה מעניינת זו במאמרו של סבתו ב"מגדים" ל"ב תש"ס, עמ' 86-83.

7. ראה בנספח.

גם אם בניו לא היו צדיקים, כי יש רשע וטוב לו עד ארבע דורות. בסיכומו של עניין יש לאפשר לתלמידים לדון במכלול צדדי אישיותו של יהוא, אך צלי"ש הוא לא יקבל (כמבצע שליחות ה')⁸.

ג. ה"שיגעון" של יהוא, הוא חלק מאישיותו ולא כמו דוד ש"שינה טעמו" כדי להיחלץ מצרה. מכאן הסיבה למעשיו הבלתי צפויים ולספונטניות שלהם. עם זאת הוא נבחר למשימה הזאת כי "ה' יראה ללבב" ויהוא היה המתאים ביותר בעת ההיא לבצע מהפכה יסודית שכזאת בהצלחה יחסית וללא מלחמת אחים. חלק מהצלחתו נובע מערמומיותו והתנהגותו האכזרית, וכך אומרים שרי יזרעאל, הזקנים והאומנים: "הנה שני המלכים לא עמדו לפניו ואיך נעמוד אנחנו" (י', ד). למרות שההשוואה איננה מדויקת, כי שני המלכים הופתעו הפתעה גמורה ולא הייתה להם יכולת להתגונן, ואילו לזקנים בשומרון היה מספיק זמן להתכונן ולהכין כוחות ולהילחם ביהוא. אך, כאמור, הם פחדו מאוד מיהוא ושיגענותיו. אין ספק שיהוא ניחן בכריזמה טבעית וכאשר הוא אומר אמירה או נותן פקודה השומעים "מהופנטים" ומבצעים אותה מיד (אולי אפילו למרות רצונם). ראה תגובת השרים כאשר יהוא אומר להם שנמשח למלך, או הפקודה לשמוט את איזבל או כאשר ציווה להביא את ראשי בית אחאב.

ד. יחד עם הספונטניות יש לראות במעשיו ובהתנהגותו תוכנית של איש מפקח וחושב מראש על האפשרויות השונות (איש צבא!), ומכאן הסבר לכמה וכמה מהפעולות שלו. חשוב שהתלמידים ישימו לב גם לפן זה באישיותו – "לא בשגעון ינהג", אלא בחכמה ובערמה. נזכיר כאן נקודות שמבטאות את החכמה והתחכם במעשיו:

1. הוא לא בא לבצע הפיכה עם צבא גדול, אלא עם אנשים בודדים. הוא
2. כאשר הצופה רואה שמתקרבים לארמון, שולח המלך רכב (פרש). יהוא לא נותן לו לחזור, כאשר הרכב לא חוזר נשלח רכב שני, שגם הוא לא חוזר. בינתיים מגלה הצופה שמדובר ביהוא, אזי מבין המלך שכנראה יש לו איזה מסר חשוב משדה הקרב והוא יוצא לפגשו בשדה, כך מצליח יהוא במשימתו והורג את יורם בשדה כאשר כל שומרי הארמון מנוטרלים. המלך אינו מספיק להגיע לארמון ולהפעיל את שומרי ראשו, שבודאי עלו במספרם על יהוא ואנשיו.
3. בסיפור המכתבים אל שרי יזרעאל בשומרון הוא קורא תיגר על ההנהגה היושבת בעיר מבצר וכלי מלחמה לרשותם. הוא פונה אליהם ללא פחד וללא היסוס, כאשר הם נכנעים ליהוא, אך יהוא עדיין לא בטוח שהוא

8. יש לשים לב שהכתוב מאשים את יהוא רק בחטאות ירבעם, דהיינו בעבודת עגל הזהב, אך עניין זה הרי משותף לכל מלכי ישראל, כמו הבמות למלכי יהודה. יש הרואים בעבודת עגל הזהב יותר עניין מדיני מאשר עניין אמוני, מכיוון שביהמ"ק נמצא במלכות יהודה אז ירבעם תכנן מרכזים אחרים שהאפיון שלהם היה עגלי הזהב. מבחינה אמונית-דתית הנביאים כעסו מאוד וראו בכך סטייה מהותית ומרכזית מעבודת ה', כמו שהתנגדו לבמות שהיו נפוצות בימי מלכי יהודה.

יכול להיכנס לשומרון בלא התנגדות, לכן הוא מבקש סימן של נאמנות. הוא מבקש לא פחות מאשר להביא את ראשי בני המלך אליו לזרעאל. במכתב לא כתוב שיהרגו אותם ויביאו אותם מתים, אך הזקנים "מבינים" מעצמם מהי כוונת יהוא ומבצעים פקודה שלא ניתנה.

בדרך זו המרד הוא מוחלט וסופי. עכשיו יכול יהוא, בלי פוצה פה ומצפצף, להשמיד את כל הנשארים לבית אחאב ביזרעאל. "וכל גדוליו ומיודעיו וכוהניו עד בלתי השאיר לו שריד" (י', יא). כעת, לאחר כל זאת, הוא יכול לעלות לעיר הבירה. גם בעיר הבירה הוא עושה "טיהור סופי", מכה את כל הנשארים לבית אחאב בשומרון ואין שום אפשרות ליורש עצר ולטוען לכתר המלכות - יהוא הוא מלך ישראל החדש.

ה. השוואה מעניינת ערך ישראל רוזנסון⁹ בין עלייתו של דוד למלוכה, לעלייתו של יהוא למלוכה. שניהם באים להחליף שושלת ויש צד שווה ביניהם - שניהם בחירי ה', שרי צבא. שניהם מתמודדים בבעיית יורשי המלך הקודם, אבל ההבדלים הם תהומיים. רוזנסון שם לב שהנביא המבצע את השליחות לא מופיע יותר, ואין ליהוא קשר כלשהו עם נביא - אלישע או אחד מתלמידיו - הוא עושה הכל לפי הבנתו. בניגוד לכך, אצל דוד יש ליווי צמוד של נביאים, בהתחלה שמואל ואח"כ נתן הנביא וגד החוזה. אם הוא טועה הוא מקבל הדרכה נכונה מיידית. נראה לנו שאולי דעתם של הנביאים לא הייתה נוחה מביצוע המשימות ע"י יהוא(?). רצוי לבחור כמה נקודות להשוואה בין דוד ליהוא ולתת לתלמידים בודדים משימות אישיות, שיסכמו את הדוגמאות מן המאמר ויביאו אותו בפני הכיתה.

1. ביקורת סמויה על יהוא ומעשיו מתקבלת גם ע"י השוואת מהפכת יהוא למהפכת יהויכד בירושלים. למרות שיהוא קיבל הוראה אלוקית מאת הנביא, בכל זאת, יש ביקורת על אופן ביצוע המהפכה ועל השלבים שבה. גם כאן, כמו בהשוואת מעשה יהוא למעשה דוד, יש נקודות רבות להשוואה. הכתוב בלי לומר לנו זאת בפירוש, מבליט את ההבדלים הבולטים בין שתי המהפכות, הן בדרך ביצוען והן בשיתוף העם ובקבלת לגיטימציה של העם¹⁰.

אין ספק שלאחר קריאת הפסוקים על מהפכת יהויכד אנו מקבלים תמונה חדשה גם על מהפכת יהוא. התמונה של מהפכת יהוא מקבלת כעת "הארה"

9. במאמרו במגדים ל"ב.

10. בפרקנו לא מצאנו כלל את השתתפות העם או עריכת טקס כלשהו של המלכה (פרט לטקס המהיר והסודי של הקצינים ברמות גלעד) ואילו בהמלכת יואש יש טקס הכולל חגיגה ושמחה של כל העם (ראה י"א, יד-טו) והסיפור כולו מסתיים במילים: "וישמח כל עם הארץ והעיר שקטה" וכו' (י"א, כ).

חדשה ומאפשרת לנו להגיע למסקנות נכונות יותר לגבי יהוא ומעשיו¹¹. מכיוון שהתלמידים טרם למדו על פרשת מהפכת יהודע, אין להקדים את המאחר, אך כאשר נלמד את הפרשה הבאה נצטרך להפנות את תשומת לב התלמידים לאפשרות ההשוואה ולהגיע למסקנות המתבקשות בהתאם (ראה ביחידה 16).

ז. ראוי לתשומת לב מיוחדת הקטע של המפגש עם יהונדב וההסכמה של יהונדב להשתתף בטיהור הדתי שיהוא התחיל בו¹². הכתוב מציין שאמנם יהונדב משתתף ב"חגיגה" של השמדת כהני הבעל. "בני הרכבים" הוא מושג והמקרא מזכיר אותם מספר פעמים. מעניין לברר מדוע יהוא מעוניין לשתף אותו בתהליך ויהונדב עושה זאת ברצון.

ח. בסיום פרקי יהוא לא שוכח הכתוב להזכיר את המצב המדיני בימי יהוא. "בימים ההם החל ה' לקצות בישראל ויכם חזאל בכל גבול ישראל". יהוא כמעט לא פעיל בתחום המדיני והמקרא לא מתעכב על צד זה של יהוא. ממקורות אשוריים (האובליסק השחור) אנחנו יודעים שיהוא פנה לעזרת אשור כדי להסיר את הלחץ של ארם. העזרה הזאת לא באה בחינם, ויהוא הביא מנחה שמנה לשלמנאסר מלך

11. כבר אמרו חז"ל ש"מה שזה נועל, זה פותח". אולי כוונת אמירה זו של חז"ל הייתה לומר שמה שנראה לנו כבר כסיפור סגור וכסיפור שנגמר וננעל, נפתח מחדש באמצעות סיפור אחר, ובאמצעות הסיפור החדש מחזיר אותך המקרא אל הסיפור הננעל זה מכבר ומבקשך (או מאפשר לך) לדון מחדש באותו סיפור ולגלות בו פנים חדשות באמצעות ההשוואה, ודוגמאות רבות לכך במקרא. (שמעתי מהרב מ' סבתו באחד מימי העיון למקרא ב"אלון שבות").

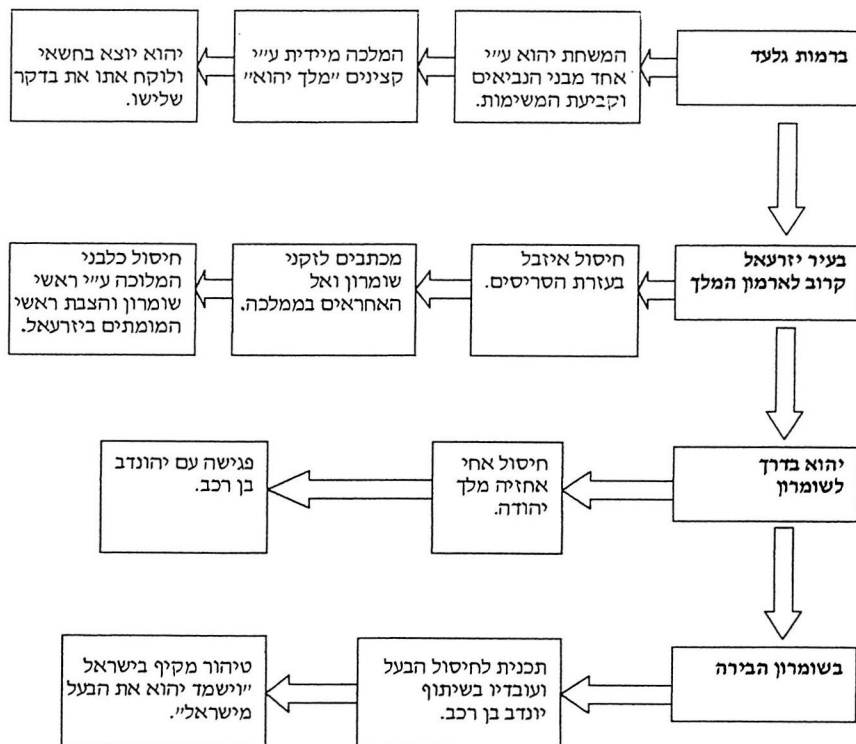
12. ראה מאמרו של אברמסקי לגבי הביטוי "תנה את ידך".

ביבליוגרפיה

- אברמסקי, שמואל (1974). "בני הרכבים בזמן מרד יהוא (מל"ב י)", **שיחות במקרא**, עורך: בנימין צביאלי, רשות השידור "קול ישראל" והחברה לחקר המקרא בישראל, קרית ספר בע"מ, ירושלים, עמ' 249-251.
- אברמסקי, שמואל, "מרד יהוא", **עיונים בספר מלכים א'**, החברה לחקר המקרא, ירושלים, עמ' 281-297.
- אופנהיימר, ב' (תשכ"ד). "משמעותו של סיפור יהוא", **ספר בן גוריון עז לדוד**, החברה לחקר המקרא בישראל והוצאת קרית ספר, ירושלים, עמ' 291.
- אנציקלופדיה מקראית**, ערך "יהוא", מוסד ביאליק, ירושלים, תש"י-תשמ"ב.
- אריאל, יגאל (1994). "יהונדב", **מקדש מלך, עיונים בספר מלכים**, מדרשת הגולן, חיפה, עמ' 336-337.
- אררט, ניסן (תשמ"ח), "נביא ומלך אמת-וחסד בספר מלכים; עיון בסיפורי אליהו ואלישע", **שדה חמד** 31 א-ב, עמ' 27-43.
- בוסתנאי, ע' (תשמ"ד). "תולדות עם ישראל בימי הבית הראשון (יחידה 5), **האוניברסיטה הפתוחה**, עמ' 49-57.
- לוריא, ב"צ (תשמ"ח). "מלכי בית יהוא בתוך המקרא", **כתב עת של המרכז העולמי לתנ"ך**, ירושלים, עמ' 309-317.
- סבתו, מרדכי (תש"ס). "יהוא צדיק גדול היה-האומנם?", **מגדים** כה, אלון שבות, עמ' 83-86.
- סגל, אראל (תשס"ג). "יחי המלך יהוא" (תגובה למאמרו של ישראל רוזנסון), **מגדים** לה, אלון שבות, עמ' 107-117.
- רוזנסון, ישראל (תשנ"ו). "סיפור יהוא ושאלת המסר הכפול", **מגדים** כה, אלון שבות, עמ' 111-124.
- רוזנסון, ישראל (תש"ס). "קושר או מלך מעם ה' יהוא מול דוד", **מגדים** לב, אלון שבות, עמ' 69-81.

נספחים

מהפכת יהוא (תרשים זרימה)

פרקי דרבי אלעזר י"ז

(לה) ולא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הידים. ומפני מה נשארו אלו האיברים שלמים, מפני שמצות גמילות חסדים אנו למדים מאיזבל כי ביתה היה סמוך לשוק, וכל מת שהיה עובר בשוק היתה יוצאת מפתח ביתה ומסלסלת בכפי ידה ומהלכת עשרה צעדות, ונתנבאו עליה אליהו זכור לטוב הכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל, ואברים שנתמלאו חסד לא שלטו בהם הכלבים וניתנו לקבורה.

יֹאמֶר רַב נַחֲמָן: גִּסּוֹת הָרוּחַ שֶׁהִיָּה בּוֹ
 בִּירְבָּעַם טִרְדָּתוֹ מִן הָעוֹלָם, שְׁנֵאמַר "וַיֹּאמֶר יִרְבָּעַם
 בְּלָבוֹ עָתָה תָּשׁוּב הַמַּמְלָכָה לְבֵית דָּוִד אִם יַעֲלֶה הָעַם
 הַזֶּה לַעֲשׂוֹת זִבְחִים בְּבֵית ה' בִּירוּשָׁלַיִם וְשָׁב לֵב הָעַם
 הַזֶּה אֶל אֲדֹנֵיהֶם אֶל רַחֲבָעַם מֶלֶךְ יְהוּדָה וְהִרְגָנִי וְשׁוּבוּ
 אֶל רַחֲבָעַם מֶלֶךְ יְהוּדָה". אָמַר, גַּמִּירִי: "דִּיאִן יִשִּׁיבָה
 בַּעֲזָרָה אֵלָּא לְמַלְכֵי בֵית יְהוּדָה בְּלִבָּד, כִּיּוֹן דַּחוּז
 לִיה לְרַחֲבָעַם דִּיתִיב וְאַנָּא קְאִימְנָא סְבִירִי: הָא מִלְכָּא
 וְהָא עֲבָדָא. וְאִי יִתִּיבְנָא – מוֹרֵד בַּמַּלְכוּת הוּאִי,
 וְקִטְלִין לִי, וְאַזְלוּ בְּתַרְיָה. מִיד "וַיֹּעֵץ הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ
 שְׁנֵי עֲגָלִים זֹהָב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים רַב לָכֶם מַעֲלֹת יְרוּשָׁלַיִם
 הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֹוֹף מֵאַרְצֵי מִצְרַיִם וַיִּשֶׁם
 אֶת הָאֶחָד בְּבֵית אֵל וְאֶת הָאֶחָד נָתַן בְּדוֹן". מֵאִי
 "וַיֹּעֵץ"? אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: שֶׁהוֹשִׁיב רֶשַׁע אֶצֶל צַדִּיק.
 אָמַר לֵהוּ: חֲתָמִיתוּ עַל כָּל דַּעֲבִידָנָא? – אָמְרוּ לִיה: הִיוּ. – אָמַר לֵהוּ: מִלְכָּא
 בַּעֲיָנָא לְמִיָּהוּ. – אָמְרוּ לִיה: הִיוּ. – כָּל דְּאִמְנָא לְכוּ עֲבִידְתּוּ? – אָמְרוּ לִיה: הִיוּ.
 – אֲפִילוּ לְמַפְלָח לַעֲבֹדָה זָרָה? – אָמַר לִיה צַדִּיק: חֹס וְחִלְלָה! – אָמַר לִיה
 רֶשַׁע לַצַּדִּיק: סִלְקָא דַּעֲתָךְ דִּגְבֵּרָא כִּירְבָּעַם פִּלַּח לַעֲבֹדָה זָרָה! אֵלָּא לְמִינְסִינְהוּ
 הוּא דְקָא בַּעֲי, אִי קְבִלִיתוּ לְמִימְרֵיהּ.

אֲוֹף אַחִיָּה הַשִּׁילּוּנִי טַעָה וְחָתָם. דִּהָא יְהוּא צַדִּיקָא
 רַבָּה הוּא, שְׁנֵאמַר "וַיֹּאמֶר ה' אֵל יְהוּא יַעֲזֹ אֲשֶׁר
 הִטִּיבֹת לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בַּעֲיָנִי כָּל אֲשֶׁר בְּלִבִּי עָשִׂיתָ
 לְבֵית אַחֲזָב בְּנֵי רַבְעִים יֵשְׁבוּ לָךְ עַל כֶּסֶּא יִשְׂרָאֵל"
 וְכָתִיב "וַיְהִי וְלֹא שָׁמַר לָלֶכֶת בְּתוֹרַת ה' אֱלֹהֵי
 יִשְׂרָאֵל בְּכָל לְבָבוֹ לֹא סָר מֵעַל חַטָּאוֹת יִרְבָּעַם
 אֲשֶׁר הִחֲטִיֵּא אֶת יִשְׂרָאֵל", מֵאִי גִרְמָא לִיה? אָמַר
 אַבְיִי: יְבִרִית כְּרוּתָה לְשַׁפְּתַיִם, שְׁנֵאמַר "אַחֲזָב עֲבַד
 אֶת הַבַּעַל מֵעַט יְהוּא יַעֲבֹדֶנּוּ הִרְבֵּה". יִרְבָּא אָמַר:
 חֲתָמְוּ שֶׁל אַחִיָּה הַשִּׁילּוּנִי רָאָה, וְטַעָה.

סדר אליהו זוטא, פרשה ז' מהדורת איש שלום, עמ' 84

אדם שעשה דבר מצווה, קנסו עליו טובה עד ארבעה דורות כיהוא בן נמשי, שנאמר 'ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיניי וגוי' (מל"ב י, ל). אמרו עליו על יהוא בן נמשי, אדם ירא שמים היה, ולא הלך אחר עגלי זהב שעשה ירבעם בן נבט, אלא כיון שבא יהוא לידי גדולה ונכנס למלכות, קילקל מעשיו, ובא יהואחז בנו ועשה תשובה צדיק וטוב לו, לא עשה תשובה רשע וטוב לו, בא יואש בן יהואחז בנו אחריו, ועשה תשובה צדיק וטוב לו לא עשה תשובה רשע וטוב לו, בא ירבעם בן יואש בן יהואחז בנו ועשה תשובה צדיק וטוב לו, לא עשה תשובה רשע וטוב לו.

קטע ממאמר "יהוא צדיק גדול היה-האמנם?" למ' סבתו,

"מגדים" כה, עמ' 84

לענייננו חשוב כמובן המשפט שהודגש לעיל: "דהא יהוא צדיקא רבה הוה". ממשפט זה עולה הערכה מופלגת לדמותו של יהוא. ואף שניתן לומר כי כל זה אינו אמור אלא ביחסו לבעל, מכל מקום קשה למעט בחשיבותו של הביטוי 'צדיקא רבה'. הערכה זו של יהוא חוזרת ונזכרת בסקירות ובפירושים שונים על ספר מלכים בכלל ועל דמותו של יהוא בפרט, כהערכתם של חז"ל.¹ ואולם, כבר לפני כמה עשרים שנה העמיד רנ"ן רבינוביץ בספרו **דקדוקי סופרים** (מינכן תרל"ח, עמ' קנה אות ד), על העובדה שמשפט זה אינו מעיקר הגמרא והיווצרותו - בטעות יסודה. רבינוביץ מעיר שמשפט זה חסר בכל שלושת כתבי היד של מסכת סנהדרין שעמדו לפניו (ראה פירוטם בהקדמתו לספרו),² בהגדות התלמוד, בילקוט שמעוני,³ בילקוט כ"י,⁴

ובדפוסים הישנים של המסכת.⁵ משפט זה מופיע לראשונה רק בדפוס אמסטרדם של המסכת.⁶

רבינוביץ אף טרח ובירר את סיבת היווצרותו של משפט מוטעה זה. נעתיק כאן את דבריו (בתוספת סימני פיסוק משלי):

...והוסיפוהו בדפוס אמסטרדם מן העין יעקב. אבל בעין יעקב הראשון הנוסח: [ואף הוא] צדיקא כו'. ובמנורת המאור העתיק: ואף אחיה צדיקא רבא הוה וטעה וחתם שנא' כו'. ונראה שנתערב בעין יעקב שתי נוסחאות. באחת היה כתוב: ואף אחיה השילוני. ובשני: ואף אחיה צדיקא כו'. וכן צריך לומר בו.

הווי אומר: בנוסח ה'עין יעקב' בדפוסים שלפנינו אכן נמצא משפט זה. ואולם בדפוס הראשון של ה'עין יעקב' (שלוניק רע"ו)⁷ כתוב: "ואף אחיה השילוני טעה וחתם ואף הוא צדיקא רבה הוה". הביטוי 'ואף הוא' מוסב על אחיה השילוני, כלומר ואף אחיה צדיק גדול היה.

**קטע ממאמר "סיפור יהוא ושאלת המסר הכפול" לישראל רוזנסון,
"מגדים" כה, עמ' 112**

יהוא מילא, בלא כל ספק, את התפקיד ההיסטורי שהושת עליו - חיסול עבודת הבעל ובית אוזאב. אלא שלמלך ולמנהיג נודע גם תפקיד חינוכי, ולאור דברינו הקודמים ספק אם השכיל להקרין ערכים חשובים רבים. על כן נבוא לפוש את דברי ה' אלו בנושאי מסר כפול - שבח גלוי ותרעומת כמוסה. השבח הוא על ביצוע המשימה הגלויה, ברם יש בדברים גם גנאי. יהוא היה היחיד ממלכי ישראל שזכה למינוי מפי נביא ולמשיחה. עקרונית, יש בדברים להקנות ממד של עומק ועצמה למלכותו, הזוכה בזה לגושפנקה מפורשת של מעלה. והנה, מתברר יהוא כי כפרס על הישגיו יזכה ל'בני רביעים' - פחות או יותר כמו שזכו בתי מלוכה אחרים בממלכת ישראל (הגם שמבחינת מספר השנים נמשכה מלכותו של בית יהוא

תקופה ארוכה מאוד). ראש השושלת אמור לעצב את פניה; לא בכדי נזכר דוד שוב ושוב בדיוני ספר מלכים במלכי יהודה. הנה כי כן, רומז הכתוב שהפרס של 'בני רביעים' כלל אינו פרס; לאור הציפיות הגלומות במינוי הנבואי ובמשיחה טמונה בהפסקת מלוכה מעין זו בעיה שגלום בה פוטנציאל לנזק. למותר לציין כי הביטוי 'בני רביעים' רומז לחטאי אבות (שמות כ', ה; ל"ד, ד; במדבר י"ד, יח; דברים ה' ט), כך שה'שכר' האמור כאן מזכיר לאמתו של דבר את חטאו של יהוא!

וקטע מסיום המאמר:

יתרה מזו: כדי לצייר מצב של 'עשייה שלא לשמה' יש צורך להנהיר ראשית לכול את עצם העשייה. וכדי להטעים מצב של 'נבל ברשות התורה' יש להבהיר היטב את מה שנעשה 'ברשות התורה'. בדרך זו הלך הכתוב שהבהיר הבהר היטב את ביצוע ציווי ה' המפורש, אך פיזר רמזים לרוב באשר לדרך המפוקפקת שבה בוצע.

**קטע ממאמר "יחי המלך יהוא" של א' סגל,
"מגדים" כה, עמ' 117**

לכן נראה לנו שיש לפרש את הפסוק באופן אחר:

- א. על פי המלבי"ם, הביטוי "דמי יזרעאל" מציין את הפורענות שבאה על בית אחאב בעמק יזרעאל. לפי זה, משמעות הנבואה "ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא" היא: 'אביא על בית יהוא את אותה פורענות שהבאתי בעמק יזרעאל (על בית אחאב).'
- ב. ייתכן שהביטוי "דמי יזרעאל" מציין את דמיו של נבות היזרעאלי, דמים שהפכו לסמל לדמיו של אזרח תמים שנשפכו במשפט מעוקל. ייתכן שמקרים כאלה קרו גם בימיו של הנביא הושע (כמו שמפורש בהושע ד', ב: "אלה וכחש ורצח וגנב ונאף פרצו ודמים בדמים נגוע"), ואותם יפקוד ה' על המלכים.
- ג. ייתכן שהביטוי "דמי יזרעאל" אינו רומז לשום אירוע היסטורי, אלא מתייחס לאירועים שקרו בזמנו של הנביא - לרציחות שנעשו במלכות יזרעאל. ה' מטיל על המלכים מבית יהוא את האחריות לרציחות שנעשו בזמן שלטונם.

אחרית דבר

בכל הסיפור העצוב של ממלכת ישראל הצפונית, שהתרחקה מה', בולט יהנא כמלך הישראלי הקרוב ביותר אל ה', המלך היחיד ששמע בקול נביאי ה' ועשה את רצונו, לפחות בתחילת מלכותו. גם בניו של יהוא, למרות שלא עשו הישר בעיני ה', בולטים בקרבם אל ה' ואל נביאיו: יהואחז חילה את פני ה' (מל"ב י"ג, ד), יהואש כיבד מאוד את הנביא אלישע (שם, יד), וירבעם נתן חופש דיבור לנביא עמוס (עמוס ז', י-יב).

בכל הסיפור העצוב של ממלכת ישראל הצפונית, שסבלה מרציחות פוליטיות ומלחמות אזרחים, נולט בית המלוכה של יהוא כבית המלוכה היציב והמתמיד ביותר.

משתי הסיבות האלו, נראה לדעתי שיהוא היה המלך הטוב ביותר שמלך על ממלכת ישראל.

המלצה

ניתן לערוך "שימוע" ליהוא, כאשר תלמיד אחד מייצג את יהוא השומר על כבודו ועל יושרו והתלמיד השני משמש קטיגור המתקיף את יהוא על התנהגותו. התלמידים יקבלו את שני המאמרים או את הטבלה המסכמת וינהלו את הדיון בפני הכיתה. התלמידים בכיתה יכולים לקרוא קריאות ביניים לזה או לזה, אך העיקר לחזור על כל האירועים ולדון בהם מחדש.

ניתוח פרקי יהוא על-פי "מגדים" כה, אלון שבות עמ' 111-124

הריגת המלך	רוזנסון	סגל
הפצוע	הכתוב מגנה את יהוא על שהרג מלך פצוע, לאחר שנפצע במלחמה נגד ארם.	יורם יצא לקדם את יהוא בשלום – משמע פציעתו אינה כ"כ חמורה ואולי הוא משתמש מהקרב.
הריגת אחזיה	הכתוב מגנה את יהוא על שהרג את אחזיה למרות שאינו מבית אחאב.	אחזיה הוא נכדו של אחאב, והולך בדרכו.
הריגת איזבל	תיאור הריגת איזבל מתואר באכזריות, בעוד איזבל מתנהגת בדרך אצילית.	סריסי איזבל מתנקמים בה על יחס הרע, הביטויים האכזריים באים לשתף את הקורא בחוויה המשמחת של השמדת האויב, אצילותה של איזבל באה לרצות כי הדבר החשוב לה ביותר זה החיצוניות.
הפניה אל הזקנים והאמנים	יש בה ערמומיות והשפלה, שכן אין להם ברירה אחרת.	יש בה הגינות וויתור על גורם ההפתעה. הזקנים אינם מייחסים חשיבות לחיי אדם – מעיד על ערך חיי אדם בבית אחאב. ויש כאן עניין של הגשמת הנבואה.
הריגת אחי אחזיה	לא היה צורך להורגם.	הם נכדים של אחאב ולכן צריך להשמידם.
השמדת עובדי הבעל	נעשתה בערמומיות במקום בהליך משפטי רגיל.	משפט היה מאפשר לעובדי הבעל להתארגן ואולי לפתוח במלחמה.
המילה "שלום"	אנשי בית אחאב חוזרים על המילה "שלום" ויהוא הוא שקוטע את רצף השלום הזה	חטאו של אחאב היה השלום: כריתת ברית עם ארם הכרוכה בהחזרת שטחים.
המלחמה בארמים	יהוא עזב את החזית נגד הארמים והלך להרוג את המלך ובכך גרם לניצחון הארמים.	הנביא קבע את העיתוי ולא יהוא.
אופן משיחתו	העברת המשיחה מאחד לשני מראה על הסתייגות הנביאים ממשיחה זו.	הנביאים לא חששו מיהוא אלא מחילופי שילטון העלולים לגרום לפילוג.
דעת קהל	יהוא בניגוד למלכים אחרים עלה לשלטון ללא תמיכת העם.	הפגם בעם ולא בקהא היה ובישראל יש רק שבעת אלפים איש הראויים להישאר בחיים.
יהוא והנביאים	מלך אינו צריך להיות קטאי לה' כמו נביא ויהוא הוא מן תערוכת של מלך ונביא- תופעה שאיננה רצויה.	רוב המנהיגים החיוביים היו שילוב של נביא ומנהיג.
שכרו של יהוא	בני רביעים אינו שכר ממשי היות ושולשת ממוצעת נמשכה כ-4 דורות, ובבני רביעים יש קונטציה ל"פוקד עוון אבות על בנים"	שושלתו של יהוא היא אחת הארוכות ביותר בין שושלות המלוכה בישראל ולא משנה מה יעשה ביתו יתקיים חמישה דורות.

המהפכה ביהודה כיצד ניצלה מלכות בית-דוד? פרקים י"א-י"ב

מבוא

עם סיום תקופת יהוא והמהפכה שחולל בישראל, עובר הכתוב לספר לנו מה קרה במלכות יהודה. אנחנו חוזרים לפרק ח' פס' טז-כד בהם מסופר על יורם בנו של יהושפט ואב אחזיהו. אחזיהו כאמור, נהרג במהפכה שהתחוללה במלכות ישראל ועתליה אימו, אשת יהורם, שהיא בת אחאב, תופסת את השלטון כ"גבירה". בפעולה מהירה היא הורגת את כל היורשים הפוטנציאליים, כנראה סיממה אותם בדרך כלשהי, אולי ע"י אוכל בארוחת הבוקר, וכך היא תופסת את המלוכה.

עתליה מבינה שרוח המהפכה שהתחוללה בישראל עתידה להגיע גם ליהודה. מבחינה זו היא "קראה נכון את המפה". אולי אפשר לשער שחששה לא רק מהמרד הרוחני, אלא גם מיצר ההשתלטות של יהוא שינצל את תקופת החולשה המדינית וישתלט על מלכות יהודה¹. בכל מקרה, עתליה למעשה השלימה את מהפכת יהוא, כי הרי הוא באמת היה מעוניין לעקור את בית אחאב, גם אלה שביהודה, צאצאי אחאב במישרין ובעקיפין.

אנחנו עומדים ברגע היסטורי מכריע במלכות בית דוד. אחזיהו ואחיו נהרגים ע"י יהוא, יורשי אחזיהו נהרגים ע"י עתליה ואלמלא מעשי יהושבע, אחות אחזיהו, לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט².

1. ראה כיוונים נוספים להסביר את מעשי עתליה ב"מקדש מלך", עמ' 318 - 325.
2. רצוי לקרוא את הגמרא מסנהדרין צה, ע"ב, ראה בנספח ולעמוד על הנקודה של דין וחשבון אלוקי שפועל במרחקי זמן ומקום ואין לפניו שכחה, ובזכות אביתר ניצל יואש.

השיקולים הדידקטיים

שני הפרקים מספרים על המהפכה ועל השלכותיה ויש להוסיף לכך את פרק כ"ד בדבה"ב והרי לפנינו תיאור דרמטי מתחילתו ועד סופו. אנחנו מציעים ללמד את היחידה כולה בעזרת דפי עבודה, בשיטת הלימוד העצמי או בחברות והמורה יסמן לעצמו מראש מה יהיו הנקודות עליהן יתעכב בכיתה. אנו מציעים להתעכב במיוחד על הנקודות הבאות:

א. השוואה בין שתי המהפכות, התלמידים יעלו נקודות להשוואה: הרקע למהפכה, מטרות המהפכה, דרכי ביצוע, השימוש באלים בתהליך הביצוע, השתתפות המוני העם - לא רק כקבלת הדין אלא מתוך הסכמה, הישגים והערכה. כמובן, ע"י השוואה כזאת אנחנו מבקרים בעקיפין שוב את מעשי יהוא, אך זו דרכו של מקרא, במיוחד ע"י סמיכות פרשיות בבחינת "זה פותח וזה נועל" וגם להפך³.

ב. בספרו אנחנו מקבלים רמזים שלא הכל היה כשורה עם יואש, אך דבה"ב מספר לנו דברים קשים בגנותו של יואש ויש להביא בפני התלמידים גם את המסופר בדבה"ב ולהשלים את התמונה.

ג. יהושבע ויהוידע הכהן, "זוג מן השמים", יש להעריכם במיוחד. שש שנים להסתיר תינוק וילד בתוך בית המקדש, לטפל בו, לחנך אותו ולשמור מכל משמר שהסוד לא יתגלה. אין ספק שאילו נודע הדבר היו משלמים בחייהם ואין הרבה דמויות כאלו בספר מלכים. (אנחנו ניתן להם צלי"ש על כך כשנסיים את ספר מלכים)⁵.

ד. בניגוד ליהוידע מטיבו של יואש, הכתוב (בדבה"ב) מבקר מאוד את יואש על כפיות הטובה, עבדיו קושרים קשר והורגים אותו. הכתוב אמנם לא מסביר מה הרקע לקשר הזה, אך אם נצרף את הנאמר אצלנו וההשלמות בדבה"ב, הרי אנו מקבלים מספיק סיבות למעשה זה. יתכן שהמעשה הוא על רקע הריגת זכריה בנו של יהוידע, מצילו ומטיבו, או על הכניעה לחזאל מלך ארם ותשלום כופר שרוקן את כל אוצרות בית המקדש ואוצרות המלך ולא הכין צבא לקראת אפשרות של פלישת חזאל⁶. ראה דעת אברבנאל בנידון שהובאה בנספח.

3. כשנגיע ליאשיהו תהיה עוד הזדמנות לבקר גם את בדק הבית של יואש מול בדק הבית של יאשיהו.

4. לשאלה מדוע החסיר עורך ספר מלכים פרטים כה חשובים ממעשיו של יואש, ראה סיכום דעתו של אברבנאל ב"דעת מקרא" ותוספת דעתו של יהודה קיל, דעת מקרא, עמ' תריב.

5. אפשר בהחלט להעלות אסוציאציה למצבים דומים שהיו בהיסטוריה בהם גויים הסתירו יהודים והצילו אותם ממוות בטוח ועשו זאת למרות שסיכנו את חייהם ממלכות הרשעה כפי שיהושבע ויהוידע סיכנו את חייהם מעתליה המרשעת. מדינת ישראל ידעה לציין את מעשי האנשים הבוודים האלה וקראה להם "חסידי העולם", אוי כמה מעטים הם היו.

6. יש גם סברות אחרות כמו ריב בין המלך לכהונה, או ריב משפחתי.

ה. יש לדון עם התלמידים ולברר מה היו המטרות העיקריות של יהוידע במהפכה שתכנן וביצע. יש לעמוד על התכנון והביצוע למופת וגם על כך מגיע לו צלי"ש, ראה דבהי"ב כ"ד, טז⁷. אין ספק שהמטרה לא הייתה להרוג את המלכה, היה זה רק אמצעי/ המטרה הייתה להחזיר את מלכות יהודה לתלם ולבער את התפשטות העבודה הזרה ולכרות ברית מחדש בין ה', המלך והעם, להיות לעם לה' ובין המלך והעם. פרק י"א, פס' יז זהו המפתח למהפכה.

7. וַיִּקְרָהוּ בְּעִיר-דָּוִד, עַם-הַמְּלָכִים כִּי-עָשָׂה טוֹבָה בְּיִשְׂרָאֵל, וְעַם הָאֱלֹהִים וּבֵיתוֹ - וְזֶה הַצִּלִּישׁ.

ביבליוגרפיה

אריאל, יגאל (1994), **מקדש מלך**, מדרשת הגולן, חיספין, עמ' 318-325.
אלינר, אליעזר. "בדק הבית", **שיחות במקרא** כרך א', בעריכת צביאלי בנימין, רשות השידור והחברה לחקר המקרא, עמ' 255-256.

נספחים

מסכת סנהדרין צה, ע"ב

ומנלן דכלה זרעיה דדוד – דכתיב "ועתליה אם אחזיהו ראתה כי מת בנה ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה". – והא אשתייר ליה יואש! – התם נמי אשתייר אביתר, דכתיב "וימלט בן אחד לאחימלך בן אחטוב ושמו אביתר". אמר רב יהודה אמר רב: אלמלא לא נשתייר אביתר לאחימלך בן אחיטוב לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט.

הרי נאמר "ועתליה אם אחזיהו ראתה כי מת בנה ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה" (מלכים ב' יא, א). ומקשים: והרי לא כלה כל זרעו והא אשתייר ליה יואש [והרי נשאר לו יואש] מבניו! ומשיבים: התם נמי אשתייר [שם גס כן, בנוב, ושאר] אביתר טן הכהנים, שנאמר "וימלט בן אחד לאחימלך בן אחיטוב ושמו אביתר" (שמואל א' כב, כ). אמר רב יהודה אמר רב: אלמלא לא נשתייר אביתר לאחימלך בן אחיטוב לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט.

מסכת סנהדרין צה, ע"ב וביאורו של בעל "מוסר הנביאים" עמ' 407

(א) ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה. מפני מה נענש בית דוד שנהרגו כל זרע המלוכה, משום שעל ידי דוד נהרגה נוב עיר הכהנים ונטרד דואג האדומי ונהרגו שאול ושלושת בניו א).

(ב) ותקח יהושבע וגו' את יואש בן אחזיה וגו' ויסתירו אותו מפני עתליה ולא הומת. אמר רב יהודה אמר רב: אלמלא נשתייר אביתר לאחימלך בן אחיטוב לא נשתייר מזרעו של דוד שריד ופליט ב).

ומהמת זה נתן לו לחם לאכול וגם את החרב של גלית, ואעפ"י שאמר רבא בכתובות י"ט ע"א דמשום פקודת נפש אפשר גם לשקר, משום דאין לך דבר העומד בפני פקודת נפש, אבל אין רשאי לשקר במקום שיש חשש שהוא מציל את נפשו בחייו אחרים. כי היה לו לחוש כשיתודע הדבר לשאול ידון את אחימלך כמורד במלכות.

(ב) כי דן הקב"ה את דוד מדה כנגד מדה, כי כמו שעל ידו נהרגה נוב עיר הכהנים, כן נהרגו כל בני בית דוד, וכמו שאז נשתייר אחד מהם והוא אביתר הכהן, כן נשתייר גם אחד מבניו והוא יואש בן אחזיה. ואפשר עוד לראות בזה מדה כנגד מדה, דכמו שאביתר הכהן ניצול על ידי דוד, בדכתיב שאמר דוד לאביתר (ש"א כ"ג): שבה אתי כי אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשי. כי משמרת אתה עמדי. – כן לבסוף ניצול גם כן אחד מבניו של דוד על ידי אחד מהכהנים. כי יהוידע הכהן היה שומר אותו כל הומן שהיה בבית המקדש.

א) כי מי שבאה תקלה על ידו אף שלא בכוונה נחשב לו להטא, כמו שמבואר בסנהדרין נ"ה ע"ב: דלכך גבי אשרה אמרה תורה השחת שורף וכלה הואיל ובא לאדם תקלה על ידו. – ולכן כלפי המקום היה נחשב דוד לחוטא מה שעל ידו נהרגה נוב עיר הכהנים ונטרד דואג האדומי ונהרגו שאול ושלושת בניו. ועוד הטא דוד בזה שהיה משקר לאחימלך כי הוא הולך בשליחות המלך,

מסכת עבודה זרה מד, ע"א וביאורו של בעל "מוסר הנביאים" עמ' 410

(יב) ויוצא את בן המלך ויתן עליו את הנזר ואת העדות וגו'. נזר זו כליא, עדות א"ר יהודה אמר רב: עדות הוא לבית דוד שכל הראוי למלכות הולמנו וכל שאינו ראוי למלכות אין הולמנו ה).

ה) כי באמת היה מקום להשוד את יהודע שאין הילד הזה בנו של אחזיה. כי כל בני העם הרי ידעו כי נהרגו כל בני בית דוד. אך זאת היתה הוכחה להם שאמת הדבר, מפני שראו כי כתר מלכות בית דוד הולמנו. ולכך נאמר כאן אחרי כן: וימליכו אותו וימשהוהו. ומכאן כמדות ה' ע"ב דבכל

מקום אין מושחין מלך בן מלך. ומפני מה משחו את יהואש מפני המהלוקת של עתליה. כי היא הרי אמרה שמכלעדה לא נשאר שריד ופליט מבית דוד.

פירוש אברבנאל למלכ"ב י"ב, עמ' תרלו

(כא) ויתקשרו עלנו עבדיו ויכוהו במקום אחד שהיה נקרא בית מלוא, שהוא בדרך היורד סלא, שהוא מקום אחר. והנה בדברי הימים כתוב ויהרגוהו על מטתו, והוא סתירה למה שאמר בכאן שהרגו אותו בדרך, אבל אמת הענין הוא שהארמיים הכו אותו והיה שוכב על מטתו מהמכות ההם, והיתה שכיבתו במטה במקום אחד שנקרא בית מלוא, ולפי שהיה שם בית מלוא אחר זולת זה, רשם הכתוב שהיה בית מלוא זה הוא היורד אל סילא, ושם היה מושכב על מטתו אשר הרגוהו עליה, והותרו בזה השאלות רביעית וחמשית: (כב) וגזכר כאן שנקבר עם אבותיו. בעיר דוד, ובדברי הימים כתוב ולא קברוהו בקברות המלכים, לפי שעיר דוד היא ציון ושם היו נקברים המלכים כלם, אבל המלך דוד ושלמה בנו נקברו במערה אחת שנקראה קבורת המלכים, ולא נקבר יהואש שמה כי לא נתכבד במותו כמו שהיה בחייו, אולי כי מאת העם היה שלא כבודוהו לפי שראו שבשלו היה הרעה אליהם. ואמנם למה נהרג המלך יהואש ע"י עבדיו ולא ירד אל אבותיו בשלום, ולמה לא עשו לו כבוד במותו, הנה עם זה היות שלא נכשל בעבודה זרה שהוא תמיד נסה אחרי ה', הנה נכשל בעוון רציחת זכריהו הנביא אשר נהרג בחצר בית ה' במצותו, ולא זכר החסד שעשה עמו יהודע הכהן אביו, ולפי שהוא אמר במותו ירא העם וידרוש, דרש את דמו ממנו שצוה על הכאתו, ואח"כ דרש אותו מיד בני יהודה, כשבא (גטין פ"ה דף ג"ז ע"ב) שר הטבחנים אל בית ה' ויהרוג את הכהנים, והיה דם זכריה הולך וסוער ורותח למעלה כים נגרש עד אשר שר

הטבחים צוה לשחוט עליו דמים רבים ודם כהני ה' עד בלי די, ומיתתו היתה אחת מהטבות שהביאו לחרבן בית קדשנו ותפארתנו כמו שיבא אחרי זה, ולכן נאמר בדברי הימים התקשרו עליו עבדיו בדמי בני יהוידע הכהן, כי עבדיו קנאו קנאה גדולה על זה.

והנה ביהואש אמר ויעש יהואש הישר בעיני ה' כל ימיו אשר הורהו יהוידע, ובזה העיר על שאחרי מות יהוידע לא עשה הישר בעיני ה' ויעבוד את הבעלים, אמר גם כן אז יעלה חזאל אל מלך ארם וגומר, ובזה העיר על המלחמות, ולפי שקצר בספוריו אמר ויתר דברי יהואש וכל אשר עשה הלא הם כתובים וגומר. והנה עזרא ראה שארכו הימים ואבדו המפרים, וכדי שלא ישתכחו הדברים כתב הדברים הרשומים אשר ראה אותם הכרחיים להבנת מה שכתב הנביא כאן בספר מלכים, וכאלו ספר דברי הימים אשר עשה עזרא הוא פירוש וביאור עניני ספר מלכים. והכלל היוצא מכל הספור הזה הוא, שהש"י מדר עם יואש מדה כנגד מדה, וכבר הודיענו הכתוב שמחסדי השם יתברך הוא היותו מודד מדה כנגד מדה, כדי שבני אדם יכירו וידעו היותו משגיח בעולם וכמאמר המשורר (תלים ס"ב י"ג) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו :

תולדות בית יהוא - תולדות מלכי יהודה

אמציהו ועזריהו

פרקים י"ג-ט"ו, יג

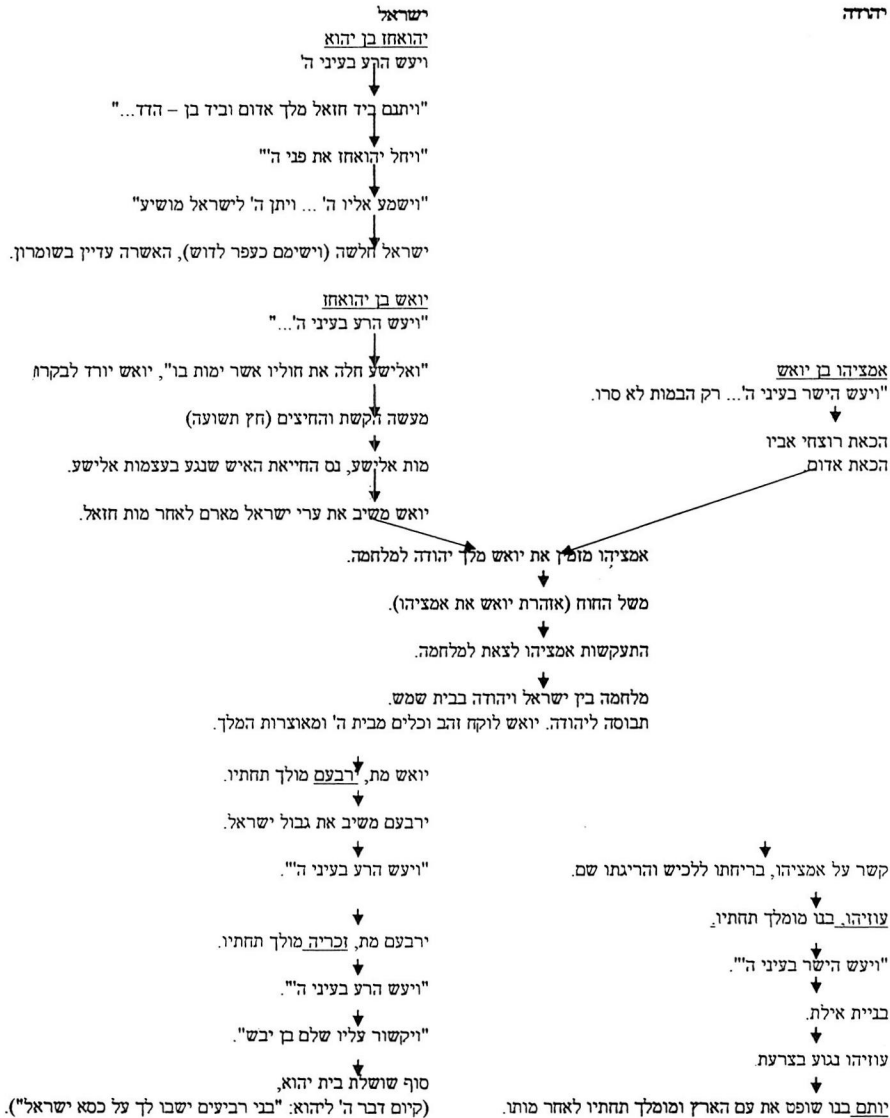
מבוא

א. היחידה הזאת מתארת את מלכי בית יהוא ובמקביל להם את מלכי יהודה שהיו בזמנם. המפרשים עומדים על תיאור כתיבת המאורעות שיש שמתארים בקיצור נמרץ ואח"כ חוזרים להתעכב באירועים שקודמים למות המלכים האלה, ראה פרק י"ג, פסוקים יג-יד וכן עיין ברש"י בהסברו למה נוקט הכתוב בדרך זו.

ב. עם מות יהוא המצב הדתי השתפר, אך בתחום המדיני הייתה התדרדרות. חזאל עלה לשלטון וניסה להגשים את תכנית ארם רבתי הכוללת כיבוש ישראל והשתלטות על יהודה והמשך דרומה, עד כמה שידו משגת (יכולתו הצבאית). ארם מבקשת לאחד את כל המדינות האלו ולהכריח אותם לעמוד בכוחות משותפים נגד אשור. הכתוב מקצר ביהואחז ורק מציין את מצוקתו הקשה. הכתוב אינו מתעסק במצב הגיאו-פוליטי והוא מציין רק את הסיבות האמוניות הדתיות שעומדות בשורש האירועים הקשים.

הואחז איננו מואשם בעבודת הבעלים כי יהוא חיסל את עבודת הבעל, אלא שבכך לא די. הכתוב מאשים אותו בהשארת האשרה, וגם בכך שלא שינה את מעשי ירבעם בן נבט. העונש מתבטא במצב המדיני, אך הקב"ה נוקט במידת הרחמים ושולח להם מושיע. לגבי המושיע יש מפרשים שהכוונה לבנו, יואש ולנכדו - ירבעם בן יואש. אך מתוך עיון בהיסטוריה של אשור ובהשוואת תאריכים אנחנו יודעים היום שהמושיע הוא אשור. אדד-ניררי, מלך אשור מתפנה מעיסוקו בצפון ומכין את צבאו להתקפה על ארם. במילים אחרות, הפעם אשור אינו "שבט אפו של ה'", אלא שליחו החיובי של ה' בלי שהוא יהיה מודע לכך (ראה קטע בנספח בנידון).

ג. להלן תרשים זרימה של היחידה ומן התרשים ברור שלפנינו כאן תיאור של האירועים בשתי הממלכות, לעתים קשורים ביניהם ולעתים עומדים בפני עצמם.

השיקולים הדידקטיים

אנחנו ממליצים ללמד יחידה זו בשתי הדרכים שלהלן כאחת:

- א. לקרוא את היחידה כפי שהראנו בתרשים - בסדר הכתובים.
- ב. לטפל בכל מלך בפני עצמו.

הקטע של אלישע יתחבר לסיפורו של יואש, למרות שהחלק השני של הסיפור (י"ג, כ-כא) עומד בפני עצמו ולא קשור ליואש. אנו מציעים להטיל משימות על קבוצות תלמידים וכל קבוצה "תקבל" מלך אחד ותכתוב סיכום על מלך הזה, הן לפי הפרטים שיש לנו בספר מלכים והן לפי דבה"ב פרקים כ"ה-כ"ו. כל קבוצה תיעזר בפרשני המקרא ובמקורות אחרים שהמורה יעמיד לרשותם. חשוב מאוד שנחנך את תלמידנו, שלבים שלבים, להיות לומדים עצמאיים ולהנות מפרי עמלם. התלמידים יכולים להיעזר גם בדפי העבודה שעומדים לרשותם ולשלב את תשובותיהם בסיכומים שלהם. בבביליוגרפיה הבאנו מקורות להצלחותיו של ירבעם הקשורים בניצול "חלון ההזדמנויות" שנקרה בדרכו וכן את מאמרו הקצר של פרופ' תדמור על המלך עוזיהו ותגלת פלאסר מלך אשור.

תכנית "חיים שכאלה" לאלישע פרקים ב'-ח' ופרק י"ג

כאמור בסוף יחידה 17 אנחנו מציעים לעורר את התלמידים לרעיון של עשייה ופעילות בחינת "לולי תורתך שעשועי, אז אבדתי בעניי" (תהילים קי"ט). מכיוון שברוב חטיבות הביניים יש כיתות מקבילות רצוי לעשות את הפרוייקט ביוזמה משותפת של מורי התנ"ך של כל כיתות ז'. בסוף הספר נציע להקים "מוזיאון לתקופת מלכים" כדוגמת המוזיאונים שפרסמנו לגבי ספרים אחרים של נביאים ראשונים (ראה ספרי המחבר בנידון).

במוזיאון לא עסקנו באלישע, לכן חשבנו שמגיעה לו תכנית משלו. ההצעה שלנו היא להכין את התכנית ולהציגה בפני ההורים ותלמידי כיתות ז' כאחד.

להלן קווים כלליים לעיבוד התוכנית, בחינת: "כזה ראה, השלם וחדש". בצוות המורים יתרגמו את התוכנית לפרטים ולדרכי ביצוע מיוחדים לפי צורך התלמידים, הזמן והמקום שעומד לרשותם.

א. אנו מציעים לערוך רשימה של אישים שאלישע נפגש בהם במהלך פעילותו ו"להעלות אותם על הבמה", ובאמצעותם לחזור על אירועים, לפרשן אותם ו"לתת חיים מחדש" בדמויות. חלק יופיעו ע"י צעקה, כמו "ראשי ראשי" או "הגרזן!", חלק יופיעו עם חפץ, כלי כמו כד (אסוך שמן), גחזי יופיע עם משענת וכי.

ב. בנושאים מיוחדים, למשל כאשר אמא של אחד הנערים שנספה בדובים תופיע על הבמה, או כאשר גיחזי יופיע, יתקיים בירור, אפילו רב-שיח מעמיק להתנהגות המעורבים. למשל האישה שואלת את אלישע: "האם בגלל מעשה שובבות של הילדים מגיע להם עונש מוות? איפה היו תושבי יריחו - למה הם לא מנעו מהילדים להתגרות באלישע שזה עתה הוכיח את כוחו כנביא והביא רווחה וחיים לבני יריחו?"

ברב-שיח כזה נעלה מחדש את דברי חז"ל ונלבן דברים לעומקם. כן לגבי גיחזי, אפשר לדון במעשה גיחזי ובתגובת אלישע. יתכן אפילו שאלישע יאמר לגיחזי "למה לא שאלת מראש? יתכן שבאמת היינו צריכים לחשוב על בני הנביאים". אפשר לברר את הסוגיה הזאת מצדדים שונים ולרמוז להשלכות מעשיות שיש לדברים האלה גם לגבינו ובימינו.

ג. אפשר להעלות את יהורם מלך ישראל שמבקש לערוך "תיקון" בינו לבין אלישע. יהורם נעלב מאוד כשהיה עם יהושפט ושואל: "ימה אני אשם במעשי אבי, הרי לא יומתו אבות על בנים" וכן "למה אתה קורא לי 'בן מרצח'?"

ד. עוד אפשר להכין עדות מוקלטת מפי אחד הפועלים שעבד ביום בו אליהו הופיע בשדה. הפועל יספר בין היתר על הסעודה שאלישע ערך להם (התרשמות, חוויות, הצעות העובדים לאלישע לגבי משימות שיקבל על עצמו, הבעת צער ושמחה כאחד - צער על הפרידה ושמחה על בחירה כה גורלית) והשאר לדמיון המורים.

ביבליוגרפיה

דינור, בן-ציון, "ירבעם בן יואש מלך ישראל וכיבושיו", **ישראל והמקרא**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 91-111.

ורגון, שמואל (תשנ"ג). "ההיבט הגיאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא בישיבות התיכוניות", **ניב המדרשה** כד-כה, עמ' 185-188.

ייבין, שמואל, "מדיניות החוץ של יהודה וישראל בימי שושלת יהוא", **ישראל והמקרא**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 299-319.

לוריא, בן ציון (תשמ"ח). "מלכי בית יהוא", **בית מקרא** צד, ג, עמ' 309-312.

רוזנסון, ישראל. "על ירבעם בן יואש ועל כמה ענייני ההשגחה בספר מלכים", **שמעתין** 99.

תדמור, חיים. "עזריהו מלך יהודה ותגלת פלאסר מלך אשור", **שיחות במקרא**, עמ' 260-261.

נספחים

הערת בעל "מוסר הנביאים" לפירוש רש"י למלכ"ב פרק י"ג, יג

(יג) וירבעם ישב על כסאו. ויש לתמוה למה נכתבו כאן שני מקראות הללו שהרי עוד לפנינו הוא מספר והולך עוד ביתר דברי יואש. ואומר אני שלא נכתבו אלא להפסיק שלא לסמוך מיתת אלישע למקרא שעבדו ישראל ע"ז, כדכתיב לעיל מזה: ויעשה הרע בעיניו ד', ואח"כ נאמר: ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו ב).
(רש"י)

(ב) ומה שחששו שלא לסמוך מיתת אלישע למה שנאמר שהמלך יהואש לא סר מחטאת ירבעם, זהו דבעיקר מה שבקש אלישע טאליהו שיהיה פי שנים ברוחו אליו הבקשה היתה שיהיה בידו להחזיר את ישראל למוטב יותר מכפי שהוא פעל על רוח ישראל, ובאמת הבטחה זו נתקיימה בידו, כי בימיו עמד יהוא והשמיד את בית אחאב ואת כל עובדי הבעל. והנה אליהו השמיד רק את נביאי הבעל בלבד אבל לא את העובדים אותו. ובא אלישע והשמיד את כל הנוהגים אחריו.

ונמצא שזכה לעשות בכפלים לטובת הרמת רוח ישראל, ולכן אם הכתוב היה מסמין למיתתו מה שהחזיק עוד מלך ישראל בחטאת ירבעם, אז הית מקום לחרחר ולומר שאלישע לא החזיר כלל את ישראל למוטב, שהרי גם בשעתו היה המלך עובד לעגלי הזהב. לכן לא נסמכו הני קראי אהרדי, והאמת בדבר הזה היא שעגלי ירבעם לא היו נחשבים לע"ז ממשי כמו הבעל, ואם עלתה ביד אלישע להסיר מישראל את תועבת הבעל אין לך זכות יותר גדולה מזו.

קטע ממסכת חולין דף ז, ע"ב

*דאמר ר' המא בר חנינא: גדולים צדיקים במותתן יותר מבחייהן, שנאמר: וידי הם קוברים איש והנה ראו [את] הגרוד וישליכו את האיש בקבר אלישע וילך יוגע האיש בעצמות אלישע ויהי ויקם על רגליו:

קטע ממסכת בבא מציעא דף פז, ע"א

תנו רבנן, *שלשה הלאין חלה אלישע: אחד שרחפו לגיהו בשתי ידי ואחר שגירה דוכין ברגליו, ואחר שמת בו, שנאמר: ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו.

קטע ממדרש "שוחר טוב" פרק כ"ו

ויגע האיש בעצמות אלישע ויהי ויקם על רגליו. תנא, על רגליו עמד, לביתו לא הלך אלא שחיה לשעה ומת ונקבר במקום אחר, שנאמר: (תהילים כו): אל תאסוף עם חטאים נפשי, ומי היה זה בנה של שונמית, שנאמר (מ"ב ד): ויהי היום ויצא אל אביו.

קטע מספר "סדר עולם" פרק י"ט

הוא אשר בנה את אילת ושיבה ליהודה אחר שכב המלך עם אבותיו. מה ת"ל אחר שכב המלך עם אבותיו אלא שמלך בחיי אביו, דבר אחר מה יהורם ואחזיהו ויואש מתו מיתת תחלואים על ידי אחרים אף אמציה מת מיתת תחלואים על ידי אחרים לפיכך אמר אחרי שכב עם אבותיו, מת כמות אבותיו.

קטע ממדרש תנחומא לחומש במדבר פרק כ"ה

ולא דבר ד' למחות את שם ישראל וגו'. אין הקב"ה מבקש שימות אחד מישראל, ראה מה כתיב (ישעי' נ"ז): ואל יאמר בן הנכר הברל יבדילני ד' מעל עמו וגו', ומה על בן גבר אמרתי שלא לפסלו בני על אחת כמה וכמה. הגבעונים שהיו גרים גורים ולא היו גרי אמת אלא מן היראה נתגירו וקבלתי אותם, ועל שבקש שאול להזקק להם והרג מהם הרגתי אותם, ולא עוד אלא שהבאתי שלש שנים רעב בשבילם, מה אם לגבעונים שבאו אצלכם לא פסלתי לבני אני פוסל, הוי ולא דבר ד' למחות את שם ישראל מתחת השמים.

קטע ממדרש אליהו רבה פרק י"ט

כי ראה ה' וגו' ויושיעם ביד ירבעם בן יואש. וכי מה נשתנה ירבעם בן יואש מכל מלכי ישראל שהיו לפניו, והלא ירבעם עובר ע"ז היה, אלא מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס הנביא, שנאמר (עמוס ז'): וישלח אמציה כהן בית אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל וגו'. מיד גער בו ירבעם והוציא לאמציה בנויפה, ואמר לו ח"ו לא גיבא הנביא אותה נבואה, ואם נתנבא כך לא מעצמו הוא מתנבא כך אלא מן השמים הוא מתנבא, באותה שעה אמר הקב"ה: הארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב לזרעך אתננה, הריני נותנה בידו של זה, מפני מה מפני שלא קיבל לשון הרע על עמוס, ועליו הוא אומר: הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ד' אלהי ישראל.

קטע ממדרש במדבר רבה פרק י"ט

כשאמר לו הקב"ה למשה (שמות כ): פוקד עון אבות על בנים, אמר משה: רבשיע, כמה רשעים הולידו צדיקים יהיו נוטלין מעונות אביהם, תרח עובד צלמים ואברהם בנו צדיק, וכן חזקיהו צדיק ואחז אביו רשע, וכן יאשיה צדיק ואביו אמן רשע, וכן נאה שיהיו הצדיקים לוקין בעון אביהם, אמר לו הקב"ה: למדתיני, חייך שאני מבטל דברי ומקיים דברך, שנאמר (דברים כד): לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות וחייך שאני כותבן לשמך, שנאמר: ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה' לאמור: לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, כי אם איש בחטאו יומת.

קטע ממאמרו של ש' ורגון "ההיבט הגיאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא

בישיבות התיכוניות, "ניב המדרשיה" כד-כה

גם הכותב תבואה, ידע כנראה, שמלך אשור בא לאזור מסיבות מדיניות-ריאליות הקשורות לאינטרסים אשוריים. הוא הכיר בעובדה שאוד-נירדי אינו מתעניין בהתנהגותו הדתית של מלך ישראל. אך עם זאת הוא ראה בהשתלשלות היסטורית זאת ישועה לישראל המסתתרת על-ידי אלהי ישראל. התפיסה שמלך נוכרי נחשב לשליח ההשגחה להושיע את ישראל אינה זדה למחשבה המקראית. היא מזכרת לגבי מלך פרס וישעיה מ"ד, 28; מ"ה, 15. וכן מוסב הפועל "להושיע" על מלך אשורי גם במל"ב, ט"ז, 7, ובחושע י"ד, 3. שילוב שני גישות הראייה, המכונה "היבטיות הכפולה", הוא הדרך בה יש להבין את האירועים הן בימי המקרא, והן בכל דור ודור.

"ויגל ישראל מעל אדמתו אשורה עד היום הזה" מלכי ישראל ומלכי יהודה בתקופה זו פרקים ט"ו, יג-י"ז

מבוא

ביחידה זו מגיעה מלכות ישראל לקיצה, המקרא כדרכו מזכיר את הגורמים הבין-לאומיים ואת המציאות המדינית המתהווה באיזור, אך אין המקרא רואה את הסיבות לנפילת ישראל באירועים הכלל עולמיים המתרחשים באיזור, אלא הסיבות נעוצות ברקע הרוחני, הדתי והחברתי של עם ישראל¹.
נבואות אחיה השילוני בקום ממלכת ישראל מתגשמות והולכות, למרות אזהרות הנביאים המצב לא משתנה. הקב"ה מגלגל את האירועים הגיאו-פוליטיים כך שמלכות ישראל מסתבכת והולכת ומביאה על עצמה את חורבנה².
היחידה מתחלקת באופן ברור לשלושה חלקים:

1. תיאור ההתרחשויות במלכות ישראל אחרי רצח זכריה (אחרון המלכים לבית יהוא). יש לנו תיאורים קצרים על המלכים האחרונים שהם: שלום בן יבש, מנחם בן גדי, פקחיה בנו, פקח בן רמליהו והושע בן אלה. מחמשת המלכים האלה, רק על מנחם נאמר "וישכב מנחם עם אבותיו", כל האחרים נהרגו בידי מורדים שתפסו את המלכות. סך הכל עברו 28 שנים מאז ירבעם בן יואש המלך הגדול ועד לחורבן. בתוך החלק הראשון הזה משולבים גם דברי ימי יותם ואחז בנו.

1. ראה גם דברי הנביאים שחיו בתקופת מלכי ישראל: ישעיהו, עמוס, מיכה ועוד.
2. ומכאן שהמקרא לא מוסר לנו פרטים מלאים על התרחשויות מסביבנו והקשורים איתנו ואפילו מדגל על שאנו יודעים אותם ממקורות חוץ מקבילים מאותה תקופה. המקרא משאיר להיסטוריונים שוודאי ימצאו הסברים היסטוריים לכיווני ההתרחשויות, אך הוא מעוניין שאנחנו נלמד את ההיסטוריה שהיא מנוהלת בידי מעלה ו"עצת ה' היא תקום".

2. החלק השני מסביר לנו את ההיסטוריה מזווית ראייה אלוהית ועונה על השאלה: על מה ולמה חרבה ישראל? התקופה סוערת מבחינה בין-לאומית, מלכות ישראל ומלכות יהודה נמצאות בצל המעצמות הגדולות. אשור מגיעה לשיא תפארתה. מצרים מתערבת באיזור כדי למנוע אפשרות שאשור תשתלט על כל האיזור ובסופו של דבר המצרים יצטרכו להילחם על אדמתם הם. ברקע אנחנו כבר שומעים את צעדי בבל שגם הם משתתפים על "לוח השחמט" החדש. הנביאים נותנים כיוון ותשובות לצעדים שיש לנקוט ולצעדים שאסור לעשות: "ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביאי כל חוזה לאמר שובו מדרככם..."¹, אך הם לא שמעו ו"לא עצרו את הרכבת" כשהיא נוסעת בדרך לא דרך, המובילה לחורבן.

3. החלק השלישי עוסק בחילופי האוכלוסין לאחר ההגליה, אנחנו לא שומעים מה קרה לבני ישראל שהגיעו למקומות נידחים, אבל המקרא מספר לנו מה קרה עם העמים שהובאו הנה. זהו סיפור מרתק המעורר כמה שאלות. לחלק מן השאלות התייחסנו בדף העבודה והמורה ישלים לפי המקורות.

השיקולים הדידקטיים

את החלק הראשון יש ללמד בדרך פרונטאלית כאשר התלמידים יכינו "תרשים זרימה" לאירועים. מוצע לקרוא את המאמר התמציתי והקצר של תדמור, ראה ביבליוגרפיה. תוך כדי לימוד כל קטע ישלים המורה את הפרטים שהמקרא מקצר בהם. היעור במאמרים שבנספח. כן מובן מאליו שיש להיעזר בדבה"ב כ"ז-כ"ח שמשלימים בפרטים חשובים את תקופת אחז. בקשר לאחז יש לעיין גם בישעיהו פרק ז' ובעזרת המקורות האלה נוכל לקבל תמונה שלימה יותר על על האירועים הסוערים של התקופה.

בדף העבודה הראשון נתייחס לחלק מן השאלות שנראות לנו חשובות להבנת האירועים. דף העבודה השני יוקדש כולו לראייה ההיסטוריוסופית של המאורעות, איך הגענו לאן שהגענו. בנוסף לדף העבודה שהתלמידים צריכים לעשות יש להדגיש את המסרים החשובים שהמקרא רוצה להנחיל לנו. מעניין שבכל הקטע, פרט לירבעם, לא מזכירים כאן שמות של מלכים כדי שלא נוכל לומר שבגלל מעשי המלכים קרה לנו מה שקרה. הפסוקים מדברים בלשון רבים וחשוב שהתלמידים ישימו לב לעובדה חשובה זו. לא הכל תלוי במנהיג ואין לתלות את הקולר רק בצווארו.

נראה לנו, שיש לתת לתלמידים סקירה כללית בצמוד לקריאת היחידה, כדי שיקבלו תמונה כוללת וברורה על התקופה הקצרה הזו, מהמלך שלום בן יבש ועד המלך הושע בן אלה. בסקירה יש לפרט את פעולותיהם של מלכי אשור, שהביאו בסופו של דבר לחורבן ולהגליה. נזכיר כאן בקצרה את השתלשלות העניינים בחינת מינימום שעל התלמידים לדעת:

1. על המלך שלום בן יבש אין פרטים כי התקופה הייתה קצרה מידי. במרוצת מלכותו שנמשכה חודש ימים לא קרו אירועים מיוחדים. מנחם בן גדי שהרג את שלום בן יבש ומלך תחתיו, כבר נתקל באשור ומחפש פתרון למצוקה. הפתרון נמצא בתשלום כופר כבד מאוד והוא "קונה זמן" ואכן הכיבוש נדחה. בנו, פקחיה, מלך שנתיים ונרצח ע"י פקח בן רמליהו, כנראה על רקע המדיניות של מנחם אביו ושל - לא למרוד באשור ולהעדיף את תשלום הכופר.

2. פקח בן רמליהו עושה ברית מצוקה עם ארם כדי לעמוד יחד נגד אשור, אך הם יודעים שאין בכוחם לעמוד לבד והם רוצים לעשות מהפכה ביהודה ולהמליך את בן טבאל במקום אחז (ראה ישעיהו). אחז שהיה במצוקה, אינו שוהה להצעת ישעיהו ופונה לעזרת אשור, לתגלת פלאסר מלך אשור. ומשלם שוחד כבד לתגלת פלאסר ותגלת פלאסר יוצא לדרך. תגלת פלאסר כובש את דמשק ואת צפון הגליל והגלעד והגיע עד שומרון. הושע מורד בפקח (כנראה בהשראת אשור?) ויש שנים בודדות של סטטוס-קוו.

בינתיים מתחלף השלטון גם באשור ושלמנאסר הוכתר למלך. הושע חשב שיש הזדמנות לפרוק עול אשור ובמיוחד לאור האיתות והעידוד שהוא מקבל מסווא מלך מצרים ומפסיק לשלם את המנחה השנתית לשלמנאסר. שלמנאסר לא עובר "לסדר היום", הוא עוצר את הושע, עולה על כל הארץ וצר על שומרון. שומרון כנראה מבוזרת היטב ומוכנה לבאות ומצליחה להחזיק מעמד שלוש שנים ללא מלך, רק בעזרת שרי הצבא שכנראה חשבו על יום כי יבוא. אנחנו יודעים היום מהכרוניקה האשורית שהכיבוש הסופי של שומרון והגליית תושביה נעשה כבר ע"י סרגון (יש סברה שאחד מבניו הרג אותו). בכל אופן סרגון בנו מתפנה, גומר את כיבוש שומרון ו"חותם" את סיפור מלכות ישראל. המקרא קורא לסרגון "מלך אשור" אך לא מזכיר את שמו. בתעודה שיש בידינו היום אנחנו יודעים שמדובר בסרגון. כדאי להתייחס לקטע מ"מנסרת סרגון" ולהביאו לפני התלמידים, להסביר להם מיהו המלך העויין שהוא מתכוון אליו ולהביא אישורים לדברים שנכתבו במנסרה³.

3. בקשר לחילופי האוכלוסין ולשיטה של הגלייה יש לדון עם התלמידים על אכזריות המעשה. בשטח המתפנה, מתיישבים אנשים חדשים ומכים בו שורשים, ואילו האנשים שגורשו, אם אין להם מוטיבציה גבוהה מאוד, הזיכרון ההיסטורי נחלש והם נטמעים בתוך סביבתם החדשה וזהו פשע הגובל בהשמדת עם. צריך להיות זיכרון היסטורי חזק מאוד כפי שהיה לגולים מארץ יהודה שגורשו לבבל, "על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזוכרנו את ציון", צריכים להיות בין הגולים אנשים חדורים אמונה וזיכרון היסטורי עמוק כדי לשמור על הגחלת עד יבוא יום והתנאים ישתנו ואפשר יהיה לחזור לארץ מולדת⁴.

3. להלן הקטע שמשלים יפה את המסופר אצלנו בספרנו על סוף מלכות ישראל:

4. אנשי שומרון שעשו יד אחת עם מלך עויין לי שלא להיות משועבדים, ולא להעלות את מנחת השעבוד, והתחילו במעשי איבה נגדי, נלחמתי בהם והנחלתי להם מפלה, לקחתי שלל: עשרים ושבעה אלף ומאתיים ותשעים איש שישבו בה, רכבם, ואת האלים בהם בטחו. חמישים מרכבות נטלתי לעצמי לחיל הרכב המלכותי שלי ואת שאריתם הושבתי בתוך ארץ אשור. את שומרון בניתי מחדש ועשיתי גדולה משהיתה לפני. אנשים מארצות שכבשו ידי הושבתי בה ושר-חצרי העמדתי עליהם כפחה ומניתי אותם על בני אשור".

לגבי מה שקרה עם העמים שהגיעו הנה שנקראו בשם "כותים" על שם כותה, משם הגיעו, או בשם "שומרונים". אלו תושבים חדשים שהתיישבו באיזור שומרון. יש ללמוד עם התלמידים את פירוש רד"ק לפרק י"ז, פס' כז-כח (רצוי לצלם בהגדלה את הפירוש ולהשתמש בצבעים זוהרים כדי ללמוד את הקטע).

השאלה המרכזית היא מה בין ישראל ובין האומות, מדוע הישראלים שגרו פה ולא עבדו את ה' כפי שצריך לא נענשו ע"י האריות ואילו הגויים שהובאו הנה, שלא הכירו את ה' אלוקי ישראל נענשים על לא עוול בכפם? רצוי שהתלמידים יבחינו במי מדובר בפסוקים לב-לד, במי מדובר בפסוקים לה-לט, ובמי מדובר בפסוקים מ-מא. הדברים האלה צריכים להתבאר בכיתה כי הם לא קלים לעיון ולהבנה.

4. מלכות אחז נבלעת בתוך האירוע הגדול של חורבן שומרון וההתייחסות מועטה. אנו מפנים שאלה לתלמידים (שאלה 10) שישכמו את מעשי אחז, הדבר טעון חיזוק ועיון גם בדבה"י. להלן סיכום רשימת המעשים של אחז לפי המקור שלנו, על המורה לאפשר לתלמידים לענות לפי כוחם, אך לדאוג להשלים את הרשימה לפי שני המקורות כאחד.

רשימת המעשים:

- א.** עבודת המולך ט"ז, ג ודבה"יב כ"ח, ג.
- ב.** מזבח ומקטר בבמות ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן, ט"ז, ד ודבה"יב כ"ח, ד.
- ג.** בכל עיר ביהודה במות לאלהים אחרים, דבה"יב כ"ח.
- ד.** מסכות לבעלים, דבה"יב כ"ח, ב.
- ה.** זובח לאלוהי דמשק במזבח הנבנה במקדש ע"י אוריה הכהן, ט"ז, ט-טז ודבה"יב כ"ח, כב-כג.
- ו.** סגירת בית ה', דבה"יב כ"ח, כד ו-כ"ט ו-ז.
- ז.** קיצוץ כלים בבית ה', ט"ז, יז-יח ודבה"יב כ"ח, כא-כד.
- ח.** שולח אוצרות בית ה' למלך אשור כשוחד, ט"ז, ח.
- ט.** מסרב לשאול אות מעם ה', ישעיהו ז', י-יב.
- י.** ביטל את העבודה, חתם את התורה והתיר את הערווה, סנהדרין קג, ע"ב.

5. אין לחשוש מהשוואות לימינו, לתנועה הציונית. התנועה הציונית לא קמה כדי לנשל את תושבי המקום אלא להתיישב במקומות שהיו ריקים, או שנמכרו מרצון ע"י בעליהם ועברו לבעלות יהודית.

ביבליוגרפיה

עודד, ב' (תשמ"ז). "דרכי הביצוע של ההגליות ההמוניות באימפריה האשורית", על ספר המלכים ליהודה ולישראל, אוני' ת"א, מהדורת ניסוי, עמ' 186-181.

תדמור, חיים. "חרבן שומרון", שיחות במקרא, עמ' 265-266.

נספחים

הערת בעל "מוסר הנביאים" למלכ"ב, עמ' 431 לדברי רש"י
כי לא פתח. שר העיר לא פתח לו את העיר לקבלו למלך עליהם. (רש"י)

כי לא פתח קאי על מנחם. כי לא פתח
ויך, כי הדין הוא כשצריך על עיר אין
מקיסין אותה מארבע רוחות אלא מניח צד
אחד פתוח שיברח מי שירצה, וכן הדין
שאין הורגים נשים וטף כמו שמבואר ברמב"ם
בפ"ו ממלכים, והוא הבה את תפסת ואת כל
אשר בה לא נמלט ממנה שום איש כי לא
פתח את הצד הרביעי כפי הדין, וגם את כל
ההרותיה בקע. — שזהו גם כן נגד חוקי
המלחמה ונגד דת ישראל.

הערת בעל "מוסר הנביאים" למלכ"ב, עמ' 434 על מדרש "סדר עולם"
בשנת עשרים ליואש. היה לו לומר בשנת ארבע לאחו שהרי כל מלכות
יותם שש עשרה שנה, אלא לפי שהיה אחז רשע, רצה הכתוב למנות ליותם בקבר
ולא לאחו בחיים. (סדר עולם)

כי חושע בן אלת היה מוב יותר מאחז
בדכתיב להלן (מ"ב י"ז): ויעש חרע בעיני
ד' רק לא במלכי ישראל אשר היו לפניו, וכמו

שמפורש בדברי חז"ל שתוא ביטל פרדיסאות
שישבו מימי ירבעם על הדרכים לשמור שלא
יעלו ישראל לרגל, אבל אחז חית רע שחפץ

לבטל את התורה מפני תינוקות של בית רבן,
לפיכך לא מנה הכתוב את מלוכת חושע
לשנותיו של אחז בחיים, כי אם ליותם בקבר.
פרשת מ"ו.

קטע ממסכת סנהדרין דף קג, ע"א

וַיֹּאמֶר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוֹם רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחִי: מֵאִי דְכִתְיָב "אִישׁ חָכָם נִשְׁפָּט אֶת אִישׁ אֲוִיל וְרִגְוֹ וְשָׁחַק וְאִין נָחַת" אָמַר הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: כְּעֶסְתִּי עַל אֲחֹז וְנִתְּתִי בִיד מַלְכִּי דְמִשְׁק - זִיבְח וְקִיטֵר [לְאַלְהֵיהֶם]. שְׁנֵאמֶר "וַיִּזְבַּח לְאַלְהֵי דְרַמְשֶׁק הַמִּכִּים בּוֹ וַיֹּאמֶר כִּי אֱלֹהֵי מַלְכֵי אֲרָם הֵם מַעֲזִירִים אֹתָם לָהֶם אֲזַבַּח וַיַּעֲזֹרוּנִי וְהֵם הָיוּ לוֹ לְהַכְשִׁילוֹ וּלְכָל יִשְׂרָאֵל". יִשְׁחַקְתִּי עִם אֲמֻצִּיָּה, וְנִתְּתִי מַלְכִּי אֲדֹם בִּידוֹ - הֵבִיא אֱלֹהֵיהֶם וְהִשְׁתַּחֲוָה לָהֶם, שְׁנֵאמֶר "וַיְהִי אַחֲרָי בּוֹ בּוֹא אֲמֻצִּיָּה מִהַכּוֹת אֶת אֲדֹמִים וַיָּבֵא אֶת אֱלֹהֵי בְנֵי שַׁעִיר וַיַּעֲמִידֵם לוֹ לְאַלְהִים וּלְפָנֵיהֶם יִשְׁתַּחֲוָה וְלָהֶם יִקְטֵר". אָמַר רַב פֶּפֶא: הֵינּוּ דְאִמְרֵי אִינְשֵׁי: בְּכִי לֵיה לְמַר דְּלֹא יָדַע, חִיכִי לְמַר דְּלֹא יָדַע, וְיֵי לֵיה לְמַר דְּלֹא יָדַע בִּין טַב לְבִישׁ.

קטע ממסכת תענית דף ל, ע"ב

"אָמַר רַבִּין שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל: לֹא הָיוּ יָמִים טוֹבִים לְיִשְׂרָאֵל כְּחֻמְשָׁה עָשָׂר בָּאָב וּכְיוֹם הַכְּפּוּרִים". בְּשִׁלְמָא יוֹם הַכְּפּוּרִים - מִשּׁוֹם דְּאִית בֵּיה סְלִיחָה וּמַחֲלָה, יוֹם שְׁנִיתָנוּ בּוֹ לַחֲזוֹת הָאֲחֵרוֹנוֹת. אָלֹא חֻמְשָׁה עָשָׂר בָּאָב מֵאִי הִיא? עוֹלָא אָמַר: יוֹם שְׁבִיטָל הוֹשַׁע בֶּן אֱלֹהֵי פְרוֹסְדִּיּוֹת שְׁהוֹשִׁיב זִרְבָּעִם בֶּן נִבְט עַל הַדְּרָכִים, שְׁלֹא יַעֲלוּ יִשְׂרָאֵל לְרִגְלָל.

קטע ממדרש "ילקוט שמעוני" למלכ"ב י"ז, סימן רלד

וַיִּגַּל אֶת יִשְׂרָאֵל אֲשׁוּרָה וְנָו'. מִה נִשְׁתַּנָּה הוֹשַׁע בֶּן אֱלֹהֵי שִׁנּוּ עֲשֵׂרַת הַשְּׁבָטִים בִּימֵינוּ, אֲלֹא עַד עַכְשָׁיו הִיטָה עֲבוֹדַת אֱלֹהִים קְשׁוּרָה בִּיחִיד וְשִׁשָּׁה לְפָנֵי הַסֶּב"ה לְהַנִּלּוֹת אֶת הַצְּבוּר בַּעֲוֹן יִחִיד, כִּיּוֹן שְׁבָא הוֹשַׁע בֶּן אֱלֹהֵי וּבִיטָל כָּל הַמִּשְׁמְרוֹת כּוֹלֵן וְאִמַּר כָּל מִי שִׁיעֲלָה לִירוּשָׁלַיִם יַעֲלָה, וְלֹא אִמַּר הַכֹּל יַעֲלוּ לִירוּשָׁלַיִם, עָלִיו אֹמֵר: וַיַּעַשׂ הָרַע בַּעֲנֵי ה' רַק לֹא כַּמִּלְכֵי יִשְׂרָאֵל, עָלִיו עָלָה שְׁלֹמֹנָאסֶר, מִפְּנֵי שֶׁשָּׂמַט קוֹלָר מִצְאוֹ וְנִתְּנוּ בְּצוּרַר הַרְבִּים, מִכָּאן אִמְרוּ: כָּל הָעוֹשָׂה מִצְוָה וְאִינוּ גּוֹמְרָה מִתְחַיֵּיב בְּנַפְשׁוֹ וְקוֹבֵר אֶשְׁתּוֹ וְשֵׁנִי בְּנִי (ג) (יִלְקוּט שְׁמַעוֹנִי)

הערת בעל "מוסר הנביאים" במלכ"ב, בעמ' 439 לקטע זה

(דח"א ח'): וַיַּעַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶת רוּחַ פּוֹל מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיְגַלֵּם לְרֹאשׁוֹנֵי וּלְגָדֵי, וּכְשִׂרָאֵה שְׁחוֹשֵׁעַ בֶּן אֱלֹהֵי מִרְדּוּ בּוֹ וְשִׁלַּח מִלֵּאכִים אֶל סוּא מֶלֶךְ מִצְרַיִם, שֶׁחָתַם שְׁמוֹנֶה שָׁנִים וּבֵא וְצַר עַל שׁוֹמְרוֹן וְנִלְכְּדָה לִקְחָ ג' שָׁנִים וּגְלוּ כּוֹלֵן. וַיְחַזֵּק שְׁנֵאמֶר בִּישְׁעֵי ח' כ"ג: כַּעַת הִרְאִישׁוֹן הַקֵּל אֶרֶצָה זְבוּלוֹן וְאַרְצָה נַפְתָּלִי, הַקֵּל אֶפְרַיִם בְּשֵׁנִיָּה שְׁלֹא חֲגָלָה אֲלֵא שְׁנֵי הַשְּׁבָטִים, אֲבֵל וְהָאֲחֵרוֹן הַכְּבִיד, סִימָא אֶת הַכֹּל כּוֹזָה שְׁמַכְבֵּר אֶת הַבֵּית.

ומבואר ברש"י כאן בפסוק א': דַּלְשָׁ גְלוּיּוֹת גָּלוּ עֲשֵׂרַת הַשְּׁבָטִים, בְּשָׁנַת עֲשָׂרִים לַפֶּקַח כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב לְמַעַלָּה (מ"ב מ"ו): בְּיוֹם פֶּקַח מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בָּא תְּגַלָּה שְׁלֹמֹסֶר מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיִּקַּח אֶת עֵינָיו וְאֶת אֶבֶר בֵּית מַעֲכָה וְאֶת מִנּוֹחַ וְאֶת קֶדֶשׁ וְאֶת חֲצוֹר וְאֶת הַגִּלְעָד וְאֶת הַגִּלְעָד כָּל אֶרֶץ נַפְתָּלִי וַיְגַלֵּם אֲשׁוּרָה וְזֶה חֵית שְׁנַת הָאַרְבַּע לְאַחַז, וְשִׁשָּׁה ח' שָׁנִים וְכֵן עָלִיתָ שְׁנַת י"ב לְאַחַז וְחֲגָלָה לְרֹאשׁוֹנֵי וּלְגָדֵי, כְּדַכְתִּיב

קטע ממסכת סנהדרין דף קב, ע"א והערת בעל "מוסר הנביאים" למלכ"ב,
עמ' 441 לקטע זה

וידא [וידה קרי] ירבעם את ישראל מאחרי ד' והחטיאם חטאה גדולה.
אמר ר' חנין כשתי מקלות המתיזות זו את זו ה. (סנהדרין ק"ב, ע"א)

ה) הביאור בהדברים הסתומים האלו אפשר
לומר כן, דהנה כבר ביארנו לעיל בהרבה
מקומות דהעון של העגלים שעשה ירבעם לא
היה חסור כל כך כמו עון הבעל, ונמצא
דירבעם לא הדיח את ישראל במדה גדולה כזו
כמו שנדחו אח"כ בימי אחאב, אבל באמת
חטא הבעל מוטל גם על ירבעם. כי מעולם לא
היו מסוגלים לבא לידי החטא הזה, אם לא
היו מתחילים בתחלה בהחטא של העגלים, כי
על ידם נעשו מוכנים לע"ז ועבירה גוררת
עבירה עד שעבדו את עבודת הבעל, ונמצא
דירבעם הדיח את ישראל והחטיאם חטאה
גדולה, וזהו מה שאמרו בסנהדרין ק"ב ע"ב
גבי אחאב: כתיב (מ"א מ"ז): ויהי הנקל
לכתו בחטאת ירבעם בן נבט, א"ר יוחנן
קלות שעשה אחאב בחטורות שעשה ירבעם,
ומפני מה תלה הכתוב בירבעם מפני שהוא
היה תחלה לקלקלה. — היינו כיון שהוא
היה המתחיל בקלקלה, נמצא שהוא
היה הגורם גם להרעות הגדולות שעשה אחאב.
ועל זה אמרו בגמ' המשל שזה דומה כמו
ש אחד מתיז מקל, אבל אי אפשר לו לחתיו
אותו למקום רחוק לסאד, אבל אם חסל
הראשון נופל אח"כ על מקל אחר או חסל
השני הולך סבת ההכאה למקום יותר רחוק
מזה שהיה יכול לילך חסל הראשון, וכן
נמצא שהחטא של העגלים שנעשה על ידי
ירבעם, כשהגיע לידי אחאב הדיחו אותו עוד
יותר מזה עד שבא לידי עבודת הבעל.

והנה בהכתובים האלו כשתוא תושב ומונה
את חטאת בני ישראל נאמר: ויחאנף ד' מאד
בישראל ויסירם מעל פניו לא נשאר רק
שבט יהודה לבדו, גם יהודה לא שמר את
מצות ד' אלהיהם וילכו בחקות ישראל אשר
עשו, וימאס ד' בכל זרע ישראל ויענם ויתנם
ביד שוטים עד אשר השליכו מפניו. —
ופירשו בזה בפירוש "מקראי קודש" דמתחלה
התאנף הקב"ה בישראל במה שהסירם מעל
פניו, דהיינו מעל השגחתו, ורק יהודה לבדו
נשאר תחת ההשגחה, אבל אח"כ ראה שגם
יהודה נמשך אחרי מעשי ישראל,

קטע מפירוש אברבנאל למלכ"ב, פרק י"ז עמ' תרמ"ג

השאלה החמישית במה שספר שהכשדים שבאו להתישב בארץ ישראל, לפי שלא ידעו משפט אלקי הארץ היה השם משלח בהם אריות ויהרגום, ויקשה זה מאד כי הנה בני ישראל שהיו יושבים עליה לא היו יראים את השם ולא היו שומרים מצותיו בהיותם בעלי בריתו ולא היו הורגים אותם האריות, ואיך יהיו מחוייבים הכשדים בדבר שהישראלים לא היו שומרים אותו? והנה העממים שהיו בארץ קודם שירשוה בני ישראל לא ידעו את השם ולא יראו ממנו ולא היו הורגים האריות אותם, ולכן יקשה מאד מפני מה היה ה' יתברך משלח האריות להמית הכשדים?

השאלה הששית במה שבא כהן ביניהם ושלמד אותם יראת אלקים באופן שנוצלו מהאריות, ושאת השם היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים כמשפטם הראשונים בארצם, וזה דבר קשה מאד אמרו, כי איך ישוער שהיו יראים את ה' אם היו עובדים ע"ז? והנה אין היראה דבר כי אם ההשתדלות בשמירת מצותיו וההתבוננות במעלתו וענשיו המיועדים לעוברים על רצונו, ואם היה הדבר הזה בכשדים לא היו אם כן עובדים לאלהיהם, ואם היו עובדים לאלהיהם כבראשוי בהיותם בארצם לא היו אם כן יראים את השם, כי שני הדברים והם היראה את השם והעבודה לאלקים אחרים הם סותרים זה את זה: והנני מפרש פסוקי הפרשה באופן יותרו השאלות והספקות האלה כלם:

קטע ממאמרו של פרופ' תדמור "נפילת שומרון", "שיחות במקרא", עמ' 266

כתובת חדשה של סרגון מתארת בפירוט מה את מעשיו בעיר שומרון ומשלימה את התמונה שבספר מלכים:

"אנשי שומרון שעשו יד אחת עם מלך עויין לי שלא להיות משועבדים, ולא להעלות את מנחת השעבוד, והתחילו במעשי איבה נגדי, נלחמתי בהם והנחלתי להם מפלה, לקחתי שלל: עשרים ושבעה אלף ומאתיים ותשעים איש שישבו בה, רכבם, והאלים בהם בטחו. חמישים מרכבות נטלתי לעצמי לחיל הרכב המלכותי שלי ואת שאריתם הושבתי בתוך ארץ אשור. את שומרון בניתי מחדש ועשיתה גדולה משהיתה לפני. אנשים מארצות שכבשו ידי הושבתי בה ושר-החזרי העמדתי עליהם כפחה ומניתי אותם על בני אשור."

קטע מפירוש אברבנאל למלכ"ב, פרק ט"ו עמ' תרמ"ג

סיכום חלק מן השאלות שמעלה אברבנאל ליחידתנו ותשובותיו:

השאלה	התשובה
כיצד נכתב שהושע קשר קשר בשנה ה-20 ליותם, אם יותם מלך סה"כ 16 שנים?	הכתוב רוצה לקשור את מותו של פקח ליותם כדי לרמוז לנו שיש בכך עונש לפקח על שהתגרה ביותם (למרות שנלחם רק בימי אחז), לכן מצויין שהושע קושר קשר 20 שנה לאחר שנמלך יותם (למרות שמת כבר ארבע שנים ייחס שנים אלו ליותם- כי זה נעשה עבורו)
קיימת סתירה בין הכתוב במלכים וישעיהו לבין הכתוב בדבה"ב כח לגבי המנצחים במלחמה בין ישראל – ארם ליהודה.	מדובר במלחמות שונות, במלחמה הראשונה ארם וישראל הכו את יהודה (כל אחד בנפרד), במלחמה השנייה התאחדו ולא הצליחו.
מדוע נענשו הכשדים על כך שלא היו יראי ה', הרי הם לא מחוייבים בכך ומדוע הישראלים שישבו פה לפניהם לא נענשו (הרי הם כן מחוייבים בכך)?	הכשדים לא הכירו במציאות ה', העבודה הזרה שימשה להם כאלוה, בעוד שהישראלים הכירו במציאות ה' ועבדו ע"ז כאמצעי להתקרב לאלוקות.
כיצד הכשדים היו יראים את ה' אם נשארו עובדי ע"ז?	מדרגתם הפכה להיות כמדרגת בניי בארץ – העבודה הזרה הפכה להיות להם כאמצעי ולא כאלוה.

מצבת מישע, נמצאה בדיבון שבעבר הירדן המזרחי

דברי ימי חזקיהו מלך יהודה

פרקים י"ח-כ'

מבוא

הגענו ליחידה מרכזית ומן הגדולות בספר מלכים בכמות ובאיכות. חזקיהו, המלך ה-14 במלכי יהודה, הוא מגדולי המלכים של בית דוד. הכתוב מעיד עליו במפורש (מל"ב י"ח, ה) במה גדולתו? פרקים רבים הוקדשו לחזקיהו הן בספרנו, הן בדבה"ב והן בישעיהו. מבחינה היסטורית הוא חי ומלך בתקופה סוערת ביותר בתולדות ישראל. מלכות אשור, האימפריה הגדולה נמצאת בשיא תפארתה ובשיא כוחה. מלכות ישראל קורסת לנגד עיניו. עננים כבדים מכסים את פני מלכות יהודה. האיזור כולו בתהליך של שינויים.

חזקיהו נקלע למצב קשה ביותר הן מבחינה רוחנית והן מבחינה מדינית. הוא יורש ממלכה שעברה תהליך של התבוללות בתרבות האלילית מאונס ומרצון. התבוללות שיש לה השלכות לכל הווי החיים של יהודה. בית המקדש הוזנח, הבמות התרבו ואליליות שונות ומשונות חדרו לארץ. חזקיהו שהוא "טהור מטמא", חייב לעשות מהפכה דתית, רוחנית וחברתית וזה דבר בעתו. מאידך הלחץ הצבאי והמדיני הולך וגובר. סנחריב שמחליף את סרגון אינו עוצר בתהליך הכיבוש של כל האיזור, לאחר נפילת לכיש. חזקיהו "קונה זמן" תמורת כופר כבד ביותר. בינתיים הוא עוסק במהפכה הדתית שהוא מנהיג ביד רמה, אך חזקיהו "משחק" גם על המגרש המדיני הבינלאומי ומחכה להזדמנות להשתחרר מעולו של הכובש הגדול.

בינתיים רוב הארץ כבר כבושה ובלכיש מוקם המחנה הראשי של האשורים ומשם תכנן סנחריב את תכנית כיבוש ירושלים. חזקיהו יודע מה מחכה לו אם חס ושלום ירושלים תיכבש. הוא עושה את ההכנות הדרושות כדי לעמוד במצור אם יהיה, וכדי להשיב מלחמה במידת האפשר, ראה בדבה"ב.

נוסף למקורות המקראיים שיש לנו (ראה פירוט בנספח) יש לנו עדויות רבות ממקורות אשוריים¹ מהן דרמטיות ביותר ולמרות שאנחנו לומדים חומר זה פעם ראשונה בכיתה זו, בכל זאת יש להביא חלק מהעדויות הבולטות הקיימות. כן ישנם נביאים שנתנבאו בתקופה סוערת זו בנוסף לישעיהו (עמוס, מיכה והושע), אך "תפסת מרובה לא תפסת".

לפי תכנית הלימודים יש לכלול ביחידה זו רק את דבה"ב פרק ל"ב, אך זו "תכנית ריצפה" (תכנית מינימום שחובה על כל תלמיד). אנחנו לא מציעים להלן "תכנית תקרה", אך בין ריצפה לתקרה יש מרחב בחירה רב למורה בהתאם לתנאי הזמן, המקום והתלמידים.

להלן ראשי פרקים של תכנית המינימום:

א. המהפכה הרוחנית הדתית לאחר תקופת אחז ("כי בפתאום היה הדבר", דבה"ב כ"ט, לו).

ב. המצב המדיני הפוליטי והעמידה בלחץ (נאומי רבשקה) והכנות לקראת הגרוע ביותר - לקראת האפשרות של מצור.

ג. התפילות והנבואות.

ד. מעורבות ישעיהו בתהליכים.

ה. איך ניצלה ירושלים?

ו. מחלתו של חזקיהו וביקור המשלחת.

ז. עדויות אחרות מהתקופה: כתובת ניקבת השילוח, מנסרת סנחריב ולוחות לכיש.

השיקולים הדידקטיים

אנו מציעים ללמד יחידה טעונה זו בשיטה של קבוצות לימוד. כל קבוצה מקבלת משימה והיא אחראית הן לדרכי הכנה, לכתיבה ולגיבוש החומר והן לדרך מסירת החומר לכיתה (למליאה). אפשר לתת את הנושאים דלהלן גם כנושאים אישיים לבחירה לתלמיד בודד, או לזוג (חברותא) אחד, שבסופה של משימה, יגישו קלסר ערוך ומסודר, מעין פרויקט שנתי בתנ"ך. דמותו הרב-גוונית של חזקיהו המלך והאירועים הדרמטיים שהתרחשו בזמנו מאפשרים גם לעשות תוכנית "חיים שכאלה" (אם לא עשינו עדיין על אלישע).

לסיכום היחידה ניתן לערוך מעין "מסיבת עיתונאים" שחזקיהו המלך עורך ומוכן לענות. במקום נאום מבוא הוא פותח ואומר: "חיי פרוסים לפניכם, אבל היום באתי לענות על שאלות שטרם באתם על סיפוקכם".

כמובן, מי שייצג את חזקיהו יהיה התלמיד שהמורה ימליץ עליו וגם יעזור לו בשלבי הכנה. אנחנו מצידנו הכנו דף שאלות סיכום, אך אם המורה יבחר באחת הדרכים שלמעלה אפשר בהחלט לותר על דף הסיכום והוא יהיה מיותר.

1. פרט, כמובן לכתובת שבניקה, שהיא מקור אותנטי שיש לנו מתקופת חזקיהו המאשר בצורה חיה כמאה עדים את סיפור הכתובים. ישנה עוד כתובת מעל משקוף קבר בכפר השילוח בירושלים שמעידה על התקופה ולפי השערה די מבוססת, זה קשור להחלפת שבנא באלקים, ראה פרטים ב"דעת מקרא" על ישעיהו כ"ב, כולל צילום הכתובת.

ואחרון אחרון חביב מומלץ לערוך סיור בעקבות התקופה:

א. סיור מודרך בתל לכיש ובהזדמנות להציג בפניהם את לוחות לכיש ואת פיענוחם (בדרך כלל בכניסה לאתר מקבלים חוברת שאפשר להיעזר בה).

ב. סיור מודרך **ומאובטח** בניקבת השילוח, לחוש את החוויה של מפגש שתי קבוצות העבודה. וכן לדון באחד המפעלים ההנדסיים הגדולים של ירושלים ועל ההצלחה האדירה שהייתה, אם כי ישעיהו התנגד לה².

להלן שש הקבוצות המוצעות (יתכנו כמובן חפיפות ביניהן ואין בכך כל בעיה):

1. המהפכה הרוחנית-דתית לאחר תקופת אחז.
2. ההכנות למלחמה.
3. נאומי רבשקה - הלוחמה הפסיכולוגית ומפלת סנחריב.
4. ישעיהו הנביא.
5. מחלת חזקיהו והמשלחת מבבל.
6. הערכה על חזקיהו.

הערות לנושאים שבקבוצת העבודה:

אנחנו נתייחס למספר עניינים הנראים לנו חשובים במיוחד והמורה ירחיב וישלים את עבודת התלמידים כפי שימצא לנכון. יש כמובן להיעזר בפריטים ובהצעות המגוונים שהבאנו בספח.

א. "הוא הסיר את הבמות ושיבר את המצבות וכת את האשרה וכיתת נחש הנחושת אשר עשה משה..." (י"ח, ד). לפי הכתוב עצמו, ברור שהסיבה למעשה נועז זה קשורה בסטייה קשה מן המטרה הראשונית שלשמה קבע משה רבנו את נחש הנחושת בזמנו. ברבות השנים הפך הנחש למכשול. השאלה, מדוע עד חזקיהו לא ביערו את נחש הנחושת, הרי הסטייה הקשה הזאת לא התחילה בימי חזקיהו. עפ"י "מוסר הנביאים" אפשר לסכם את העניין בשלוש הנקודות הבאות:

1. חלק מן העם שיעבד ליבו לאבינו שבשמים, לכן השאירו אותו לצורך החלק הטוב. חזקיהו חשב שהרבים הם הטועים ולכן ביטל אותו.
2. אסא ויהושפט חששו לפתוח פתח לרפורמות, דורו של חזקיהו היה בדרגה גבוהה, לכן חזקיהו לא חשש מהדרדרות.
3. חזקיהו חשש מאלפי הישראלים, מעשרת השבטים שהתחילו לבוא לירושלים והם שהיו רגילים כבר לע"ז, יטעו את שאר העם.

ולבסוף יתכן ש"מקום הניחו לו אבותיו (המלכים הצדיקים) להתגדר בו", לתת לו את הזכות שיפול בחלקו.

ב. בנושא סתימת מי הגיחון, אין ספק שהתלמידים יתקשו עם פירוש רש"י, מדוע לא הודו לו חכמים, היה לו לבטוח בה' ולא לסתום מי גיחון, על סמך ישעיהו כ"ב. לכן יש לשקול אם להציג לפנייהם גם את הברייתא מ"אבות דרבי נתן"

2. אפשר להיעזר ברעיונות לטיול באינטרנט באתר משרד החינוך:

<http://www.education.gov.il/tochniyot-limudim/eretz/ei-7-2.htm>

שרואה במעשה זה מעשה חיובי ביותר. הברייתא ב"אבות דרבי נתן" מסתמכת על הכתוב בדב"ה"ב ל"ב, ל: "יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון ויישרם למטה- מערבה לעיר דוד ויצלח יחזקיהו בכל מעשהו", זאת אומרת הערכה חיובית ביותר³. ומכיוון שיש כאן שתי ברייתות לא נחטא אם נאפשר לתלמידים להזהות עם הגירסא של "אבות דרבי נתן" ויש להם על מה שיסמכו. ראה גם מאמר של הרב קופל רבינוביץ בנספח והוא שוקל את הדברים. במיוחד התרשמנו מקטע סיום המאמר שמביא תפילה מפיוטי "הושענא רבא".

ג. ועוד לעניין כתובת השילוח, ראוי להשוות את פירוש "דעת מקרא" עם דעתו של הרב יואל בן-נון, כפי שהבאנו בנספח ובמחשבה לענות על השאלה, איך הצליחו לבצע מפעל אדירים זה בתנאים שהיו לרשותם באותם הימים. הרבה עמלו על פיצוח המילה "זדה" שבכתובת וראוי לעיין במחלוקת בנידון, ראה מאמרו של הרב בן-נון (קטע ממנו בנספח). בכל אופן על התלמידים להבין מדוע התחילו בבת אחת משתי נקודות למרות הסכנה שלא יפגשו. אין ספק שגורם הזמן היה חשוב ביותר והמהנדס הראשי של מפעל זה לקח על עצמו סיכונים אבל עם סיכויים ולא משנה מה פירוש נפרש את המונח "זדה".

ד. בקשר לתבליטי לכיש, הסיפור מרתק ורצוי להגדיל כמה מן הלוחות ולהיעזר ב"עולם התנ"ך למ"ב", עמ' 158-165 במשמעות הניתנת שם לחלקים שונים מן התבליט. שרידי תבליטים אלו נמצאים במוזיאון הבריטי. הדברים מסבירים יותר מהרבה מילים את אשר אירע בפועל⁴.

ה. השאלה האחרונה ששאלנו את התלמידים היא לנסות לתת כותרת חדשה ליחידה ולא הכותרת שנבחרה על ידינו. נראה לנו שאפשר לסכם את כל היחידה בעיקר, והוא הצלת ירושלים. לכן אם התלמידים יתקשו בהצעה אפשר לרמוז על הבחירה שלנו: "וגנותי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי".

3. הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, ראה בנספח, טוען שהסיבה שנשאר "טעם מר" למעשה גדול זה, בגלל שהכניס את מי הגיחון לתוך עיר דוד, דהיינו לרשות היחיד של המלך. מעיין גיחון נובע ברשות הרבים ועכשיו הוא נסתם וכדי לזכות ממימיו חייבים אנשים להיכנס לרשות הפרט ולא סתם הפרט - לרשות המלך וזה אנטי-דמוקרטי. הרעיון יפה אבל אין הכתוב הולמ, כי אבות דרבי נתן מאותו פסוק עצמו לומד את החיוב שבמעשה שדאג לרבים בעת מצור, ואיך הרב צבי יהודה יכול ללמוד מכאן הערה שלילית? וצ"ע.

ושמעתי סברה מידידי הרב שחור שליט"א, שיתכן שאי ההסכמה של חכמים נובעת מהסיבה של גרימת נזק לציבור שהשתמשו במי הגיחון ועכשיו יצטרכו לנדוד למרחקים להביא מים. הדבר מזכיר את איסור "לא תשחית את עצה..." (דברים כ', יט), עצי הפרי צריכים אותם גם אחרי המלחמה ואין לנו רשות משום צורך שעה להשחית צורך לדורות.

4. השיטה הזאת להנציח מציאות היסטורית היא חשובה ביותר למרות שהכל "ינעשה מטעם" ויש צורך לפאר את המלך ואת מעשיו. בכל זאת יש לתת את הקרדיט לאמנים שהשתתפו בחזית ובאין מצלמה בידם עשו סקיצות והשאירו לנו עדויות מדהימות ממה שקרה. אגב בתבליטים רואים שדות של כרמים ומתבליטים אלו למדנו בראשית התיישבות איזור לכיש ששדות אלו טובים במיוחד לכרמים ומי לא מכיר את ענבי לכיש?

ביבליוגרפיה

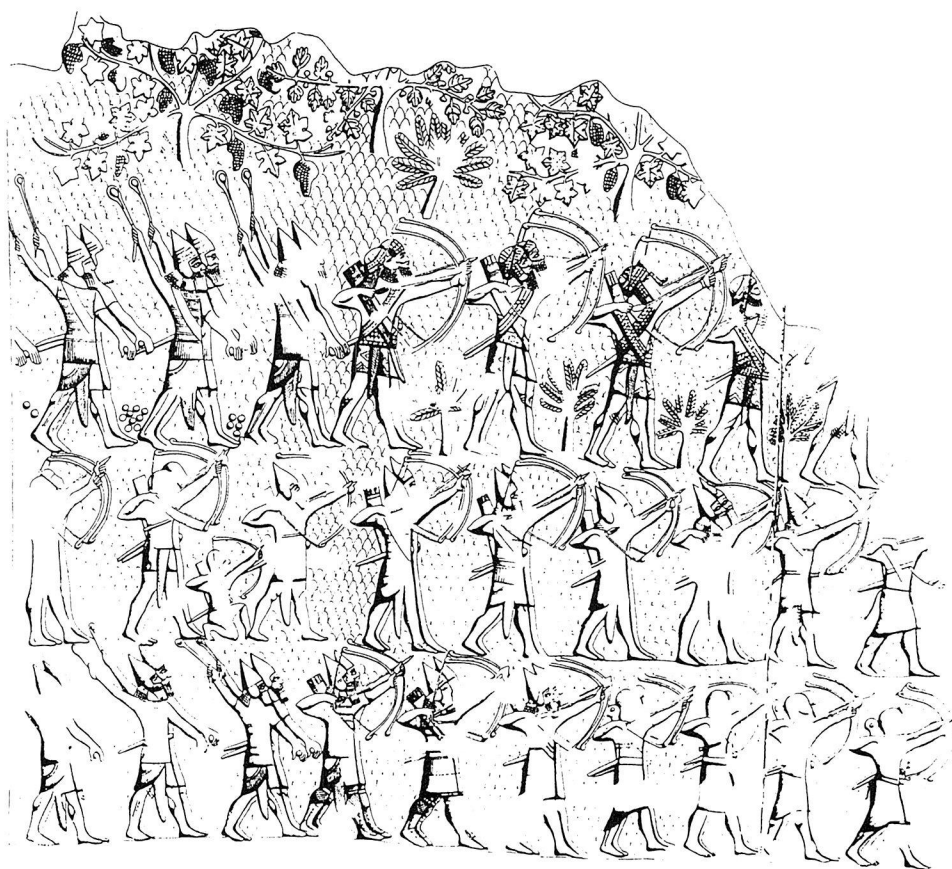
- אופנהיימר, בנימין. "מלכות חזקיהו מל"ב יח-כ", **שיחות במקרא** א, עמ' 269.
- אליצור, יהודה (תש"ס). "ישעיהו מול חזקיהו ומראדך בלאדן", **ישראל והמקרא, מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים**, אוניברסיטת בר אילן, עמ' 209-201.
- בן נון, יואל (תשס"ג). "יולא יורה שם חץ' הברכה והתעלה. להבנת הביצור בעיר דוד ונקבת חזקיה - המסלול השיטה והכתובת", **על אתר יא**, מכללת הרצוג, הר עציון, עמ' 29-44.
- הלפרין, בלהה (תשמ"ח). מדיניות החוץ של חזקיהו", **בית מקרא** 33, עמ' 317.
- ורגון, שמואל (תשנ"ד). "זמנה של מחלת חזקיהו וביקור המשלחת מבבל", **בית מקרא** קלט, עמ' 289-305.
- זקוביץ, י' (תשל"ב). "מלכים ב' כז - ישעיהו לח: כא-כב", **בית מקרא** יז, עמ' 302-305.
- חמ"י, גבריהו (תשנ"ה). "דברי רבשקה באזני העם על חומת ירושלים", **קובץ מחקרים במקרא, ספר סגל**, ירושלים, עמ' 96.
- חמ"י, גבריהו (תשנ"ד). "על ההיסטוריה הצבאית והמדינית של מלחמת סנחריב בחזקיהו", **עז לדוד, ספר היובל לבן גוריון**, עמ' 351-375.
- לוריא, ב"צ (תשמ"ז). "כיצד תכנן חזקיהו את מפלתו של סנחריב", **בית מקרא** 32, עמ' 244-252.
- מזר, ב' (תשנ"ה). "מסע סנחריב לארץ יהודה", **היסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**, ת"א, עמ' 289-295.
- רביב, ח' (תשמ"ב). "תולדות יהודה בימי חזקיהו ועד יאשיהו", **ההיסטוריה של עם ישראל**, ירושלים, עמ' 131-139.
- רביב, רבקה. "ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח", **שמעתין** 73-74, עמ' 38-43.
- תדמור, ח' (תשמ"ה). "מלחמת סנחריב ביהודה, בחינות היסטוריוגרפיות והסטוריות, **ציון** נ, עמ' 80-65.
- תדמור, ח' (תשנ"ה). "מסעות המלחמה האשוריים לפלשת, **היסטוריה צבאית של א"י בימי המקרא**", ת"א, עמ' 261-285.
- תדמור, ח' ורגון מ' (תשמ"ב). "מאירועי שנת ארבע עשרה לחזקיהו; מחלת המלך ומיקור המשלחת הבבלית", **ארץ ישראל** טז, עמ' 198-201.

נספחים

קטע מתבליטי לכיש - תיאור הגליית היהודים מארצם

קטע מתבליטו של סנחריב מארמונו שבנינוה -
תיאור צבאו במלחמתם בישראל

קטע מ"פרקי משיח", שיחות הרצ"י קוק, קשת-רמת הגולן עמ' 17-18

בזמן חזקיהו עלה סנחריב מלך אשור על יהודה, וצר על ירושלים. ויהי כשמוע המלך חזקיהו ויקרע את בגדיו" (110) "ויתפלל חזקיהו אל ד'..." (111), והתרחש נס משמים (112). אחר כך מסופר ש"חלה חזקיהו למות" (113). "בעת ההיא שלח מראוך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ספרים ומנחה אל חזקיהו..." (114). הוא שמח מאוד על מכתבים אלה. "וישמח עליהם חזקיהו, ויראם את בית נכתה את הכסף ואת הזהב ואת הבשמים ואת השמן הטוב ואת כל בית כליו ואת כל אשר נמצא באוצרותיו" (115). יצא קטרוג על חזקיהו על שהראה להם את הכל כדי להתפאר, "לא היה דבר אשר לא הראם חזקיהו בביתו ובכל ממשלתו" (115). על כן "ויאמר ישעיהו אל חזקיהו: שמע דבר ד' צבאות. הנה ימים באים, ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבל, לא יוותר דבר, אמר ד'..." (116). ועוד עונש אישי: בניך יצאו לגלות ויהיו שם משרתים (117). חזקיהו היה צדיק גדול, אבל בתוך זה נמשך ה"אני" שלו. תוספת בירור אנו מוצאים בספר דברי הימים. "ויושע ד' ד' את יחזקיהו ואת יושבי ירושלים מיד סנחריב מלך אשור" (118). על כן יש קטרוג על חזקיהו על שקיבל כל כך הרבה טובות מרבוננו של עולם ולא גמל לרבוננו של עולם. "ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו כי גבה לבו, ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלים" (119). גאווה אסורה מן הנורה, ואינה מתאימה לצדיק וקל וחומר למלך. אמנם אחר כך "ויכנע יחזקיהו" קצת, על כן "לא בא עליהם קצף ד'..." (120). בהמשך מופיעים שלש פסוקים שמתארים את עושרו הגדול (121). אבל בתורה מפורש "וכסף וזהב לא ירבה לו מאוד" (122), לכן יש טענות כנגדו. כל זה שייך לחולשה של "גבה לבבו" שאינה מתאימה למשיח. משיח צריך להיות בעל גדלות עליונה ולבטל את האני העצמי.

כמו כן במסכתות ברכות ופסחים מסופר: "ששה דברים עשה חזקיהו המלך: על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו" (123). אחד מהדברים שלא הודו לו הוא "סתם מי גיחון" העליון. אין זה נהר גיחון המוזכר בפרשת בראשית (124) אלא מעין בתחתית בירושלים קרוב להר הזיתים ולשילוח (125). ולמה עשה כך הרי אלו מים צבוריים ששייכים לכל העם? אלא שחשש שיבואו גוים למצור על ירושלים ורצה למנוע מהם מים (126). לכאורה צדק חזקיהו, הרי העם היה שרוי במצב של מלחמת מצוה ופקוח נפש שבו יש להשתמש בכל התכסיסים, אם כן למה נחשב לו הדבר לחטא? אלא שבדברי הימים, אחרי שלשת הפסוקים המתארים את עושרו, מתברר הדבר: "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון וישרם למטה מערבה לעיר דוד" (127). הוא כיון את כל המים אליו באופן אגואיסטי פרטי. כל זה אינו מתאים למשיח. הפסוק שאחרי זה חוזר על המכשול שהיה לו עם השליחים: "וכן במלצי שרי בבל המשלחים עליו לדרוש המופת אשר היה בארץ עזבו האלהים" (128). רבוננו של עולם נעשה "ברוגז" אתו מפני שלא עמד בנסיונות שבאו אליו מן השמים "לנסותו לדעת כל בלבבו" (128). הוא אינו מתאים להיות משיח בגלל הבלטת ה"אני" שלו. אמנם היתה לו צדקות של חזק תורה וישיבות (128) ועמידה נגד אביו (99), ועל כן הקב"ה רצה לעשות אותו משיח, אבל לא עשהו מפני "שלא אמר שירה" (86). לא היה לו עוז וכח לשיר שירה אמיתית כמו "אז ישיר משה" (130) וכמו שירת דוד הכלל-ישראלית (131) מפני קטנות אגואיסטית.

מל"ב יח – כ
התוספות בדב"ב כט – לב

חזקיהו

"יועש הישר בעיני ה' ככל אשר עשה דוד אביו."

תיקונים דתיים:

1. הסיר את הבמות	6. קיבץ וטיהר את הכהנים והלוויים
2. שבר את המצבות	7. טיהור המקדש והקרבת קרבנות
3. כרת את האשרה	8. עשיית פסח בחודש השני + 7 ימי שמחה נוספים
4. כתת נחש הנחושת	9. מיסוד והסדרת חלוקת המעשרות לכהנים וללוויים
5. פתח וחזק את דלתות בית ה'	

מבחינה מדינית:

"וימרוד במלך אשור ולא עבדו
הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר"

סנחריב עולה על כל ערי יהודה, חזקיהו נכנע ומשלם לו מס.

- חזקיהו רואה שסנחריב פונה למלחמה ב-ים ונוקט בפעולות הבאות:
1. סתימת מקורות המים מחוץ לחומה – כדי שאשור לא ימצאו מים.
 2. בניית החומה הפרוצה, בניית חומה נוספת וחזקת המילוא.
 3. איסוף כלי נשק.
 4. ארגון צבא.
 5. עידוד האנשים.

סנחריב צר על לכיש ומשם שולח משלחת אל חזקיהו.

- נאום רבשקה (לוחמה פסיכולוגית):
1. רבשקה לשרים: מצרים הינה משענת קנה רצוף.
 2. לאשור כוח גדול יותר מאשר ליהודה.
 3. ה' עוזר לאשור.
- השרים לרבשקה: "דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו ואל תדבר עימנו יהודית..."
- רבשקה: הדברים מיועדים גם לעם.
- רבשקה לעם: 1. אין בכוחו של חזקיהו להצילכם.
2. הבטחת חיי רווחה בארץ אליהם יגלו.
3. ה' לא יצילכם כמו שאלילי הגויים לא הצילו אותם.
- העם לא עונה בציווי המלך.
תגובת המלך: קורע בגדיו ושולח משלחת לנביא ישעיהו.
תשובת הנביא: האויב ישוב לארצו וימות שם.
מלך מצרים יוצא להילחם באור, אשור פונים מלכיש אל נינוה.
רבשקה חוזר ומעביר מסר אל המלך: לא תינצל כמו ששאר הגויים לא ניצלו.

חזקיהו מתפלל אל ה': "הושיעני נא מידו וידעו כל ממלכות הארץ כי אתה ה' אלוהים לבדך".

נבואת ישעיהו על סנחריב: "לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ...בדרך אשר יבוא בה ישוב ואל העיר הזאת לא יבוא".

הנבואה מתגשמת: מלאך ה' מכה במחנה אשור, סנחריב שב לנינוה ונרצח ע"י בניו, בנו מולך תחתיו.

מחלת חזקיהו :

נבואת ישעיהו : "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה"

חזקיהו מתפלל לה' : 1. תולה בזכות עצמו.
2. בוכה

ה' שומע לתפילתו ורואה את דמעתו.

ישעיהו שב אל המלך ומבשר לו : 1. תתרפא – ביום השלישי תעלה בית ה'.
2. יתווספו לחייו חמש עשרה שנה.
3. ה' יציל את ירושלים.

חזקיהו מבקש אות לרפואתו.
האות שמציע ישעיהו : הצל שהלך עשר מעלות ישוב עשר מעלות.
האות שחזקיהו מבקש : הצל ישוב עשר מעלות אחורנית.

ישעיהו מתפלל לה' והאות מתרחש.

"ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו כי גבה ליבו ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלים"

לחזקיהו עושר גדול והוא מצליח בכל מעשיו.

המשלחת מבבל
בלאדן מלך בבל שולח ספרים ומנחה לחזקיהו (כריתת בית נגד אשור ?).

חזקיהו מראה למשלחת הבבלית את כל אשר לו.

הנביא מוכיח את המלך על כך ומנבא על החורבן וגלות בבל, אך מנחם את חזקיהו – זה לא יקרה בימיו.

חזקיהו מת ומנשה בנו מולך תחתיו.

המקור בספר מלכים	המקור בספר דברי הימים	המקור בספר ישעיהו	האירועים
יח, א - ח	כט, א - כא		המהפכה הרוחנית דתית לאחר תקופת אחז.
	ל		פסח חזקיהו
יח, יג - טז	לב, א - ח	ל, ב-ה לא, א-ב	המרד באשור והכנות למלחמה ופנייה לעזרת מצרים
יח, יט - יט, לו	לב, ט - כג	לז, ד - לח	נאומי רבשקה מפלת סנחריב
		כב, טו - כה	הנבואה לשבנא "אשר על הבית"
כ, א-יא	לב, כד - כו	לח, א - כב	מחלת חזקיהו
כ, יב - יט	לב כה - כו	לט, א - ח	המשלחת מבבל תגובת ישעיהו – נבואת החורבן והגלות

קטע ממסכת אבות דרבי נתן, עמ' לג, הוצאת רמות, ע"פ הגר"א

ד ייחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים, והסכימה דעתו לדעת המקום: גנז ספר רפואות, שנאמר: "והטוב בעיניך עשיתי". 'הטוב' – שגנז ספר רפואות, והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחשת, שנאמר (מלכים-יח): "וכתת נחש הנחשת אשר עשה משה, כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו", והסכימה דעתו לדעת המקום. והסיר את הכמות והמזבחות, שנאמר (דה"ב לב): "יחזקיהו הסיר את כמתיו ואת מזבחתיו, ויאמר ליהודה ולירושלים לאמר לפני מזבחת אחד תשתתוו ועליו תקטירו, והסכימה דעתו לדעת המקום. סתם מי גיחון, שנאמר (שם): "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון וישרם למטה מערבה לעיר הויד, ויצלח יחזקיהו בכל מעשהו", והסכימה דעתו לדעת המקום.

ובמ"ז ר"ש במדבר ויבה (פ' י"ח) מי יתן טהור
 מטמא לא אחד כגון אברהם מתרח
 חזקיה מאחז יאשיה מאמון ישראל מאומות מי עשה
 כן מי גזר כן לא יחידו של עולם ע"כ. ביארו רז"ל
 כי המדה נותן כן להיות יוצא טהור מטמא, לכך
 הכתוב אומר לא אחד ולמה לו לומר לא אחד, רק
 ר"ל כי מפני שההפכים יש להם סבה אחת שאין
 המציאות מחולקת רק יש להם סבה אחת. וזהו הסבה
 הראשונה שבאו ההפכים מאתו ומפני זה יוצאים
 זה מזה. לכך אמר לא יחידו של עולם המאחד את
 המציאות ובשביל שהוא מאחד הכל לפיכך יוצאים
 ההפכים זה מזה, שאלו לא היה להם התאחדות לא
 היו יוצאים זה מזה, ומצד שהוא יתברך מאחד
 את המציאות יצאו זה מזה, ואף המציאות הרע
 הוא מאחד, והרי דבר זה עמוק מאוד. והנה
 התבאר כי אף על גב שהיה תרח עובד ע"ז, היה
 יוצא ממנו צד קדושה מצד כי ההפכים יוצאים
 זה מזה. אמנם עיקר הפירוש כמו שאמרנו, כי
 ראוי בפרט שיהיו ההפכים יוצאים זה מזה כמו
 שאמרנו, בעבור היחוס וההצטרפות שיש להם
 ביחד, ששני הפכים משלימים להיות הכל בלי
 חסרון, שהרי יש כאן דבר והפכו ואין עוד דבר
 חסר, וזהו ענין האחדות שאין לענין האחדות רק
 שהוא הכל ואין חוץ ממנו. ומפני זה ההפך האחד
 שהוא חלק הכל יוצא אל השלמה ויוצא ממנו
 חלק שני, כדי להשלים עד שתהי' הפעולה
 הנמשכת מן הפועל הוא השם יתברך יש בה
 הכל, כמו שהפועל יש בו הכל במה שהוא אחד,
 ולפיכך מי שהוא אחד משלים להכל, וזהו מה
 שאמר לא אחד שהוא הכל. וכל שההפכים יותר
 רחוקים זה מזה, יותר ראויים לצאת זה מזה,
 שבשביל כך הם הכל, במה שזה קצה האחד
 והשני הוא הקצה השני ובוהם הכל, וזה שיצא
 אברהם מתרח חזקיה מאחז:

קטע ממסכת ברכות דף י, ע"א

ה "אמר רב המנונא: מאי דכתיב: "מי כהחכם ומי יודע פשר דבר"? מי כהקדוש ברוך הוא שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר: לימי ישעיהו גבאי, דהכי אשכחן באלהיו דאזל לגבי אחאב, שנאמר: "וילך אלהיו להתראות אל אחאב". ישעיהו אמר: "לימי חזקיהו גבאי, דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע. מה עשה הקדוש ברוך הוא – הביא יסורים על חזקיהו, ואמר לו לישעיהו: לך ובקר את תחלה: שנאמר: יי בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: כה אמר ה' צבאות צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו'". מאי "כי מת אתה ולא תחיה" – מת אתה – בעולם הזה, "ולא תחיה" – לעולם הבא. אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בגין דלא מעלו. אמר ליה: בגדי כבשי דרתמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא – לעבד. אמר ליה: השתא חב לי ברתך, אפשר דגרא וכותא דידי ודידך ונפקי מינאי בגין דמעלו. אמר ליה: כבר נגזרה עליך גזירה. אמר ליה: בן אמוץ, כלה נבואתך וצא! כך מקובלני מבית אבי אבא – אפילו חרב חדא מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרתמים. אתמר גמי, רבי יוחנן ורבי אליעזר דאמרי תרנויהו: "אפילו חרב חדא מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרתמים, שנאמר: "הן יקטלני לו איחל".

קטע ממדרש "ילקוט שמעוני" לשמ"ב כ"ב סעיף קסג

כסג ט"א רבקה מלכים מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הם חר, ואסא, יהושפט, וחזקיהו. דוד אמר ט"א רבקה אויבי ואשנים וגו', אמר לו הקדוש ברוך הוא אני עושה כן שנאמר ט"א רבקה דוד סרגשף תוד הערב. עמר אסא ואמר אין בי כח להרוג אלא אני רדוף ואתה עושה אסא הקב"ה אני עושה כן שנאמר ט"א רבקה אסא העם אשר עבו וגו' כי נשברו לפני אסא אין כתיב כאן אלא כי נשברו לפני ה'. עמר יהושפט ואמר אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף אלא דריני אומר שירה ואתה עושה אסא ליה הקב"ה אני עושה כן שנאמר ט"א רבקה תחלו ברנה נהן ה' סאריבם. עמר חזקיהו ואמר אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה אלא הריני ישן במטתי ואתה עושה. א"ל הקב"ה אני עושה כן שנאמר ט"א רבקה מלאך ה' ויד בכתנה אשרי:

קטע ממסכת חולין דף ז, ע"א והערת בעל "מוסר הנביאים" בעמ' 6-447 למלכ"ב

פרק י"ח

וכתת נחש הנחושת וגו'. דרש רבי כתיב: וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחושתן, אפשר בא אסא ולא ביערו, בא יהושפט ולא ביערו והלא כל עבודה זרה שבעולם אסא ויהושפט ביערום, אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר (ד). (חולין ז', ע"א)

ולפיכך אסא ויהושפט לא ביערו מפני שחכם עמדו אז במדרגה פחותה למאד וחששו שאם יפתחו להם איזה פתח או יבטלו את כל התורה כולה, אבל בדורו של חזקיהו שאז בני הדור עמדו במדרגה גבוה למאד והיו מחבכין את תורה משה בסדה מרובה, כמו דאיתא בסנהדרין צ"ד ע"ב: שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ מגבה ועד אבטיפוס ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואשה שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה. — ולפיכך אז לא היה החשש שיבטלו את התורה, ולכן אז מצא חזקיהו שאפשר לבער את נחש הנחושת.

והנה מצד השקפה הסתורית אפשר לומר בזה טעם אחר, וזהו כי כבר הבאנו לעיל בפרשה י"ז אות ה' דעת הרלב"ג היא דבעת נגלו עשרת השבטים לא נגלו כולם ורבים מהם נשארו על מקומם. שהרי נאמר בדה"ב ל': ישלח להם חזקיהו המלך אגרות שיבאו לבית המקדש לעשות פסח לד', — ובדאי שרבים מהם התחילו לבא שם, והנה עד הנה כשהיו באים רק אנשי יהודה לירושלים לא היה ביניהם אנשים שיטעו אחרי נחש הנחושת, כי בכלל לא היו להומים כה אחרי עבודה זרה, אבל כשהתחילו לבא שם מעשרת השבטים שהיו להומים אחרי ע"ז כשראו את נחש הנחושת התחילו להיות משתחווים לו, והיה חשש שתפשט רעה גדולה על ידו, לכן בא ובער אותם.

(ד) והנה יש לתבין מפני איזה טעם מנעו את עצמם אסא ויהושפט מלבער את נחש הנחושת בשעת שכל העבודות זרות ביערו, והנראה שזהו מפני שאיתא בר"ת כ"ט ע"א: כתיב (במדבר כ"א ח') וראה אותו וחי, וכי נחש ממת או נחש מחיה, אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים ואם לאו היו נמוקים, — ונמצא שחננש הזה היה מועיל לשעבד את ישראל לאביהם שבשמים, וא"כ בודאי שגם בזמן שרבים היו עובדים ומקטרים לו, בכל זה היו הרבה אנשים בישראל שלא היו עובדים לו, אלא לחיפך על ידו היו באין לשעבד את לבם לאביהם שבשמים, ולפיכך חשבו שראוי הוא לקיים אותו, וזהו לפי מה שאמרו בע"ז נ"ה ע"ב: שאלו חזקנים ברומי אם אין רצונו בעכו"ם למה אינה מכסלה, אמרו להן אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין היה מכסלו, חרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות, יאבד עולמו מפני השומים, — וא"כ גם בזה חשבו כיון שיש צורך לנחש הנחושת בעבור הטובים שבישראל אין ראוי לאבד אותו מפני השומים שעובדים אותו, ורק חזקיהו בא ובטל אותו מפני שאמר כיון שהטועים בו לעבוד אותו המה מרובים מאלו שבאים על ידו לעבודת האלהים לפיכך ראוי הוא לאבד אותו, כדכתיב (תהלים קי"ט): עת לעשות לד' הפרו תורתך, וזהו שראוי להפיר גם דברי תורה בכדי לקיים את התורה.

ועוד אפשר לומר טעם בזה, דהנה היה חשש לבער את נחש הנחושת שעשה משה, משום דאם היו באים לבטל דבר אחד מה שעשה משה בזה היו פותחין פתח לבטל גם את יתר הדברים הטובים שיצאו מתחת ידיו משה,

קטע ממאמרו של ב"צ לוריא "כיצד תכנן חזקיהו את מפלתו של סנחריב"
בית מקרא 32, עמ' 250

חזקיהו הכין את העיר לקראת המרד. את שאלת הלחם לעם הנתון במצור פתר חזקיהו בשיטתיות ובצנעה, לבלי לעורר תשומת לב בלשים ומלשינים של אשור. נאמר: "ומסכנות לתבואת דגן ותירוש ויצהר וארות לכל בהמה ובהמה ועדרים לאורות" — בהמות לקרבנות, כי המלך דאג שלא תחול הפרעה בעבודת המקדש. בינתיים הושלמה הנקבה, הובטח מים לאנשי ירושלים ונסתם מקור המים בנחל לבל ישמשו את צבא אשור.

הנשק של חזקיהו היה לשלול מים מצבא האויב; עתה בצע את החלק השני של תכניתו: "ויועץ עם שריו וגבריו לסתום את מימי העינות אשר מתוך לעיר ויעזרהו. ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמר למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים"¹⁷.

בסמוך למחנה אשור עמדה הברכה העליונה — מקור מים יחיד שהוחזר להם חזקיהו. בברכה בעונת הקיץ מים מעופשים. במי הברכה נהגו ביושבי ירושלים לכבס גם בגדים צואים, מקור למחלות. ואמנם — פרצה מגיפה במחנה אשור, רבים מתו והנותרים נאלצו לברוח כל עוד נפשם בם.

קטע ממאמרה של ב' הלפרין "מדיניות החוץ של חזקיהו",
בית מקרא 33, עמ' 329

ודסיכום הדברים: ימי המלך חזקיהו היו ימים סוערים וקשים ביותר באזורנו. ימי שלטונה זוהרה של אחת הממשלות הודוניות והרשעות ביותר שידע העולם — אשור. מלכות שומרון, חסרת החזון, התמוטטה ונפלה, כמדינות רבות אחרות, ואילו יהודה הקטנה, הצליחה לעמוד בפרץ ואף להתחזק מבחינה רוחנית ולהשליט את מסורתה ומורשתה גם על רבים משרידי מלכות ישראל, שהיו לחלק בלתי נפרד הימנה. בה בשעה שעמים רבים התפוררו וכלו, נוצרה ביהודה תשתית איתנה לאיחודם מחדש של כל שכטי ישראל לעם אחד. הדבר נסתייע בזכות הנהגתו האמיצה של המלך חזקיהו, אך עוד הרבה יותר — בזכות סיועו של איש החזון והמדינאי הדגול — ישעיהו בן אמוץ, אשר סיסמחו: "בשובה ונחת תושעון, בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם" (ל', טו), שהתייחסה לכל שטחי החיים — לבעיות פנים ולמדיניות חוץ כאחד, עמדה במבחן העת הקשה והבעיות הסבוכות ביותר.

מסר גדול הותירו לנו אותם ימים רחוקים, בשלהי המאה השמינית לפני הספירה. שכוחנו וחוסנו הלאומי ביחסי פנים וחוץ, כאחד, תלויים בראש ובראשונה באיכותנו המוסרית ובשאיפתנו לצדק ולשלום, כמאמר ישעיהו: "ציון כמשפט תפדה, ושביה בצדקה" (א', כז). "והיה מעשה הצדקה — שלום, ועבודת הצדקה — השקט ובטח עד עולם, וישב עמי בנוה שלום, ובמשכנות מבטחים ובמנוחת שאננות" (שם ל"ב, יז"ח).

מאיגרא רמא לבירא עמיקתא

מלכות מנשה ואמון בנו

פרק כ"א

מבוא

קראנו ליחידה זו בשם המוכר לנו מתולדות ישראל במדבר שלאחר מעמד הר סיני - חטאו בעגל. משהו דומה לכך קורה ביחידה שלנו, לאחר חזקיהו ותיקוני הרוחניים - דתיים אנחנו עומדים נדהמים מול התופעה של מנשה מלך יהודה. הכתובים לא מפסיקים לתאר את התועבות של מנשה, בין אדם למקום ובין אדם לחברו, הכל מתקלקל. הכתובים אינם מספרים לנו מה הרקע למרידה כה בוטה בדרך אביו¹.

הכתובים בספר מלכים אינם מספרים מילה אחת על הרקע המדיני בתקופת מנשה. האשורים עדיין בשיא תפארתם ובתקופת מנשה מולכים מלכי אשור הגדולים, כמו: אסרחדון ובנו אשור בניפל. אין ספק שיש קשר בין המצב המדיני והמצב הלאומי, החברתי והדתי. אך הכתובים לא מעוניינים להתחשב בנסיבות המדיניות והחברתיות כשהם דנים בהתדרדרות הדתית והחברתית של המלך והעם לאמור: החורבן לא בא בנסיבות מדיניות, החורבן הוא כתוצאה מהפרת הברית והיעוד של עם ישראל².

1. אנחנו מכירים במקרא תופעה של מרידת בנים, או סטייה החל מתקופת השופטים וכן בני עלי ועוד רבים כמוהם. אך התפנית של מנשה, תפנית של 180 מעלות, היא מן החריפות ביותר. חז"ל כבר דנו בשאלה איך חזקיהו שדאג להפיץ תורה לבני ישראל לא הצליח בחינוך בנו, ראה קטע בנידון בנספח.

2. נזכיר לדוגמא את חטא בעל פעור בשיטים, בגבולות הארץ. בסוף פרשת בלק יש תיאור של חטא בני ישראל ומעשה זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשבט שמעון. הכתוב מאשים רק את החוטאים: "ויחר אף ה' בישראל", אך בהמשך פרשת פנחס אנו שומעים שיש רקע למה שקרה, היו פיתויים ונותן העצה היה בלעם בן פעור, אבל זה נודע לנו רק מאוחר יותר, במלחמת מדיין. התורה לא רצתה שנתלה את החטא בפיתויים ונמצא הצדקה של לכתחילה או בדיעבד למעשה בני ישראל ולכן הפרידה בין הדבקים. כך נראה לנו בפרשתנו, הכתובים לא מסכימים למצוא הצדקה ברקע מדיני, או פוליטי כלשהו. מנשה נושא בחטא הסטייה הגדולה ויחד איתו כל העם כולו.

אבל חז"ל התעסקו בשאלה זו וכבר רב אשי ביקש בחלומו ממנשה הסבר לתופעה הקשה של הסטייה ומנשה עונה לו: "אי הוה התם – הוה נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי" (אילו היית באותם הדורות, היית מרים את שיפולי גלימתך ורץ אחריו). ראה את כל הסיפור בנספח.

במילים אחרות, יש רקע לאירועים. החוקרים מסבירים את הרקע בגבולות הפתוחים שהאשורים פתחו גם מבחינה מדינית וגם מבחינה דתית-אמונית, לא נזכר שהם כפו על מנשה, או על שאר המדינות הכבושות דווקא את פולחני אשור, אך המציאות שנוצרה הייתה כזו, שכל המדינות מסביבנו היו משועבדות לממלכת אשור, וְסָאֲלִים מבחינה מדינית ויש חופש תנועה בין המדינות וצבא אשור חונה בכל האזור. כמעט טבעי הדבר שהמלך רוצה למצוא חן בעיני אדוניו ולהשתלב במרחב³. השפעת אשור הייתה רבה הן מבחינה תרבותית-דתית והן מבחינה מדינית. אין ספק שהם ייחסו את כל ניצחונותיהם לאלים האשוריים והעם הנכבש חייב היה להודות בעליונות האל המנצח כי בעל השלטון הוא בעל הדת, כפי שהרומאים מאוחר יותר אמרו: "cuius regio eius religio".

אשור ניצחה גם מבחינה רוחנית והתוצאות מבחינת מלכות יהודה היו קשות ביותר. הפרק שלנו מסכם את החטאים ואת הפשעים של מנשה, אך לא משחרר את העם כולו ממעשה מנשה. קשה לחשוב שלא הייתה אופוזיציה כלשהי להתדרדרות הרוחנית הזאת מצד חלקים מן העם, במיוחד אלה שהובילו את תהליך החזרה בתשובה בימי אביו של מנשה⁴. בכל אופן איזכור חטאי מנשה חוזר שלוש פעמים אחרי מותו, במל"ב כ"ג, כה (בימי יאשיהו), במל"ב כ"ד, ג (בימי יהויקים) ובירמיהו ט"ז, י.

ועוד עניין גדול שאין לדלג עליו הוא הסיפור של דבה"י על מנשה. לפי תכנית הלימודים, אמנם אין חובה ללמד גם את דבה"י בקטע זה, אך נראה לנו שאי אפשר לדלג על פרק ל"ג, יב-כ בדבה"י⁵ ולהשאיר את התלמידים רק ב"טעם" של מלכים ולו רק בבחינת חובת הגילוי הנאות. ועל השאלה מדוע שותק ספר מלכים ניתנו תשובות חשובות וחלק מהם נביא בנספח ועל המורה לאפשר לתלמידים להתייחס ולקבל תשובה על שאלה חשובה זו.

השיקולים הדיקטטיים

היחידה הזאת קלה מבחינת הוראה, אך היא קשה ביותר מבחינת המסרים שבה. יש בפרק ביטויים חריפים וכעס גדול על מנשה ועל העם. גזירת החורבן נראית סופית ומלכות יהודה בדרך לגורל מלכות ישראל. אנו מציעים לתת

3. אסרחדון מינה את מנשה בין הווסאלים הנאמנים למלכות. בהמשך נראה שהיו בעיות כלשהן ולפי דבה"י הוא נענש ונלקח לבבל ואח"כ שוחרר.
4. ראה דעתו של אליצור בביבליוגרפיה וקטע בנספח.
5. אנו מתכוונים לידעות "המרעישות" שמנשה שב בתשובה שלמה ("ויכנע מאוד מלפני אלוהי אבותיו... וידע מנשה כי ה' הוא האלוקים... ויבן את מזבח ה' ויזבח עליו זבחי שלמים ותודה...").

לתלמידים עבודת הכנה לקרוא את הפרק ולערוך רשימה במה מואשם מנשה וכן לקרוא בדבה"י בפרק המקביל (פרק ל"ג) ולרשום מה האירועים הנוספים שדבה"י מוסיף ושואין להם זכר במלכים. השיעור יתמקד בשתי הבעיות המרכזיות שעומדות לפנינו כתוצאה מהעבודה העצמית:

א. מה קרה למנשה בן חזקיהו הצדיק שהתרחק כ"כ מדרך אביו?

ב. מדוע ספר מלכים מתעלם מן החלק השני של חיי מנשה?

אנו מציעים גם דף עבודה שיש בו כדי להרחיב ולעיין בנקודות אחדות שלא נתנו את הדעת עליהן בשיעור (או כחזרה וחיזוק לדברים שעלו בשיעור). לגבי השאלה הראשונה נדגיש כאמור את הלחץ החברתי שבו נתון מנשה ויחד איתו כל העם, לא כדי להצדיק את מנשה, אלא כדי להצביע על חולשתו, על חוסר חוט שידרה, על בריחה מהתמודדות ועל בחירה בדרך הנראית קלה יותר.

הכתוב רואה במנשה את השיאור שבעיסה, אך הדור אשם לא פחות ממנו. ויפה כתב "מצודות דוד" על הפסוק "אשר מילא את ירושלים פה לפה" (כ"א, טז). וראויים הדברים לדיון מיוחד, כולל המשמעויות שיש לדברים האלה למנהיגי העם בכל עת ובכל שעה: "כי בראות העם שהקל מנשה בשפיכת דם למדו ממנו ושפכו גם המה ויחשב העוון אף למנשה כאילו הוא היה הממלא"⁶.

כשאנו עוברים על הרשימה של חטאי מנשה ודורו הרי הכתוב מדגיש רשימת חטאים של בין אדם למקום וחילול בית המקדש, עד שהוא נעשה כמעט למיותר ומי שכבר רצה ללכת לבית המקדש מסיבות של קדושה, גם הוא נמנע בגלל הטומאה שנכנסה לחצרות בית המקדש.

ומכאן לעונש: גם העונש מתואר בביטויים קשים ביותר ואת פסוקים יב-יד יש לקרוא הלוך וחזור ולעמוד על התיאורים המוחשיים עד כדי כאב. נראה לנו שהביטוי החזק ביותר הוא הביטוי "ונטשתי את שארית נחלתי ונתתים ביד אויביהם...", השכינה נוטשת את מקומה, ומכאן ואילך במקום "ושכנתי בתוכם" עכשיו השכינה נוטשת את נחלתה ואנו מיעדים להסתר פנים.

לגבי התוספת שבדבה"י יש שתי נקודות שצריך לתת את הדעת ולדון בהן: **א.** מה היו הסיבות למעצרו של מנשה וכן חזרתו בתשובה, שחרורו והתיקונים שעשה לאחר חזרתו לירושלים.

ב. מדוע בספר מלכים אין שום איזכור לחזרתו של מנשה בתשובה?

לגבי מעצרו, היעזר ב"דעת מקרא" לדבה"י בפירוש על אתר. לגבי "שתיקת" ספר מלכים, יש להבהיר לתלמידים שספר מלכים חובר ע"י ירמיהו הנביא מיד לאחר החורבן, ואילו ספר דבה"י נכתב ע"י עזרא הסופר לאחר שיבת ציון ובכך טמונה גם התשובה לשאלה זו. ירמיהו התעלם מחלק זה בחיי מנשה, כי במבחן התוצאה לא הייתה כל משמעות לתשובה של מנשה. גזירת החורבן נשארה בעינה כי תשובתו של מנשה היא אישית ולא השפיעה על העם ולא החזירה את העם בתשובה, לכן ספר מלכים מתעלם מתשובתו⁷. כשעזרא

6. יש הסוברים כי מנשה הרג את המתנגדים לפולחן החופשי שהנהיג כי הם דבקים עדיין במהפכה הרוחנית של חזקיהו.

סיכם את תולדות מנשה כבר השתנה המצב הרוחני והעבודה הזרה לא הייתה "אטרקטיבית" ולכן היה ראוי לספר גם על חלק זה מחיי מנשה.

תשובה אחרת, שונה קצת נתן אברבנאל. הוא טוען שאם תשובתו הייתה שלמה בוודאי הייתה משפיעה גם על העם ו"שערי תשובה לא ננעלו". להלן דברי האברבנאל:

"ואחשוב שהנביא ירמיה אשר כתב את הספר לא ראה לכתוב כאן תשובת מנשה לזאת הסבה, רוצה לומר, להיות בלתי שלמה ושלא כראוי, וכתבה עזרא בדברי הימים לפי שלא היה נביא ולא עמד בסוד ה' כירמיהו שכתב ספר מלכים שעזב זכרון תשובתו לפי שלא היתה תשובתו שלמה. וגם שנאמר 'שעשה מנשה תשובה', הנה העם לא עשה אעפ"י שאמר לאיש יהודה שיעבדו את ה' אלוקי ישראל, עם היות שנתן להם רשות על זה, אין ספק שלא עזבו את אלוהיהם כי לא נכנעו בלבם כלבב המלך, וכאשר מלך אמון בנו ועבד את הבעלים והרשיע לעשות כאביו בימי רשעותו, אין ספק שנמשכו העם אחריו והרגו את האנשים אשר הרגוהו להיות אהוב בעיני עמו בעבור שהיו כולם עובדי ע"ז".

(פירוש אברבנאל לנביאים ראשונים, עמ' תרעג).

יש לסיים את היחידה ולהקדיש כמה דקות גם לאמון בנו של מנשה, גם הכתוב לא מקדיש לו יותר. השאלה היא מדוע עבדי אמון קושרים עליו ומדוע עם הארץ הורגים את הקושרים, מה הייתה מטרת הקושרים. יש אומרים שהקושרים היו עוד מאנשי חזקיהו, שאחרי מות מנשה ניסו להחזיר עטרה ליושנה, אך כאמור עם הארץ לא רצו להחזיר את הגלגל אחורנית (יתכן שיש גם רקע מדיני להירצחו).

7. עד חורבן בית המקדש עדיין נשארה בעינה השפעתו של מנשה למרות שהוא אישית חזר בתשובה. יפים הם דברי הגאון מוילנא על המשנה: "דע לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון" וגו'. לכאורה צריך היה להיות קודם חשבון ואח"כ דין, אבל קודם עושים דין ורואים לפי החשבון מהי ההשפעה שיש למעשה האדם אחר צאתו מן העולם ולתשובת מנשה לא הייתה השפעה. למעשיו לפני החטא הייתה השפעה, לכן ספר מלכים לא מזכיר סיפור זה.

ביבליוגרפיה

אליצור, יהודה (תשמ"א). "אופוזיציה מונוטאיסטית למנשה מלך יהודה", **ישראל והמקרא**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 37-40.

ליור, יעקב (1985). "מלכות מנשה", **עיונים בספר מלכים ב'**, ירושלים, עמ' 323-325.

פלאי, אלכסנדר. "תולדות יהודה מימי חזקיהו; מנשה", **ימי המלוכה - היסטוריה מדינית**, עם עובד בע"מ, ירושלים, עמ' 135-136.

קטע ממסכת יבמות דף מט, ע"ב

וכתוב בו: איש פלוני ממד מאשת
 ה' וכתוב בה: משנת ר' אליעזר ע'
 עיקר קב נקי, כלומר מעשה ה"א אבל כ'
 מה שמר הוא הכלכל, ופוקסו כמחו
 בכל מקום. וכתוב בה באותה מגילה.
 מנשה, מלך ישראל. הוא שהרג את
 ישעיה הנביא. אמר רבא באותו ענין
 פלוני דרביה וקטילי (א) אותו והגו אותו
 כלומר, לא הרגו סתם אלא העמידו לרגו
 שגרא כדן חורו. והרגו. אמר ר' לוי (ה)
 משה רבך אמר (א) לא יראני האדם
 וחי' (שמות לז. כ) ואת (ואתה) אמרת
 (ואראה את) יושב על סאם כ' ונשא'
 (וישיבו) (א. ו) משה רבך אמר (א) כה'
 אליהו בכל קראנו אר"ו (דברים יז. ז.)
 ואת (ואתה) אמרת "לדורו" ה' בהמצאו
 קראתה בהיותו קרוב" ישעיה (נה. ה.)
 שמע על כל עת הוא נמצא. משה רבך
 אמר (א) מספר ימי אלא" (שמות כז.)
 כח שמע על כל עת אדם יש שיעור ימים
 מסים. ואת (ואתה) אמרת "הדוספת" כ'
 ימך חמש עשרה שנה (מלכים ב. יז.)
 אמר ר' ישעיה: ידענו כי לא מקבלה בה'
 דאימא ליה יונדאני וכו' אלא יקבל את אה
 שאמר לו להסביר את דברו. ואי אה
 ליה אישוריה מרדכי (נאמן) וכו' אה אשה
 אותו מוח' שלא קבל דבר ונמצא הירגי
 בה' הדקדק. אמר שם כי קרש איהו אה
 בארז ונבלע בתוך עץ אהו. אחיהו
 לארז נסתר (הנביא) שאהארהאיה ויסרו
 אותו (ה' לא יראני) כ' מ' אה אה
 פומא (כאשר הגיע הקסור אל מול פיו) נ'
 נפשיה (נפש ונפשו). כפרי' ישעיה. ודמדו
 אינו לו הדבר ק' כפרי' משום דמרגו
 "בתוך עץ" אמר שפחים אנכי יושב" (ישעיהו. ה.) ויכין שקטרגו על ישראל —
 ונצטו על כך.

"אמר רבי שמעון בן עזאי כו'". תני, שמעון
 בן עזאי אומר: מצאתי מגלת יוחסין
 בירושלים, וכתוב בה: איש פלוני ממזר מאשת
 איש. וכתוב בה: - משנת רבי אליעזר בן יעקב קב
 ונקי. וכתוב בה: - מנשה הרג את ישעיה. אמר
 רבא: מידן דייניה וקטליה. אמר ליה: משה רבך
 אמר "כי לא יראני האדם וחי" ואת אמת "נארא
 את ה' ישב על כסא רם ונשא". משה רבך אמר
 "מי כה" אלהינו בכל קראנו אליו" ואת אמת
 "דרשו ה' בהמצאו". משה רבך אמר "את מספר
 ימיו אמלא" ואת אמת "והספתי על ימיו חמש
 עשרה שנה"!. אמר ישעיה: ידענא ביה דלא מקבל
 מה דאימא ליה, ואי אימא ליה - אישנויה מיד.
 אמר שם, איכלע בארזא. ואתיה ארזא ונסורה. כי
 מטא להדי פומא - נח ופשיה, משום דאמר
 "ובתוך עם טמא שפתים אנכי ישב".

וכי עלתה על דעתך שחזקיה לימד תורה לכל ישראל, וכמנשה בנו לא לימד תורה? אלא כל התלמוד שלמדוהו, וכל עמל שעמל בו לא הועיל לו, אלא יסורים.

וגם דם נקי ש/פך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה אל פה, וכי אפשר לבשר ודם למלאות את ירושלים דם נקי מפה אל פה? אלא שהרג את ישעיהו שהיה שקול כמשה דכתיב ביה פה אל פה אדבר בו.

קטע מירושלמי למסכת סנהדרין, פרק י', ה"ט

"וילכדו את מנשה בחאים" (דבה"ב לג, יא) דוד של נחושת עשו לו ונתנו אותו בתוכו והיו מסיקין תחתיו, כיון שראה שצרתו צרה, לא הניח עבודה זרה בעולם שלא הזכירה, כיון שלא הועיל לו כלום אמר זכור אני שהיה אבי מקריא אותי "בצר לך ומצאוך וגו' לא ירפך ולא ישחיתך" (דברים ד, ל) הרי אני קורא אותו אם עונה לי מוטב, ואם לאו, הרי כל הפנים שווין, והיו מלאכי השרת מסתמין את החלונות שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקדוש ב"ה, והיו מלאכי השרת אומרים, אדם שהעמיד צלם בהיכל, אתה מקבלו בתשובה? אמר להם, אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל דלת לפני כל בעלי תשובה, חתר לו חתירה מתחת לכסא הכבוד וקבלו "וישיבהו ירושלים למלכותו" (דבה"ב לג, יג) במה השיבו, ברוח השיבו, באותה שעה אמר מנשה, יש דין ויש דיין.

קטע ממסכת סנהדרין דף צ, ע"א

שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להן חלק לעולם הבא: שלשה מלכים: ירבעם, אחאב ומנשה. רבי יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר: "ויתפלל אליו וישמע תחנונו וישיבהו ירושלים למלכותו" (דבה"ב לג, יג). אמרו לו: למלכותו השיבו ולא לחיי עולם הבא השיבו.

שער האריות

קטע ממסכת סנהדרין דף קב, ע"ב (תרגום)

שלשה מלכים אין להם חלק לעולם הבא, ירבעם אחאב ומנשה, רב אשי למד פרק זה, אמר מחר נדרוש בחברנו מנשה, בלילה נראה לו מנשה בחלום, אמר לו, חברך וחבר אביך קראת לי, באיזה מקום מהפת בוצעים להמוציא, ענה לו רב אשי אינני יודע, אמר לו מנשה מאיזה מקום בוצעים מהפת אינך יודע, וחברך אתה קורא לי? אמר לו רב אשי, למד אותי ולמחר אני אדרוש בשיעור בשמך, אמר לו, ממקום שנקרם בישולו, אמר לו רב אשי, מאחר שאתם חכמים כל כך למה עבדתם עבודה זרה, אמר לו מנשה, לו היית אז היית תופס בשולי גלימתי ורץ אחרי, למחר אמר להם רב אשי לרבנן, נפתח ברבותינו.

הערה למדרש הנ"ל: מתוך הדיון נראה שרב אשי איננו יכול לתאר לעצמו את הלחצים ואת המבחנים הקשים שעמדו בפני מנשה ועל כך בא לו בחלום מנשה. על השאלה באיזה מקום מהפת בוצעים המוציא ורב אשי אינו יודע לענות רצוי לקרוא את דברי המהרש"א שבדברים האלה רומז מנשה על כוח התשובה כחסד אלוקים. לכן היה על התנאים להתחשב בתשובתו של מנשה. ועוד שמעתי מהרב מדן שבעצם מנשה שואל את רב אשי על הסתירה בין מלכים לדבה"י, האם כתיבה ראשונה היא הקובעת, או כתיבה אחרונה? וכמו בפת שברכת המוציא תיעשה מהמקום האחרון שנקרם והפת הגיעה לאפייתת הסופית (ועיין גם ברש"י לגבי הצעות להבנת תשובתו של מנשה).

קטע ממאמרו של אליצור "למהות הרגמים במערב ירושלים"

ישראל והמקרא, עמ' 170

הכתוב אינו מייחד את הדיבור על תנועת ההתנגדות (מחמת מגמת הפרשה, והיא עניין בפני עצמו), אבל הוא רומז לה בפסוק החוזר בשני מקומות: "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלם פה לפה" (מל"ב כא, טז ובהבדל קל כד, ד). פרשנים רבים²⁶ סוברים, בצדק, כי כוונת המקרא ליראי ה' המתקוממים נגד מנשה, ודי בפסוק קצר זה כדי להבין שההתנגדות לחילול הגס של המקדש בידי מנשה לבשה ממדים של מרד אשר דוכא בידי המלך באכזריות רצח.

ואולם, במקום שקיצר הכתוב ממלאת אחריו, לענ"ד, הארכיאולוגיה, והרי זו דוגמה מעניינת של מקרא וארכיאולוגיה המסבירים ומאירים זה את זה. הרגמים — אותו ריכוז של במות לשם ה' במערב ירושלים, שהפכו בהרכה עמל וטורח למצבות עפר עצומות, דומה כי הם עדיה של הדראמה שהתחוללה באותם ימים. המקדש חולל ונטמא. מרד יראי ה' דוכא וטבע בדם. שארית יראי ה' משכו ידם מן המקדש הנעלב והוקירו רגליהם ממנו; הסתלקו מן המקדש אך לא מאמונת ה' ועבודתו. על-כן בנו להם במות לעבודת ה' הרחק מן המקדש המחולל.

כללו של דבר: הרגמים במערב ירושלים הם מונומנטים, המזכירים לדורות את המרד הקדוש ואת מסירות הנפש של יראי ה', שמרדו במנשה ובאליליו ושמרו אמונים לאלוהי ישראל.

בשפולי הר הזיתים - מראה לעבר כפר השילוח

תקופת יאשיהו

ניסיון רוחני ומדיני אחרון להציל את יהודה מהחורבן פרקים כ"ב-כ"ג, ל

מבוא

לאחר הפרק הקשה על הזנחה דתית-אמונית ועל הבגידה הגדולה, בא יאשיהו ומנסה בכל כוחו "לחדש ימינו כקדם" ולחזור לתקופת סבו הגדול, חזקיהו. זהו ניסיון גדול שהכתובים בספרנו ובדבה"י מתארים אותו בהתלהבות ובהערכה רבה. אין ספק שיאשיהו היה מן המלכים הגדולים והחשובים ביותר שקמו לישראל, בעל תעוזה ויוזמה. הכתובים בפתיחה משבחים אותו במילים החמות ביותר: "וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו ככל תורת משה ואחריו לא קם כמוהו" (מל"ב כ"ג, כה).

הוא נפל טרם זמנו, ומי יודע אם היה מאריך ימים, היה מצליח "לעצור את הרכבת הדוהרת" לחורבן. הכתוב מציין שלא היה בכוחו של יאשיהו לעצור את מהלך ההיסטוריה כי כבר נגזרה הגזירה, "אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול אשר חרה אפו ביהודה על כל הכעסים אשר הכעיסו מנשה, ויאמר ה' גם את יהודה אסיר מעל פני כאשר הסירותי את ישראל" (כו)¹.

יאשיהו חי ופעל בתקופה של התפוררות האימפריה האשורית ונוצר "חלון הזדמנויות" ליאשיהו לפעול. הוא מנצלו לאט לאט ובתבונה רבה כדי להרחיב את גבולות יהודה. הוא משתלט על פחוות שומרון, מגיע גם למגידו ולמחוזות הגליל. הוא מנצל את החלל הריק שנוצר כדי להחזיר עטרה ליושנה. מתחולל מאבק על ירושת האימפריה המתפוררת ומעורבים בה בבל ומצרים. יאשיהו, מתוך ראיית

1. אין זה אומר שתפילות ירמיהו היו לשווא, שערי התשובה לא ננעלו ותמיד אפשר, אם לא לבטל את הגזירה, אזי להקל עליה.

הנולד, מבין שעליו לעצור את פרעה נכה מלך מצרים בדרכו לכרכמיש, לא רק משום שהוא חוזה שידם של הבבלים תהיה על העליונה, אלא משום שהוא בטוח שהמצרים ירצו לספח לעצמם את כל שטח ארץ ישראל ושוב תאבד יהודה את עצמאותה ומצרים תיהפך למעצמת-על חדשה.

יש גם הסוברים שיאשיהו אינו מעוניין שהמצרים יצילו את אשור, הוא מעוניין שאשור תתרסק ותחרב לעד על כל מה שעשתה לישראל וליהודה. הוא רוצה בחורבנה המוחלט של אשור. רד"ק סבור אף שיאשיהו רצה להחזיר עטרה ליושנה ולהגיע לגבולות מלכות דוד.

כשעוקבים אחרי מעשי יאשיהו מבחינה רוחנית במדיניות הפנים אפשר לחוש את רצונו של יאשיהו ל"חדש ימינו כקדם" ולחדש את מלכות בית דוד. הוא מבקש לשרש כל זכר רוחני למעשי מלכי ישראל החל בירבעם מייסד הממלכה ועד אחרון המלכים. הוא עושה הכל כדי להפוך את ירושלים מחדש לבירת כל ישראל ואת בית המקדש למרכז הרוחני של העם כולו, ו"פסח יאשיהו" יוכיח: "כי לא נעשה כפסח הזה מימי השפטים אשר שפטו את ישראל, וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה" (מל"ב כ"ג, כב).

השיקולים הדידקטיים

שני פרקי יאשיהו טעונים מעשים חיוביים מהחל ועד כלה. לפי תכנית הלימודים לא מתבקש המורה ללמד את שני הפרקים של דברי הימים המוקדשים ליאשיהו בשלמותם והמורה יכול לצאת ידי חובת התכנית בלימוד פרק ל"ד פס' ג-ז (השמדת ע"ז) ופרק ל"ה פסוקים א-יט (פסח יאשיהו), אבל אנו מציעים שהתלמידים יכינו תרשים זרימה לפי ספר מלכים ויקבלו מן המורה את תרשים הזרימה לפי ספר דברי הימים ב'. התלמידים ישימו לב למגמות השונות של שני הספרים ויתקיים דיון על המגמות הללו.

נראה לנו שיש להתמקד ביחידה זו בנקודות הבאות:

א. בדק הבית והצורך בו לאחר תקופת מנשה ואמון.

ב. מציאת ספר התורה ומשמעותו.

ג. נבואת חולדה הנביאה.

ד. הברית בעקבות ספר הברית הנמצא בבית ה'.

ה. הטיהור הגדול במעגלים הולכים ומתרחבים.

ו. קיום מצוות חג הפסח.

ז. נפילתו של יאשיהו בנסיון העצירה של פרעה נכה בדרך לנהר פרת.

המורה ייעזר בנספחים וכן בשאלות לתלמידים שמהם יבחר את המרכזיות שבהן לדיון בכיתה.

להלן נסביר ונבהיר חלק מהבעיות שנראות לנו חשובות ביותר:

א. אם נתעכב על מהלך המאורעות לפי ספר מלכים נמצא שיאשיהו יוזם את בדק בית המקדש בראשית דרכו (כנראה שבית המלוכה נשמר כהלכה במשך כל

השנים, גם בימי המלכים שלא הלכו בדרך ה' ורק לאחר מציאת ספר התורה והקריאה בו הוא עוזב את הטיפול בבדק הבית ועובר לטיהור הרוחני הגדול של הארץ כולה. כידוע בדבה"י הסדר הוא שונה והוא מתחיל בטיהור הגדול ובהשמדת האלילות ורק אח"כ הגיע זמנו של בדק הבית. זאת אומרת שהשמדת עבודת האלילים והטיהור לא נעשו משום מה שמצאו בספר התורה, אלא משום שהוא בעודו צעיר, בן שש-עשרה, החל לדרוש את אלוקי דוד אביו וכעבור עוד ארבע שנים, כשהיה כבר בגיל עשרים היה בשל למהפכה הגדולה של הטיהור הגדול.

נראה לנו שעל התלמידים לעמוד על עניין זה ולהדגיש את המסר שספר מלכים מבקש להעביר אלינו. לפי ספר מלכים, יאשיהו רוצה לעשות תיקונים, אך מתחיל בתיקון הבניינים ולא בתיקון העם והאנשים שהיו זקוקים לכך אחרי תקופת מנשה ואמון בנו. וכך כותב המלבי"ם על מל"ב כ"ב, ח:

"ויתן חלקיהו את הספר אל שפן ויקראהו. והנה היה בזה גם כן תוכחת מוסר לעומת שרצה לחזק את בדק בית ה' בחיצוניותו, רמזו לו כמו שאמר ירמיה אל תבטחו לכן על דברי השקר לאמר שהיכל ה' הוא היכל ה', רק היכל ה' המה, שמילת 'המה' רומז על מה שנאמר שם הטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשכנה אתכם במקום הזה, והדרכים הטובים הוא ההיכל שבו ישכון ה', א"ל למה תחזקו בדק החיצון של הבית ולא הבית הפנימי ההיכל הקדוש שעליו ישכון ה' שהוא הס"ת המונחת גנוזה צר תעודה חתום תורה. וז"ש 'ויבא שפן וישב את המלך דבר ויאמר התיכו עבדיך' וכו' ויגד שפן הסופר מלך לאמר ספר נתן לי חלקיה שזה היה ג"כ מענין התשובה, לעורר אזניו שיחזק בדק הפנימי והריסות הדת יקום לא בדק החיצון בלבד"².

נראה לנו שרצוי להתעכב על עניין זה שיש לו השלכות מרחיקות לכת עד ימינו ודוגמאות רבות אפשר להביא לכך ממציאות ימינו.

ב. פסח יאשיהו הוא שיא התהליך של הטיהור, שמבטא את התחדשות הרוח והאמונה, אך גם את ההתחדשות של הלאומיות היהודית-ישראלית. ברור שכדי להקריב קרבן פסח כהלכתו חייבים להשתחרר בראשונה מעבודה זרה וכבר אמר הכתוב: "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח" (שמות י"ב, כא) ודרש ר' יוסי הגלילי: "משכו ידכם מעבודה זרה והדבקו במצווה".

נוסף לכך הבאת כל ישראל לירושלים הצביעה יותר מכל על אחדות האומה ועל הרצון לחדש ימינו כקדם. יאשיהו בהחלט פעל גם מתוך השקפה מדינית להשיג מחדש את העצמאות המדינית והרוחנית כאחד ולכך הקדיש את חייו. הוא השתדל לנצל עד גבול האפשרי את "חלון ההזדמנויות" שנוצר על החלשות אשור וליצור עובדות בשטח לפני קום אימפריה חדשה באזור. חשוב מאוד שהתלמידים יכירו את הרקע המדיני בו פעל יאשיהו בהצלחה יחסית.³

2. דבה"י כידוע מתרכז יותר בפועלם של מלכי בית דוד ולאחר החורבן הספר מתרכז בתיאור מעמדם האישי של המלכים ולכן חשוב לו להתחיל בטיהור הגדול.

3. יש אמנם שטוענים נגד יאשיהו שלא התייעץ עם ירמיהו לפני צאתו למגידו ויתכן שאילו נועץ בו היה ירמיהו ואמר לו "אל תכניס ראשך" בסכסוך בין אימפריות, שב בשקט וחה בסבלנות לתוצאות המהלכים הגלובאליים.

"סיום חגיגת הפסח הוא למעשה סיום הרפורמה ותיקון בית המקדש. אסיפת העם נועדה לעודד את הרוח ולרכז את תשומת הלב לבית המלכות ולמקדש" (זמירין במאמרו "יאשיהו ותקופתו", ראה פרטים בביבליוגרפיה). ואם יותר לנו להוסיף שיאשיהו מבקש שחגיגת הפסח תוכיח שיש לנו עם אחד, מלך אחד ומלכות אחת והכל עם ה' אלוקי ישראל.

ג. יאשיהו יחד עם הרפורמה הדתית, דאג גם לרפורמה חברתית ומספיק לעיין בירמיהו כ"ב המשווה את התנהגות יאשיהו להתנהגות בניו בתחום שבין אדם לחברו. חשוב להפגיש את התלמידים גם עם עובדות אלו⁴. לעניין הטיהור יש להביא לתשומת ליבם שיאשיהו טיפל בכל, במיוחד ראה כ"ג, יג שכנראה אבותיו הגדולים לא העיזו לנגוע בהם. לפעמים הוא הורס במוות ולפעמים מטמא במוות. הבמות שהוא מטמא יתכן ששימשו לעבודת ה' במיוחד בתקופות שהעלייה לירושלים הייתה קשה ומסוכנת מסיבה מדינית או פוליטית והם רצו בכל זאת להקריב לה' את הפסח וקרבנות יחיד אחרים, לכן בנו לעצמם במוות לשם שמים. כעת הוא טימא אותן ואסר עבודה כלשהי בבמות.

את הכהנים שהקריבו בבמות כאלו הוא ריכז בירושלים ואסר עליהם אמנם את העבודה במקדש, אך התיר להם לאכול משיירי המנחות הנאפה מצות וכנראה גם משאר הקודשים והיו כבעלי מומים שאינם עובדים וחולקים. ריכוז בירושלים היה הכרחי כדי שלא יתארגנו ויחדשו את עבודת הבמות⁵.

ד. את עניין גניזת ספר התורה בימי יאשיהו למדו חז"ל מן הפסוק בדבהי"ב ל"ה. לא מקרה הוא שלא במלכים ולא בדבהי"כ כשמסופר על החורבן נזכרים כל מיני כלים, אבל ארון העדות ושאר הדברים שהיו בקודש הקודשים לא נכללים ברשימת השלל שלקחו הבבלים עם החורבן. יתכן שהארון מונח במקום שהכין לו שלמה מראש עד היום הזה וכשיגיע זמן הגאולה השלמה גם הוא ימצא במהרה בימינו. רצוי להביא בפני התלמידים סיפור זה שמעורר מאוד את הדמיון ואת הגעגועים (ראה "דעת מקרא" על אתר כולל הערות).

4. אנו ממליצים לקרוא ב"דעת מקרא" את הסיכום במלכים ובדברי הימים על תקופת יאשיהו כדי לקבל תמונה כוללת ומקיפה, ראה מל"ב, עמי תתו-תתט וכן דבהי"ב, עמי תתקל-תתקלג.
5. ראה מאמרו של יהודה אליצור, "הרגמים במערב ירושלים" בביבליוגרפיה ליחידה הקודמת.

ביבליוגרפיה

- אליצור, יהודה. "עקבות הרפורמה של יאשיהו; למהות הרגמים במערב בארכיאולוגיה; ירושלים", **ישראל והמקרא**, עמ' 164-170.
- אליצור, יהודה. "פולמוס ארון הברית בימי יאשיהו", **ישראל והמקרא**, עמ' 230.
- ויינפלד, משה (תשנ"ב). "הרפורמה של יאשיהו", **מיהושע ועד יאשיהו - תקופות מפנה בתולדות ישראל מההתנחלות ועד חורבן בית ראשון** פרק תשיעי, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 163-179.
- זמירין, שלום (תשס"ב). "יאשיהו ותקופתו", מוסד ביאליק, ירושלים.
- ידין, יגאל (1978). "באר שבע - הבמה שהרס יאשיהו", **א"י** 14, עמ' 78-85.
- יעקבי, ארז רפאל (1988). "אחאב ויאשיהו - החומר והרוח", **מגדים** ה, עמ' 69.
- מילגרום, יעקב (1971). "האם השתלט יאשיהו על מגידו?", **בית מקרא** טז, א, עמ' 23-27.
- מלמט, אברהם (1983). "הרקע ההיסטורי להתנגשות בין יאשיהו לפרעה נכה במגידו", **ישראל בתקופת המקרא**, מוסד ביאליק והחברה לחקירות ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים, עמ' 223-241.
- מרגלית, עתניאל (1967). "ימות יאשיהו", **בית מקרא** יב, ב, עמ' 111-115.
- קפלן, צבי (1964). "הספר שנמצא בימי יאשיהו", **ספר זכרון לרבי יצחק אייזיק הלוי**, עמ' רנה-רסב.
- שטיינזלץ, עדין (1980). "יאשיהו המלך", **דמויות מן המקרא**, הוצאת משרד הביטחון, תל אביב, עמ' 96-101.
- שרלו, יובל. "רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם", **מגדים** ו, עמ' 63-66.
- רוטנברג, מיכאל (2000). "ספר התורה שנמצא בימי יאשיהו", **מכרמי שומרון**, עמ' 483-495.

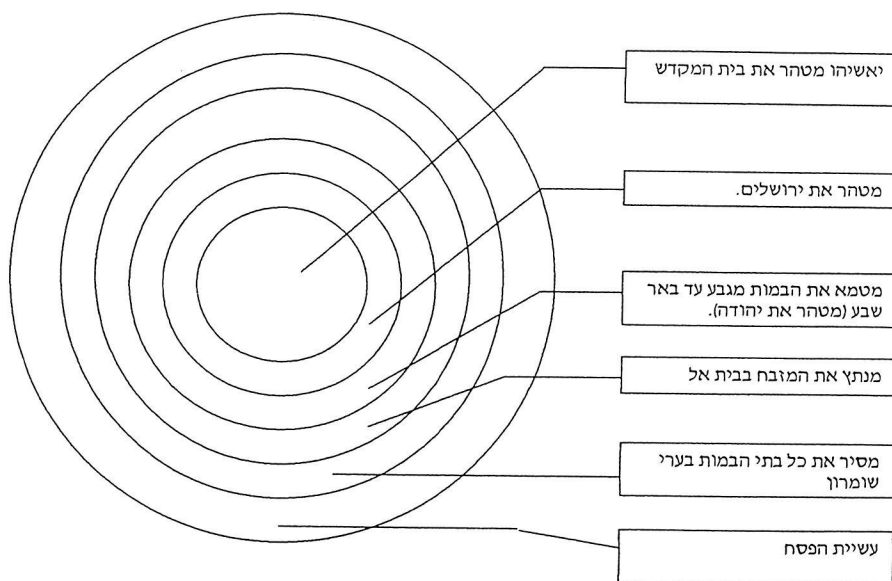
נספחים

תרשים זרימה מסיפור מעשי ואושיהו כפי שבאו בשני הספרים – מלכ"ב כ"ב-כ"ג ודבה"ב ל"ד-ל"ה

הטיהור הגדול במעגלים הולכים ומתרחבים:

(עפ"י מל"ב כ"ג, ד – כ)

המדרגות היורדות לקברי המלכים

ויעש הישר בעיני ד' ונ'. אמר רשב"נ א"ר יונתן: כל האומר יאשיהו חטא אינו אלא טועה, שנאמר: ויעש הישר בעיני ד' וילך בכל דרך דוד אביו, אלא מה אני מקיים מה דכתיב (מ"ב כ"ג): וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ד' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, שכל דין שדן מבין שמנה עד שמנה עשרה החזירן להן. שמא תאמר נטל מזה ונתן לזה, תלמוד לומר בכל מאודו, שנתן להם משלו, ופליגי דרב, דאמר רב: אין לך גדול בבעלי תשובה יותר מיאשיהו בדרו (א). (שבת נ"ו, ע"ב)

א) והנה אליבא דרב יש לשאול, והא כתיב: ויעש הישר בעיני ד', הרי דלא חטא, ונראה לומר דהנה בתורה נאמר (דברים ו'): ועשית הישר והטוב, דמשמע דמדת ישר לברא איננה מספקת כי אם בעינין שיהיה גם טוב, ואפשר לומר שהישר זהו דין, וטוב זהו לפניו משורת הדין, ויאשיהו שהיה ישר בלבד מתחלה היה נקרא חוטא שהיה צריך לחזור בתשובה, כמו שאמרו בב"מ ל' ע"ב: לא חרבה ירושלים אלא על שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא

עבדו לפניו משורת הדין, — ולכסוף הגיע גם למדת הטוב.

פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ג

אל חולדה הנביאה אשת שלום בן תקוה. ר' עזריה אומר: תדע לך כח הצדקה בא וראה מן שלום בן תקוה, שהוא היה מגדולי הדור, והיה עושה צדקה בכל יום ויום, ומה היה עושה, ממלא את החמת מים, והיה יושב על פתח העיר, וכל מי שהיה בא מן הדרך היה משקה אותו ומשיב את נפשו עליו, ובזכות הצדקה שעשה שרתה רוח הקדש על אשתו ה). (פרקי דר"א ל"ג)

ויש לשאול אם על ידי הצדקה שאדם עושה הוא זוכה לרוח הקודש, אם כן מפני מה לא שרתה על עצמו רוח הקודש כי אם על אשתו, ונראה לומר שזהו מפני שבאותה שעה לא היה צורך לנבוא מן האנשים. כי הרי היו ירמיהו וצפניה שהיו מתנבאים להאנשים, ואין רוח הקודש שורה על האדם כי אם כשיש צורך להצבור בו, ומפני שהיה אז צורך שהיה נביאה מאחת מן הנשים בבדי להתנבאות לפני הנשים, לכן בזכותו שרתה רוח הקודש על חולדה אשתו.

מסכת שבת נו, ע"ב

כדתניא רבי יוסי אומר:
"ואת הבמות אשר על פני ירושלים אשר מימין להר המשחה אשר בנה שלמה
מלך ישראל לעשתרת שקוץ צדונים וגו'". אפשר בא אסא ולא ביערם, יהושפט
ולא ביערם, עד שבא יאשיהו וביערם? ונהלא כל עבודה זרה שבארץ ישראל
אסא ויהושפט ביערום! אלא: מקיש ראשונים לאחרונים,

מסכת סנהדרין קג, ע"ב

אחז העמידו בעלייה, שנאמר "ואת
המזבחות אשר על הגג עלית אחז וגו'", מנשה העמידו בהיכל, שנאמר "וישם
את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' אל דוד ואל שלמה [בנו]
בבית הזה ובירושלים אשר בחרתי מכל שבטי ישראל אשים את שמי לעולם",
אמז הכניסו לבית קדשי הקדשים, שנאמר "כי קצר המצע מהשתרע והמסכה
צרה כהתכנס", מאי "כי קצר המצע מהשתרע"? ואמר רבי שמואל בר נחמני
אמר רבי יונתן: [כי] קצר המצע זה מלהשתרע עליו שני רעים כאחד.

מסכת תענית כב, ע"ב

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי* (יוחנן):
מפני מה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך
בירמיהו ולא נמלך, מאי ריש? ותרב לא יקרא
תעבור בארצכם, מאי, תרב? אילימא חרב
שאינה של שלום, והכתיב: ונתתי שלום
בארץ אלא אפילו (:) של שלום, והוא אינו
יודע שאין דורו דומה יפה.

קטע ממאמרו של הרב שטיינזלץ "יאשיהו המלך" בתוך ספרו "דמויות
מן המקרא", עמ' 100

מפעלו של יאשיהו איננו מתמצה רק במציאת ספר התורה. הפומביות
שבה דואג יאשיהו לפרסם את הנבואות הקשות נגד המלך ונגד מלכות
יהודה, מצביעה לא רק על אישיות יראת שמים, אלא גם על אישיות
רב־תושיה מבחינות אחרות. נראה כי יאשיהו משתמש באותן נבואות
קודרות ומאיימות באופן קונסטרוקטיבי. (כפי שנועדו להיות). הוא נעזר
בהן כדי לבנות פנים חדשות למדינתו, שתהא כממלכת דוד ושלמה. אכן,
מלכים קודמים ניסו, על־ידי שימוש בכפייה, להחזיר את הפולחן המרכזי
של בית המקדש לבדו ובכך להחריב את הבמות השונות מסביב, אולם
הדברים הללו נעשו במידה רבה מכוח השלטון או מכוח לחצם של
השליטים ושאר תקפים. ואילו יאשיהו מנסה (בפעם הראשונה מזה
דורות רבים) להשתמש בנביאים, לא כאופוזיציה לשלטון, אלא כמסיעים
לו. כיוון שיאשיהו מקבל ביסודו של דבר את המדיניות הבסיסית של
הנביאים, הריהו משתמש גם בנבואת ירמיהו, גם בנבואתה של חולדה,
כדי לסייע ביצירת רקע ציבורי־עממי רחב לפעולתו; למעשה מה שרק
לאחר דורות הצליח חורבן הבית לעשות — מהפך רוחני בתוך העם
היהודי, לאמר — שינוי רצוני של התייחסות כלפי כל המושגים של
עבודת ה' ומשמעותה.

קטעים מספרו של ש' אמירין "יאשיהו ותקופתו"

מדיניותה של מצרים מסתברת איפוא על נקלה. כאמור, השתהרר פסמתיך הראשון מעולה של אשור והתמסר לחידוש האימפריה המצרית. בראותו שכוחה של אשור הולך ומתדלדל, ומצד שני מופיעים ובאים כוחות חדשים העלולים לזכות בירושה הגדולה—התחיל הוישש שמא ישתלטו הללו על סוריה ועל ארץ־ישראל ויעמידו בסכנה את מצרים עצמה. הוא שיער כנראה, כי אשור החלשה והנתונה בסכנה תסכים, במחיר העזרה שתוגש לה, למסור למצרים את סוריה ואת ארץ־ישראל—אזור חיוני ביותר לקיומה ולפיתוח מסחרה של מצרים, שעליו היו לה לזו תביעות מסורתיות. ואם כי אין לנו ידיעות על הסכם כזה בין אשור למצרים, הרי הדעת נותנת שאלה היו תנאיה של מצרים להור שטת עזרתה, ומכל מקום גלו היו כוונותיה וחישוביה משהחליטה לעזור לא־שור. וכך נפגשו בחזית משותפת האויבים המושבעים מאתמול, אותן האימפריות שהתחרו ביניהן במשך דורות על השלטון במזרח. (עמ' 21)

המלך הצעיר היה ראשון למתעוררים. אופקים חדשים ואפשרויות גדולות לשיחרור ולהתרחבות נגלו לפניו; וכדי להוציא את הדבר לפועל נחוצ היה רק לעורר את העם ולהכינו לקראת הבאות. ראשית מעשהו היתה ריפורמה פולחנית תרבותית, במגמה להרחיק קודם כל את הפולחן האשורי הזר, להשיב את העם אל המקור ולהביאו להערצת ה' אלוהי ישראל. בעצם פעולה זו כבר היה משום מרידה באשור והכרזה על אי־תלותה של המדינה. וכאן גנוז פרט חשוב ומכריע במחקרנו, שעליו מבוססת השקפתנו על התקופה. ברור הוא, כי בלי ראייה נכונה של מעשה הריפורמה ותוכנה אין להבין את התקופה. (עמ' 35)

את מהלך העניינים אפשר לתאר כדלהלן: יאשיהו היה איש אמיץ, תקיף ואוהב צדק. לאחר שקיבל את השלטון הממשי לידיו חל שינוי לא במדיניות החיצונית ובסדרי הפולחן בלבד, אלא בכל מערכת היחסים הפנימיים. רוח אחרת היתה בארץ: התעוררות לאומית, הריסת הפולחנות הזרים ועקירת המנהגים הזרים; שפיכת דמי נקיים פסקה, והעם שאף רוח לרווחה. אין לאמור שיאשיהו עורר במישרין מהפכה ביחסים החברתיים, אלא שעצם הופעתו ופעולתו חוללו שינוי ערכי. ודאי, השכבה השלטת נשארה על כנה, ובעלי האחוזות הגדולות הוסיפו להחזיק באהוזותיהם ולעבדן בעזרת שכירים; העבדים הוסיפו להיות עבדים, ולא חדל אביון מקרב הארץ; ואולם הם חדלו להיות חסרי־ישע ונתונים לשרירות לבו של השר או האציל. היה בפני מי להתאונן ואל מי לפנות, ובמקרים שהשכבה השלטת השתמשה לרעה בזכויותיה היתירות, התעבר, כנראה, המלך לטובת המדוכאים, שהרי, לפי עדות הכתוב, היה דין עני ואביון. (עמ' 86)

"ויגל יהודה מעל אדמתו" פרקים כ"ג, לא-כ"ה, כט

מבוא

א. היחידה שלנו היא האחרונה בספר מלכים והיא הקשה ביותר מבחינת מטען הרגשות ותיאור האירועים. ארבע-מאות שנות מלכות מגיעות לסוף הדרך. למעשה מותו הטראגי של יאשיהו, בטרם זמנו, מביא לסיום את התהליך ההיסטורי הבלתי נמנע של סוף תקופת המלוכה בישראל. הכתוב מציין שההחלטה האלוקית קיימת זה מכבר ומבחינה רוחנית אין יותר זכות קיום לממלכת יהודה, ככתוב: "ויאמר ה' גם את יהודה אסיר מעל פני כאשר הסירוני את ישראל ומאסתי את העיר הזאת אשר בחרתי את ירושלים ואת הבית אשר אמרתי יהיה שמי שם" (כ"ג, כז).

הגזירה נגזרה וכל האירועים שנקרא ביחידה שלנו יהיו רק תיאור התהליכים ההיסטוריים של קיום הגזירה מבחינת מציאות היסטורית. מי שקורא בירמיהו יכול לשאול בצדק, האם שערי תשובה ננעלו? האם אין כל סיכוי לשינוי? האם אין כל משמעות לנבואת ירמיהו על אפשרות של תשובה? הנביא במשל היוצר אומר: "הנה כחומר ביד היוצר - כן אתם בידי בית ישראל. רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנטוש ולנתון ולהאבד. ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דיברתי עליו וניחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו" (ירמיהו י"ח, ו-ח) ועוד מקורות רבים בירמיהו.

נמצאנו למדים שיחד עם הגזירה יש תמיד אפשרות של תשובה ושל שינוי הגזירה. הרי מטרת הנביא בתוכחתו היא להביא להרהורי תשובה ושינוי דרך וכתוצאה מכך לשינוי הגזירה. לכן יש לומר, שהתפילה ותהליכי התשובה אינם לשווא. אם כך, בוודאי שהקב"ה נותן אפשרות להתפילות ושינויי ההתנהגות. אפשרו **למתן את גזר הדין, לצמצם את נזקיו, להמתיק קצת את הפורענות.** אולי לכך מתכוון הנביא בתפילותיו, ולא מילתא זוטרתא היא¹.

ב. היחידה הזאת יש לה מקבילות בדברי הימים, ירמיהו וקצת בספרים אחרים, במיוחד ביחזקאל. התלמידים טרם למדו את ירמיהו אך בכל זאת יש

להפנות אותם למקומות המפרטים יותר את האירועים מאשר בספר מלכים. הקטעים הנוגעים ליחידתנו בספר ירמיהו הם כולם תיאורים היסטוריים ואין כל קושי לתלמידים להתמודד עם הבנת הנקרא ועם הדברים הנוספים שירמיהו מוסר עליהם פרטים. רצוי להכין מראש רשימת המקורות בירמיהו, לפי סדר המלכים בספר². במיוחד מרובים הפרטים על יהויקים, יהויכין וצדקיהו. בנספח הוספנו את רוב הקטעים המתייחסים לתקופה זו והמורה יפנה את תלמידיו לקטעים הרלוונטיים לפי הצורך.

ג. היחידה כוללת למעשה שמונה נושאים. על חלק מהם מצמצם הכתוב את הדיבור ועל חלק מרחיב. הנושאים הם:

1. יהואחז בן יאשיהו.
2. יהויקים בן יאשיהו.
3. יהויכין בן יהויקים - הגלות הראשונה.
4. צדקיהו בן יאשיהו.
5. תיאור החורבן וביזת בית המקדש.
6. השמדת המקורבים למלכות.
7. סיפור גדליהו בן אחיקם - הניסיון להציל את שארית הפליטה, שנכשל.
8. וכדי לסיים את ספר מלכים באירוע חיובי מספר לנו הכתוב על דבר שקרה בבבל לאחר החורבן, מעין פתח תקווה לתקופה חדשה - שחרור יהויכין מכלאו³.

השיקולים הדידקטיים

א. רצוי להכין טבלה כרונולוגית של שנותיה האחרונות של ממלכת יהודה כדי ללוות את העיון בכתובים בעזרת הטבלה. אמנם יש פה ושם חילוקי דיעות בין החוקרים, אך רצוי להיצמד ללוח אחד ולא להרבות בפרטים רבים. חשוב שהתלמידים ידעו שמיאשיהו עד חורבן הבית עברו סה"כ עשרים ושלוש שנים. שנים שהיו מלאות בפעילות מדינית-לאומית ותהפוכות בין-לאומיות גדולות. אין לעסוק יותר מידי בכרונולוגיה כי אין אנו עוסקים במחקר היסטורי לשם מחקר⁴.

1. אנו ממליצים לקרוא את סיכום הרב אריאל בספרו "מקדש מלך" מעמ' 524.
2. בספר ירמיהו נזכר גם שלום. ראה "דעת מקרא" בפרק כ"ב על זיהויו של שלום.
3. ספר דבה"י שסוכם מאוחר יותר, מסיים את תיאורו בהצהרת כורש, אך גם הסיום הזה, שלנו שהוא עדיין בתקופת המלך האחרון של בבל - יש בו נחמה פורתא ורמז לבאות, למרות שאפשר לראות גם ביקורת סמויה בתיאור על יהויכין שלא מנסה כלל לנצל את ההזדמנות שניתנה לו לטובת עם ישראל בבבל ובשארית הפליטה בא"י והוא נאלם ונעלם ואין יותר פרטים עליו. (ראה מאמרו של ד"ר רוזנסון בנספח).
4. להלן התאריכים המינימליים הנחוצים כדי להבין את הרקע ההיסטורי של התקופה: 609 - יאשיהו מת בקרב מגידו בו ניסה לסייע לבבלים. יהואחז מומלך במקומו ע"י העם. המצרים מגלים את יהואחז וממליכים את יהויקים. מתחיל קרב כרכמיש בין מצרים ובבל. 605 - נבוכדנצר מנצח בקרב כרכמיש ואח"כ מומלך על בבל.

ב. התלמידים צריכים לחוש את המתח האדיר שהיה בתקופה זו ואת הספקות הרבים שהיו בלב המנהיגים, החיילים פשוטי העם. אחרי מות יאשיהו נוצר מצב פוליטי ותסבוכת בין לאומית קשה ביותר למדינה קטנה כמו יהודה. נוצרו מפלגות עם אוריינטציות שונות. יש שביקשו להסתמך על האימפריה המצרית (שהתברר שהייתה "משענת קנה רצוץ") ויש שראו את הנולד וציידו בכניעה לבבל וקבלת עולה כפתרון הרע במיעוטו ויש שעודדו מרידות ובריתות צבאיות אזוריות.

ירמיהו הנביא ניסה להדריך את המלכים באיזו דרך מדינית לנקוט כדי לשרוד ולמזער את הרע המתדפק על שערי הארץ. לא צריך דמיון רב כדי להבין מה התחולל ב"ישיבות הממשלה" של אותם הימים. מהמלך והשרים נדרשו כושר תמרון ויכולת הסתגלות ויכולת לקבל הכרעות גורליות לעתים קרובות ולא פלא שלא יכלו לעמוד במשימות שהוטלו עליהם. לעתים נדמה שפלא הוא שעמדו אפילו מעט מהזמן שיכלו לעמוד וסה"כ הם פעלו לפי שיקולי דעת שהיו טובים אולי לאותו הרגע, אך חבל שלא שמעו לנביאי האמת ושמעו את מה שרצו לשמוע מנביאי השקר ומבעלי חזון כוזב והתגלגלו הדברים כפי שהתגלגלו.⁵

ג. היחידה הזאת מאפשרת לקיים דיונים בתוך הכיתה לגבי העמדות שנקטו המלכים והשרים בתקופתם, למרות שהתלמידים לא יודעים את כל הפרטים המעורבים בשיקול הדעת שהיו בפני המלכים והשרים, אך עיקרי הדברים יודעים להם, במיוחד בעיון בספר ירמיהו, והם יכולים בהחלט להביע את דעתם. קשה לבקש מהם לנקוט עמדה כאשר התוצאות כבר ידועות והמחיר של הטעות שנעשתה (בשוגג או במזיד) כבר שולם, אך יש ערך בכל זאת לדיון ולניסיון להיכנס לתקופה ולהבין את התהליכים שהתרחשו בה. צריך להזהרות עם הגישות הנכונות ו"לכעוס" על המעשים השליליים שנעשו ועל הקלקולים הקשים, במיוחד מכוונים הדברים להריגת גדליה.

ד. להלן הנקודות העיקריות בלימוד היחידה שיש להקדיש להן תשומת לב מיוחדת:

1. מלכות יהואחז היא מעין הפיכה בחצר המלוכה - ש"עם הארץ" מבצעים. יהואחז אינו הבכור מבין בני יאשיהו. יהויקים גדול ממנו בשנתיים (ראה פס' לא ופס' לו). יתכן שעם הארץ רצו להמשיך את מדיניות יאשיהו ואת אי הכניעה

601 - הבבלים מגיעים לארץ, יהויקים מורד בבבל.

יהויקים מת והעם ממליך את יהויכין במקומו.

המלך והעם (החרש והמסגר) מוגלים לבבל. צדקיהו מומלך ע"י הבבלים.

593 - צדקיהו עורך ועידה אנטי בבלית בירושלים.

58 - פרעה חפרע עולה במצרים ומעודד מרידות נגד בבל.

586-587 י' בטבת - נבוכדנצר וחילו צרים על ירושלים.

ט' בתמוז - הובקעה החומה.

ט' באב - שריפת המקדש ע"י נבוזרדן והגלות.

5. ויש שאמרו כשגל גדול קרב הכי נבון הוא לא להילחם בו כי אין סיכוי לעמוד מולו, נבון יותר הוא למצוא מסתור ולחכות עד שאותו גל יעבור אותנו.

למצרים. המלך המצרי מבטל את החלטת עם הארץ וממליך את יהויקים שנכנע לדרישות המלך המצרי ומשלם את הכופר לפרעה נכה, אמנם לא מקופת המדינה אלא מכל העם, איש כערכו.

2. השלטון המצרי על כל יהודה ועד נהר פרת לא החזיק מעמד זמן רב. נבוכדנצר מכה את המצרים בקרב כרכמיש בעודו יורש עצר (605 לפנה"ס). לאחר נצחון נבוכדנצר עבר כל השטח שבין הפרת לנהר מצרים לרשות בבל. יהויקים מבין את המשמעות של הנצחון ומקבל את משמעות הכניעה לבבל. לאחר שלוש שנים נוצרה סיטואציה חדשה ויהויקים מעז למרוד בבבל מתוך הסתמכות על הברית עם מצרים ועל העזרה שמצרים תגיש. נבוכדנצר מפעיל את כל השכנים של יהודה כגדודי עונש נגדה וזה מה שכתוב: "וישלח ה' בו את גדודי כשדים ואת גדודי ארם ואת גדודי מואב ואת גדודי בני עמון" (כ"ד ב). "כולם באו בשליחות נבוכדנצר הרשע שנתן האל בלבם לבוא להאבידו לפני שעשה הרע בעיני ה'" (רד"ק על אתר).

יהויקים לא האריך ימים ומת בגיל צעיר, כנראה שעוד בחייו המליך את בנו יהויכין ולכן יש הבדל בין ספר מלכים לדבה"י בקשר לגילו של יהויכין כשעלה לשלטון (ראה רד"ק).

בינתיים נוצחה מצרים ע"י בבל, אך כמו ליהויקים כך גם ליהויכין עדיין היו תקוות לגבי אפשרות של עצירת הבבלים ולא משלימים עם העובדה שמצרים איבדה את ההגמוניה באזור. ירמיהו מנסה לתת אוריינטציה אחרת למלכים - אם לא רוצים להיכנע לבבל, לפחות היו ניטרליים, אך לא לכרות בריתות נגד בבל. בסופו של דבר נבוכדנצר עולה על ירושלים ויהויכין נכנע וחיילי נבוכדנצר נכנסים לירושלים.

3. נבוכדנצר כבר איבד את סבלנותו לגבי מלכות יהודה, אך עדיין לא מתכוון לחסל אותה, לכן הוא נוקט בשיטת ההגליה של המלך וראשי השרים, כל בעלי המקצוע, מרוקן את אוצרות בית המקדש ואת אוצרות בית המלך וממליך את צדקיהו כמלך בחסות בבל. צדקיהו, כשהוא כבר מולך מטעם מלך בבל, עדיין מגלה התנהגות הססנית ולעתים פרדוקסלית. בכתוב לא מתואר בדיוק מה הרקע למרידה של צדקיהו בבל, אבל לפי ירמיהו כ"ז - כ"ח הוא מקים קואליציה אנטי בבלית נרחבת ומזמין את המורדים לירושלים. לפי מקורות בבליים, אנחנו יודעים שבשנת 595 לפנה"ס יש אי שקט בבבל, מלך עילם מורד בסמכות הבבלים.

צדקיהו אינו שומע לירמיהו ומנסה לנצל את "חלון ההזדמנויות" שנפתח, למרוד בבבל ולהחזיר עטרה ליושנה. המצרים כמובן מעודדים את המרידה הזאת (ראה יחזקאל י"ז, טו). לפי יחזקאל אפילו שולחים המצרים חיל רגלים סמלי לירושלים. באותה עת עולה פרעה חפרע לשלטון ומעודד את המרידה בבבל.

4. הבבלים מתאוששים מהר ולא נשארים חסרי אונים מול מרידת צדקיהו. נבוכדנצר מחליט לעלות על ירושלים והעיר באה במצור על כל מה שכרוך בו (ראה מגילת איכה). לא מצאו שמישהי ממדינות הברית האנטי בבלית הגישה עזרה ("כל רציה בגדו בה היו לה לאויבים"). ירושלים החזיקה מעמד למעלה משנתיים וגם זה פלא גדול, אך הרעב הכריע את גורלה. ירושלים נופלת וסופה שהוצתה וחרבה, ואז מתחילה הביזה הגדולה.

5. עם כל החורבן הגדול נשארו יהודים בארץ וגם חיילים פזורים פה ושם שלא גורשו. הבבלים המעוניינים בשקט ממנים את אחד מראשי הפרו-בבלים, גדליהו בן אחיקם, כממונה מטעם הבבלים על מה שנשאר. וכאילו לא מספיק החורבן שעשו הבבלים, הביאו היהודים על עצמם עוד חורבן בהריגת גדליהו ובבריחה למצרים מפחד העונש. ספר מלכים מקצר כאמור בתיאורים אלה, אך בספר ירמיהו יש תיאור נרחב של הטרגדיה האחרונה הזאת של גלות מרצון, שהיא קשה לא פחות ואולי יותר מאשר הגלות מאונס.

6. כפי שצינו למעלה, ספר מלכים מבקש לסיים בתקווה, לכן בחר לספר עוד על שינוי האווירה בבבל. ברם, יהויכין איכזב - או משום שעם ישראל כבר הסתגל לגלות, או מכל סיבה אחרת. בכל אופן, הגלות של יהויכין הכינה את התשתית לגלות הגדולה שבאה עם החורבן ולא קרה מה שקרה לעשרת השבטים, גלות זו שרדה והיה מי שקלט אותה ושמר עליה שלא תכבה עד בוא תקופת שיבת ציון. "צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהגלה גלות צדקה ועדין גלות יכניה קיימת" (גיטין פא, ע"א).

7. היחידה אינה גדולה ואפשר היה לחלקה למשימות קבוצתיות, כאשר כל קבוצה מקבלת לעיון מלך אחד, אך בגלל הרצף והקשר בהתפתחות המאורעות יש ללמוד את כל היחידה בדרך אינטנסיבית ולכל הכיתה. בארבעת דפי העבודה התמקדנו בנקודות שונות והמורה יבחר מה מהם יכנס לתוך תהליך השיעור ואילו נקודות ישארו לעבודה עצמית או לשיעורי בית.

8. ביחידה 26, הדרן, השארנו מקום לחזרות ולהדגשות מיוחדות מספר מלכים כולו וגם מיחידה אחרונה זו, על כל הלקחים הנובעים מן הטרגדיה של עם ישראל. נסיים בפסוק של ירמיהו מאיכה: "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם". בית שני לא היה בחינת "חדש ימינו כקדם"⁶ ועדיין אנו בראשית צמיחת גאולתנו שאם ירצה ה' תצמח ותגדל עד ביאת גואל צדק במהרה בימינו.

ונסיים בהערה לגבי דף עבודה ד **שאלה 11** (שאלות לסיכום היחידה). אנחנו מבקשים מהתלמידים להתייחס לצומות שנקבעו לזכר החורבן כי הזכרון הוא סוד הגאולה.

בקשר לצום הרביעי שהנביא זכריה מונה בין הצומות ישנה בעיה ידועה, כי כידוע לפי עדות ירמיה הנביא, שחי בתקופת החורבן, הבקעת העיר הייתה **בתשעה בתמוז** ולא **בשבעה עשר בתמוז**, והנביא זכריה בוודאי מכוון לתאריך הנזכר בפירוש בספר ירמיה.

בגמרא ישנה התייחסות לשאלה זו. אנו מציעים לעיין במקורות הבאים:

א. תענית כה, ע"ב.

ב. ראש השנה יח, ע"ב.

ג. תוספות ראש השנה יח, ע"ב, ד"ה "זה בתשעה בתמוז..."

ד. מהרש"א תענית כא, ע"ב.

6. ראה סיום אברבנאל לספר מלכים.

ייתכן שלכתחילה אין צורך להכנס לכל הנ"ל, ואי"ה כשהתלמידים ילמדו ספר ירמיה נטפל בנידון.

"על חורבן בית המקדש כי הורס והודש, אספוד בכל שנה ושנה מספד חדש על הקדש והמקדש" (מתוך פיוט של ר' אלעזר הקליר ל-ט' באב).

"וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה" (תענית ל, ע"א).

ביבליוגרפיה

אריאל, יגאל. **"נגזרה הגזרה?"; מקדש מלך**, עמ' 524-531.

אריאל, נחמה (תש"ן). **"אליקים-יהויקים: מתניה-צדקיה"**, **שמעתין** 100, עמ' 138.

ארצי, פנחס. **"המלך יהויכין בגולה"**, **ספר אורבך מאמרים בחקר התנ"ך**, עמ' 265-264.

ביילין, זהבה. **"מסעי נבוכדנצר בימי יהויקים, מל"ב כד"**, **שיחות במקרא**, עמ' 275-274.

בן ישר, מנחם (תשמ"ו). **"מלכי יהודה האחרונים"**, **עיוני מקרא ופרשנות ב'**, מנחות ידידות ליהודה אליצור, בעריכת אוריאל סימון, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 133-119.

הופמן, יאיר (תש"ס). **"על דרכו של המספר בפרשת גדליהו ותוצאותיה (ירמ' מ-מג 7)"**, **עיוני מקרא ופרשנות ה'**, מנחות ידידות והוקרה לאוריאל סימון, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 126-103.

מלמט, אברהם (תשמ"ג). **"דמדומי ממלכת יהודה - במערבולת המצרית בבליית"**, **ישראל בתקופת המקרא**, הוצאת מסד ביאליק החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ירושלים עמ' 291-242.

לוי, יצחק (תשל"ו). **"האחרון למלכי יהודה"**, **המעין** ד, עמ' 1-19.

מלמט, אברהם, (תשנ"ט). **"מלכי יהודה האחרונים ונפילת ירושלים, ניתוח היסטורי כרונולוגי"**, **ירושלים לדורותיה**, הכינוס הארצי הנ"ה לידיעת הארץ, ירושלים, עמ' 48-27.

רוזנסון, ישראל. **"ויהי בשלושים ושבע שנה לגלות יהויכין..."** (משמעות סיום ספר מלכים), **שמעתין** 95, עמ' 17-10.

נספחים

מקבילות והשלמות לאירועי תקופת החורבן (המלכים האחרונים לבית דוד) בנבואת

ירמיהו

המלך	המקור בספר מלכים	המקור בספר ירמיהו	האירועים
יהויקים בן יאשיהו	פרקים כג – כד, ו	פרק לו	1 המלכת יהויקים. 2 מרידה בבל.
יהויכין בן יהויקים	פרקים כד, ו – טז פרק כה, כז–ל	פרק כד, א – ז פרק לד	1 מצב הכוחות מצרים – בבל. 2 המצור. 3 גלות יהויכין. 4 היחס למלך בבבל.
צדקיהו בן יאשיהו	פרקים כד, יז – כה, כא	פרקים לז – לט	1 המלכת צדקיהו. 2 המצור על ירושלים. 3 נבואות ירמיהו אל המלך והענשתו. 4 בקיעת העיר והגליית המלך. 5 שריפת הבית והגליית העם.
גדליהו בן אחיקם	כה, כב – כו	פרקים מ – מא	1 הפקדת גדליהו על שארית העם. 2 אזהרת שרי החילים את גדליהו כי ישמעאל מתכנן להורגו. 3 רצח גדליהו. 4 גלות מרצון למצרים.

קטע ממסכת כריתות דף ה, ע"ב

ואין כושהין מן בן טקן
(ו) ואם תאמר: מפני מה משה את שלמה? מפני
מחלוקת אדוניה, ואת ידואש? מפני שעתידה, ואת
ידואחז? מפני ידיקים אחיו, שהיה גדול? מאחיו
שתי שנים.
ת"ד: * הוא שלום היא צדקה, ולמה נקרא שמו שלום? שהיה יו שלם במעשיו. דבר אחר:
שלוש-ששים טליתות בית דוד ביסיו, ומה שמלכתה שמו, שנאמר: (וימך יו) את כתניה דודו תחתיו ויסב שמו
צדקה, דאמר לו: יה יצדיק עליך את הדין אם תמרו בו.

קטע ממסכת תענית דף כ"ט, ע"א

"ח'ר'ב ה'בית ב'ראשונה" – ד'כתיב "וב'חדש ה'חמישי ב'שבעה ל'חדש היא
ש'נת ת'שע ע'שרה ש'נה ל'מלך נ'בוכדנאצר מ'לך ב'כל ב'א נ'בוזראדן ר'ב ט'בחים ע'בר
מ'לך ב'כל י'רושלם נ'ישרף א'ת ב'ית ה'" וגו' וכת'ב "וב'חדש ה'חמישי ב'עשור
ל'חדש היא ש'נת ת'שע ע'שרה ש'נה ל'מלך נ'בוכדנאצר מ'לך ב'כל ב'א נ'בוזראדן ר'ב
ט'בחים ע'מד ל'פני מ'לך ב'כל ב'ירושלם" וגו'. ות'ניא: * אי א'פשר לומר ב'שבעה –
ש'הרי ע'בר נ'אמר ב'עשור, ואי א'פשר לומר ב'עשור – ש'הרי ע'בר נ'אמר ב'שבעה.
הא ב'יצד? ב'שבעה נ'כנסו נ'כרים ל'היכל, וא'כלו וק'לקלו בו ש'ביעי ש'מיני, ות'שיעי
ס'מוך ל'חשיכה ה'ציתו בו א'ת ה'אור, ו'היה דולק ו'הולך כ'ל היום כולו, ש'נאמר
"אזי לנו כי פ'נה היום כי י'נטו צ'ללי ע'רב".
ו'היינו ד'אמר ר'בי יוחנן: א'למלי ה'ייתי ב'אותו ה'דור
– לא ק'בעתיו א'לא ב'עשירי, מ'פני ש'רובו של היכל
בו נ'שרף. ור'בנן: א'תחלתא ד'פורענותא ע'דיפא.

קטע ממדרש ויקרא רבה פרשה כ סימן א

ואת עיני צדקיהו עור וגו'. כתיב (קהלת ט): הכל כאשר לכל מקרה אחד
לצדיק ולרשע וגו' הנשבע כאשר שבועה ירא. כנשבע זה צדקיהו, שנאמר (דה"ב לו):
וגם במלך נבוכנאצר מרד, מאשר שבועה ירא זה שמשון, שנאמר (שופטים טו):
ויאמר להם שמשון השבעו לי פן תפגעון בי. זה מת בניקור עיניים, דכתיב ואת עיני
צדקיהו עור, וזה מת בניקור עינים דכתיב (שופטים יז): ויאחזוהו פלשתים וינקרו
את עיניו.

זהו מה שלמדנו הכתוב מהגלות והחרבן שהיה באומתנו ומה שמצאתי בספרי הגוים בענינו, אמנם מה שידענו מהגאולה והתשועה מצאנו בירמיהו שנבא בפירוש על פקידת בני יהודה ושובם מבבל באמרו (ירמיה כ"ט י') כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה, ונתקיים זה הייעוד, כי שבו מבבל אל ירושלם ובנו את בית ה', אבל ענין בית שני לא היתה גאולה שלמה כי אם פקידה חלושה, לפי שתמיד כל היום בני יהודה בזמן בית שני משועבדים ראשונה למלכי פרס ואחרי כן למלכי יון ואחרי כן לרומיים ולא היה בהם מלך מבית דוד, והשבטים שהלכו בגלות הראשונים כמו שנזכר לא שבו עוד על אדמתם, גם לא נמצאו בבית האלקים לא הארון והכרובים ולא חלה נבואה באנשים ולא השיבו האורים והתומים ולא ירד אש מן השמים, והוא ממה שיורה שאנחנו עוד היום בגלות הראשון עומדים עד יקבץ נפוצותינו מזרה ישראל ויביאנו אל אדמתו ויבנה עירו, כמו שיעד ישעיהו הנביא עליו השלום (ישעיה ב' כ"ג) והיה באחרית הימים נכון יהיה הר' בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהררו אליו כל הגוים, והלכו עמים רבים ואמרו לבנו ונעלה אל הר' הישאל בית אלקי יעקב ויורגו מדרכיו ונלכה בארחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם.

מתוך מאמר "מסעי נבוכדנצר בימי יהויקים" לז' ביילין,
בתוך "שיחות במקרא", עמ' 274

בשנת 601 לפני הספירה, לאחר שלוש שנות שעבוד מרד יהויקים בבבל. הכרוניקה הבבלית מסייעת בידנו להבין את הרקע להתמרדותו. באותו הזמן כוון נבוכדנאצר את צבאותיו למצרים. נערך קרב קשה שגרם אבדות לשני הצדדים. למראה תבוסתה של בבל ליד גבולות מצרים נתעוררה אמונתו הישנה של יהויקים בכוחה של מצרים. לאחר קרב זה לא יצא מלך בבל במשך שנה שלמה מארצו והתמסר לארגון צבאו. המצרים אף הם ניסו להתבסס מחדש בסוריה ובא"י. בשעת הפוגה זו דימה יהויקים שיצליח להשתחרר מבבל. נבוכדנאצר לא הסכים לותר על שלטונו ביהודה הקטנה. הוא שלח נגדו גדודי צבא מהארצות הסמוכות והפעיל נגדו גם חיל המצב הכשדי. משהתמיד יהויקים במריו יצא נבוכדנאצר עם צבאותיו הראשיים.

**קטע ממאמר "ההיבט הגאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא"
לש' ורגון. מתוך: "ניב המדרשייה" כ"ב – כ"ה, עמ' 189**

שני הבדלים עיקריים בין המקורות:

א) שני כרונולוגי: על-פי התיאור שבספר מלכים נקבע זמנה של הגלות לשנת שמונה לנבוכדראצר, ואילו על-פי ספר ירמיה נקבע זמנה לשנת שבע לנבוכדראצר. (ב) שני כמותי: על-פי מלכים, מספר הגולים בגלות זו היה רב (18.000), ואילו על-פי ירמיה הוגלו מספר מצומצם (3023) בלבד.

במקביל לעדות המקראית על כניעת ירושלים לבבל באה עדות בכרוניקה הבבלית² ובה תאריך מדויק ללכידת העיר: "בשנת שבע (לנבוכדראצר) בחודש כסלו קבץ מלך אכד ונבוכדראצר מלך בבל את חילו וילך לארץ חת. ויחן על עיר יהודה (היא ירושלים), ובחודש אדר ביום השני לכד את העיר, את המלך תפס. ומלך כלבבו הפקיד בקרבה, את מטה הכבד (של יהודה) הוביל לבבל". מהכרוניקה מתברר, שירושלים נכבשה בחודש האחרון לשנתו השביעית של נבוכדראצר, הוא אדר 597 לפסה"נ.

בראה, שאי ההתאמה במקורות המקראיים מתיישבת בהנחה שהיו שתי גלויות בימיהם.³

**קטעים ממאמר "ויהי בשלושים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה"
סיום ספר מלכים" ל' רואנסון מתוך "שמעתין" 95 (עמ' 13) (עמ' 15)**

. ניתן להסיק

מסגנון זה שאויל מרודך מלך שנה אחת בלבד, ויש לדבר סמך גם במקורות הבבליים המציינים עובדה זו ומספרים על כך, שנרצח בידי גיסו נרגל שראצר⁴. אויל מרודך מלך, אם כן, זמן קצר מאוד ובכל זאת הספיק ליזום ולבצע מדיניות הפוכה לזו של אביו ביחס למלכים שארצותיהם נכבשו, והובאו לבבל כשבויים, וביחוד בולט הדבר לגבי יהויכין! משך מלכותו הקצר והשינוי הגדול שהנהיג הינם כמובן נתונים היסטוריים, אך צירוף זה אינו יכול שלא לעורר גם למחשבה דתית, ומעודד במיוחד את הצגת השאלה – שמא כל שליחותו של אויל מרודך עלי אדמות הייתה לצורך זה של שחרור יהויכין. הנה כי כן רומז התנ"ך, שמאחורי השינויים הפוליטיים בבבל מסתתרת יד ה', ולכן סיפק כאן התנ"ך נתון שהוא ביסודו היסטורי – כרונולוגי מובהק.

המדרש, לעומת זאת, ראה בגידול

הפלאומי במעמדו של יהויכין לאחר ששחרר גורם מכשיל ומחטיא – "נבלת יהויקים מלך יהודה שהיתה מושלכת לחורב ביום וקרח בלילה, חביבה מחייו של יהויכין מלך יהודה, שהיה כסאו מעל כל המלכים ואוכל ושותה בטרקלין של מלכים" (ספרי, לק"ב, מ"ג). לאמר, בנקודה זו של אהבת ארץ ישראל, עדיף יהויקים המלך על יהויכין! בנקודה זו שוב בולט ההבדל בין מקור היסטורי למקור דתי. התנ"ך אינו ממשיך לספר מה עשה יהויכין מרגע שיחררו ו'עד יום מותו', 'כל ימי חייו', מעבר לאכילת אותה ארוחת חנם שניתנה לו. ניתן לשער, שבכך יש רמז לאי עשייה, או לעשייה במידה וסאווה מספקת, בכל הקשור לעמו, שהרי יהויכין נושא עדיין באופן רשמי בתואר מלך

קטע ממאמרו של ורגון "ההיבט הגאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא" ניב המדרשיה כד-כה, עמ' 189

שני הבדלים עיקריים בין המקורות:

אז שתי כרונולוגי: על-פי התיאור שבספר מלכים נקבע זמנה של הגלות לשנת שמונה לנבוכדנאצר, ואילו על-פי ספר ירמיה נקבע זמנה לשנת שבע לנבוכדנאצר. (ב) שתי כמותי: על-פי מלכים, מספר הגולים בגלות זו היה רב (18.000), ואילו על-פי ירמיה הוגלו מספר מצומצם (3023) בלבד.

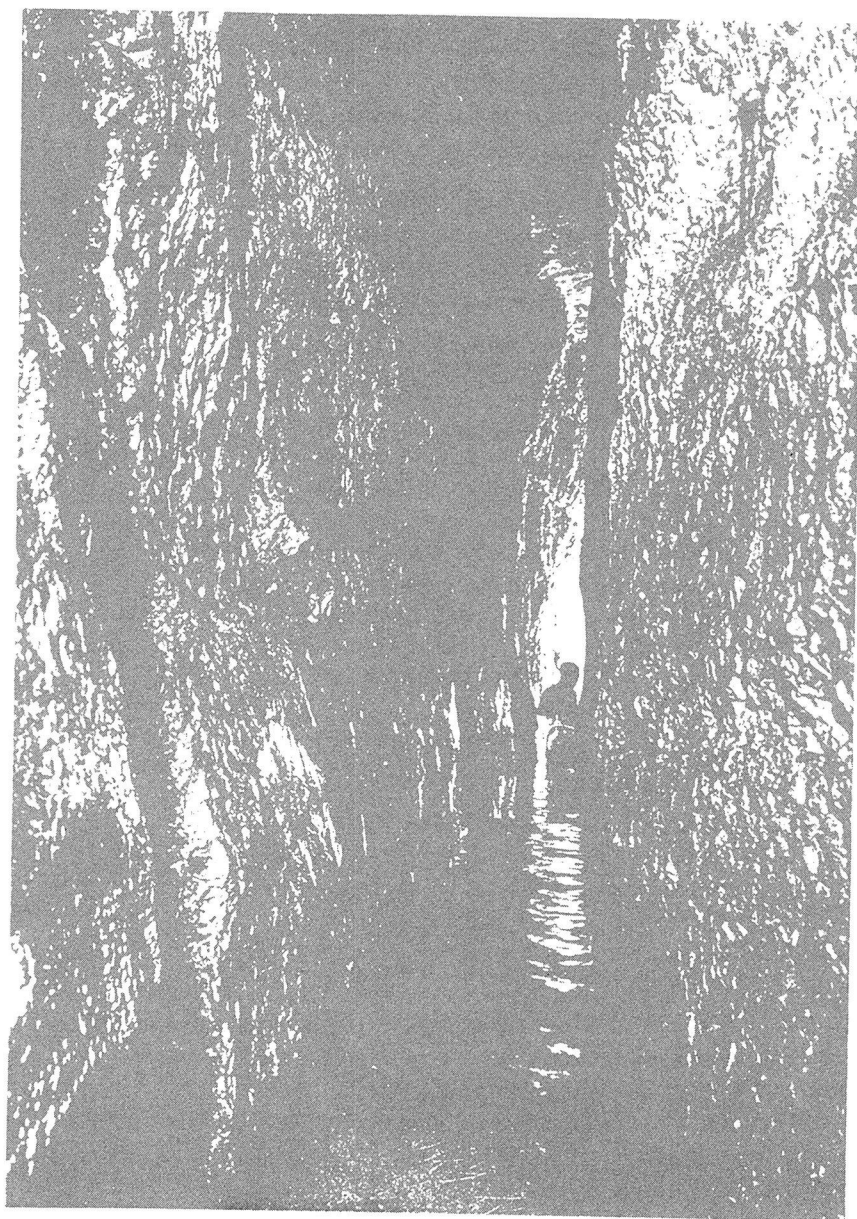
במקביל לעדות המקראית על כניעת ירושלים לבבל באה עדות בכרוניקה הבבלית² ובה תאריך מדויק ללכידת העיר: "בשנת שבע (לנבוכדנאצר) בחודש כסלו קבץ מלך אכד והוא נבוכדנאצר מלך בבל את חילו וילך לארץ חת. ויחן על עיר יהודה (היא ירושלים), ובחודש אדר ביום השני לכד את העיר, את המלך תפס. ומלך כלבנו הפקיד בקרבה, את מטה הכבד (של יהודה) הוביל לבבל". מהכרתיקה מתברר, שירושלים נכבשה בחודש האחרון לשנתו השביעית של נבוכדנאצר, הוא אדר 597 לפסה"נ.

גראה, שאי ההתאמה במקורות המקראיים מתיישבת בהנחה שהיו שתי גלויות בימיהויות.³

קטע ממאמרה של ז' ביילין "מסעי נבוכדנאצר"

מתוך "שיחות במקרא" כרך א' עמ' 274

בשנת 601 לפני הספירה, לאחר שלוש שנות שעבוד מרד יהויקים בבבל. הכרוניקה הבבלית מסייעת בידנו להבין את הרקע להתמרדות. באותו הזמן כוון נבוכדנאצר את צבאותיו למצרים. נערך קרב קשה שגרם אבדות לשני הצדדים. למראה תבוסתה של בבל ליד גבולות מצרים נתעוררה אמונתו הישנה של יהויקים בכוחה של מצרים. לאחר קרב זה לא יצא מלך בבל במשך שנה שלמה מארצו והתמסר לארגון צבאו. המצרים אף הם ניסו להתבסס מחדש בסוריה ובא"י. בשעת הפוגה זו דימה יהויקים שיצליח להשתחרר מבבל. נבוכדנאצר לא הסכים לותר על שלטונו ביהודה הקטנה. הוא שלח נגדו גדודי צבא מהארצות הסמוכות והפעיל נגדו גם חיל המצב הכשרי. משהתמיד יהויקים במריו יצא נבוכדנאצר עם צבאותיו הראשיים.

ירושלים - נקבת השילוח

הדרן על ספר מלכים

ספר מלכים נלמד בצורה יסודית רק פעם אחת במחזור הלימודים של התלמיד (פרט לבקיות בסוף כיתה י'). שני חלקי ספר מלכים עמוסים באירועים ומסתערים על תקופה של למעלה מארבע מאות שנה והספר מצריך חזרה רבה ומגוונת. לצורך זה הקדשנו את שתי היחידות האחרונות, ראה גם המבוא ליחידה הבאה שבה יש תיאור של הצעת המוזיאון.

ביחידה זו שבע עבודות. עבודות אלו מציגות מגוון רחב של התייחסויות לנלמד מתוך זוויות ראייה שונות. אנחנו משתדלים לפנות לתלמידים שונים בעלי אינטליגנציות מגוונות. כך, שכל תלמיד ימצא סיפוק והנאה הן מהלימוד המגוון החודר לעומק והמקיף והמנסה להצביע על קשרים ודימויים בין העבר להווה וגם ע"י כך לקרב את הנלמד ללב הלומד בהיותו אקטואלי ועכשווי, ובעיקר כמובן לשם חזרה ושינון. ופה ושם גם יוכל לחדש. פה ושם הוא יגלה מתוך עצמו הסתכלויות חדשות ודברים שנדמה היה לו שהוא כבר למד ואין מה לחדש.

דף העבודה הראשון כולל מאה שאלות סגורות. ניתן לאפשר לתלמידים להוסיף נימוק לבחירת התשובה הנכונה וזאת בהסתמך על הניסיון. תלמידים מוצאים הקשרים אפשריים, השונים ממה שאנחנו חשבנו בפשטות עליהם. אם יש היגיון בהקשר והנימוק סביר, יש לקבל את התשובה של התלמיד. כדי שתהיה מוטיבציה לענות על כל השאלות, אפשר להודיע מראש לתלמידים שמספר מסויים של שאלות (15 או 20) יופיעו בבחינה ויקבלו ניקוד על כך.

דף העבודה השני נקרא: "בחירה אישית", וכשמו - כן הוא, ואכן זו בחירה אישית. אנו משוכנעים שהמורה יופתע מהתשובות על דף זה (וגם ילמד משהו על מה הופנם ע"י תלמידים שונים ומה הם נושאים עימם כנכס יקר מעבר ללימודי המקרא). בדרך זו נעודד את השונות ונדריך אותם לקראת ביטויים אוטונומיים, כל אחד לפי רמתו.

הדפים האחרים חוזרים על החומר בצורות שונות, לעתים בדרך שעשוע, לעתים באמצעות המפה ומקומות האירוע. מורים שירצו להתמודד עם המוזיאון יכולים לוותר על חלק מדפים אלה, כי במוזיאון יפגשו שוב בתחומים זהים או דומים רק בדרך אחרת. אנו ממליצים להיעזר בשתי היחידות כי ככל שנעלה אישים, אירועים, היגדים ומקומות יותר פעמים, כן נזכיר אותם יותר על הקשריהם השונים נחברם ונחבבם על תלמידינו.

הדרן עלך ספר מלכים

מוזיאון לתקופת מלכי יהודה וישראל

(מרכז למידה וחזרה על ספר מלכים)

תיאור המרכז ומטרותיו

בהמשך למוזיאון שהקמנו לספרי נביאים ראשונים ובעקבות הצלחתם של המוזיאונים ההם, החלטנו להמשיך ביישום דרך זו של חזרה פעילה גם בספר מלכים על שני חלקיו.

ספר מלכים על שני חלקיו כולל ארבעים ושבעה פרקים מלאים וגדושים באירועים, מהם מרכזיים ביותר ומהם שוליים אך גם הם דורשים תשומת לב הן בגלל צמידותם לעניינים חשובים והן בגלל המשמעויות שיש להם מעבר לזמנם ומקומם.

במשך שנת הלימודים נפגשו התלמידים עם מלכים רבים מיהודה וישראל ולא מעט ממלכי הסביבה. הם הכירו כמה מגדולי נביאי ישראל שחיו ופעלו בתקופת המלכים וכן פגשו באישים שונים הראויים להיזכר לטוב או לרע בזכות מעשיהם הטובים או מחדליהם ומעשים שליליים שהשאירו רישומם לדורם ולדורות הבאים. אם נוסיף לכל הני"ל את המקומות הרבים הנזכרים בספר, הרי שבלי חזרה ראויה לשמה, ובלי הארת העניינים החשובים שבספר ובלי עמלה של תורה, הרי ישכחו תלמידנו כעבור זמן מועט חלקים נכבדים מכל מה שלמדנו ונהיה בבחינת "זורעים ואינם קוצרים".

בחוברת לתלמיד (דפי העבודה) אנו מציעים לתלמיד חזרה עצמית בשיטת המבחן הסגור (המבחן האמריקאי). אנו מכירים את חסרונותיהן של חזרות (או מבחנים) מסוג זה, אך נקטנו בשיטה של "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך". יש תלמידים שאוהבים להעריך את עצמם ואת זיכרונם ומבקשים חזרות מעין אלו. במוזיאון נקטנו לרוב בשיטה של חזרות פתוחות ומגרות יותר את הלומד. השאלות והדילמות מאפשרות לתלמיד להיות אקטיבי ומעורב באפשרויות לפתרון השאלה או הדילמה.

אנו מאפשרים ומעודדים להציע תשובות או פתרונות שלא מן המאגר של התשובות הידועות מראש. מגוון המשימות וההתייחסויות מאפשר לכל תלמיד לתרום את תרומתו הוא למוזיאון הפעיליות.

במוזיאון, יש "תחנות", והתלמיד יכול לנוע מתחנה לתחנה לאו דווקא לפי סדר התחנות. כל תחנה והמשימה שלה. רצוי לעבוד בתחנות בקבוצות, כדי ליצור אינטראקציה בין העובדים בתחנה הזאת. כמובן שהפעילות בתחנות היא עם ספרים פתוחים, והמורים שהכינו את המוזיאון והקימו אותו הם המדריכים במוזיאון. עלינו לציין שקשה למורה בודד להקים מוזיאון מסוג זה ולכן רצוי שיהיה שיתוף פעולה בין המורים המקבילים ואפילו בין בתי ספר. הפעילות במוזיאון צריכה להימשך כמה שעות ואין חובה לאף אחד לעבור בכל התחנות.

הגישה צריכה להיות יותר חופשית ולאפשר לתלמידים בחירה והרגשת הנאה מעצם הלימוד ומהתגברות על האתגרים הניצבים בפניהם. מן הניסיון וממה שרשמו התלמידים והמבקרים האחרים (הורים) בספר הביקורים הנמצא ביציאה מן המוזיאון, למדנו שהתלמידים הביעו סיפוק רב מן החוויה הלימודית שהתנסו בה.

בכל תחנה ימצאו התלמידים דף הדרכה המפרט את המשימות שעליהם למלא ככל יכולתם. הדף צריך להיות מושך בצורתו החיצונית כדי למשוך תשומת לב ורצון לעבוד. מטרת המשימות שונות, והמורה ישים לב שיש **משימות נקודתיות** שמתייחסות **לאירוע אחד** בלבד ויוצרות מעורבות אישית של התלמיד ונקיטת עמדה. לדוגמא: הפגנה - במשימה זו נתבקשו התלמידים "לחיות" את האירוע כאילו הם חלק ממנו, ולנקוט עמדה. ברור שיש להשתתפות זו משמעויות חינוכיות שהן אקטואליות בכל הזמנים. כנגד זה יש משימות שמטרתן בעצם לערוך סיכום וחזרה בצורה חווייתית יותר ומעוררת סקרנות. לדוגמא: התחנה "זה מזכיר לי" ועוד. דרך חזרה זו מאפשרת לנו לא רק לשחזר ולסכם דברים שנלמדו, אלא להאיר בזרקור אישים ואירועים שנבלעו בתוך הספר ובחזרה שלנו הם כאמור הוארו מחדש ולעתים גם באור חדש.

הוספנו עוד כמה עובדות קלילות המתאימות לכל הרמות שבכיתה בבחינת: "לולי תורתך שעשועי" וכו'. אין ללחוץ על התלמידים לגבי מילוי מלא של דפי העבודה. יש סה"כ לעורר את החשק לחזור ולחזק את הטעון חיזוק ולשנן את הטעון שינון.

חשיבות רבה יש לעיצוב התחנות - ככל שהתחנות מעניינות יותר מבחינה חזותית כן הן מושכות תשומת לב ורצון ל"בקר בתחנה" ולהתמודד עם המשימות שבתוכה. רצוי לכל הנ"ל להוסיף מוזיקה שקטה וגם היא תורמת ליצור את האווירה המתאימה לחוויה הלימודית הזאת.

מומלץ מאוד שהמורים הרוצים להקים מוזיאון יראו קודם את הקלטת המקורית, יתרשמו ויחליטו על התחנות שהם רוצים להקים ועל תחנות אחרות שהם רוצים להוסיף, בחינת "ראה וחדש", ברצותו מרחיב וברצותו מקצר.

התחנות במוזיאון, המבנה, חומרי הלימוד ודפי העבודה

דוגמאות

רשימת התחנות במוזיאון

1. ספר הצלי"שים. 5. הפגנה.
2. אבנים מספרות - בית העלמין העתיק. 6. ממעצמה לחורבן.
3. הסופר ומחברתו. 7. זה מזכיר לי.
4. משחקיה. 8. s.o.s.

9. "ואני תפילתי לך ה' עת רצון".
10. נבואות והתגשמותן.
11. קולות מן העבר.
12. ועדת חקירה.
13. סופם של מלכים.

דף לחוקרים

חוקרים יקרים!

הנהלת המוזיאון לתקופת המלכים, שמחה לקבל את פניכם בשערי המוזיאון. אנו בטוחים שתתרמו ככל יכולתכם לפענח עבורנו חלק מהתעלומות המצויות במוזיאון.

ההנהלה יודעת שבמסגרת הזמן העומד לרשותכם, תצליחו לפתור רק חלק מן המשימות הרבות המצפות לכם. אל תמהרו, בחרו לכם את המשימות או המוצגים כרצונכם והתקדמו **בקצב שלכם**.

אין חשיבות לסדר המשימות או המוצגים במוזיאון. אתם המחליטים במה הנכם רוצים להתרכז. דיילות המוזיאון תשמחנה להגיש לכם כל עזרה שתתבקש.

לבסוף אנו מייעצים לכם שתשאירו זמן גם לשחק קצת **בפינת המשחקים מתקופת המלכים**. הנהלת המוזיאון מאחלת לכם עבודה פוריה ומהנה.

בתודה ובברכה
צוות ההקמה

תחנה מספר 1 ספר הצל"שים

בספר מלכים מוזכרים אישים רבים הראויים לצל"ש. עם סיום הלימוד נחזיר את התלמידים אל מספר אירועים ואנשים במסגרת "חלוקת צל"שים". אנחנו קבענו מי יקבל צל"ש, התלמידים-החוקרים ימצאו את ההנמקות ש"הלכו לאיבוד ברבות הימים". סיפור הרקע הוא, שהנהלת המוזיאון אכן מצאה את ספר הצל"שים של תקופת המלכים, אך ההנמקות כאמור אינן, והתלמידים ישחזרו את החסר.

אנחנו השארנו דמות אחת מסתורית שגם שם מקבל הצל"ש נעלם והתלמידים צריכים לגלות (להציע) מי עוד ראוי לצל"ש ולנמק את בחירתם. בקבוצת הניסוי התעוררו ויכוחים רבים בין התלמידים בדבר אחדים מן המועמדים לצל"ש וכן לגבי בחירת האיש החסר ברשימה. הויכוחים במיוחד היו לגבי שלמה המלך. יש שצידדו בהחלטת נותני הצל"שים בגלל מעשיו הראשונים, ויש שהתנגדו בגלל מעשיו האחרונים (ראה מל"א י"א).

המורה ידריך ויעודד את הויכוח ולא יפסוק, אף כי חז"ל בראיתם הכוללת מאשרים את זכותו של שלמה לקבל את הצל"ש. רשימת מקבלי הצל"ש שאנו בחרנו הם:

עובדיה: על שהסתכן להציל בני נביאים, החביא אותם, פירנס אותם בימי רעב ומצוקה. מעטים היו כמוהו בכל הזמנים.

האישה משונם: על נדיבותה ללא בקשת תמורה.
שלמה המלך.

יהושבע ובעלה יהוידע: זוג המצויינים הזה הסתכן למען הצלת שושלת בית דוד, ביצע מהפכה הכרחית והחזיר עטרה ליושנה.

הנערה השבויה מארץ ישראל: על קידוש שם שמים, יוזמה ותושיה.
יאשיהו המלך: על המהפך הרוחני, על בדק הבית ועל מסירות נפשו ומותו בקרב.
האם האמיתית במשפט שלמה: על החמלה והרגישות שגילתה.
ועוד אחד אנונימי לפי בחירה.

תחנה מס' 1

ספר הצל"שים - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

נמצא בידינו ספר מתקופת המלכים ובו רשימה של אנשים שקיבלו צלי"ש על משימה שביצעו, או מעשים שעשו. לצערנו, בגלל הזמן הרב שעבר מאז נמחקו מהספר **ההנמקות** לצלי"שים.

לאור בקיאותך באירועי התקופה, נשמח מאוד אם תעזור לנו לשחזר את הנימוקים של מחלקי הצלי"שים וכן להשלים את מקבל הצלי"ש האחרון - שגם שמו נעלם מאיתנו. הוסף את שמו וכתוב נימוקים מפורטים.

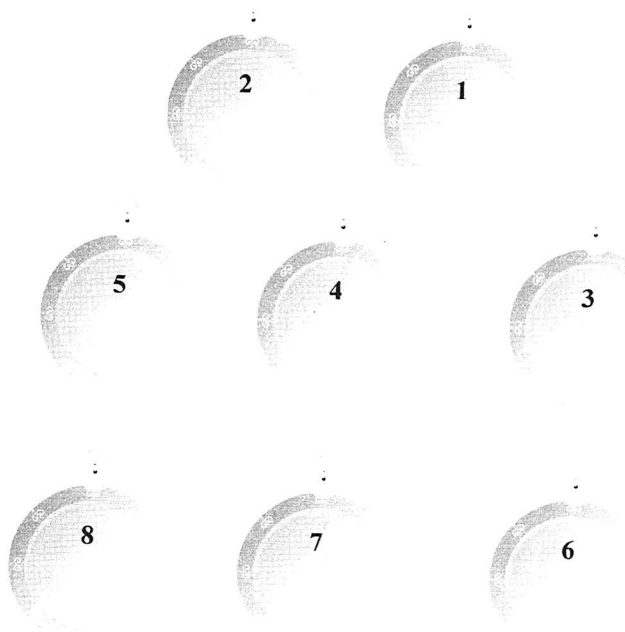
שמות בעלי הצל"שים	מה היו הנימוקים שבגינם זכו המקבלים בצל"שים:
1. עובדיה	
2. האישה משונם	
3. שלמה המלך	
4. יהושבע ויהוידע	
5. הנערה השבויה מארץ ישראל	
6. יאשיהו המלך	
7. האם האמיתית במשפט שלמה.	
8. ?	

הערה:

1. אם אתה חולק על מחלקי הצלי"שים במקרה כלשהו- ציין את נימוקיך, מדוע אתה שולל את הצלי"ש מאישיות כלשהי.

2. הנערה השבויה מארץ ישראל אמנם קיבלה צלי"ש, אך לא ידוע לנו מה קרה לנערה זו לאחר קבלת הצלי"ש, האם שוחררה משביה? האם חזרה לבית הוריה, או האם נשארה מרצונה בדמשק?
נשמח לשמוע אם אתה יכול להעשיר אותנו בנידון.

ואלה שמות מקבלי הצלשי"ם לספר מלכים...

חזרה ועיון מחדש באירועי ספר מלכים

תחנה מספר 2

"אבנים מספרות - בית העלמין העתיק"

בית עלמין בכלל ומצבות בפרט, הן כידוע חומר היסטורי מרתק. באמצעות המצבות ומודעות האבל אנו חוזרים על פרשות מעניינות מהספר. בין "שרידי בית העלמין" העתיק טמונות "מודעות אבל" שעוזרות לנו לפענח את שיוך המצבה לאיש הנכון.

בכניסה לתחנה יש להקים שער מרשים בצורת קשת ועליו כתוב: **"בית עלמין עתיק מתקופת המלכים"** (וכן מודעה בצד: "הכניסה לכהנים אסורה" והודעה על שעות הביקורים בימות השבוע).

הקברים הם:

1. קבר שני אחים
2. קבר אדוניהו
3. מצבה של איש האלוקים מיהודה ושל הנביא מבית אל
4. חזקיהו
5. יואש מלך יהודה
6. אלישע
7. קבר אחים

המצבות הן בבחינת מצבות זיכרון ולא קברים ממש - כי הרי בבית העלמין הזה יש זכר גם למלכים שבוודאי נקברו בקברי מלכים ולא בבית העלמין הציבורי, והתלמידים יבינו זאת.

יש לחבר **מודעות אבל** בנוסח ימינו, אך בהתאם לנושאים ולפי הרמזים בדפי העבודה.

רצוי למספר את המצבות ואת מודעות האבל כדי להקל על התלמידים.

גם ביקור בבית קברות
עשוי לשמש מקור ללמידה

תחנה מס' 2

"אבנים מספרות - בית העלמין העתיק"

דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

קבר שני האחים

1. מהם שמותיהם של שני האחים?
2. מהו הרקע לפטירתם הפתאומית?
3. מי ניבא שנים רבות לפני לידתם על אפשרות מיתתם טרם זמנם?
4. מה שם אביהם?
5. האם ידוע לך הקשר העקיף של אליהו הנביא להשלכות שהיו לאירוע זה? (מדרש אגדה).

קבר בן המלך

1. מיהו בן המלך?
2. מי ציווה להורגו?
3. מדוע ציווה להורגו?
4. ידוע לנו על שר צבא חשוב שהיה מעורב בעניין. מיהו שר הצבא הזה?

מצבתו של איש האלוקים מיהודה

1. מה הייתה השליחות של איש האלוקים?
2. האם מילא שליחותו?
3. מדוע מת טרם זמנו?
4. מותו קשור בתופעה נדירה שהתגלתה בהופעת האריה, מה קרה? מה הייתה התופעה הנדירה?
5. מדוע נקבר עוד איש, מבית אל, בקבר הזה?

חזקיה

1. מה שם אביו של אחד ממלכי יהודה הגדולים?
2. מהו מפעל המים?
3. אילו מעשים טובים נוספים ידוע לנו שעשה?
4. נגד מי נלחם?

יואש

1. מיהו יואש שמצבתו לפנינו?
2. מה שם אביו?
3. בן כמה היה כשהומלך? וכמה שנים מלך?
4. ידוע לנו שהוסתר שש שנים מפני הסבתא שלו. מה שם הסבתא ומדוע הוסתר ממנה?
5. ידוע לנו שבימיו נעשה בדק הבית. איך השיגו כסף לבדק הבית?

אלישע

1. מי היה מורו ורבו של אלישע?
2. איזו ברכה קיבל אלישע מרבו לפני פרידתו?
3. איך נפרד ממנו רבו לפני מותו?
4. ציין לפחות מעשה אחד גדול שעשה הנביא אלישע לטובת פרט כלשהו ומעשה אחד שעשה לטובת הכלל.

קבר אחים

1. כאן קבורים שר חמישים וחמישים. מיהו שר החמישים?
2. מה האירוע בו נפלו שר החמישים וחמישים?
3. מי מעורב בנפילתם? מה הייתה ההצדקה לכך?

למידה פעילה ויוצרת
(תמונה מן המוזיאון)

תחנה מספר 3

הסופר ומחברתו

תחנה זו היא מן הקשות שבמוזיאון כי המשימה מצריכה בקיאות והתמצאות כללית בספר מלכים. היקשנו עוד קצת בכך שהכנסנו גם היגדים שאינם מספר מלכים ועל התלמיד לזהות אותם "ולגלות" שהסופר טעה, ולא דייק פורתא.

המשימה מנוסחת בדרך שתעורר גילויים ללמידה חוזרת ומחודשת של היגדים מרכזיים בספר מלכים. ההיגדים שנבחרו הם בדרך כלל בעלי מסר חינוכי, דתי ולאומי, או בעלי ערך לשוני ולכן חשובה החזרה עליהם. אנו מצפים שההיגדים האלו יופנמו ע"י הלומד ויתרמו גם הם את תרומתם בגיבוש אישיותו של הלומד.

בכוחות משותפים וקצת בעזרת המורה

תחנה מספר 3

הסופר ומחברתו - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

סופר שחי בסוף תקופת המלכים, נהג לרשום במחברתו ביטויים ומשפטים חשובים שנאמרו על ידי אנשים שונים במשך כל התקופה. מחברת אחת כזאת נמצאה. אך, לצערנו, גילינו שהוא שכח לציין על ידי מי נאמרו משפטים אלה. אנו חוששים גם כי ישנם ביטויים שמצאנו במחברתו שאינם כלל מתקופת המלכים (הם אלה שנקראים בפנינו - "טעות סופר").

אנא עזור לנו לבדוק את העניין הזה, ולגלות אם המשפט הוא אכן מתקופת המלכים. רשום על יד כל ביטוי:

א. על ידי מי הוא נאמר?

ב. באיזו הזדמנות?

נשמח מאוד אם תצליח לזהות את ההיגדים האלה או את חלקם.

ההיגד	מי אמר למי?	באיזו הזדמנות?
1. "לב שומע לשפוט את עבדיך"		
2. "מואין אושילך המן הגורן או מן היקב"		
3. "גזרו את הילד החי לשניים"		
4. "בטחת לך על משלעת הקנה הרצוץ"		
5. "איש תחת גפנו ותחת תאנתו"		
6. "עד מתי אתם פוסחים על שיתי הסעיפים"		
7. "הלנצח תאכל חרב"		
8. "כד הקמח לא תכלה וצפחת העומן לא תחסר"		
9. "הרצחת וגם ירשית"		
10. "קנא קנאתי לך אלקי צבאות"		
11. "הנכה רואה בעיניך ומשם לא תאכל"		
12. "כי מכבדי אכבד ובזי יקלז"		
13. "אבי יסר אתכם בשיוטים ואני איסר אתכם בעקרבים"		
14. "דבר אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו ואל תדבר יהודית"		
15. "אל יתהלל חוגר כמפתח"		

תחנה מספר 4

משחקה

מטרת המשחקה היא לחזור באמצעות משחקים שונים על עניינים רבים מספר מלכים. התלמידים נהנים מאוד ללמוד ולשחק, לשחק וללמוד. המשחקים דורשים רמות שונות של ידע. התלמידים, לפי הערכה עצמית שלהם, בוחרים במשחק המתאים לרמתם.

להלן כמה אמצעי חזרה, והמבקשים להקים מוזיאון כזה או בדומה לו, ייטיבו אם יכניסו עוד משחקים וחידות המתאימות לרמות השונות של התלמידים. רצוי מאוד לעודד את התלמידים להכנס למשחקה, אך גם לעודד אותם לצאת ממנה ולהמשיך במשימות אחרות ולא לבלות את רוב הזמן בתחנה הזו.

המשחקה כוללת:

- א. תפוזרת - מלכי יהודה ומלכי ישראל**
- ב. חידון מלכים - בחרוזים פיצוחים**
- ג. אלבום תמונות - באלבום, שמונה ציורים של ציירים ידועי שם, המתארים אירועים. ציור אחד איננו שייך לאלבום זה.**

הרעיון פתוח לשינויים וכל מורה יבחר כרצונו. הציורים שבחרנו הם:

1. מות איזבל
2. "ותצאנה שתיים דובים מן היער"
3. "ויאמר המלך - גזור"
4. "לא אכל האריה את הנבלה"
5. ביקור מלכת שבא
6. מיכל מבריחה את דוד דרך החלון
7. "תצא אש" (מות שר החמישים וחמישים)
8. "ויהי חירום נותן לשלמה עצי ארזים ועצי ברושים כל חפצו"

תחנה מספר 4

משחקייה - א. תפזורת מלכים - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

א. תפזורת מלכים מלכי יהודה ומלכי ישראל

י	ל	ו	ז	ח	א	א	ה	ב
א	ל	ה	ב	ב	ב	א	ש	ש
ד	ג	י	ע	ע	י	מ	נ	מ
ו	ה	ק	ה	ש	מ	צ	מ	א
ד	ו	ד	ש	א	ו	י	ו	ש
ה	נ	י	כ	י	ו	ה	י	ל
י	מ	צ	י	ו	י	י	ר	מ
ל	ב	ת	ר	ט	ח	צ	ב	ה
ת	ד	נ	מ	ח	נ	מ	ע	ק
ע	נ	ס	ע	א	ס	א	מ	ר

בתפזורת זאת מסתתרים שמות של 20 מלכים.
מצא לפחות עשרה מהם וכתוב : באיזו תקופה מלך והיכן? וציין אירוע מרכזי אחד בתקופתו.

בהצלחה!

שם המלך שמצאת	היכן מלך? ישראל/יהודה	אירוע מרכזי בתקופתו
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		
13.		
14.		
15.		
16.		
17.		
18.		
19.		
20.		

תחנה מספר 4

משחקייה - ב. חידון מלכים - חרוזים פיצוחים

דף עבודה לתלמיד

ו. אם תחבר חידת חרוזים לאות ו, תקבל בונוס מיוחד.	החידון ערוך לפי סדר האלף בית
.....	א. מתנת גזל לבעלה הגישה, מאופרת מחלון ביתה השקיפה.
.....	ואז הארורה מארמונה הושלכה, אך קברוה כי בת מלך הייתה
.....	
ז. קשר קשר על מלכו, בזמן שהיה בתרצה שיכור.	ב. למלך נישאה כששכלה, במלחמה את בעלה.
בית בעשא השמיד ובישראל מלך, מלכותו נמשכה ימים שבעה.	לבנה מלכות שאלה ומבוקשה ניתן לה.
.....	
ח. אוהב היה לדוד כל הימים, ולבנו שלח ארוזים,	ג. את הנביא, זה הנער שימש, חטאו היה, שתשלוש ביקש.
ברית כרת עם טובים וחזקים וחילופי מסחר היו לטובת כל הצדדים.	משר צבא ארם המצורע הנביא הענישו והמחלה בו דבקה.
.....	
ט. אליהו נשבע שלא יבוא, כי אם על פי דברו	ד. להביא אוכל לאחיו נשלח, את הענק בשם ה' ניצח.
ובשל כך נחבא כי רדפו אותו.	נעים זמירות ישראל, לא זכה לבנות בית לאל.
.....	
י. על ידי הכאה באדרת נחצה, נתפרסם בכוחו לרפא מצורע.	
.....	ה. כנער קטן הגיע למצרים, את בת פרעה נשא בינתיים.
כ. בנחל זה אליהו נסתר, עורבים כלכלוהו לחם ובשר.	מששכב דוד עם אבותיו, היה שטן לשלמה כל חייו.
מקץ ימים הנחל יבש, כי גשם בארץ לא ירד.	
.....	

ל. שלמה ביקש מחירים,
לכרות לו ארזים משם.
גם באנשיו,
לצורך בניית מקדש מפואר.

פ. הוא אשר מלך הרג
ועל ישראל במקומו מלך,
יחד עם מלך ארם - רצין,
הרבה הוא ליהודה להציק.

מ. נתבקש לדבר אמת בשם ה',
האם בארם לצאת ולהילחם,
כשלא נתקבלו דברי נבואתו,
עד תום המלחמה לכלא השליכו אותו.

צ. אחרי שהוגלה יהויכין דודו,
המליכו מלך בבל על ירושלים
במקומו.
סופו שראה בשחיתות בניו
והוגלה, עיוור בשתי עיניו.

נ. למלך ארם שר צבא,
אשר צרעת בו דבקה.
אותו ריפא אלישע הנביא
וצרעתו עברה לנער גיחזי.

ק. זה המקום נחל הוא,
שם ציוה הנביא אליהו,
את נביאי הבעל לתפוש
ועד אחרון אותם לשחוט.

ס. מלך אשור בימי חזקיהו,
בימיו עלה על יהודה,
את כספי בית ה' לקח
ומפלתו בשערי ירושלים בפסח היה.

ר. שליח למלך אשור היה,
דבריו נשא לשרי יהודה.
בקל גדול דיבר יהודית,
למרות שנתבקש לדבר ארמית.

ש. אותו על ראש המלך מושחים,
כיום שימושי מאוד לבישולים.

ע. בכינוי מרשעת כוננה מלכה,
אשר השמידה זרע ממלכה.
למלך הושם בנה הנוטר,
מחוץ לבית ה' מצאה מותה.

ת. הוא בנו של גינת,
על ישראל מלך כמעט.
חצי העם הלך אחרי עמרי עמיתו
וכשעמרי גבר מצא את מותו.

בהצלחה !

תחנה מספר 4

משחקייה - ג. תמונות מספרות - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

נתגלו תמונות בארכיון הרשמי מתקופת המלכים, אך לצערנו לא מופיעים פרטים מזהים על התמונות.

אנו מבקשים ממך לגלות:

א. מהו האירוע המצוייר?

ב. מהו הסדר ההיסטורי של התמונות?

נראה לנו כי השתלשלה לארכיון תמונה, שאינה שייכת לתקופת המלכים.

נודה לך אם תזהה לאיזו תקופה היא שייכת ולאיזה מאורע?

כמו כן, חסרה לנו באוסף חשוב זה, תמונה מתקופת שלמה "איש תחת גפנו ותחת תאנתו".

אנא הפעל דמיונך הפורה והשלם את החסר.

תמונה מספר 1:

תמונה מספר 2:

תמונה מספר 3:

תמונה מספר 4:

תמונה מספר 5:

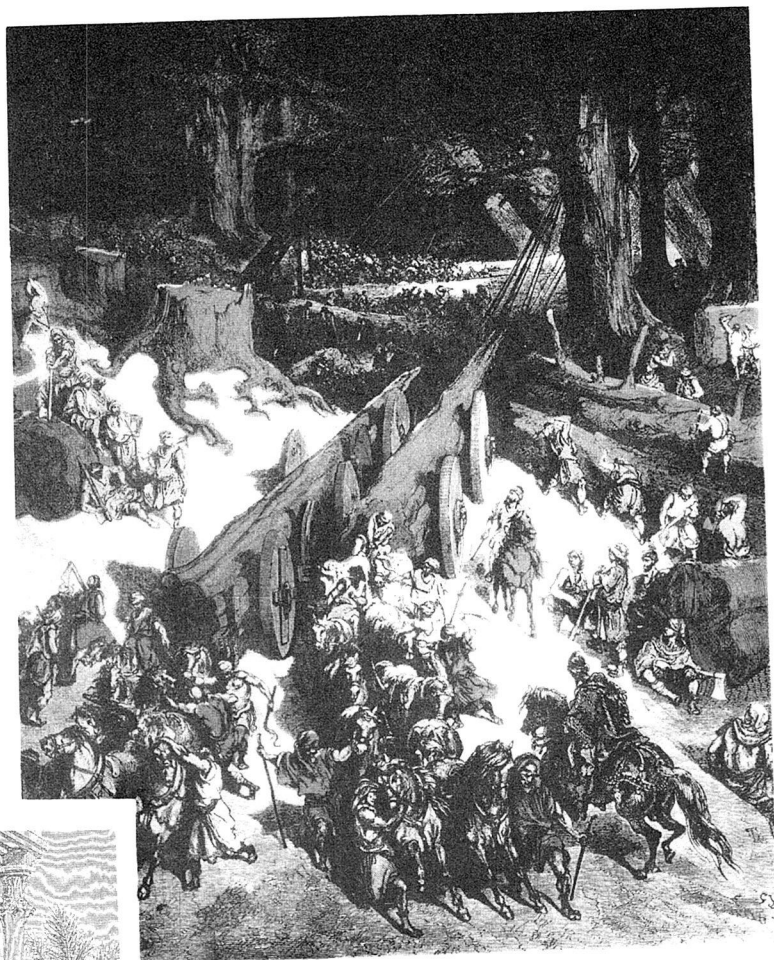
תמונה מספר 6:

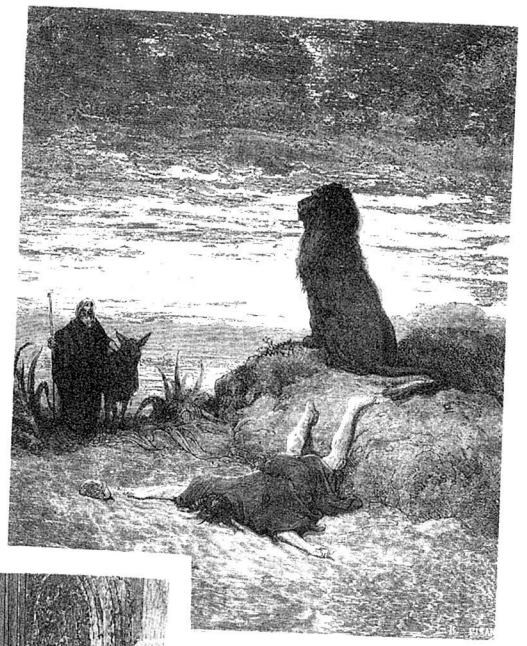
תמונה מספר 7:

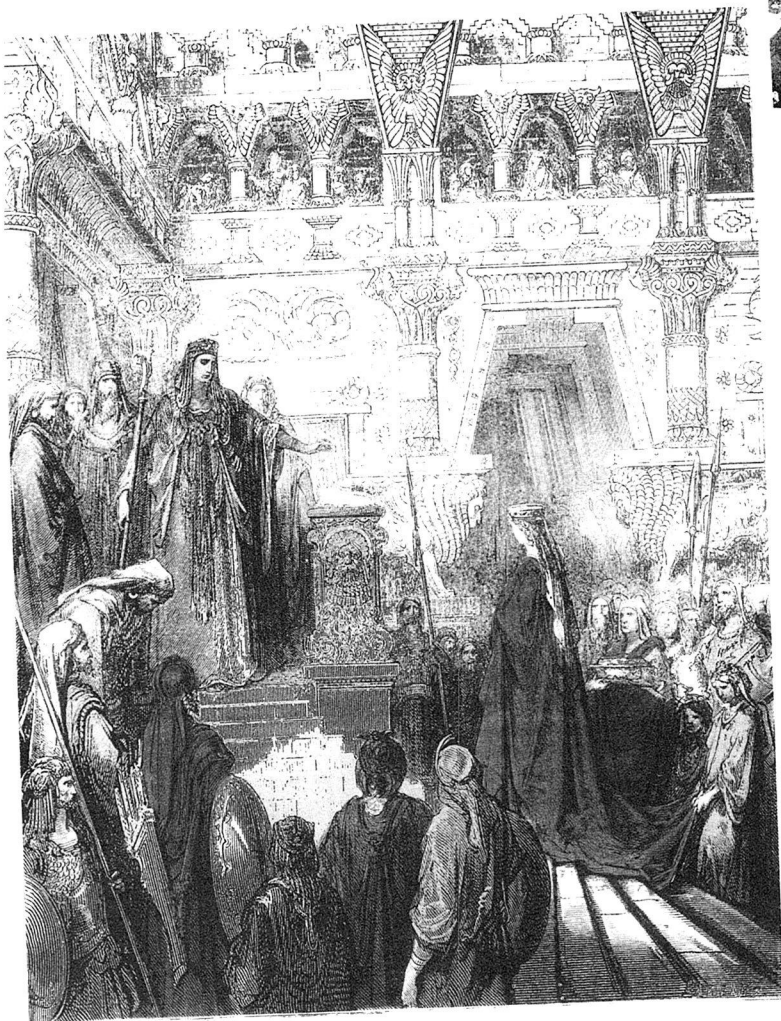
תמונה מספר 8:

בהצלחה!

תחנה מספר 5

הפגנה

תחנה זו היא פרובוקטיבית ודרמתית ביותר - התלמידים משתתפים בהפגנה וחווים בפועל חוויות דומות שהיו לבני אותה תקופה.

הם מתבקשים לחבר פלקטים משלהם להפגנה. הם לומדים מחדש קטע מרכזי וגורלי במלכות יהודה וישראל. למעשה, התפלגות המלוכה משרתת את האסון הגדול שיתרחש בעתיד הרחוק. אבל הזרעים נזרעים כבר עתה¹. הפגנה היא לגיטימית, ואמצעי ביטוי דמוקרטי להביע מחאה נגד רשעות השלטון, או מעשים שלא יעשו ואין מי שיעצור בעדם.

השאלות מכוונות לעורר את התלמידים לדרך ביטוי אזרחית זו, ורצוי להכין מראש דפים ו/או פלקטים לצורך הכנת שלטי מחאה ע"י התלמידים. לקראת ההפגנה יעיינו התלמידים בכתובים, ויבחרו סיסמאות בהתאם. להלן דוגמא אחת לרעיון שלטי המחאה.

*אָנרֶחַ יִשְׂרָאֵל * אָנרֶחַ יִשְׂרָאֵל * אָנרֶחַ יִשְׂרָאֵל*

בואו בהמוניכם!!!

להפגנת ענק

שָׁלוֹם רַעְיוֹת הַשְׁלֵטוֹן!

שָׁלוֹם אֶפְרַיִם!

שָׁלוֹם עֲרִיצוֹת!

שָׁלוֹם זִכְוִיּוֹת!

שָׁלוֹם צוֹדֵק וְשִׁוְיוֹנִי!

אם השלטון לא ייכנע לדרישותינו

אנו נכריז על מרד גלוי עד כדי

הפרדות והכרזת עצמאות

מוחלטת!!!

1. כאשר בסיום ספר מלכים נשאלה שאלה, מהו האירוע הקשה והדרמטי ביותר בכל תקופת המלכים, בטבע הדברים שרוב התלמידים יצביעו על חורבן בית המקדש, ועל חורבן המדינה של ממלכת יהודה או ישראל. ברם, אחדים ציינו שהתפלגות הממלכה - זהו האירוע הטרגי ביותר. כי אם אין אחדות ואין שלום בתוך העם, במוקדם או במאוחר יתגבר האויב המחכה מן הצד להתפוררות האומה.

תחנה מספר 5

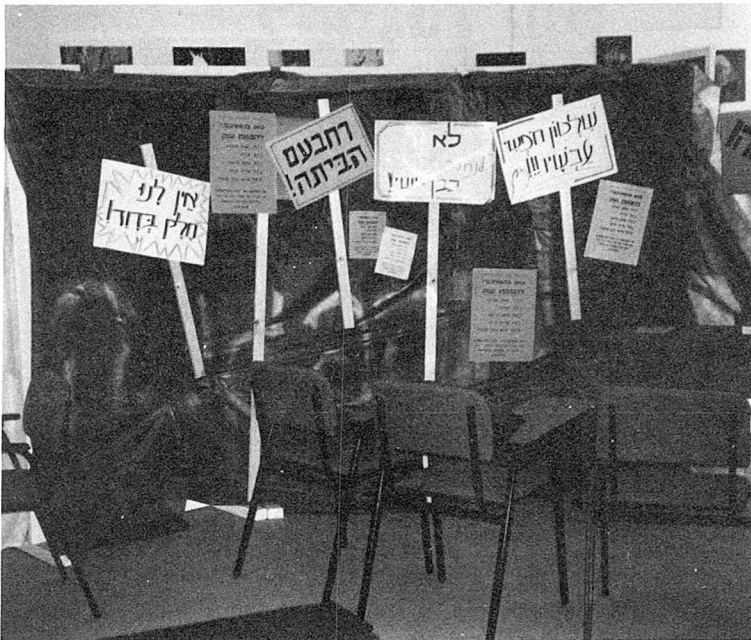
הפגנה - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

נקלעת להפגנת מחאה נגד שלטון רחבעם. למרות ההמולה הרבה והמתח, נבקשך להתרכז ולחקור את הדברים הבאים:

1. מי היה יוזם ההפגנה?
2. מתי התרחשה ההפגנה?
3. מה הייתה תגובת השלטון?
4. האם ההפגנה הצליחה? נמק את תשובתך.
5. האם, לדעתך, ניתן היה למנוע את ההפגנה?
6. האם אתה חש צורך להשתתף בהפגנה באופן פעיל? נמק את תחושתך. ואם כן, השתמש בחומרים שלפניך להכנת שליטי מחאה.
7. האם היו עוד אירועים מתקופת המלכים שקוממו אותך, והיית יוצא להפגין נגדם? פרט ונמק את בחירתך.

בהצלחה!

ההכנות למרד

תחנה מספר 6

ממעצמה לחורבן

בתחנה זו אנו חוזרים בראשי פרקים על התהליכים הדתיים, החברתיים והמדיניים שגרמו לכך שהממלכה הגדולה שהקים דוד במאמץ רב, התפוררה בעצם די מהר.

אנחנו מבקשים לחזור ולהתמקד בשאלה, האם אפשר היה למנוע תהליכים אלה? מה היו התחנות העיקריות בתהליך ההתפוררות? ראשית, מבחינה פנימית, רוחנית-דתית? ומה היו הנסיבות הגלובאליות הבין-לאומיות, שגרמו להתפוררות של ממלכות ישראל ויהודה?

לבסוף, מתבקש התלמיד לכתוב מסקנות ולקחים, ומבחינתנו, זו היא עיקר המשימה.

המפות לקוחות מאטלס כרטא והוגדלו לצורך המשימה. המפות שהשתמשנו בהן הן, כפי שממוספרות באטלס כרטא לתולדות ארץ ישראל:

162 154 149 136 126 123 118 105

אין לסדר את המפות לפי סדר כרונולוגי - יש לערבב אותן כדי שהתלמיד ימצא אותן מתוך חיפוש ועיון.

תחנה מספר 6

ממעצמה לחורבן - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

לפניך סיפור עצוב ביותר. המפות שלפניך מתעדות תהליך של התפוררות ואיבוד מעצמה מפוארת שהקימו המלכים הראשונים.

1. מי היו המלכים שהקימו את המעצמה הישראלית?
2. מה היו גבולותיה? ציין את מספר המפה המתארת תקופה יפה זו בתולדות ישראל.
3. מתי התפלגה הממלכה לשתי מדינות נפרדות? ציין את מספר המפה המתארת את המצב.
4. מה היו הסיבות להתפלגות? האם לדעתך ניתן היה למנוע תהליך זה?
5. מה היו בדרך כלל היחסים בין שתי המדינות האחיות? ציין מספר מפה שמצביעה על מלחמה!
6. אילו מדינות ועמים ניצלו לטובתם את המצב של שתי מדינות אחיות שרבות זו עם זו? ציין לפחות שתי מדינות שכנות, סמן מספרי מפות.
7. איזו מעצמה החריבה את ממלכת ישראל?
8. מדוע לא החריבה גם את ממלכת יהודה? (ציין מפה)
9. איזה מעצמה החריבה את ממלכת יהודה? (ציין מפה)
10. סכם בקצרה מה הן המסקנות ומה הם הלקחים, שאפשר וצריך ללמוד מתהליך התפוררותה של המעצמה?
11. האם תקום יהודה מחדש?

תחנה מספר 7

"זה מזכיר לי"

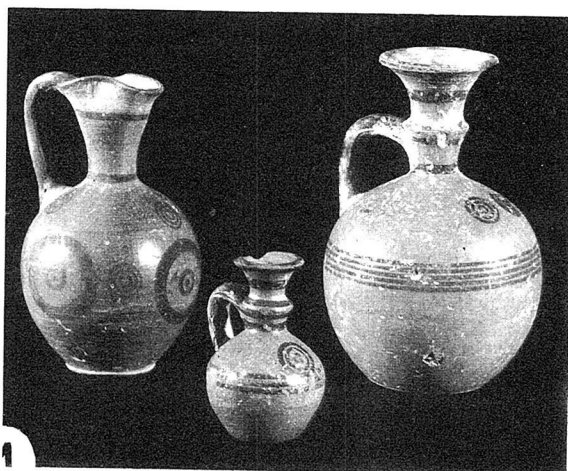
עצמים דוממים, בעלי חיים, ציורים וכד'.

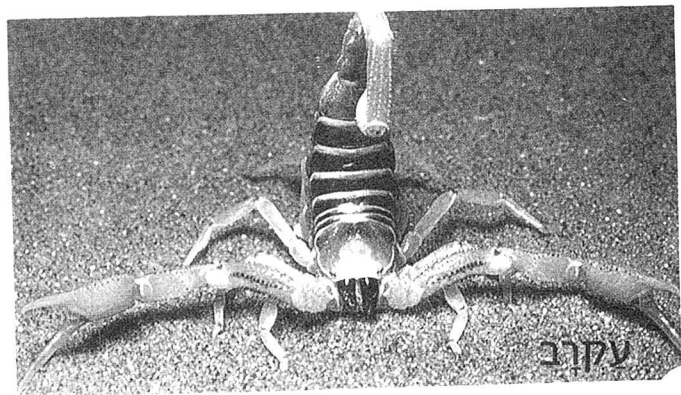
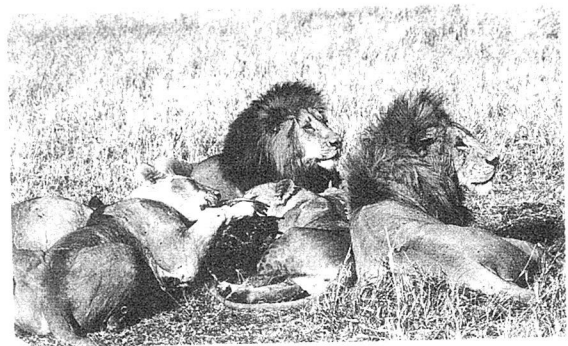
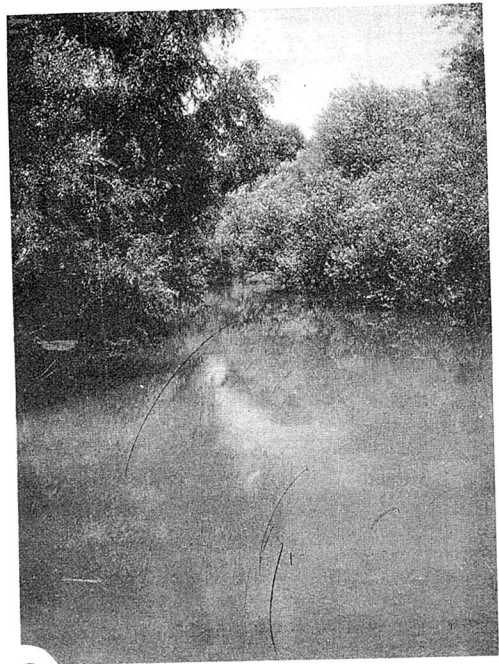
תחנה זו, תפקידה לעורר אסוציאציות באמצעות המחשות שונות. התלמידים מסתכלים במוצג ונוכחים באירועים מן הספר. רצוי שהתלמידים לא יתעכבו יותר מדי ליד המוצגים, אלא ישתדלו להתייחס רק למושגים **המעוררים מיידי** את הזיכרון ויוצרים קשר בין מה שלמדו ובין המוצג שלנגד עיניהם. אבל, אם התלמיד ירצה מאוד לדעת, ניתן לרמוז לו על הפרק.

המוצגים הם כדלהלן:

1. מיטה, שולחן כסא ומנורה, מוצג חי, מל"ב ד'.
2. צלוחית ומלח, מוצג חי, מל"ב ב'.
3. עקרב, מל"א י"ב.
4. אריה, מל"א י"ג ועוד...
5. עורב, מל"א י"ז.
6. מסכה, מוצג חי, מל"א י"ד (והיא מתנכרה).
7. ירדן, מל"ב ה'.
8. כלי איפור, מוצג חי, מל"ב ט.
9. דוב, מל"ב ב'.
10. כדים, מל"א י"ז וי"ח.
11. כרס, מל"א כ"א.
12. בשמים - מוצג בבקבוקים, גמלים, מל"א י'.
13. עצים - ארז וברוש, מל"א י"ג.
14. חמור, מל"א י"ג.
15. קשת וחצים, מוצג חי, מל"ב י"ג¹.

1. מקורות התמונות: ירדן - "ארץ קטנה גדולה" / ספי בן יוסף עמ' 8. דוב - "עולם התני"ך למל"ב עמ' 18, עקרב - אנציקלופדיה לילדים הבט ולמד", בעלי חיים, עמ' 8. כלב - "יבנה אנציקלופדיה לנוער" כרך 8, עמ' 64. כלים - "עולם התני"ך למל"א, עמ' 171. גפן - "טבע ונוף במורשת ישראל / נגה הראובני, עמ' 98. אריה - תצפית על בע"ח / ודסמונד מוריס, עמ' 95. עורב - "החי והצומח של א"י", עמ' 422. כדים - "עולם התני"ך למל"ב, עמ' 73.

עקרב

תחנה מספר 7

"זה מזכיר לי" - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

לפניך מוצגים ותמונות שנאספו מתקופת המלכים, ידוע לנו שהמוצגים קשורים באירועים שונים ומעניינים מאותה תקופה.
בחר 10 מוצגים מן המגוון, ועזור לנו לדייק ולשייך את המוצג לאדם ולאירועים הקשורים בהם.

לעזרתך הטבלה הבאה:

המוצג	לאיזה אירוע שייך המוצג?	מי הדמות או הדמויות הקשורות למוצג זה?
7	הטבילה בירדן מרפאת מן הצרעת	נעמן - שר הצבא המצורע אלישע - הנביא המייעץ
1		
2		
3		
4		
5		
6		
8		
9		
10		
11		
12		
13		

תחנה מספר 8

S.O.S

קראנו לתחנה זו בשם S.O.S והעלנו באמצעותה קריאות נואשות מתוך ספר מלכים. חשבנו שגם זו דרך לחזרה על רגעים קשים מתוך הספר. אומנם על חלק מהאירועים כבר חזרנו בתחנות אחרות, אך הפעם אנו מבליטים זווית אחרת והסתכלות אחרת על אותו אירוע.

בתחנה זו התלמידים צריכים לגלות מיהו האדם הקורא לעזרה, ואם מצא הד לבקשתו.

בחרנו בשש קריאות כאלה מתוך הספר. כל קריאה נכתבת על קלף ונכנסת לבקבוק. כביכול, הייתה כאן מטאפורה של ים ובקבוקים הנשלחים לים של אנשים הקוראים לעזרה.

כל תלמיד בקבוצה מוציא מהבקבוק את הפתק וקורא את תוכנו לקבוצה, וביחד מנסים לפענח את שם האיש הקורא לעזרה.

תחנה מספר 8

S.O.S - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

להלן רשימת קריאות S.O.S שנשלחו בתקופת המלכים. נודה לך אם תזהה את הקורא לעזרה.

ציין בטבלה את שמו, וכתוב האם קריאתו הנואשת נענתה, והשלם את סוף הסיפור.

1. הצילו והושיעו, בני חולה חזק
אלמנה אני, שלחו עזרה במהירות הבזק
אין לנו אוכל בבית
כי אם כף קמח ומעט שמן זית.
2. אני לא יודעת אם אחזיק מעמד ברעב
שמעו מה קורה בשומרון, כה חמור המצב
מלך ארם וכל מחנהו צרים עלינו
גענו למצב בו אנו אוכלים את בנינו....
מי יושיענו... מי יושיענו....

3. לשם ה' צבאות קנאתי
ואת כל נביאי הבעל הרגתי
האישה שלחה אחרי שליח לאיים
שתשים את חיי כנפש אחד מהם
אני לא יודע כמה זמן אחזיק מעמד
במדבר תחת הרוותם - לבד לבד....

4. למחסה לאיש האלוקים דאגתי
ממנו כתמורה דבר לא בקשתי
כאות תודה על דאגתנו
כעבור שנה בן חבקנו
כעת בני מת והמצב נורא
אנא מהרו והזעיקו עזרה....

5. נשוא פנים - אני שר צבא
גיבור חיל אך אבוי - מצורע...
דרך אשתי יעצה לי הנערה
ללכת לנביא בשומרון לקבל עזרה
אנא הושיעו מהרה....

6. את שני שרי צבאות ישראל הרגתי לפני שנים במצוקת המלחמה
מאז ועד היום המלך מבקש נקמה
בנו נשבע שלא יוריד את שיבתי שאול בשלום
על כן שלח את בניה לפגוע בי היום,
באוהל ודאי לא יפגעו בי לרעה
על כן אני אוחז בקרנות המזבח - אולי משם תצמח לי ישועה
מי יציל ויבוא לעזרה....

שם הקורא לעזרה	האם נענתה העזרה? ספר בקצרה!
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	
6.	

תחנה מספר 9

"ואני תפילתי לך ה' עת רצון"

בתחנה זו אנו מבקשים לחזור על קטעי התפילות שבספר מלכים, מהן תפילות שנאמרו בשעת מצוקה, או ברגעי התרוממות רוח והודיה לה'.

בדבה"י התפילות האלו מקבלות מקום נרחב יותר ואף נוספו תפילות שלא נזכרו כלל בספר מלכים. חלק מהתפילות אלה משובצות בסידור התפילה שלנו והן מדברות אלינו גם היום.

להלן רשימת התפילות, יתכן שנצטרך לעזור לתלמידים לשוב ולהיזכר בתפילות האלה ואין לוותר עליהן.

1. תפילת שלמה - מל"א ח', כה-לב ; מד-מה.
2. תפילת חזקיהו - מל"ב י"ט, טו-יט.
3. תפילת אליהו - מל"א י"ח, לו-לז.
4. תפילת שלמה - מל"א ג', ז-ט.
5. תפילת חזקיהו, מל"ב כ', ב-ג.

רצוי כמובן להעתיק את התפילות, כך שלא יוכלו התלמידים לזהות מי המתפלל (להתחיל ישר מן התפילה ולא להתחיל משם המתפלל, כנייל גם לגבי סוף התפילה).

תחנה מספר 9

"ואני תפילתי לך ה' עת רצון" - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

בחפירות שנערכו, נמצאו תפילות של דמויות מספר מלכים. ליקטנו את כולן בסידור אחד. נודה לך אם תעזור לנו לגלות:

1. מהו סוג התפילה (בקשה, הודיה או שבח)?
2. מי המתפלל?
3. מהי סיבת התפילה? (הרקע)
4. האם התפילה נענתה?

נשמח אם תספר לנו איזו מכל התפילות מדברת אל לבך ביותר, ואיזה פסוק מכל התפילות אתה בוחר לך כדרך לחיים... (פרט את הסיבה).

תודה על עזרתך

הנהלת המוזיאון

התפילה	המתפלל	סיבת התפילה	האם נענתה?
1			
2			

תחנה מספר 10

נבואות והתגשמותן

בדומה לתחנה הקודמת, גם כאן אנו מבקשים לגלות בקיאות ויחד עם זאת רגישות לנבואות השונות שנמצאות בספר. כאן החלטנו לתת גם את שם הנביא וגם את תוכן נבואתו והסתפקנו בכך שהתלמיד ימצא את ההוכחה על התגשמות הנבואה, ידפדף בספר ויצביע על המקום שממנו הוא למד על התגשמות הנבואה.

סיימנו את הרשימה בנבואה על חורבן בית המקדש וירושלים שנמסר בספר בשם "עבדיו הנביאים" (מל"ב י"ז, כג) כשאין ספק שהכוונה היא לכל נביאי בית ראשון, הגם שלא נזכרים בשמותם בספר מלכים.

אין צורך כמובן שהתלמיד ימצא את כל הטבלה, מספיק לנו **שיחזור** על כמה מהנבואות החשובות שבספר.

תחנה מספר 10

נבואות והתגשמותן - דף עבודה לתלמיד

חוקר נכבד!

בתקופת המלכים היו לנו מספר לא מועט של נביאים שניבאו בעניינים שונים. נבואות טובות ונבואות קשות. רשימת הנביאים ונבואותיהם נמצאת בידינו, נודה לך אם תוכל לברר עבורנו האם הנבואות התגשמו בתקופת המלכים. לעזרתך הטבלה הבאה:

הנביא	נבואתו	התגשמה / לא התגשמה	הוכחה או מקור מדויק
אחיה השילוני	על פילוג הממלכה		
אליהו	על השמדת בית אחאב		
אלישע	על רפואת מעיין יריחו		
אחיה השילוני	על מות בנו של ירבעם		
אליהו	לאלמנה מצרפת -		
אלישע	על השפע שבשומרון ועל מות השליש		
ישעיה	השתלטות בבל על יהודה		
נביאי הדור	על חורבן הבית וירושלים		
חולדה	חורבן ירושלים, אך לא בתקופת יאשיהו		

תחנה מספר 11

קולות מן העבר

בתחנה זו אנו מבקשים למקד את תשומת לב התלמידים בנאומים וברעיונות חשובים דרך חוויה שמיעתית. דרך זו מחזירה את התלמיד לסיטואציה בה נאמרו הדברים וקרוב למצב האותנטי - המקורי.

יש להשמיע בקלטת את הקטעים הנבחרים, עם הטעמה מיוחדת. רצוי מאוד לגוון את השמעת הקטעים ע"י הקראתם באמצעות אנשים שונים.

ריכזנו עשרה קולות, כאשר שני קולות אינם מספר מלכים, כדי לעורר קשב ולגלות, כביכול, את הטעות.

להלן רשימת הקולות המוקלטים, אך כמובן הרשימה איננה מחייבת וניתן להוסיף או לגרוע ולגוון את הרשימה.

1. קטע מנאום רבשקה, מל"ב י"ח, יט (מ-"כה אמר המלך...") - עד סוף כה.
2. קטע מתפילת שלמה, מל"א ח', מא-מג.
3. נבואת מיכיהו, מל"א כ"ב, יט-כב.
4. קטע מצוואת דוד, מל"א ב', ב-ו.
5. נאום אליהו, מל"א י"ח, כא (מ"עיד מתי אתם..." עד סוף כד).
6. נאום האישה החכמה מתקוע, שמ"ב י"ד, ה-ז.
7. דברי נעמן לאחר שנרפא, מל"ב ה', יח.
8. קטע מבקשת שלמה, מל"א ח', מא-מג.
9. תשובת יהואש מלך ישראל לאמציה, מל"ב י"ד, ט-י (מהמילה "החוח").
10. תשובת ישעיהו לחזקיהו, מל"ב י"ט, כא-כח (אפשר לקצור!).

רצוי להשתמש במכשיר המאפשר שמיעה למספר תלמידים בעת ובעונה אחת.

קולות מן העבר הרחוק
חוזרים אלינו רעננים
ומרתקים

תחנה מס' 11

קולות מן העבר - דף עבודה לתלמיד

חוקר יקר!

לפניך קולות מן העבר. האזן לקולות הללו ומלא פרטים בגיליון שלפניך לפי סדר הקולות.

1. של מי הקול?
2. מה הרקע או האירוע שבו משמיע בעל הקול את דבריו?
3. מי האיש או הקהל השומע את הנאום?
4. האם הייתה השפעה לנאום או לדברים שהשמיע בעל הקול? נמק תשובתך.
5. בדוק היטב, האם יש קולות שנקלטו בקלטת בטעות ואינם שייכים כלל לספר מלכים? נמק החלטתך!
6. לסיום, לאחר ששמעת את כל הקולות, איזה מן הנאומים השפיע עליך ביותר רעיונית או רגשית? נשמח לקבל הסבר לבחירתך.

קול מס' 1:

קול מס' 2:

קול מס' 3:

קול מס' 4:

קול מס' 5:

קול מס' 6:

קול מס' 7:

קול מס' 8:

קול מס' 9:

קול מס' 10:

הקול שהתרשמתי ממנו ביותר הוא:

הנימוק:

תחנה מספר 12

ועדת חקירה

בתחנה זו אנו מבקשים להתמקד באחד הנושאים המרכזיים שבמלכים א', שראוי לחזור אליו שוב ושוב.

פרק י"ז פותח בצורה מדהימה בשבועת אליהו המכריז על בצורת העומדת בפתח. הכרזה זו מעוררת ללא ספק שאלות בקרב התלמידים לגבי מידת המוסריות שבה. השאלות האלה העסיקו כמובן את חז"ל וניתנו כבר תשובות על כך. ההתנגשויות בין אליהו לאחאב, כאשר אחאב קורא לאליהו "עוכר ישראל", מצריכה דיון והעמקה. מעשיו של אליהו והתנהגותו באים לידי ביטוי בכל סיפורי אליהו. קנאותו וגזרותיו מחייבים התייחסות מיוחדת, במיוחד כאשר אנו משווים אותו לתלמידו אלישע.

התלמידים מתבקשים לזכור את התייחסותו של אחאב לאליהו כעוכר ישראל, מנקודת מבטו שלו, ולנסות למצוא את ההצדקות להתנהגותו הקשה של אליהו בכל מהלך חייו. כשאנחנו אומרים לתלמידים לקחת בחשבון "דעת עליון" אנו מתכוונים לומר שאליהו היה ביסודו שליח של הקב"ה בכל פעולותיו, אך יחד עם זאת, הרבה דרכים למקום, ואליהו, מתוך קנאותו לה' נוקט לרוב בדרך הקשה כדי להחזיר את העם בתשובה.

תהליך התשובה הוא לא תהליך קל ולעתים הוא מלווה בייסורים. אליהו מוכן להשתמש גם באמצעים קשים כדי להשיג את מטרות העל שלו. כל נביא ואישיותו וסגנונו.

גם בפינת
המשחקיה לומדים

תחנה מספר 12

ועדת חקירה - דף עבודה לתלמיד

בתקופת המלך אחאב, הייתה בצורת קשה והרעב היה כבד בשומרון. בחפירות ארכיאולוגיות נתגלו כתובים מתקופה זו, מהם משתמע כי זקני העם הקימו ועדת חקירה ממלכתית לבירור נסיבות הבצורת והאחראים לה. ועדת החקירה שהוקמה לא הסתפקה בדיון נקודתי באירוע אחד, אלא דנה באירועים נוספים הקשורים בפועלו של אליהו.

חוקר יקר!

אנו מבקשים את עזרתך בעניינים הבאים:

1. מה היו האירועים שהוועדה התעניינה בהם וגבתה עדויות לגביהם?
 2. מסקנות ועדת החקירה שהקימו הזקנים.
 3. שחזור לנוסח המודעה בה קורא אליהו הנביא לעם להתאסף בהר הכרמל.
- נודה לוועדה אם תיקח בחשבון בסיכומם של דברים, את "דעת עליון" בקשר לתהליכי קבלת החלטות של אליהו וביטוייו בקשים.
- אנא עזור לנו למלא את משאלותינו ואנו נודה לך על כך.

האירועים שהוועדה חקרה:

- א.
- ב.
- ג.

מסקנות הוועדה:

- א.
- ב.
- ג.

נוסח המודעה:

- א.
- ב.
- ג.

תחנה מספר 13

סופם של מלכים

מי אני - על שם סופי!

בתחנה זו אנו חוזרים על שישה מלכים שלא מתו מוות טבעי בארמון המלוכה. בספר מלכים נזכרים למעלה מ-40 מלכים, מלכי יהודה וישראל ונאיר באלומות אור מיוחדת שישה מהם. המלכים שאנו מזכירים הם:

1. זמרי
2. אחאב
3. עתליה
4. אמון
5. צדקיהו
6. יאשיהו

ראה ביצוע המשימה בקלטת הוידאו, או הפעל את דמיונך ועשה ככל יכולתך.

תחנה מספר 13

סופם של מלכים

מי אני ומה סופי? דף עבודה לתלמיד

1. עבד הייתי למלך, אלא רצחתי אותו ואת בית בעשא. שמחתי, לא לתקופה ארוכה. בארמון התאבדתי לאחר שבוע מלוכה. מי אני?.....	2. ממלכי ישראל הייתי רע מכולם. הושפעתי מאשתי ולא לטובה. סופנו לא מעורר קנאה. במלחמה הוכחתי מסירות לאומה. מי אני?.....	3. אבדתי ממלכה שקדמה לי. חוץ מילד שלא מצאתי. מלכה הייתי 6 שנים. נרצחתי בדרך מבוא הסוסים. מי אני?.....
4. על פשעי מחיר שלמתי. סופי שעבדי רצחו אותי. בני לא הלך בדרכי והעלה את המצב הרוחני. מי אני?.....	5. כשמלכתי במקום אחייני הוחלף שמי. בעיני ראיתי מות בנים. וראיתי אבדה לעולמים. מי אני?.....	6. בימי נמצא ספר התורה והארץ טוהרה מעבודה זרה. את הפסח קיימנו וברית עם ה' כרתנו. חיי נקטעו באופן פתאומי. האם תנחשו מי אני? מי אני?.....

בריך רחמנא דסייען!

המדריך בראש ובראשונה כשמו כן הוא, הוא מתכוון
 להדריך את המורה בקריאה ובהכנת חומר הלימודים
 ללמידה ולהוראה. המטרה הראשונה של למידת
 המקרא היא להכיר מה המקרא רוצה לספר לנו.
 וכשאנו מבינים (בעזרת המפרשים) מה הוא רוצה
 שנדע, אזי אנו שואלים מדוע הוא רוצה שנדע פרטים
 אלה, מה חשיבותם, מה טמון בהם ומה משמעותם
 לגבינו בנוסף לידיעת פרקי העבר האלה. במילים
 אחרות מה אני כלומד בן זמני יכול וצריך ללמוד
 מהם ומי שמסתפק בידע העובדות לא יצא ידי
 חובתו. ביסוס הידע הוא חשוב ככל שיהיה, אך
 אינו יכול לספק אותנו אם לא נבין שידע זה
 שאנו רוכשים חייב לגרום להשראה בחיינו
 בשעות מצוקה ומשבר, או בשעות של
 התרוממות רוח ושמחה. הידע הזה עומד
 לרשותנו לשם שימוש מעשי בו בשעת הצורך,
 הוא עולה בתודעתנו בדרך אסוציאטיבית
 ומעשיר אותנו רוחנית. הוא עוזר בהתוויית
 מעשינו, דרכנו ותגובתנו, הכל לפני העניין.

המכללה האקדמית לחינוך

רחוב הזרם 10, ת.ד. 8376 תל אביב 68168

טלפון: 03-5128555, 1-800-224-288

פקס: 03-6814737

כתובתנו באינטרנט: <http://www.talpiot.ac.il>

הספר יצא בהוצאת מכללת תלפיות <https://www.talpiot.ac.il/>